İÇİNDEKİLER

Sunuş
Kudret Emiroğlu..4
Baltacıoğlu'nun "Hayatım" Adlı Tefrikası Hakkında Ek Bilgiler
Haldun Özen..5
Osmanlı İmparatorluğu'nda Emeklilik ve Buna İlişkin İlk Düzenlemeler
Abdullah Martal..35
XIX. Yüzyılda İngiliz Gözüyle Türkler!
Uygur Kocabaşoğlu..43
Yusuf Bin Abdullah'ı Tanıyor muyuz? Ya da Mustafa Nāimā Efendi "Kronik" Sözcüğünü Biliyor muydu?
Efdal Sevinçli..49
Meşrutiyet Matbuatı (1324-1325) VI
Kudret Emiroğlu..59

DOSYA

ANKARA

Ankara Ankara Güzel Ankara
Suavi Aydın...65
Ankyra (Ankara) ve Galatlar
M. Ali Kaya...53
1611-1612 Yıllarında Ankara'dan Bir Görünüm
Hüseyin Çınar..97
"Ankara Keçisi ve İnsan Psikolojisi Üzerine Bir Halk Hikâyesi" Cıba
Yahya Akyüz..123
Ankara Şehremini ve Valisi Ali Haydar Bey ve Faaliyetleri
Mehmet Sarıoğlu...125
Ulus Haykeli
Hasan Tahsin Benli..131
Arşiv Belgeleri Işığında Ankara Teyyare Meydanı Kazısı
Ertuğrul Danık..139

Ankara Basın Tarihi Üzerine Bibliyografik Notlar (1871-1928)
M. Bülent Varlık....149
Bir Zamanlar Ankara Sinemaları
Vakur Kayador....159
Eski Ankara Sinemaları
Ali Esat Bozyiğit....171
Ankara'da Taksicilik
Ali Esat Bozyiğit....177
Ankara Eşkıyaları ve Kabadayıları
H. İbrahim Uçak....187
Ankara Futbolu: Memleket Futbolunun Kenar Semti
Tanıl Bora / Levent Cantek....201
Ankara Kitapçılık Tarihi Üzerine Notlar -I-
Ahmet Yüksel....223

EVRAK-I METRUKE

Meçhul Seyyah(lar)ın Ankara Fotoğrafları
Frank Fokke Ferwerda....237

Hata-Sevap Cetveli 240

Sunuş

Ankara sayısı hazırlama düşüncesi uzun süredir yazı kurulumuzu meşgul ediyordu. Bu hem Ankara hakkında *Kebikeç* çevresinin elindeki oluşan birikim nedeniyle bir tür borca dönüştüğünden, hem yaşadığımız, sevdiğimiz, sevildiğimiz, arkadaş-dost ve çocuk sahibi olduğumuz, belki ödülden çok yasaklara, cezalara ve her türlü sınırlamalara muhatap olduğumuz, dergimizi çıkardığımız şehirle ilişkimizi utangaç biçimde de olsa tanımlama güdüsünden dolayı, bizler için en zor kararlardan biriydi. Sonuçta dergi formatımız içinde hazırlamış olduğumuz Ankara sayısının, teker teker veya topluca bizleri ne kadar ifade edebileceği oldukça kuşkuluyken, daha şimdiden bir ikinci Ankara dosyası gündeme girmişken, Ankara hakkında kayda değer bir çaba oluşturduğunu umuyoruz. Röportajlar, denemeler, anılar, arşivlerde kalan, gündeme getirilmeyi bekleyen kitap ve makaleler ve yüzlerce fotoğraf arasından bu sayıya sığdırabildiklerimiz bunlar oldu.

Bu sayının editörlüğünü yüklenen Ahmet Yüksel'e ve Ankara ile ilgili çalışma ve tasarılarını dergimiz için kağıda döken, bizlerle paylaşan yazarlarımıza teşekkür borçluyuz.

Dergimizin dikkat çekilmesi gereken yazılarından birini, eğitim tarihimizin önemli adlarından İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun oğlu tarafından yayınlanmış olan anılarına Sayın Haldun Özen'in getirdiği eleştiri ve katkılar oluşturuyor. Bu yazının Haldun Hocamızın imzasını taşıması bizler için ayrıca kıvanç vesilesi.

Sayın Uygur Kocabaşoğlu bu sayımızla yeni bir dizimizi başlatıyor. Yüzyılın başındaki İngiliz basınında Türkiye ve Türklerle ilgili geniş arşivinden Uygur Hocamızın seçmelerini kendi çevirisinden izleme olanağı bulacağımız bu yazı dizisinde, Talat Paşa, Osman Hamdi Bey, 31 Mart İsyanı gibi ilgi çekici konuların İngiliz gözüyle, "taze taze" nasıl değerlendirildiğini bulacaksınız. Dizinin ilk yazısında, *The Contemporary Review'da* 1922 yılında yayımlanan Mustafa Kemal Paşa yorumu yer alıyor.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra basında yaşanan 'patlama'yı yansıtan ve 1908-1909 yılları süreli yayın imtiyaz listesinden yola çıkarak hazırlanan dizimiz *Meşrutiyet Matbuatı (1324-1325)*'nın bu sayımızdaki VI. tefrikası ile Osmanlıca-Türkçe bölümü tamamlanıyor. Gelecek sayılarımızda Türkçe dışındaki Osmanlı basını ile dizimiz devam edecek.

Dergimizin geçen sayısındaki zaman-mekan sorunlarından doğan 'günah'larımızla ilgili Sayın Mehmet Kalpaklı'dan gelen düzeltmeleri son sayfamızda bulacaksınız.

Gelecek sayımızda derginin formatı ve dizgisiyle ilgili yeni düzenleme ve tasarılarla bu tür hataların asgariye ineceğini umuyoruz.

Sonraki sayılarımızın katkılarınızı beklediğimiz dosyalarını ise Osmanlı tarihinden seçilmiş sayfalar ile demiryolları tarihçesi oluşturuyor.

Kudret Emiroğlu

BALTACIOĞLU'NUN "HAYATIM" ADLI TEFRİKASI HAKKINDA EK BİLGİLER

Haldun ÖZEN

Hocamız İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (28.02.1886-01.04.1978) sonsuzluğa ulaştığından bu yana geçen 12 yıl içinde, hakkında birçok anma toplantısı düzenlendi, yayın yapıldı, bazı eserlerinin yeni baskıları çıkarıldı. Son zamanlarda da Baltacıoğlu'nun iki oğlu tarafından, ayrı ayrı, iki yayın yapıldı: Yeni Adam Günleri; Yaşantı ve Hayatım.[1]

Yeni Adam Günleri: Yaşantı, büyük oğul Tuna Baltacıoğlu'nun anılarını kapsıyor. 17 yaşında Yeni Adam yazarları arasına katılan Tuna Baltacıoğlu, Yeni Adam sayfalarında yer alan ve daha sonra Türkiye'nin önemli yazarları ve sanatçıları olan pekçok kimse ile tanıştı, onlardan çok şey öğrendi. Yeni Adam'da öykü, çeviri, eleştiri türlerinde yayınlar yaptı, karikatür çizdi. Tuna Baltacıoğlu, Yeni Adam Günleri'nde, yaşadığı çeşitli olayları belleğine dayanarak anlatıyor.[2]

Baltacıoğlu'nun küçük oğlu Ali Y. Baltacıoğlu ise, Baltacıoğlu'nun Yeni Adam'da 1936-1941 yılları arasında uzun süre "Hayatım" başlığıyla tefrika edilen, yaşamıyla ilgili yazdıklarını bir kitapta topladı.[3]

Baltacıoğlu'nun ikinci meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin bilim, felsefe, kültür ve sanat oluşumlarına ışık tutan, geniş açıklamalar yaptığı anılarını kitaplaştırma düşüncesi aile ve yakın dost

1 Bu konuda başka bir yazı için bakınız: Sennur Sezer; "Bir eğitim öncüsünün iki portresi", Cumhuriyet Kitap,y 1 Temmuz 1999, s:8.

2 Baltacıoğlu, Tuna; Yeni Adam Günleri-Yaşantı, Yapı Kredi Yayınları, İstanul 1998, 277 s.

3. Baltacıoğlu, I.H.; Hayatım, Yayına Hazırlayan: Ali Y. Baltacoğlu, Dünya Yayınları, Bütün Eserleri:1, İstanbul 1998, 394 s.

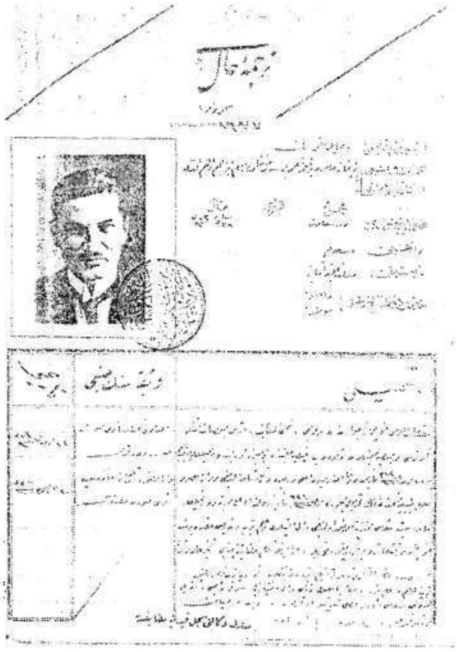

İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu)na ait Tercüme-i hâl Varakasının 1. sayfası

çevresinde uzun zamandan beri benimsenmişti. İlk çalışmalar Baltacıoğlu'nun küçük kızı Dr. Hatçe Baltacıoğlu tarafından başlatıldı; bütün yazılar büyük bir emekle ve özenle toplandı. Toplanan metinlerin ilk değerlendirmesi ve düzeltmeleri Haldun Özen tarafından yapıldı. Sonra sevgili ağabeyimiz ve Baltacıoğlu'nun yakın dostu A. Yalçın Orkun metinler üzerinde uzun süre çalıştı. En sonunda Ali Baltacıoğlu tüm düzenlemeleri yaptı; okumayı kolaylaştıran ve ek bilgiler veren geniş bir açıklama bölümü de ekleyerek kitabı yayınlamayı başardı.

"Hayatım", Baltacıoğlu'nun çocukluk yaşamını anlatarak başlıyor. İlk mektep, idadi ve Darülfünun dönemlerini anlattıktan sonra memuriyet ve meslek yaşamını aktarıyor. Sonra Avrupa'da geçen günler, yapılanlar, öğrenilenler... Dönüşte resim dersleri mücadelesi, Darülmuallimînde hocalık ve ders nazırlığı, Darülmuallimat muallimliği, Şemsülmekatip'de ders hazırlığ... Sonra Maarif Vekaleti'nde Tedrisat-ı Taliye ve Heyet-i Teftişiye Müdür-i Umumilikleri... Baltacıoğlu daha sonra Darülfünun müderrisliği dönemini, ilk Şuray-ı Saltanatı, kara günleri ve Anadoluya geçişi anlatıyor. Darülfünun Eminliği ve Gazi Terbiye Enstitüsü Müdür Vekilliği deneyleri ilginç bir dille anlatıldıktan sonra Güzel Sanatlar Akademisi'nden ve Darülfünun'dan nasıl ayrıldığı açıklanıyor. Baltacıoğlu artık hayatının önemli bir dönüm noktasına gelmiştir; bütün görevlerinden ayrılmış, fakat çalışma azmini kaybetmemiştir. Bu dönemde Yeni Adam gazetesi doğmuştur. Aradan on yıl geçtikten sonra ise Baltacıoğlu yeniden üniversite yaşamına dönmüş, ondan sonra da milletvekili olmuştur. Anılar burada, "Birinci Kısmın Sonu" açıklamasıyla sona eriyor. Ayrıca, tefrikının "Eserlerim ve Bildiklerim" bölümlerinin bir süre sonra yayımlanacağı yazılıyor.

Baltacıoğlu uzun süre, Hayatım tefrikasının ikinci bölümünü yayınlamadı. Daha sonra parça parça bazı anılar yayınlandı. Ali Baltacıoğlu, kitabında bu yayınlara değinmiyor. Biz, bu yazımızda, Baltacıoğlu'nun anılarını tamamlamış olmak için, bu yayınları topluca veriyoruz.

Baltacıoğlu Yeni Adam'ın Temmuz

1968 tarihli 803. sayısında şu açıklamayı yapıyor:"I.H. Baltacıoğlu hayatının 1941' den bu yana kalan kısmını gelecek sayıdan başlayıp tefrika edecektir. Bu tefrika Türk Milli Eğitim tarihini ilgilendirmektedir."

Hayatım tefrikasının bu duyuruyla belirtilen ikinci bölümü Yeni Adam'ın Ağustos 1969 tarihli 804. sayısında başlıyor ve Ekim 1969 tarihli 818. sayısında sona eriyor. Ama bazı karışıklıklar söz konusu. Bendeki kolleksiyonla Hatçe Baltacıoğlu'ndaki kolleksiyonu karşılaştırarak şu bilgileri verebiliyorum: Üçüncü tefrikanın yayınlandığı Ekim 1968 sayısı 806, dördüncü tefrikanın yayınlandığı Kasım 1968 sayısı ise 808 numaralı. Arada 807 numaralı sayı yok. Kolleksiyonlarda da bu 807 numaralı sayıya rastlanmadı. Beşinci tefrikanın yayınlandığı Aralık 1968 sayısı ise numarasız. Tefrikanın altıncısı ise Ocak 1969 tarihli 809 numaralı sayıda yayınlanmış. Tefrikanın sekizinci ve dokuzuncu numaraları ise, muhtemelen yanlışlıkla atlanmış, Şubat 1969'daki 810. sayıda yedi numaralı tefrikadan Mart 1969'daki 811. sayıdaki on numaralı tefrikaya geçilmiş. Eylül 1969 tarihli 817. sayıda tefrika mükerrer olarak onbeş numarasını tekrar almış. Tefrika Ekim 1969 tarihli 818. sayıda onaltı numaralı yazı ile son buluyor. Toplam onbeş yazı.

Baltacıoğlu, Yeni Adam'ın 20.9.1970 tarihli 829. sayısında "Hayatım" başlıklı, numarasız bir yazı yazmıştır. Bu yazıda; "Hayatım tefrikasına Yeni Adam'ın 804 sayısında yine başlamıştım. 1'den 16'ya kadar sürdü. Şimdi tefrikayı yeniden ele alacağım." diyor. Ama tefrika sayısının numara karşılıkları nedeniyle 16 sanılmış olduğunu görüyoruz. Yukarıda özetlendiği gibi, "Hayatım" tefrikasının ikinci bölümü onaltı yazıdan değil, onbeş yazıdan oluşuyor. Baltacıoğlu "Hayatım" tefrikasının bu ikinci bölümünde, daha çok, birinci bölümde eksik kaldığını düşündüğü konuları açıklıyor, sonra da Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde geçen dönem ile milletvekilliği dönemini anlatıyor.

Baltacıoğlu her nekadar tefrikayı yeniden ele alacağını yazıyorsa da, daha sonraki Yeni Adam sayılarında "Hayatım" tefrikasının üçüncü bölümü hakkında herhangi bir bilgi bulunmuyor.

Baltacıoğlu, "Hayatım"ın ikinci bölümünde, dinde reform konusunda Milli Mecmua'da 1928 yılında kendisiyle yapılan bir ankete değiniyor. Baltacıoğlu, tefrikanın son sayısında da bu anket sorularını ve bu ankete verdiği cevapları açıklıyor. Baltacıoğlu'nun aynı dönemde bu konuda bir rapor hazırladığı da biliniyor.

Türkçe ibadet konusunda incelemeler yapmakta olan Dücane Cündioğlu Baltacıoğlu'nun dinde reform çalışmaları hakkında şunları yazıyor: "...Cemalettin Efendi'nin yakın çevresinde olduğunu bildiimiz İsmail (doğrusu Ismayıl) Hakkı Baltacıoğlu (öl. 1978) tarafından Dini Islahat hakkında bir layiha hazırlanıp 18 Haziran 1928 tarihinde görüşülmek üzere İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi Müderrisler Meclisi'ne sunulmuştur. Beklenenin aksine layihanın müzakeresi mümkün olmayınca, layiha metni ertesi

gün gazete manşetlerine taşınmış ve bu denli radikal bir program bile-mevcut şartlar gereği- yine açık bir muhalefetin konusu olmamıştır." denildikten sonra Baltacıoğlu'nun dini düşünceleri itibariyle "şaibeli fikir adamları arasında bulunduğu" ifade edilmektedir.[4] Bu yakışıksız ifade Cundioğlu gibi çalışkan bir insana yakışmamaktadır ve Baltacıoğlu'nu yakından tanıyanlar bunun açık bir "iftira" olduğunu bilirler.

Ekde sunulan Hayatım tefrikasının ikinci bölümünden sonra, Baltacıoğlu'nun "Hayatım" başlıklı ve numarasız son yazısı verilmiştir. Baltacıoğlu'nun sözünü ettiği anketin Milli Mecmua'daki orijinal metni ve yeni yazıya çevirisi ise -ki bu çeviri ile Baltacıoğlu'nun verdiği metin farklıdır- Cündioğlu'nun belirttiği Layiha ve ilgili açıklamalar ile birlikte, Cundioğlu'nun yayınladığı çevri yazı metinlerle[5] yayınlanmaktadır.

Baltacıoğlu, Hayatım tefrikalarına bundan sonra devam etmemiş, yaşamının 1950-1977 dönemi hakkında yayın yapma fırsatını bulamamıştır. Bu dönem Baltacıoğlu'nun uzun süre Türk Dili Kurumu'nda çalıştığı dönemdir. Terim Kolu Başkanı olarak yönetim kurulunda görev yapmıştır. Bir süre İstanbul'a taşınmış, sonra tekrar Ankara'da yerleşmiştir. Sonsuzluğa ulaşması Ankara'da olmuştur.

Bu bilgilerle, Baltacıoğlu'nun "Hayatım" kitabı bir ölçüde tamamlanmakta, Baltacıoğlu'nun çok değer verdiği dinde reform konusu da onun ağzından açıklanmış olmaktadır. Böylece, bu konunun gelecekte serinkanlılıkla ve saldırganlığa sapılmayarak değerlendirilebileceği ve dinde reform konusunda yapılması gerekenlerin aydınlığa çıkarılabileceği umulmaktadır.

---

4 Cündioğlu, Dücane; Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet I: "Türkçe Namaz" (1923-1950), Kitabevi 118 Yayını, İstanbul 1999, s:75-76, 79-92.
Ayrıca bak: Mete Tunçay (editör); 75 Yılda Düşünceler tartışmalar. Tarih Vakfı Bilanço 98 Yayın Dizisi, İstanbul 1999. s.255

5. I.H. Baltacıoğlu; "Türk İnkılabı Karşısında Müslümanlık", ve "Dini Islahatın Esasları Hakkında Layiha", Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet I: "Türkçe Namaz" (1923-1950), Kitabevi 118 Yayını, İstanbul 1999, s:246-248, 249-254

HAYATIM
(İkinci Bölüm)

Bundan 33 yıl önce hayatımın merak uyandırıcı, incelenmeye değer olaylarını, görgülerimi, Türkiye'nin kültür tarihi ile ilintili olan bazı konularımı Yeni Adam'da sıra ile yazmıya karar vermiştim. Yeni Adam'ın 142'inci sayısında bu tefrikaya başladım. 1941 yılına kadar 188 tanesi basıldı. Konu çocukluk hayatımdan başlayıp 56 yaşıma kadar sürer. Bu sayı ile tefrikanın ikinci kısmına başlıyorum. Ancak, bu kısma başlamadan önce birinci kısımda eksik kalan bir kaç olayı yazmak istiyorum.

İstanbul işgal altında. Çamlıca'da Altunizade'deki evimizin üst katında, 41 derece harerette hasta yatıyorum Bir aralık evin bahesinde bir çığlık koptu. Yanımda bulunanlar pencereye koştular:

- Evi bastılar! İngiliz askerleri... dediler.

Evi niçin basıyorlardı, anlıyamadım. Bir dakika sonra da yattığım odaya üç kişi girdi. Biri bir ingiliz zabiti idi, öbür ikisi genç adamları. Bunlardan biri konuşmıya başladı:

- Hasta mısınız?

- Evet, hastayım.

- Reçete gibi bir şey var mıdır?

- Olacak, sağ tarafımdaki komodu gösterdim, buraya bakın, dedim.

Aradı. Buldu. Sonra sordu:

- Yürüyemez misiniz?

- Hayır. Araba ile istediğiniz yere götürebilirsiniz, dedim.

Evi arayacağız, dedi.

- Arayabilirsiniz dedim. Sonra orada bulunanlara:

- Evi aratın, kolaylık gösterin, dedim.

Benimle konuşan bu adamın bir türk ermenisi olduğu anlaşılıyordu. Üçüncü adam hiç konuşmuyordu. Yüzünü bir bezle örtmüş, yalnız gözlerini açık bırakmıştı. Onun da bir türk olduğunu kılığından, duruşundan davranışından sezmiştim.

Odadan çıktılar. İki saat kadar evi aradılar. Baskını yapan yalnız bu üçler değilmiş. Bunlarla birlikte yirmi otuz kadar seferber hint askeri ile birlikte imişler.

Bir aralık bir çığlık daha koptu. Evin alt katında selamsız karakolunun komiser muavini eşi, eşinin kız kardeşi ile birlikte yaz, kış, bekçi sıfatıyla oturuyorlardı. Hint erlerinden biri bu genç kızı yakalayıp bahçedeki içi boş olan bir binaya sürükleyip götürmek istemiş. Kız avazı çıktığı kadar bağırınca ingiliz zabiti saldırıyı önlemiş. Bu olaydan biraz sonra evden ayrıldılar. Giderlerken ermeni tercümanın üst kattaki kitap rafından bir bavul dolusu kitap, evrak götürdüğünü söylediler. Aradan bir hafta geçtikten sonra ermeni tercüman bavulu eve getiriyor, şunları söylüyor:

- Beye selâm söyleyin. Serbesttir.

Savuşup gidiyor. Sonra öğreniyorum, evin alt katında komiser muavininin oturduğu kısımda cephane dolu imiş. Komiser muavini karakolların ingilizler tarafından basıldığını haber alınca karakolun cephanesini oturduğu yere götürüyor. Sonra evin ikinci katında bir sandığın içinde üç beş tane bomba varmış. Bunlar da eski eşimin yiğeni olan Cevat Altınoğlu tarafından Birinci Cihan harbinden dönerken getirilmiş. Birde orta kat odalarından birinin duvarında bir mavzer asılı duruyordu. Evde silâh, cephane arayanlar

bunlardan hiçbirini görmüyorlar, şaşılacak şey.

O günden bu güne aradan yıllar geçti. Olayı bir türlü açıklıyamadım. Kime de anlattımsa açıklayamamıştı. Son günlerde olayın nedenini buldum sanıyorum. Hint askerleri dediğimiz askerler Pakistanlılar olacak. Bunlar cehpaneyi, bombaları, mavzer tüfeğini gördüler. Ancak, görmemezlikten geldiler. Çünkü müslüman olan bu askerler din kardeşlerini ingilizlerin elinden kurtarmak istediler.

Buna benzer bir olay işgal günlerinde Adana'da oluyor. Kâfzade Yusuf Efendi fransızlara karşı direndiği için idama mahkûm oluyor. Adanalı ermeni türkleri kendisini kaçırıyorlar. Niğde yolu üzerinde giderlerken işgal sınırlarında Pakistan askerlerine rastlıyorlar. Pakistan askerleri onları görünce arkalarını dönüyorlar, görmemezilkten geliyorlar, arkalarını dönüyorlar.

Aradan bir hayli zaman geçiyor. Günün birinde kulağıma çalınıyor. Oturduğumuz mahallede Allah'ın güzel yarattığı, ancak, otuz yaşına kadar evlenemiyen bir kadın dedikodu yapmış. Benim için Harekâtı Milliye'ye adam kaçırıyor diye! O günlerde Kısıklı-Alemdağı yoluyla Anadolu'ya adam kaçıran yiğitler vardı. Ne yazık ki bu yiğitlerden biri de ben değildim. Bu şerefli işi yapabilecek bir insan değildim.Bu gibi işleri başarabilmek için ayrı bir zekâ, ayrı bir irade gerektir. Bu baskında bir tehlike daha atlatmıştım. Onu da anlatayım.

O tarihte Edebiyat Fakültesi profesörü olmakla birlikte Maarif Nezareti Heyeti Teftişiye genel müdürü de bulunmaktayım. Günün birinde rahmetli Maarif vekili Necati Bey odama geldi. Bana şu sözleri söyledi:

- İsmail Hakkı Bey. İngilizler beni arıyorlar. Çok güç bir durumdayım. Beni yatılı mekteplerden birine yerleştirin, dedi.

Yatılı bir mektebe yerleşince kurtulacak mıydı, bilmiyorum. Sormadım da, kendisini rahmetli Rahmi Beyin İzmir valiliği zamanında ilkokul öğretmenlerine konferans vermek üzere İzmir'e çağrılmıştım. İzmir'de bir ay kadar çalışmıştım. Kendisini orada İttihat ve Terakki mektebi müdürü iken tanımıştım.

Bu işi yapmak benim elimde değil. Fakat size başka türlü bir yardım yapabilirim dedim.

Balıkesir Maarif Müdürünü tanıyordum. Beni anlıyan bir insan olduğunu da biliyordum. Nezaretin resmî kâğıdı üzerine bir mektup yazdım. Damgalı bir zarfın da içine kodum. Necati Beye verdim. Çok memnun oldu. Yanımdan ayrıldı,

Aradan bir zaman geçtikten sonra rahmetli Balıkesir'de bir dergi çıkarmıştı. Bu dergiyi bana gönderiyordu. Dergiler köşkün üst katındaki yazı odamın yanındaki odada bir kitap etajerinin rafında duruyordu. Baskında götürdükleri kâğıtlar, kitaplar arasında bu dergiyi de görüp götürmemişler. Götürselerdi sonu yine felaket olacaktı. Çünkü ingilizler adresine bu dergi gelenleri tutukluyorlardı. Sözün kısası, ölümden, hapisten, sürgünden hep böyle mutlu tesadüflerle kurtulmuştum.

İkinci defa ölümden nasıl kurtuldum:

Yıl 1927 (Doğrusu 1928). Üniversite rektörlüğünden istifa ederek ayrılmıştım. Edebiyat, İlahiyat fakültelerindeki derslerimi veriyorum. Bir yandan da dergilere yazı yazıyorum. O günlerde Mesih Bey adındaki bir arkadaşımız Millî Mecmua adında bir dergi çıkarıyor. Babıâli Cadde-

si'nde idarehanesi var, zaman zaman orada toplanıyoruz. Günün birinde Mesih Bey derginin kalkınması, satışının artması için ne yapmalıyız konusunu ortaya attı. Herkes düşündüğünü söylüyordu. Ben de söyledim.

- Dini reforma meselesini ortaya atmalıyız, dedim.

Mesih Bey sordu:

Niçin dinî reforma üzerinde duruyorsunuz?

- Şunun için, Gazi Türkiye'nin muhtaç olduğu siyasî reformayı yaptı. Bu güne kadar dinî reforma üzerinde kimse durmadı. Oysaki dinî reforma olmadıkça millî reforma eksik kalır. Mecmua bu işi ele alırsa yurda hizmet etmiş olur.

Bu açıklamadan sonra arkadaşlar teklifimi yerinde buldular. Mesih Bey şunu dedi:

- Peki ama, mecmua ile bu işi nasıl yapacağız?

- Dinî reforma üzerine bir anket açmalıyız. Memleket aydınlarının anket sorularına verecekleri cevapları mecmuada basmalıyız.

Mesih Bey yine sordu:

- Ankette ne gibi din meselelerine temas edilecek? Ne düşünüyorsunuz?

- Ben düşündüklerimi soru olarak yazacağım. Bu soruların karşılıklarını da vereceğim. Böylece ilk anketi meydana getireceğim. Siz de bu örneğe göre ankete devam edersiniz.

Burada sözünü ettiğim dinî reforma raporunun bir suretini yayınlamam gerikirdi. Ancak, Milli Mecmua koleksiyonu benim elimde değildir. Altunizade'deki evimizin alt katındaki kütüphanemde kalmıştır. Şimdiki mal sahipleri bu güne kadar kütüphanemi bana vermemişlerdir! Onun için Devlet Kütüphanesinde bulunacağını umduğum Millî Mecmua koleksiyonundan kopye ettirip yine bu sayfalarda yayınlıyacağım.

Şimdilik bu raporda önerdiğim reforma konularından hatırımda kalanları yazıyorum. Minarelere hoparlör konulması, ezanın türkçe okunması, camilerdeki secde yerlerinin yükseltilmesi, Kur'an'ın ana diline çevrilmesi, Kur'an'ın felsefesinin yapılması.

Mesih Bey bu işde çok anlayış gösterdi. Dediklerimi yaptı. Benim anketi de benimkilerden sonrakileri de bastı.

Aradan az bir zaman geçmişti. İlahiyat fakültesinde toplantı vardı. Oraya gitmiştim. Fakülte başkanı henüz seçilmemişti. Başkanlık işini vekil olarak Edebiyat fakültesi Başkanı olan Fuat Köprülü görüyordu. O günlerde Ankara'daki temaslarını yapıp İstanbul'a dönmüş bulunuyordu. İlahiyat profesörleri fakültenin kapatılması ihtimalini düşünerek üzülüyorlardı. Bu duruma gören Köprülü şu sözleri söyledi:

- Siz bu fakültenin yaşamasını istiyorsanız dinî reforma hakkında rapor hazırlayın. Hükümet sizden bunu bekliyor, dedi.

Bu sözler beni sevindirdi. Zamanında anketi açmışız diye düşündüm. Raporu hazırlayıp fakülteye verdim.

Rahmetli Necmettin Sadak Ankara'dan dönüyor. Üniversiteye verilen eski Harbiye Nezaretinin orta kat koridorunda kendisiyle karşılaşıyorum. İlk söz olarak şunu diyor:

- Seninle Şekip, yakında İstiklâl mahkemesine veriliyorsunuz.

- Niçin, neden dedim,

- Dinî reforma meselesinden dolayı dedi.

Hiç korkmadım, üzülmedim de.

- Olur a, gideriz. Bakalım nedir mesele, dedim.

Bu konuşmadan bir kaç gün sonrada o zaman rektör bulunan rahmetli Dr.Neşet Ömer beni rektörlük odasına çağırıyor. Her zamanki gibi tabiî, neşeli, nâzik. Şuradan buradan söz açıyor. Bir süre konuştuktan sonra da şunu diyor:

- Milli mecmua'da çıkan ankete cevap vermişsiniz. Okudum. Neden bu konu üzerinde durdunuz, merak ettim de onun için soruyorum.

Ben onun bu sorusunu hiç yadırgamadım. Anlattım:

- Din konusu bizim için en önemli konulardan biri. İnkılâp bu önemli konu üzerinde şimdiye kadar durmadı. Yurdu din cahillerinin, softaların, mütaassıpların elinden kurtarmak gerek. bu iş de dini doğru olarak anlamakla başlar. Onun için bu ankette din reforması hakkındaki kanaatımı bildirdim.

Sonra Neşet Ömer, konu ile ilgili olmakla birlikte, kendisini hiç ilgilendirmiyen birkaç soru daha sorunca artık işkillendim. Belli etmeden ağzımı aramak istediğimi sezdim. Bundan dolayı bir kaybım yoktu. Bildiğimi söylemiştim, olduğu gibi.

Mesih Bey olanı biteni öğreniyor. Çok üzülüyor. Yurdun hürriyeti dinle kalkınması, yükselmesi için yaptığımız böyle bir çalışmanın tepkisi bu mu olacaktı diye düşünüyor. O günlerde Emniyet kendisini çağırıyor.

- Bu anketi açan kimdir? diye soruyor.

- Benim, diyor.

- Niçin açtın diyorlar.

- Memleketin kültürüne hizmet olsun diye, diyor.

Böyle diyerek yalnız sahibi, mesul müdürü, bulunduğu Millî Mecmua'nın değil, bu anketin yapılmasını ilk önce ileri süren, bu anketin sorularını hazırlayan, bu sorulara ilk defa karşılıklarını veren benim de sorumluluğumu üzerine almış oluyordu. Böyle bir insanın büyüklüğüne hayran olmamak elimde değildi.

Aradan epey zaman geçti. Beni İstiklâl mahkemesine çağırmadılar. Ne olmuştu, ne geçmişti hiç bilmiyorum. Günün birinde kulağıma çalındı. Bizim anket yaptığımız günlerde Hindistan'daki İslâm Cemiyeti'nin başkanı İstanbul'a geliyor. Dr. Abdullah Cevdet ile Cağaloğlu'ndaki İçtihat Evinde buluşuyorlar. Dinî reforma konusu üzerine görüşüyorlar. Bu görüşme gazetelere aksediyor. Onların reforma konusu ile bizim reforma konusu biribirine benziyor. Yapılan incelemede bu Hindistanlı adamın İngiliz casusu olduğu anlaşılıyor. Tabiî olarak şüphe altında kalıyorum. Öyle sanıyorum ki yapılan araştırmalar anket konusundaki benzerliğin bir tesadüften başka bir şey olmadığını kesin olarak ortaya koymuştur.

Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde

Yeni Adam'ın eski sayılarında basılan "Hayatım" tefrikasında uzun uzadıya açıkladığım gibi 1933 yılında Dr. Reşit Galip'in Maarif vekilliği zamanında İstanbul Edebiyat İlâhiyat Fakültelerindeki kürsülerimden atılmış, on yıl açıkta kalmıştım, 1942'de aynı hükumet tarafından Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde kürsüm geri verildi.

Bu fakültede geçirdiğim günler hayatımın en sâkin günleri olmuştur.

Büyük Alman mimarı Tavt'ın türk zevkine, türk mimarlık geleneklerine uygun olarak yaptığı o güzel binada bir odam vardı. Ders günleri gider, odama kapanır, çalışırdım. Öğrencilerim sâkin, arkadaşlarım sakin, koridorlar sakindi. Gençliğimi içinde geçirdiğim İstanbul Edebiyat Fakültesindeki o heyecanlı işgal, miting, coşkunluk günlerimi hatırlar da burada büsbütün kendi içime çekilirdim.

Bu fakültede çalıştığım günlerde verdiğim konferanslara karşı halkın gösterdiği rağbet inanılmayacak kadar büyük oluyordu. Fakülte halk için bir konferans serisi düzenlemişti. Bu konferansları bütün gazetelerde ilân ediyorlardı. Benim isteğim üzerine de Fakültenin önündeki taşlığın caddeye en yakın yerine bir kara tahta koyup üzerine tebeşirle adımı, konferansımın konusunu bildiren kısa bir yazı yazdılar. Karatahta bir kaç gün yerinde kaldı. Konferans günü geldi. Fakülte konferans salonunun altı, üstü, holü insanla doldu. Halk sokağa taşmıya başladı.

Fakültede dikkatimi çeken olaylardan biri de Profesör Şevket Aziz Kansu'nun öğrencilerine vermemi istediği bir konferansın konusu idi. Bu konu türk hattatlığı, türk yazı sanatı idi. Kansu antropoloji profesörü idi. Bu bilim üzerinde çalışıyordu. Kendi konusu ile doğrudan doğruya ilintisi olmıyan bir konu üzerinde beni niçin konuşturmak istemişti? Çünkü Kansu herhangi bilim adamı değildi. Türk kültürü, türk duyuncu, türk tarihi ile doğrudan doğruya ilintisi olduğunu biliyor, böylelikle öğrencilerine yepyeni bir ufuk açmak istiyordu. Bu durumda elimde olan her şeyi yaptım. Bir yandan konuşuyor, bir yandan da elimdeki tebeşirle karatahta üzerine "elif, ayın, vav" gibi harfleri çiziyor, bunların insan gövdesi, insan pozları, insan kişiliği ile olan yakınlığını anlatım (expression) gücünü açıklıyordum. Konferansım başarılı olmuştu.

Fakültedede çalıştığım bir yıl kadar bir zaman içinde yaptığım denemelerden biri de tiyatro denemesidir. Bu deneme Şemsülmekâtip adlı özel okulda fahrî ders nâzırı iken ilk okul çocukları ile yaptığım tiyatro denemeleri gibi idi. Ben "öz tiyatro" adını verdiğim tiyatro anlayışımla Batı tiyatro estetikcilerinin tiyatro anlayışından ayrılıyordum. Batılılar tiyatroyu bir edebiyat sanatı olarak anlıyorlar, yine batılılar arasında tiyatro anlayışında en ileri gidenler de bu sanatı ancak bir sahne sanatı olarak anlıyorlardı. Ben, tiyatro tezimi açıklıyan "Tiyatro" adlı kitabımda * uzun uzadıya anlattığım gibi tiyatroyu ne bir edebiyat ne de bir sahne sanatı olarak değil, kendi başına buyruk özgür bir sanat olarak anlıyordum. Bu anlayışımı da şöyle açıklıyordum. Tiyatro sanatı kanunlarını ne edebiyatta ne de sahnede aramamalıdır. Aktörün aksiyonunda aramalıdır. Bu anlayışa göre, sahne, dekor, giyim, ışık, suflör olmadan, hattâ piyes olmadan da tiyatro olabilir. Eğer aksiyon yoksa ötekiler olduğu halde tiyatro olamaz. Beni bu tiyatro felsefesine ulaştıran Karagöz, meddah, ortaoyunu, köy sohbet oyunu, tuluat gibi türk oyunları ile birlikte din, tarikat törenleri olmuştu. Bu anlayışta çok ileri giderek tiyatro piyeslerinde öz olarak metini değil, temi alıyordum.

Provaları yaptık. Fakültenin kütüphane salonunda gençleri meydana çıkardım. Benim Akıl Taciri'ni oynadılar. O tarihte fakültede çalışan Alman profesörleri öz

* I. H. Baltacıoğlu, Tiyatro. (Yeni Adam Yayınlarından)

tiyatro tekniği ile çok ilglienmişlerdi, bunu yepyeni bir anlayış olarak görmüşlerdi.

***

Yıl 1942 Yedinci devre mebus seçimleri yaklaşıyor. Bir gün fakültedeki odamda oturuyorum. Maarif vekili olan eski öğrencim Hasan Ali odama geldi. Şu sözleri söyledi:

- Hoca! Dün Cumhur Başkanı talepnameleri karıştırıyordu. Senin talepnameni bulamadı. Sen talepname göndermedin mi?

- Hayır, göndermedim, dedim.

- Niçin? Mebus olmak istemiyor musun?

- Hiç düşünmedim. dedim.

- Olmaz İnönü senin mebus olmanı istiyor. Bir talepname göndereyim de dolduruver, dedi, çıktı gitti.

Talepname geldi. Hemen doldurdum. Başka türlü yapamadım. Neden? İstanbul Ünüversitesinin, on dokuz yıl profesörlüğünü yapmıştım. Son yıllarda da İstanbul'daki İlâhiyat Fakültesi profesörlüğü yapmıştım. İki defa Edebiyat Fakültesi dekanlığına seçilmiştim. cumhuriyetin ilk rektörü olarak da seçilmiştim. Rektörlük hizmetinden sonra kürsümden atılmıştım. On yıl açıkta kalmıştım. Bu süre içinde geniş selâhiyetle İstanbul bölgesi Maarif Eminliği, Güzel Sanatlar Akademisi Müdürlüğünü teklif etmişlerdi. Kabul etmedim. Kendi kendime karar vermiştim. Hiçbir hizmeti kabul etmiyecektim. Kürsümü geri verirlerse kabul edecektim.

On yıl sonra bana kürsümü iade ettiren yalnız İnönü olmuştu. O beni aramıştı, o bana değer vermişti. O devirde Cumhuriyet Halk Partisi muhalefete karşı kuvetlenmek ihtiyacında idi. Bunun için de adama muhtaçtı. Ben de Türkiye'de demokrasi, cumhuriyet ilkelerinin kuvvetlenmesini istiyordum. Bunun için de hem iktidarın hem de muhalefetin kuvvetli olması gerekiyordu.

Millet Meclisindeki çalışmalarım benim için çok yararlı olmuştu. Biri memleketin değerlerini tanımak bakımından. Biri de halk ile, bilhassa köylerle, köylülerle temas bakımından. Değerler diyorum. Bunlardan biri profesör, doktor Saim Ali Dilemre'dir. Milletvekili olarak kürsüde konuşan Saim Ali Dilemre artık teşrih masasında kadavraları inceliyen anatomi profesörü Saim Ali Dilemre değildi. Türk ulusunun kaderini yoğurmaya çalışan gerçekçi, üstün zekâ idi. Kesik, tutuk sözlerini jestleri, pozları ile bütünlüyor, büyük natipler gibi sürekli alkışlar topluyordu.

Büyük Millet Meclisinde tanıdığım üstün zekâlardan biri de Faik Ahmet Barutçu idi. Bu insanın yalnız zekâsına değil karakterine de hayrandım. Yalnız şu olay bu kanatımın doğruluğunu gösterir. Rahmetli o tarihte. Devlet Bakanı bulunuyordu. Günün birinde beni bir toplantıya çağırdı. Bu toplantıda memleketin dört bir yanını dolaşacak, partisi için propaganda yapacak sekiz, on tane genç millet vekili vardı. Görüşme başlamıştı. Genç milletvekillerinden biri Barutçu'ya sordu:

- Beyefendi. Siz bizim yola çıkmamızı istiyorsunuz. Ancak, bizler bu işin acemisiyiz. Dolaştığımız yerlerde ne yapacağız, nasıl konuşacağız. Bize yol gösterin.

Gencin bu samimî sözlerine verdiği karşılık şu oldu:

- Bu işde başarmanın sırrı ne olduğunu biz de bilmeyiz. Onu Baltacıoğlu bilir. O Baltacıoğlu ki âsi bir beldenin bir kapısından girmiş, öbür kapısından çıkmıştır, fethederek.

Barutçu'nun kompliman yapmaya ihtiyacı yoktu. Doğru söylüyordu. Ben bu işte başarının sırrı ne olduğunu biliyordum. O günlerde İnönü ile aramda olan bir konuşma propaganda denilen tekniğin sırlarını açıklayıcıdır. Bir gün Bahçelievler'deki evimize bir telefon açıldı. Cumhur Başkanlığı yaverlerinden biri İnönü'nün beni akşam yemeğine dâvet ettiğini söyledi. Çankaya köşküne vardım. Salonda dâvetli olarak Saraçoğlu ile kabine üyeleri vardı. Biraz sonra İnönü geldi. Selâmlaştı. Sonra benim elimden tutarak:

- Gel Baltacıoğlu, seninle biraz konuşacağım, dedi.

Salonun bir başından öbür başına doğru ağır ağır ilerliyoruz. İnönü bana şunu dedi:

- Baltacıoğlu! Memleketine yaptığın hizmetin büyüklüğünü biliyor musun?

Bu sözü beni şaşırttı. Memlekete büyük hizmet olarak ne yapmıştım, bilmiyordum. Onin için:

- Bilmiyorum efendim, dedim.

- Onu ben bilirim. Bana gelen haberler doğrudur. Yalnız merak ediyorum, muvaffakiyetinin sırrı nedir, bana söyler misin?

O zaman sezmiştim. İnönü'nün bu dâvetinden bir kaç gün önce Kütahya gezintisinden dönmüş bulunuyordum. Bu yolculuk on ben gün kadar sürmüştü. Otomobille Kütahya Vilâyetinin şehirlerini, kasabalarını dolaşıyordum, konferanslar veriyordum. O tarihte Büyük Millet Meclisinde bulunuyordum. Verdiğim konferanslar propaganda konferansları değildi, toplum konulu bilim konferansları idi. Bu konferanslarım halk üzerinde olumlu etkiler yapmış olacak ki İnönü'ye bu sözleri söyletiyordu. Kendisine şunları söyledim:

- Paşam, ben gittiğim yerlerde politikacılık yapmam. Memleket konuları üzerinde dururum. Kanaatlarımı söylerim. Ne Halk Partisini överim, ne de Halk Partisi hükûmetini. Yalnız memleketin kalkınması için nelerin var olması gerektiğini söylerim. Konferansım bitince de halkı dinlerin. Konuşurlar, partiyi, hükûmeti tenkit ederler, tartışmadan çekinirim. Yalnız dinlerim. Asıl önemli olan, onların içlerini boşaltmaları, benim de büyük bir dikkatle kendilerini dinlememdir. Her şeyden önce halkın güvenini kazanmaya çalışırım. Bu olduktan sonra şu sözleri söylerim: "Birçok tenkitler yaptınız. İçinde haklı olanları çok. Birçok şey de istiyorsunuz. Bunların da çoğu yerinde olan ihtiyaçlar. Ancak, bu istediklerinizin hepsi yapılamaz. Çünkü memleket fakir hükümet bütçesi de dardır. Ancak, bunlar arasında yapılabilecek olanlar var. Bunların yapılması için Ankara'ya dönünce çalışacağım, size söz veriyorum" derim. Bu sözlerim hep iyi karşılanır. Gittiğim yerlerde aşağı yukarı aynı karşılığı alırım: "Sen buraya kadar geldin, böyle konuştun ya, isterse hiçbirisi olmasın, biz memnunuz" derler.

İnönü bu sözlerim bitince:

- Gel Baltacıoğlu! Bunlar da dinlesinler, deyip beni kabine üyelerinin bulunduğu büfe yerine getirdi.

- Baltacıoğlu'na teşekkürlerimi söyledim, dedi. O zaman hükümet Başkanı olan rahmetli Recep Peker şunu dedi:

- Efendim! Arkadaşımıza biz de müteşekkiriz. Hizmeti büyüktür, dedi.

Kabine üyeleri ile birlikte dâvet edilmiş olan rahmetli Saraçoğlu bu sözleri işitince küskün bir insan davranışı ile şu sözleri söyledi:

- Senin o kadar övdüğün Ankara

halkı az kalsın bize seçimi kaybettiriyordu!

Şaşa kaldım, Rahmetliyi bu sert tartışmaya zorlıyan nedeni araştırmaya başladım. Kendisi ile tanışmamız Maarif Vekilliği zamanında olmuştu. O zaman İstanbul Üniversitesi Rektörü idim. Bütçe işlerini izlemek için Ankara'ya gelmiştim. Maliye Encümeninde açıklama yapıyordum. Dünyanın en nazik insanlarından biri olarak tanıdığım rahmetli Şâkir Kesebir encümene başkanlık ediyordu. Ben rektör olduğum zamanki bütçe inanılmıyacak kadar dardı. O yıl bu bütçe biraz arttırılmıştı. Bu kadarı yetmiyordu. Konu üzerinde açıklama yapıyordum. Şu sözleri söylemişti:

- Geçen yıl yaptığınız zamdan sonra müessese adımlarını hızlandırdı. Bütün süratiyle ilerlemektedir. Şimdi dur diyorsunuz. Bu durumda ayakları kırılabilir...

Şâkir Kesebilir orada bulunan Saraçoğlu'ya dönüp:

- Siz ne diyorsunuz Vekil Bey, dedi.

Saraçoğlu şunu dedi:

- Ben de Darülfünun Emininin kanaatına iştirâk ediyorum, dedi.

Toplantı sona ermişti, Saraçoğlu ile birlikte çıktık. Yolda giderken bana şu sözleri söyledi:

- Aman Baltacıoğlu! Ben senden korktum.

- Niçin, ne oldu, dedim.

- Burası neresi, biliyor musun? Buraya muvazenei Maliye encümeni derler. Burada böyle konuşmak büyük bir cesaret doğrusu.

Vekilin bu açıklığı, duruluğu karşısında ben de şunu dedim:

- Bana Kırkbin lira vereceksiniz.

- Ne parası bu böyle?

- Medresetülkuzat çatısının betonlaştırma parası. Kendisine açıkladım. Medresetülkuzat hükûmetin kararı ile Darülfununa verilmiş. Bina kâgir bina. Ancak, çatısı ahşap . Etrafında ahşap evler var. Eğer dolayında yangın çıkarsa yanar, içindeki hazineler de yok olur. Onun için hemen çatısını betonlaştırmak, pencelerine demir kepenkler koyup Darülfunun kütüphanesini yanmaz hale getirmek gerek.

Saraçoğlu bu parayı verdi. Ben de Kütüphanenin çatısını betona çevirttim. Pencelerine de demir kepenkler koydurdum. Böylelikle Darülfünun kütüphanesini yanmaz hale getirmiş olduk. Yine böylelikle dünyanın vesika bakımından çok zengin bir kütüphanesi yanmaktan kurtarılmış oldu.

Rahmetlinin bana karşı olan durumu bu iken neden o sert davranışı göstermişti? Çok düşündüm. Çünkü kendisine bir hükûmet başkanı olarak hariciyeci olarak çok değer veriyordum. Sert davranışının nedenini buldum.

Saraçoğlu Başbakanlıktan henüz ayrılmıştı. Ben o tarihte yine rektörüm. Eski Harbiye Nezareti binasındaki odamda oturuyorum. Odacılık işimi gören eski Maarif Nezareti nazır odacılarından olan, Nezaret ilga edildikten sonra da rektör odacısı olarak yanıma aldığım Veysel efendi odama girdi, yazı masamın üzerine bir kart bıraktı. Baktım, Saraçoğlu'nun kartı. Hemen ayağa kalktım.

- Buyursunlar, dedim.

Veysel:

- Gittiler efendimiz, dedi.

- Gittiler mi? Niçin haber vermedin bana, dedim.

- Siz meşguldünüz, onun için, dedi.

- Peki ama, ben meşgul iken kimseyi

içeri alma dedim mi sana, dedim.

Ses çıkarmadı. Sonra sordum:

- Ne kadar oldu gideli?

- Üç dört dakika kadar, dedi.

Hemen yerimden fırladım. Merdivenleri hızla indim Kapı köşküne doğru koşmaya başladım. Tam oraya varınca Saraçoğlu'yu buldum. İlk sözüm şu oldu.

- Özür dilerim. Sizin geldiğinizden haberim yok.Kartınızı şimdi verdiler. Buyrun, dönelim.

Bana verdiği cevap şu oldu:

- Yok, teşekkür ederim. Görüşmüş olduk. Bu kadarı yeter, dedi.

Israr ettim:

- Eğer dönmezseniz bir kahvemizi içmezseniz beni affettiğinize inanmayacağım. Rica ederim.

Bunun üzerine ısrar etmedi. Döndük. Binaya doğru yürümeye başladık. Rektör odasına varınca bir süre konuştuktan sonra:

- Sizden rica ediyorum. Bir akşam Tokatlıyan'da buluşup birlikte yemek yiyelim, dedim.

Saraçoğlu bu teklifimi memnuniyetle kabul etti. Sonra sordum:

- Yemekte kimlerin bulunmasını istersiniz, dedim.

İzmir mebusu Veli beyle Hukuk Fakültesi reisi Aynizade Hasan Tahsin beyin, dedi.

Toplantı gecesini, saatini de tesbit ettik. Ne gariptir ki o akşam Saraçoğlu toplantıya gelmedi. O gün Ankara'ya dönmüş! Şaşa kaldım. Bir türlü anlayamadım. Aradan biraz zaman geçti. Günün birinde sözüne inandığım bir insandan öğrendim. "O, o kadar kibirli bir insandır ki kendisini ziyaret etmek istedim de beni kabul etmedi." demiş. Bu tepki benim için nedeni bulunabilecek bir tepki değildir. Bununla birlikte Saraçoğlu benim için aynı Saraçoğlu, değer olarak yaşamaktadır.

Mebusluk hayatı:

Mebus olmayı ben istememiştim. Kendiliğimden talepname de vermiş değildim. Yeni ödeve alışmam gerekiyordu. Ankara dışında oturup da ayda bir, iki defa Büyük Millet Meclisini ziyarete gelenlerden de değildim. Ankara'da oturuyordum. Bütün toplantılara katılıyordum. Meclise bir memur gibi devam etmeyi borç biliyordum. İki devre mebusluk yaparak kazandığım şu iki şeydi. Biri Meclisteki değerleri tanımak. Bunlardan biri Faik Ahmet Barutçu idi. Bu insanın zekâsına, alçak gönüllüğüne hayrandım. Onun düşünüşü, anlayışı, söyleyişi herhangi insanınki değildi. Burada anlatacağım bir iki olay bu insanın hem zekâsını hem de karakterini gösterir.

Barutçu o günlerde Devlet Bakanı bulunuyor. Beş altı genç mebusu toplamış. Beni de aralarına çağırmıştı. Bu mebuslar seçim bölgelerinde dolaşacaklar, konferanslar verecekler, propaganda yapacaklardı. Aralarından biri Barutçu'ya sordu:

- Beyefendi! Bizi dolaştıracaksınız, propaganda yaptıracaksınız. Fakat propaganda nasıl yapılır biz bilmeyiz. Bize yol gösteriniz.

Genç adamın bu samimi sorusuna Barutçu'nun verdiği cevap şu oldu:

- Propaganda nasıl yapılır, onu biz de bilmeyiz. Onu Baltacıoğlu bilir. O Baltacıoğlu ki asi bir beldenin bir kapısından girmiş, öbür kapısından çıkmıştır, fethederek. Propaganda nasıl yapılır, onu size Baltacıoğlu öğretir.

Barutçu'nun beni çok ilgilendiren bir davranışı daha. Dinar gezintisinden dönü-

yorum. Yolda bir kasabada otobüsten indim açık havada öğle yemeği yiyorum. Yanıma biri yaklaştı.

- Efendim sizi telefonla Ankara'dan arıyorlar. Lütfen postaneye kadar geliniz, dedi.

Birlikte postaneye gitti o. Telefonda şunu söylediler:

- Efendim Faik Ahmet Barutçu tarafından telefon ediyorum. Size selâmı var. Eskişehir'de parti durumu kritik imiş. Sizin Ankara'ya gelmeyip Eskişehir'de inmenizi rica ediyor. Sizin Eskişehir'de bir dolaşmanız kâfi olduğu kanaattındadır kendisi.

Barutçu'nun bu hareketinde herkesin farkında olamıyacağı ince bir anlayış vardı. Parti için propaganda yapmak deyince çok defa uzun uzadıya konuşmak, çene çalmak, münakaşa etmek hatıra gelir. O ise düşünüyordu.

Büyük Millet Meclisinde benim dikkatimi çok çeken insanlardan biri de Dr. Saim Ali Dilemre idi. Ben üniversitede bulunurken o da Tıp Fakültesinde teşrihi marazî profesörü bulunuyordu. Kendisini uzaktan tanıyordum. Çoğunluk onu tipi kendine özgü bir insan olarak tanırdı. Ben ise onu çok zeki, çok varışlı, orjinal bir insan olarak tanımıştım. Bir sözünü hiç unutamam. Bir gün bana şunu demişti:

- Baltacıoğlu! İki karpuz bir koltuğa sığmaz derler. Sığdırmaya çalışmalı.

Bu anlayıştaki derinliği hayatımın bir çok olayları bana sezdirmiştir. Bilim objektif bir çalışmadır. Ancak, akıl, mantık ile, metotla yapılan araştırmalar ile yapılabilir derler. Böyle diyerek de Dekartes'ın karteziyen mantığının bilimi yaratan herşey olduğunu anlatmak isterler. Doğru mudur? Hipotez dedikleri varsayım olmasaydı bilimde araştırma, varsayma, kurma, tasarlama olabilir miydi? Bütün bunlar bilgin muhayyilesinin yaratıcılığı değil midir? Bütün bunlar artistik çalışmalar değil midir? Yaradılıştan artist olmayanlar yalnız akılla bilgin olabilirler mi? Aradan yıllar geçtikten sonra daha çok inandım. Büyük bilginler yaratıcı muhayyileleri çok zengin olan insanlardı. Büyük feylesoflar da öyle değil midir? Bu büyüklerin üsluplarına bakın, yazışlarındaki o özellik artistik bir değer taşımaz mı?

950 seçiminde Halk Partisi adaylığımı Afyon'dan koymuştu. Seçimi kaybettik. Parti için zararlı oldu. Benim için faydalı oldu. Çünkü okumadan yazmadan uzaklaşmıştım. Bayağı korkuyordum. Yine yazıhanemde kitaplarımın üzerine kapanmak, okumak, yazmak yeni celî levhaları hazırlamak istiyordum.

İki devre çalışmalarımdan ayrılmanın bir faydası olmuştur. Onu söylemek isterim. Ben merkezi Kırşehir'de, bir kolu da Of'da olan Baltacıoğlu ailesindenim. Baltacıoğlulları sünni oğlu sünnîdirler. Ben de bütün sünnî çocukları gibi sünnî eğitimi almışımdır. Bütün hayatım boyunca bazı toplantılarda, orada burada sünnî eğitim alanların alevi türklerden söz açılınca çekindiklerini, üzüldüklerini görürdüm. Ancak sebebini anlayamazdım. Zaman geçtikçe merakım artıyor, alevîlerin nasıl insanlar olduklarını doğru olarak öğrenmek istiyordum. Çünkü olduğu gibi durum bu ikilik memleket için çok zararlı oluyordu. Gerçeklerin anlaşılması gerekiyordu. Çalıştım, çabaladım. Alevilik denilen mezhebin ne olduğunu, ne olmadığını anladım. Gördüm ki bu insanlar türk ulusunun bütün geleneklerine sahip olan türk oğlu türktürler. Alevîlerin son zamanlara kadar bir türlü anlaşılmayan

özellikleri dilde, sanatta türk oğlu türk olmalarıdır. Alevî ailesi eşitçi, demokratik ailenin olgun örneğidir.

Gerçek bu olunca alevîleri türlü yalanlarla, iftiralarla suçlandırmaya çalışmak türk yurdunu parçalamaktan başka sonuç vermez. Bu davranış ne dinle, ne de milliyet anlayışı ile bağdaşmaz.

Büyük Millet Meclisinde Halk Partisi toplantısında konuşmuştum. Sonra sık sık yazdım. Alevîliğin içyüzünü aydınlatmaya çalıştım. Bu, benim için yalnız bir bilim borcu değil hem de bir ahlâk borcu idi.

1950 seçimini kaybetmemiz benim için çok hayırlı olmuştu. Çünkü okul öğrencisi gibi bütün toplantılara katılmaktan kurtulmuştum. Eski hayatıma dönmüştüm. Yine kitapların üzerine kapanmıştım. Bunun dışında yalnız Türk Dili Kurumunda çalışıyordum. Terim Kolu Başkanı idim. Kur'an çevirmesi ilerliyordu. İlerledikçe de şaşa kalıyordum. Beş yıldan beri beni çok üzen, düşündüren çevirmelerdeki fâhiş yanlışlardı. Zaten beni bu işe sürükleyen de bu yanlışların çokluğu. büyüklüğü idi. Ananın döl yatağına düşen atmık damlasının bütün evrimlerni bilim gerçeklerine uygun olarak anlatan bu kitaptır. Gökyüzündeki gezgenlerin kendi dönelgeleri üzerinde koştuğunu, bu gezegenlerin felek'ler, yani sistemler oluşunda olduklarını hiçbirinin ötekilere çarpmadığını.

Dağların da sanıldığı gibi yerinde durmayıp bulutlar gibi koştuklarını bildiren bu kitaptır. Kadın ile erkeğin aynı özlü topraktan eşit olarak yaratıldığını bildiren bu kitaptır. Dillerin, renklerin ayrı ayrı yaratıldığını söyleyerek ırkın da, milliyetin de hak, gerekli olduğunu bildiren yine bu kitaptır. O kadar da değil, insanda iki türlü bilgi kaynağı olduğunu, bunlardan birinin basar, ötekinin basiret olduğunu, Kur'an'ın peygamberlerin basarına değil, yani aklına değil, basiretine, yani gönlüne bildirildiğini bildiren yine bu kitaptır. Kur'an'ın nasıl bir ulu eser olduğunu gösteren belgelerden biri de şudur. Bir âyetinde "Mescitlere zinetlerinizi takınız da öyle gelin" der. Hangi dinde, hangi din kitabında bu gerçekcilik, bu doğruculuk, bu güzellikçilik vardır?

Beni Kur'an'ı çevirme işine yeteleyen nedenlerden biri de şudur. Ben türlü nedenlerle türkçe, fransızca, ingilizce kur'an tecrümelerini yokladığım zaman onların fâhiş denilecek derecede büyük anlama, anlatma yanlışları ile dolu olduğunu gördüm. Bu anlama, anlatma yanlışları saymakla bitmez. Oğuz Türklerinin çeirmelerinden tutun da en büyük olarak tanınmış müfessirlerin çevirmelerine kadar. Çevirmelerinde "Nefsinizi körletin" diyecek yerde "nefsinizi katledin" diyen, "yedi kat" diyecek yerde "yedi gök" diyen, "Birahim'in yolundan" diyecek yerde "İbrahim'in milletinden" diyen Kur'an çevirmeleri vardır. Hele hele Kur'an'daki "Mihrab" kelimesini Osmanlıcada camide imamın namaza durduğu, kıbleyi gösteren kovuk sanıp da Kur'anda "Melekler Zekeriya'ya seslendikleri zaman Zekeriya Beni İsrail tapınağında Allah'a yalvarıyordu" anlamına gelen âyeti yalvarıyordu" anlamına gelen sûreyi "Melekler Zekeriya'ya seslendikleri zaman Zekeriya mihrapta namaz kılıyordu" diye çevirenler de vardır. Kur'andaki "Kahhar" sıfatını "kahredici" diye çevirmek de fâhiş bir yanlıştı. Arapçadaki "kahhar" "kahredici" demek değil, kendi başına buyruk demektir.

On iki yıl çalışarak yaptığım iş yabancı dilden ana diline bir çevirme işi idi

ama çok düşündürücü, çok yorucu bir işdi. Şimdi bunu bastırmak gerekiyordu. Hangi para ile? Emekli maaşıyla mı? Düşündüm taşındım. Yeni Adam'la ilânlar yaptım, ilgili adreslere gönderdim. Kur'anı ana dilimize çevirdim. Basıldıktan sonra yirmi beş lira gönderip edinebileceksiniz. Eğer şimdiden on beş lira gönderirseniz basılır basılmaz adresinize gönderilecektir dedim. İnanılacak şey mi, on bin liradan çok para geldi. İşin ne olduğunu çok iyi kavrayan Ankara'da Halı Sarayı sahibi Şeref Çelebi de bana altı bin lira borç verdi:

- Hocam hiç sıkılmayacaksınız. Bu kitabın basılması lâzım. Elinize para geçince ödersiniz dedi.

Sekiz bin tane basılmıştı. Bunun üç, beş yüz tanesini yakınlarıma, düşkünlere parasız olarak dağıttım. Elde hiç kalmadı. Kur'anı çevirmek için niçin bu kadar eziyete katlanmıştım?

Ömrümün on iki yılını niçin Kur'an çevirmesi için harcamıştım? Çünkü inanıyordum, dinsiz kalkınma olamayacağına inanıyordum. Dinin yalnız bir vicdan işi olduğuna değil yalnız, dinsiz toplum varlığı, kamu yaşayışı olmayacağına da inanıyordum. Bendeki bu inanç kulaktan dolma, basma kalıp, herhangi bir inanç değildi. Ömrüm boyunca yaptığım araştırmaların, denemelerin var ettiği bir inançtı. Hangi kitap Kur'an kadar uludur? Hangi kitap milliyete, eşitliğe, doğruluğa, iyiliğe, güzelliğe, tatlılığa, özgürlüğe Kur'an kadar yer vermiştir?

Hele toplum incelemelerinde yapılan korkunç yanlışlara saplanmadan toplumları objektif, nesnel olarak incelediğimiz zaman, şu büyük gerçek karşısında kalıyoruz: Etnoğrafyacıların bildirdiğine göre, yeryüzündeki toplumların en ilkel örneği olan Avustralya'nın iki klanlı oymaklarında devlet, hükümet, ekonomi, bilgi yok iken şu üç şey vardır: Din, dil, sanat. Yukarıdakilerin doğumu ancak oymak toprağa yerleştikten, toplumda işbölümü meydana geldikten sonra olabiliyor.

Toplumların yalnız varolmalarının değil, kalkınmalarının da ilk etkenleri bunlar oluyor. İnsanlık tarihinde dinsiz, dilsiz, sanatsız kalkınma olmamıştır, olamıyor. Batı kalkınması da böyle olmamış mıydı? Batı kalkınması büyük endüstrinin var olmasıyla değil, Luther'in İncil'i anadiline çevirmesi ile başlar. İncil halk diline yayılır. Bu halk dili millî edebiyatı doğruyuor, millî edebiyat millî devleti var ediyor, millî devlet de millî ekonomiyi yaratıyor, millî ekonomi de büyük endüstriyi meydana getiriyor. Böylelikle de kalkınma oluyor.

Abonelerin, Halı Sarayı sahibi Şeref Çelebi'nin yardımı ile basılan sekiz bin Kur'an çevirmesinin bin tanesini yakınlarıma, yoksullara dağıttım. Yedi bin tanesi de satıldı. Beni yakından tanıyan, anlıyan insanlar bir yana, bu çevirmenin Türk basınındaki tepkisi ne olmuştu? Üç beş yazı bir yana, hemen hemen hiç denilebilir. Bir kısmı da gelişi güzel eleştirme yapıyor, beni suçlandırmak istiyordu. Olabilir. Ancak, aşağıdaki olaya ne dersiniz?

Günün birinde postadan benim adresime gönderilmiş bir din dergisi çıktı. İçini açtım. Orta sayfaların alt kısmına tükenmez kalemle şu sözler yazılı idi: "Seni kâfir seni, seni zındık seni, seni mason seni!... Sen misin "salat" kelimesini "yalvarı" diye tercüme eden? Eğer bunda ısrar edersen seni öldüreceğiz." Şaşa kalmıştım. Gerçek şudur, açıklıyorum. Kur'an'da "salat" kelimesi vardır. İçinde

"salat" kelimesi bulunan âyetlerin bir kısmı Kur'anın bildirildiği tarihten önceki olaylarla ilintilidir. Bir kısmı da bu bildirme tarihinden sonraki zamanla ilintilidir. Mütercim Asım Efendi'nin sözlüğüne göre, "salat" "Allah'a yalvarmak" demektir. Bu kelimenin bu karşılığını peygamberden önceki olaylarla ilintili olan âyetleri çevirirken kullandım. Gelecek ile ilintili olan âyetlerin çevirmesinde "salat" karşılığı olarak "namaz" kelimesini kullandım. Yanlış yapmadım, çok doğru yaptım böyle yaparak birçok ünlü mütercimlerin yaptığı gibi Zekeriya peygamberin sözünü eden Kur'an ayetini aşağıdaki çevirmede olduğu gibi yanlış çevirmedim. Yanlış çevrilen âyet şudur: "Melekler Zekeriya'ya seslendikleri zaman Zekeriya mihrapta namaz kılıyordu." Şimdi âyetin benim çevirmemdeki doğru karşılığı şudur: "Melekler Zekeriya'ya seslendikleri zaman Zekeriya Beni İsrail tapınağında Allah'a yavarıyordu." Ben çevirmemde "mihrap" kelimesini "mihrap" diye çevirmedim, "Beni İsrail tapınağı" diye çevirdim. Çünkü arapçada mihrap, osmanlıcada kullanıldığı gibi, camide kıbleyi gösteren oyuk yer değil, İsrail oğullarının tapındığı yer, havra demektir.

Beni cehaletle suçlandırmak isteyen bu adamın ahlâk varlığını gösteren bir belge şudur: Gönderdiği derginin üzerine on kuruşluk pul yapıştırmıştır. Böylelikle elli kuruşluk mektup ücretinden kırk kuruş tasarruf etmiş oluyordu!...

Benim Kur'an tercümesi ile uğraştığımı öğrenenler "Ne oldu bu Baltacıoğlu'ya? Son zamanlarda hep dinle uğraşıyor! Yaşı ilerledi de ondan mı? Ölüm korkusundan olacak!" derlermiş. Ben dinle ne zaman uğraştım? Son günlerde mi, yoksa gençliğimden beri mi? Ben yaşama boyunca şu üç konu üzerine eğilmiş bir insanım: Din, dil, sanat. Benim **Talim ve Terbiyede inkılâp** gibi, ilk eserlerimden biri **Din ve Hayat**'dır (1918). Bu ufak kitap yayınlandığı zaman rahmetli Gökalp'ın dikkatini çekmiş o zaman İstanbul Üniversitesinde sosyoloji kürsüsün'' ı yardımcısı bulunan Necmettin Sadık'tan bu kitap için **Yeni Mecmua**'da bir yazı yayınlamasını istemişti. Bu yazı basılmıştır. Benim bu üçler ile uğraşmamın nedeni bunlarsız yaşama elde olmadığına, varlığa inanır gibi, inanmış olmamdır. Ancak, gençliğimdeki bilgim, gücüm bu ulu gerçeği ortaya koyup savunacak kadar yetici değildi. Yalnız inanmakla, ululuklarını anlamakla kalıyordum, daha ilerisine gidemiyordum. **Türke Doğru** yayınlandıktan sonra kafamda yepyeni bir soru belirmeye başlamıştı. Kendi kendime soruyordum: Gerçek nedir? Acaba sosyal olgular dedğimiz varlıklar, din, ahlâk, hukuk, bilgi teknik, sanat, eğitim gibi varlıklar bir düz çizgi üzerine bir sıraya dizilebilecek gibi bir değerde, bir önemde olan varlıklar mıdır, yoksa, bunlar yaratıcılık bakımından biribirinden ayrı olan varlıklar mıdır? Bu ağır sorunun karşılığını kolay kolay veremiyordum. Uzun, yorucu çalışmalardan sonra ancak kesin bir kanıma eriştim. Sosyal olguların Durkheim'in anladığı gibi bir kat üzerinde değil, üç kat üzerinde bulunduğuna kesinlikle inandım: Bu anlayışımı Yeni Adam'ın 803. sayısında "Kalkınma Ağacının Gövdesi" başlıklı yazımda açıkladım. Bu ağacın kökü gelenek birliğidir: Gövdesi" başlıklı yazımda açıkladım. Bu ağacın kökü gelenek birliğidir: Gövdesi nüfus kesafetidir. Dalları tekniktir. Aralarında din, dil, sanat birliği

olmayan toplumlar kalkınamazlar. Bu birlik de yetici değildir. Nüfus kesafeti de şarttır. Nüfus kesafeti olmayan şehirler kurup sıklaşmayan, katışmayan, kaynaşmayan, aralarında yaşama kavgası olmayan, böylelikle büyük adamların, yaratıcıların belirmesine yol açmayan toplumlar da kalkınamaz. Bütün bunlar var olmakla birlikte kalkınma tekniğini tanımayan toplumlar da kalkınamazlar.

Din konusu üzerinde durmak, dinin ne olduğunu, ne olmadığını doğru olarak anlamak, anlatmaya çalışmak benim için bir ahlâk borcu olmuştu. Öyle olaylarla karşılaşıyordum ki şaşa kalıyordum, dilim tutuluyordu.

Kur'an tercümesinden sonra idi. Bir gün Diyanet İşleri Başkanlığında yayın müdürü ile görüşmeye gitmiştim. Bana Kur'an tercümesi işiyle uğraşan bir memuru tanıttılar. Bu insan bana Kur'anı tercüme etmek için nasıl bir yol tuttuklarını anlattı. Şöyle yapıyorlarmış: Türlü tercümeleri ele alıp bunlardaki ayetleri tanıdıkları insanlara gönderip hangi tercümeye oy verdiğini soruyorlarmış. Sonra da hangisi çoğunluk kazanırsa onu doğru tercüme olarak kabul ediyorlarmış! Ben bu sözleri dinleyince şaşa kaldım. Demek tercümenin de sentetik olanı varmış dedim. Memura hiçbir şey söylemedim. Çıkıp gittim. Üzüntüm hâlâ devam ediyor.

İlkokullarımızda çocukların eline verdiğimiz din dersleri kitaplarını söz konusu yapmıyorum. Bu konuda kaç tane makale yazdım. **Yeni Adam**'da basıldı. Milli Eğitim Bakanlığının tekrar dikkatini çekiyorum.Toplanacak olan Maarif Şûrasında bu işi ele almak, gerektiği gibi incelemek doğru olacaktır.

Kur'an tercümesi ile uğraşmak benim için inanılmayacak kadar yararlı olmuştur. Ben böylelikle büyük bir gerçekle karşılaştım. Klâsik dilin sırları ne olduğunu öğrenmiş oldum. Sonra **Kur' an**'da bulduğum bütün klâsik dil özelliklerinin, olduğu gibi, türkçede de var olduğunu görünce şaşa kaldım. Sonra bu görüşümü Türk Dili dergisinde yayımladım.**

Kur'an'ı ana diline çevirme işimi anlayan bir insan gördüm. O da Diyanet İşleri Müşavere Heyeti üyelerinden rahmetli Hasan Fehmi Hoca idi. O zaman Diyanet İşlerinde yayım müdürü bulunan sayın Tevfik Ersen bir gün Bahçelievler'deki evimize telefon açmış, bana şu sözleri söylemişti:

- Efendim, Hasan Fehmi Hoca bugün beni yanına çağırdı. Şu sözleri söyledi. Oğlum, dedi, bu nasıl tercüme! Sabahtan beri elimden bırakamıyorum. Ne güzel tercüme! Ben Baltacıoğlu ile tanışmak isterim, bizi tanıştır dedi. Durumu olduğu gibi size bildiriyorum. Sizin mümkünse bir gün Diyanet İşlerine uğramanızı rica ediyoruz.

Ersen'e peki dedim. Kısa bir zaman sonra da Diyanet İşlerine gittim. Ersen hemen beni Müşavere Heyetinin bulunduğu salona götürdü. Üyelere tanıttı. Hasan Fehmi Hoca'nın ilk sözleri şunlar oldu:

- Efendim, Kur'an böyle tercüme edilir, meâlen. Hasan Basri Cantay'ınki gibi değil.Siz bir kapı açtınız. Allah sizden razı olsun. Müsaade edin de bu tercümeyi biz basalım.

Böyle bir insanın böyle bir iltifatı beni çok sevindirmişti. Nasıl teşekkür

** I. H. Baltacıoğlu, Türkçe niçin klasik dildir? (Türk Dili, sayı 209, Şubat 1969.)

edeceğimi bilmiyordum. Sevincimden kabıma sığmıyordum.

Kur'an'ı türkçeye çevirdikten sonra memleketin iyiliği için yapılacak bir hizmet daha vardı: O da Kur'ân'ın tefsirini yapmak. Kendi kendime şu soruyu soruyordum:

- Türkçede bu kadar tefsir yapılmış. Senin tefsir yapmana ne lüzum var?

Sonra da bu sorunun cevabını veriyordum.

- Var ama, yanlışlarla dolu! Bunlar arasında Kur'an'daki "tennur" kelimesini âyetine uygun olarak "vâdi" dıye çevirecek yerde, "Kazan" diye çevirip Nuh'un gemisinde motör olduğunu düşünen, sonra da gemi için "fayrap etti" diyen müfessirler de var! Sonra Kur'an'a göre islâm dini milliyeti yadsıyan bir din midir, yoksa özümseyen bir din midir? Sonra zinet, süs haram mıdır, sevap mıdır? Bütün bunların doğru olarak anlaşılabilmesi için bilimli, metodlu bir çalışma ile meydana getirilecek bir Kur'an tefsirine ihtiyaç vardır.

Böyle düşünerek on beş, yirmi ciltlik bir tefsiri yazma kararını verdim. İlk cildi olan "Allah nedir?" adlı kitabı bastırdım. Kimse ilgilenmedi, iki yüz tane satılmadı. Bu durum beni çok sarstı. Tefsirin ikinci cildi olan "Kur'an nedir?" adlı kitabı basamadım. Demek Türkiye artık bu gibi kitapları okumuyor. Oysaki Türkiye'de okuma hacmi, kitap satışı eskisine nisbetle çok artmış. Bu artışı yapan hangi kitaplardır acaba?

Dört büyük kazayı geçirdikten, ölümden kurtulduktan sonra düşündüm. Allah benim canımı almadı. Demek bu dünyada benim yapacağım vazifeler var, bunlar ne olabilir dedim. Elime kalemi aldım, bu vazifeleri yazdım. Bu vazifelerin çoğu yazılması gereken kitaplardır. Bu kitapların konuları pedagoji, sosyoloji, grafaloji, estetik tezlerimdir.

Başta pedagoji tezimi ele aldım. Bu tezi bundan kırk yıl önce "İçtimaî Mektep" adlı kitabımla ortaya koymuştum. Uzun denemelerimden sonra İçtimaî Mektep tezini daha çok açıklamak istedim. Bunun için 1964'de "Pedagojide İhtilâl" adlı kitabı yazdım. Bu kitap da pek az satıldı. O günlerde hatıra gelmiyen birşey benim başıma geldi. Günün birinde kadıköy savcılığından bir davetname aldım. Bilirkişi olarak çağırıyorlar sandım. Kalktım gittim. Savcının elinde "Pedagojide İhtilâl" adlı kitabım. Savcı soruyor:

- Bu ihtilâlden maksadınız nedir, diyor.

Ben de şu cevabı veriyorum:

- Ben hayatım boyunca terbiye meseleleriyle uğraşan bir insanım. Şimdiye kadar bu konuda muvaffak olan eserleri övdüm. Muvaffak olmayanları da yerdim. Maksadım budur, dedim.

Bu ifademi zapta geçirdiler. Bir hafta sonra da savcılıktan gönderilen bir yazıdan meni muhakeme kararı verildiğini öğrendim.

***

Yıl 1923. İstanbul Üniversitesi rektörlüğüne seçildim. Meslek hayatımın en güç, en üzüntülü devri. Para yok, üniversite anlayışı yok, yardımcı yok! Didinip duruyorum. Ancak ne olursa olsun çalışmak, başarmak istiyorum. Bunun için de elimden geleni yapıyorum.

Günün birinde Hukuk Fakültesi profesörlerinden kendisini çok saydığım rahmetli Ebülulâ Mardinli rektörlük dairesine geldi. Oturur oturmaz şu sözleri söyledi:

- Dün yazıhanedeydim. Mısırlı Kâmil Paşa'nın vârislerinden birkaç kişi yazıha-

neme geldi. Bana şu sözleri söylediler: "Hükûmet bizlere ait olan bir mülkü gasp etmiş bulunuyor. Bu mülkü istirdat etmek istiyoruz. Vekâletimizi kabul etmenizi rica ediyoruz." Ben anladım. İstirdat etmek istedikleri mülkün ne olduğunu derhal sezdim. Bu mülk Darülfünunun içinde bulunduğu Zeynep Hanım Konağı denilen binadır, burasıdır. Onun için, evkâlet tekliflerini kabul etmedim. Vaziyet çok nâziktir. Eğer binanın tapusunu bulamazsak sonu çok kötü olur. Vârisler akıl edip de, bir haciz kararı alacak olurlarsa, üç gün içinde binayı tahliye etmediğimiz takdirde eşyamızı sokağa dökerler. Bu işe hükûmet dahi müdahele edemez. Onun için size haber vermiye geldim. Tapuyu araştırın, bulun.

Ben rahmetlinin bu sözlerini dinleyince şaşkına döndüm. Rektörlüğü kabul ettiğime de pişman oldum. Ne talihsiz insanmışım dedim. Şimdi ben ne yapacaktım? Hemen tapuyu arama işine başladım. İlk iş olarak mülga Maarif Nezaretinde Muhasebe Müdürü olarak hatırladığım Bayram Beyi aradım. Çünkü bu tapu işini bilse bilse o bilecekti. Bayram Bey nezaket edip rektörlüğe geldi. Kendisine sordum. Verdiği cevap şu oldu:

- Vaktiyle biz de bu tapuyu çok aradık, bir türlü bulamadık.

Bu cevabı alınca üzüntüm büsbütün arttı. O günlerde Maliye Vekili bulunan rahmetli Abdülhalık Renda'nın İstanbul'a geldiğini haber aldım. Kendisiyle görüşüp bu işi halletmek istedim. Gümrük binasında çalışmakta olduğunu öğrendim. Hemen ziyaretine gittim. Daha önceden tanışmıştık. Beni çok iyi kabul etti. Durumu anlattım. Büyük bir dikkatle dinledi.

- İsmail Hakkı Bey. Hiç merak etmeyin, Ankara'ya döner dönmez bu işle uğraşacağım, dedi.

Renda Ankara'ya döndü. Aradan zaman geçti. Maliye Vekiline çektiğim şifreli telgarflara da hiç bir haber alamadım. Üzüntüm sürüp gidiyor. Birden düşündüm. Bir de Tapuya baş vurayım dedim. O zaman Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü henüz Ankara'ya taşınmamış, İstanbul'da çalışıyor. Sultanahmet Meydanındaki binasına vardım.Genel Müdürü ile görüşmeye başladım. Adam çok nazik, hem de çok dikkatli bir insandı. Beni can kulağı ile dinledikten sonra sordu:

- Benden istediğiniz nedir. dedi.

- Binanın tapusunu vermenizi istiyorum dedim.

- Peki ama, müstenidatı kanuniyeniz nedir, dedi.

Mururü zaman, binanın uzun zamandan beri Darülfünun tarafından işgal altında bulunması olduğunu ileri sürdüm.

Cevap vermedi. Düşünmiye başladı. Bunun üzerine ben de şu sözleri söyledim:

- Tapusu çıkacak olan bu binayı şahsıma mal edecek değilim. Bina devletin malıdır, yine devlete mal edilecektir.

Bu sözlerim adamcağızı üzmüş olacak ki bana şu cevabı verdi:

- Siz ki bir devlet memuru olarak devletin hukukunu gözetmek için bu kadar çalışıyorsunuz, ben de bir devlet memru olarak bu işde bana düşen vazifeyi yapmak isterim. Bana Maliye Vekâletinden Darülfünun binasının tapusu verilsin diye bir emir getirin. Ben de tapusunu hemen vereceğim.

Bu sözler beni çok sevindirmişti. Artık bu iş oldu bitti dedim. Hemen Maliye Vekilini görmem, bunun için de Ankara'ya gitmem gerekiyordu. Bu işde tesa-

düflerin rolü okadar büyük olmuştur ki olanı biteni insanın aklı kabul etmiyecek gibi oluyor. O günlerde Renda yine İstanbul' a gelmiş. Hemen Gümrük binasına koştum gittim. Renda beni görür görmez şu sözleri söyledi:

İsmail Hakkı bey hiç merak etmeyin hükûmet bu işle yakından meşgul oluyor, müsterih olun, dedi.

Kendisine teşekkür ettim. Arkasından şunu dedim:

- Beyefendi, beni daha çok sevindirmek isterseniz, Tapu Umum Müdürlüğüne Darülfunun binasının tapusunu verin diye emir verin, tapu hemen verilecektir. Umum Müdürün istediği budur.

Ben bu sözleri söyleyince Renda'nın çehresi değişti, şaşa kalmış gibi oldu. Ben de şaşırdım. Yanından ayrıldım. Sonra yine düşünmeye başladım. Ne yapabilirdim? Birden aklıma geldi. Rahmetli Ebülulâ ile görüştüğümüz zaman tapu konusundaki sözlerini bitirince şunları da sözlerine eklemişti:

- Her ihtimale karşı, eğer binanın tapusu bulunmazsa yeniden tapu çıkartmak için bir yol var. Binanın Darülhayr'a verilmesi hakkında Abülhamid'in iradei seniyesi varsa onu araştırıp bulmak bunun üzerine dayanıp müruru zamandan yararlanarak yeni bir tapu çıkartmak eldedir.

Ben kendi kendime düşünüyordum. Zeynep hanım konağı Darülfunun olmadan önce Darülhayr adındaki okul tarafından kullanılmıştı. Böyle olması için padişahın idaresine lüzum var mıydı? Böyle bir irade olsa bile hemen bulunabilir miydi? Hep böyle düşünüyor, çok üzülüyordum.

Şimdi ne yapacaktım? Bu gibi işler benim bildiğim, benim becerebileceğim işler değildi. Sağa, sola baş vuruyordum. Abdühamid'in iradei seniyesi nerede bulunur diye soruyordum. Bilen yoktu. Günün birinde biri:

- Aradığınız iradei seniye, bulunsa bulunsa, İstanbul Evkaf Müdürlüğü mahzeninde bulunabilir, dedi. Tekrar ümitlenmiştim.

Hemen Sirkeci'deki şoförler kahvesine telefon ettim, İlyas'ın arabasını çağırdım. Çünkü İlyas taksimetresini Darülfünunun kapısına vardıktan sonra açıyordu. Çünkü müessesinin bütçesinde bu masrafları ödeyecek para yoktu. Ne günlerdi o günler! Ne sıkıntılardı o çektiğim sıkıntılar!...

İstanbul Evkaf Müdürlüğüne vardım. Orada Evkaf Müfettişlerinden rahmetli İbrahim Sâbir Beyi buldum. Ben tedrisatı tâliye Müd. Umumisi iken o da benim Şube müdürüm idi. Rahmetli arkadaşım musikisinas Musa Süreyya'nın ağabeyi idi. Kendisine karşı sonsuz bir güvenim vardı. O da bana karşı çok yakınlık gösterirdi. Durumu olduğu gibi anlattım. Çok ilgilendi. Elinden gelen yardımı yapacağını söyledi. İstanbul Evkaf Müdürlüğü memurlarından biri bu işi üzerine aldı. Harekete geçti. Evkaf anbarında tam on beş gün araştırma yaptı. Abdülhamid'in iradesini buldu. Sevincim sonsuzdu. Üniversite dağılma felâketinden kurtulmuş demekti.

İradei seniyeyi hemen rahmetli Ebülulâ beye verdim.O da hemen davâ açtı. Tapu alınıyor. Mülkün Darülfününa temlik edilmesini istedik. Maarif Nezareti de bunu uygun görmüştü. Ancak, bu temlik işlemi için Maliye Dairesi inanılmayacak kadar yüksek bir harç istedi. Bu parayı veremedik. Aradan biraz zaman geçtikten sonra Darülfününa hükmî şahsiyet, mali muhtariyet verildi. O zaman bina Darülfününun kendi malı oldu.

Ben böyle Darülfünunu kurtarmaya çabalarken beni yakından tanıyan bazıkimseler beni rektörlükten düşürmek için ellerinden gelene yapıyorlardı. Hele bunlar arasında kişiliğine saygı duyduğum bir gazeteci Darülfünun Emini Darülfünuna kalorifer koydu, otomobil aldı diye beni suçlandırmak istiyordu! Ben de kendisine gazetelerde verdiğim cevapta ne yazık ki ne kaloriferi koyabildim, ne de otomobil alabildim, çünkü paramız yoktu dedim. Çok talihsiz bir rektördüm.

***

Yeni Adam'ın Eylül 1968 tarihli, 805 numaralı nüshasında çıkan "Hayatım" başlıklı tefrikadaki "İkinci defa ölümden nasıl kurtuldum" başlıklı bölümde vaktiyle Mezih Bey tarafından yayınlanmış olan **Milli Mecmua**'nın 1 Mayıs 1928 günlü sayısında çıkan dinî reforma anketine verdiğim cevap üzerinde durmuştum. Şimdi bu anketin bir suretini veriyorum. Tırnak işareti içinde olanlar anketin metnidir. Tırnak işareti dışında kalan anket dışında kalan açıklamalardır.

"-Din içtimaî hayatta lâzım mıdır, değil midir? Asrımızın ilmî, ahlâki, bediî inkişaflarına rağmen dinî hayat zarurî midir, değil midir?"

"- Din de lisan, ahlâk, sanat gibi içtimaî müesseselerden biridir. Cemiyetin hayatında dinin kendine mahsus canlı vazifesi vardır. Bu vazife lisandaki ifade, ahlâktaki iyilik, sanattaki güzellik vazifelerinden ayrıdır. Onlarla karıştırılmamalıdır. Dinî vecit, ahlâkî, bediî vecitler gibi, nevinde münferit bir hâlettir. Asrımızın, ilmî, ahlâkî, bediî inkişaflarına rağmen, ayrıca dinî hayat yaşamak bence içtimaî bir zarurettir."

"- İslam dininin tekâmül ve inkılâp kabiliyeti var mıdır, yok mudur?"

"- İslâm dininin tekâmül, inkılap kabiliyeti var mıdır, yok mudur suali aksi bir sualdir. İslâm kavimlerinin tekâmül, inkılap kabiliyeti var mıdır, yok mudur diye sorabilirsiniz. Çünkü kavimler haricinde din diye mücerret, maddî, gayrı şahsî bir şeniyet yoktur. İslâm dininin tekâmül, inkılap kabiliyeti islâm kavimlerinin tekâmül, inkılap kabiliyetine bağlıdır. Bir din birlikte yaşadığı ilim, ahlâk, hukuk, sanat, medeniyet şekli haricinde kalamaz. Dinin mukadderatı bütün diğer içtimaî müesselerin mukadderatına bağlıdır; türkler bir inkılap yapmışlardır. Müslümanlık da türklerle bir inkılap yapacaktır."

Burada anlatmak istediğim, inkılâp sözünden anlaşılması gerekli olan doğru anlamdır. Benim din reformasından anladığım yaşayan dini değiştirmek değildir. Açıkça söylüyorum, islâm dininde reforma demek Kur'an'ı doğru olarak anlamak demektir. Çünkü her toplum aynı dinde ayrı anlayışlara ulaşır. Her toplum bir, bütün olan dini ancak kendi anlayışına göre benimser. Onun için, her topluma düşen dini tam, tüm olarak anlamak, anlatmaktır. İslâm dininin ise değiştirme anlamında kullanılan bir reformaya hiç ihtiyacı yoktur. Çünkü Kur'an doğruluğun, iyiliğin, güzelliğin kutsal kitabıdır.

"- O inkılâbı yapacak olanlar kimlerdir?"

"- Gerçi böyle bir inkılâbı ancak peygamberler, veliler gibi mistik adamların yapacağını düşünenler vardır. Ben o kanaatta değilim. Zamanımız sırrîleri besliyecek bir zaman değildir. Dinî inkılâbın tohumları ilmî, ahlakî, iktisadî, bedii inkılâpların tohumları gibi, evvelâ fikrin, ilmin açtığı, temizlediği tarlalara ekilecekti. Bugün bütün içtimaî müesseleri tanzim eden şey cemiyetin ilmî, müsbet

velâyeti olduğu gibi, dinî müesseseyi de aynı cemiyetin ilmî, müsbet velâyeti tanzim edebilir. Bunun haricindeki kanaatların yaratıcı bir mahiyeti yoktur."

Kur'an'ı bilim kafası ile, metotlu çalışma ile inceleyenler çok iyi bilirler ki onun âyetleri iki türlüdür. "ayeti muhkemat" ile "âyeti müteşabihat". Birinciler dinin temelidir. Hiç değişmezler. İkinciler ise birincilere dayanarak değişebilenlerdir. Birinciler inançlar, ikinciler örfler ile ilintilidir. Birinciler itikatlar, ikinciler içtihatlardır.

"- Hıristiyanlık karşısında müslümanlığın ahlâki hüviyeti nedir?"

"- Müslümanlık da hıristiyanlık gibi ahlâki, medenî dinlerden biridir. Her iki din de insanların bazı ezelî iştiryaklarına tercüman olmuştur. Her iki din de doğruluğun, iyiliğin, güzelliğin mutlak şekillerini yalnız anlamaya değil, fakat yaşatmaya çalışan insanlık hamleleridir. Yalnız bu dinler arasında ihtilâf münasebetleri yerine içtihat farkları vardır. Fakat bu içtihatlar içtihatlardan ibaret kaldıkca, bir insan için bir dinî diğerine tercih etmek imkânı yoktur. Binaanaleyh, itikatlarımızın menşei içinde yaşadığımız millî cemiyetin dinî hayatı olması tabîidir.

***

1936 yılında Yeni Adam'da Hayatım başlıklı bir tefrikamı yayınlamıya başlamıştım. Bu tefrikada çocukluk devrimden başlayıp yedinci devre için mebus seçilinceye kadar hayatımın kayda değer bulduğum olaylarını yazmıştım. Bu konular arasında öğretmenlik mesleği ile ilgili olanlar en çok yer tutmuştur. Bu tefrikaya bir süre ara vermiştim. Günün birinde Türk Dil Kurumunda Prof. Enver Ziya Karal ile görüşüyoruz. Bir ara bana şu sözleri söyledi: "Baltacıoğlu, ben senin Türk Dili dergisinde çıkan Atatürk'deki sezgi gücü adlı makaleni okudum. Sana yalvarırım. Atatürk'e ait hatıralarını mutlaka yaz. Eğer bu hatıraları yazmazsan yakın kültür tarihimizin bir kısmı karanlıkta kalır." Karal'ın bu sözleri herhangi insanın yaptığı iltifat değildi. Öte yandan adı geçen yazının da her hangi yazı olmadığına inanıyordum. Çünkü, o yazımda Atatürk'ün sezgi yolu ile Gökalp gibi dünya çapında bir sosyoloğun akıl yoluyla tanıdığım illiyet gerçeğini ondan daha doğru, gerçeğe daha uygun olarak tanıdığını ortaya koymuştum.

Sayın Karal'ın o uyarmasından sonra Atatürk konusuna dört elle sarıldım. Atatürk konusunda bir kitap yazmaya başladım. Bu kitapta beni ilgilendiren konu Atatürk'ü büyük adam olarak yetiştiren nedenleri aramak olmuştur. Kitap beş bölüme ayrılıyor: Atatürk'ün çocukluk devri, kişiliği, umdeleri, devrimler, Atatürk'ten sonra.

Aradan yıllar geçti. Hayatım tefrikasına Yeni Adam'ın 804 sayısında yine başlamıştım. 1'den 16'ya kadar sürdü. Şimdi tefrikayı yeniden ele alacağım.

TÜRK İNKILABI KARŞISINDA MÜSLÜMANLIK*

Evvelce bir anket açacağımızı ve geçen nüshamızda da suâlleri bildirmiştik. Bu hususta ilk defa olarak Dârulfunûn Terbiye Müderrisi İsmail Hakkı Bey'i ziyaret ettik. Aziz müderrisimizin lütfettikleri cevapları neşrediyoruz:

- Din, içtimaî hayatta lâzım mıdır, değil midir; asrımızın ilmî, ahlâki, bedîî inkişaflarına rağmen dinî hayat zaruri midir, değil midir?

---

* Baltacıoğlu'ndan Nakleden: Cündioğlu, Dücane: Bir Siyasi Proje Olmarak Türkçe İbadet, İstanbul 1999, S.246-248

- Din de lisan, ahlâk, sanat gibi içtimaî müesseselerden biridir. Cemiyetin hayatında dinin kendisine mahsus canlı vazifesi vardır. Bu vazife, lisandaki ifade, ahlâktaki iyilik, sanattaki güzellik vazifelerinden ayrıdır, onlarla karıştırmamalıdır. Dinî vecd, ahlâkî ve bedií vecdler gibi nev'inde münferid bir hâlettir. Asrımızın ilmî, ahlâkî ve bedií inkişaflarına rağmen ayrıca dinî hayat yaşamak, bence içtimaî bir zarurettir.

- İslâm dininin tekâmül ve inkılâb kabiliyeti var mıdır, yok mudur?

- "İslâm dininin tekâmül ve inkılâb kabiliyeti var mıdır, yok mudur?" suâli, aksi bir suâldir. "İslâm kavimlerinin tekâmül ve inkılâb kabiliyeti var mıdır, yok mudur?" diye sorabilirsiniz. Çünkü kavimler haricinde din diye mücerred, maddi ve gayr-i şahsî bir şe'niyyet yoktur. İslâm dininin tekâmül ve inkılab kabiliyeti, İslâm kavimlerin tekâmül ve inkılâb kabiliyetine bağlıdır. Bir din, birlikte yaşadığı ilim, ahlâk, hukuk, sanat ve medeniyet şekli haricinde kalamaz. Dinin mukadderâtı, bütün diğer içtimaî müesseselerin mukadderâtına bağlıdır. Türkler bir inkılâb yapmışlardır. Müslümanlık da Türklerle birlikte bir inkılâb yapacaktır.

- O inkılâbı yapacak kimlerdir?

- Gerçi böyle bir inkılâbı peygamberler, veliler gibi mistik adamların yapacağını zannedenler vardır. Ben o kanatte değilim; zamanımız, sırrîleri besleyecek bir zaman değildir. Dinî inkılâbın tohumları ilmî, ahlâki, iktisâdi ve bediî inkılâbın tohumları gibi evvelâ fikrin ve ilmin açtığı ve temizlediği tarlalara ekilecektir. Bugün bütün içtimaî müesseleri tanzim eden şey, cemiyetin ilmî ve müsbet velâyeti olduğu gibi, dinî müesseseyi de aynı cemiyetin ilmî ve müsbet velâyeti tanzim edebilir. Bunun haricindeki kanaatlerin yaratıcı bir mahiyeti yoktur.

- Hıristiyanlık karşısında Müslümanlığın ahlâki hüviyeti nedir?

- Müslümanlık da Hıristiyanlık gibi ahlâki ve medenî dinlerden biridir. Her iki din, insanların bazı ezeli iştiyaklarına tercüman olmuştur. Her iki din doğruluğun, iyiliğin ve güzelliğin mutlak şekillerini anlamaya değil, fakat yaşatmaya çalışan insanlık hamleleridir. Yalnız bu dinler arasında ihtilaf münasebetleri yerine, içtihad farkları vardır. Fakat içtihadlar, içtihadlardan ibaret kaldıkça, bir insan için bir dini diğerine tercih etmek imkânı yoktur. Binaenaleyh itikadlarımızın menşei içinde yaşadığımız millî cemiyetin dinî hayatı olması tabiidir. Diğer taraftan lâzım ki insanlar bediî mezheplerde ayrıldıkları gibi dinî telakkilerde de ayrılsınlar. Yalnız bu ayrılık içtihad sahasında kalsın, yoksa husûmetin topraklarına girmesin...

- Müslümanlıkta inkılâb esasları ne olabilir?

- Birinci, ibadetin şeklinde: Mâbedler yaklaşılabilir, içerisine girilebilir sıhhî ve bediî evler haline gelmelidir. Temiz bir ayakkabı ile içeriye girilebilmelidir. Secde, yerden yüksek temiz kürsüler üzerinde olmalıdır.

İkincisi, ibadetin dilinde: İbadet münhasıran Türk diliyle ve Türk edebiyatıyla yapılmalıdır. Hem hutbe, hem namaz, hem de duâlar Türkçe ve Türkler için olmalıdır.

Üçüncüsü, ibadetin sanatında: Güzel sesli müezzinler lâzımdır; [bu] kâfi değildir. Mâbede ney, keman, piyano gibi

âletlerin mûsikisi de girmelidir. Bu mûsikî, Türk sanatkârları tarafından en mütekâmil bir sanat telakkisine göre icad edilmiş en ilâhi, en ruhanî parçaları Türk halkına dinletmelidir.

Dördüncüsü, dinin felsefesinde: İlm-i Kelâm ve Tasavvuf dediğimiz din felsefeleri, tarihî kıymeti hâiz felsefe mezhepleridir. Yeni Türklerin muhtaç olduğu din felsefesi bunlar değildir. Dinin tam bir felsefesi, ne kelâmcıların akliyeci mantıkı, ne de tasavvufçuların hissiyeci mantıkı ile vücuda gelemez. Müslümanların Kitabı olan Kur'an-ı Kerim'in mutlak ve beşerî hüviyetini bize öğretecek olan tam bir felsefeye ihtiyaç vardır. Bu felsefe, beşerî bir hadsin mahsülü, manevi bir küll ve iradî bir uzviyet olarak telâkki edilmesi lâzım gelen Kur'an-ı Kerîm'e tatbik edilecek olan kuvvanî (dinamique) bir rü'yet ile yapılabilir. Muâsır Müslümanlığın muhtaç olduğu şey, bu tarz-ı rü'yettir. Bu tarzda anlaşılan Kur'an-ı Kerim, diğer içtimaî müesseselerden hiçbirinin mantıkı ile teâruz etmez; bilakis kendi kendini teyid eder.

Hülâsa, İslâm dinini Türkleştirmek lâzımdır. Bunun için başlıca iki müessesenin mesleki faaliyetine ihtiyaç vardır: İstanbul Dârülfünunu'nun İlahiyat Fakültesi ile İstanbul Konservatuvarı. İlahiyat Fakültesi, dinî müessesenin Türk milletinin içtimaî bünyesiyle mütesanid bir sûrette tekâmül imkânlarını tedkik edecek, bilhassa Müslümanlığın Türklük harsına intibakını temin edecek, aynı zamanda İlm-i Kelâm ve Tasavvuf yerine kâim olacak bir Din Felsefesi tesis edecektir. Konservatuvar, dinî mûsikîyi vücuda getirecek ve müezzinlerin, imamların mûsikî terbiyesini verecektir.

تورك انقلابی قارشیسنده مسلمانلق

Milli Mecmua, 15 Mayıs 1928, Numro: 110, "türk Inkılabı Karşısında Müslümanlık" anketine Ismayıl Hakkı (Baltacıoğlu) Bey'in yanıtı

Kaynak: İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Türk İnkılâbı Karşısında Müslümanlık, "Milli Mecmua" (Anketimiz), sn. 5, X/110, sh. 1773, 15 Mayıs 1928 Salı. [Bu metnin ilk çevrim yazısı için bkz. Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, V/1642-1644, İstanbul, 1943]

Milli Mecmua'nın bir önceki sayısında yer alan anket metni:

"Geçen nüshamızda bir ankete başlayacağımızı bildirmiştik. Eminiz ki çok mühim olan mevzûumuz ve suâllerimiz Türkiye'nin her tarafında büyük bir alâka ile karşılanacak ve mütefekkirlerimizin cevapları lâyık olduğu derecede ihtimamla takip olunacaktır. Gelecek nüshamızda Terbiye Müderrisi İsmail Hakkı Bey'in cevaplarını neşredeceğimiz cihetle, an-

ketimizin mevzûu, ehemmiyeti, memleketimiz hakkındaki hayatiyeti hakkında bir fikir vermek üzere suâllerimizi yazıyoruz: 1) Din, içtimaî hayatta lâzım mıdır, değil midir; asrımızın ilmi, ahlâkî, bedîî inkışafların rağmen dinî hayat zaruri midir, değil midir? 2) İslâm dininin tekâmül ve inkılâb kabiliyeti var mıdır, yok mudur? 3)Varsa, o inkılâbı yapacak kimlerdir? 4) Hıristiyanlık karşısında Müslümanlığın ahlâki hüviyeti nedir? 5) Müslümanlıkta inkılâb esasları ne olabilir?" ("Milli Mecmua" (Anketimiz), sn. 5, X/109, sh.1726, 1 Mayıs 1928 Salı)

DİNİ İSLAHÂTIN ESASLARI HAKKINDA LÂYİHA *

İlahîyat Fakültesi'nde toplanan ilmî bir hey'et tarafından dinî ıslahatımızın tedkik ve tesbit edildiğini yazmıştık.[1] Dün daha esaslı malumât elde etmek üzere alâkadarlarla yaptığımız temaslar, evvelemirde bu hususta bize fazla birşey öğretmedi; hatta bazıları böyle bir komisyonun mevcudiyetinden bile haberdar olmadıklarını söyleyecek kadar menfî bir vaziyet aldılar. Fakat günün bu şâyan-ı ehemmiyet hâdisesi etrafında kârilerimize fazla malûmât vermek için yaptığımız birkaç taraflı tahkikât, nihayet elimize müsbet netice verdi. Ber-vech-i âti kaydediyoruz:

Dinimize yeni hayatın, tekâmülün seyrine uygun bir şekil vermek için İlâhiyat Fakültesi müdderisleri Islahât Esasları'nı tedkik ve bunları bir lâyiha halinde tesbit etmişlerdir.[2] Bunu alâkadar makama bildirmek üzeredirler. Hey'et; [1] Köprülüzâde Fuad [Köprülü]; [2] Terbiyeci İsmail Hakkı [Baltacıoğlu]; [3] Ruhiyyât Müderrisi [Mustafa] Şekib [Tunç]; [4] İzmirli İsmail Hakkı; [5] Halil Halid [Çerkeş-şeyhizâde], [6] Halil Nimetullah [Öztürk]; [7] Mehmed Ali Ayni; [8] Şerefeddin Yaltkaya]; [9] Şevket; [10] Arapgirli Hüseyin Avni [Karamehmetoğlu], [11] Hilmi Ömer [Budda]; [12] Yusuf Ziya [Yörükan] Beylerden mürekkebdir. Komisyon tarafından Dinî Islahât Esasları hakkında hazırlanan lâyihanın elde ettiğimiz bir sûretini âtiye dercediyoruz:

Dinî Islahâtın Esasları Hakkında Lâyiha

Dinî ıslahâtımızın esaslarını tedkik ve tesbit etmek üzere içtima eden komisyonumuz, bu babdaki ilmî kanaatini ber-vech-i zîr arzeder:

1. Demokrasi sahasında tecelli eden muazzam Türk İnkılâbı, lisanî, ahlaki, hukukî, iktisadî bütün içtimaî müesseseleriyle başlıca iki manzara gösteriyor: Birincisi, bütün içtimaî müesseselerin ilmîleşmesi; ikincisi, bütün içtimaî müesseselerin millileşmesi. Binaenaleyh cemiyetimizin hayatında ilme ve ma'kûlâta ait olan bütün mevzûlar, aklın ve ilmin salâhiyeti ile idare edildiği gibi, millî ha-

* Baltacıoğlu'ndan Nakleden; Cündioğlu, Dücane: Bir Siyasi Proje Olmarak Türkçe İbadet, İstanbul 1999, S: 249-254.

1 Dâr'ul-Fünûn İlahiyât Fakültesi Meclisi'nde Dün Mühim Bir İçtimâ Akdolundu, "Vakit", 30 Zilhicce/19 Haziran 1928. [Bu habermetni, Layiha'nın sonuna dercolunmuştur.]

2 Gazetenin bu açıklamasının aksine, mezkûr layiha, sadece İsmail Hakkı Baltacıoğlu tarafından hazırlanmış olup adı zikredilen müderrislerin layiha metni ile alâkaları bulunmamaktadır. Ayrıca sadece Babanzâde Ahmet Naim ile Ferid Kam'ın komisyondan çekilip lâyihayı imzalamadıkları şeklindeki yorumların da muteber bir mesnedi bulunmamaktadır.

yata ait olan bütün faaliyetler de infiradcılıktan kurtulmakta ve milli tesânüde dahil olmaktadır. Türk İnkılâbı lisanda, ahlâkta, hukukta, iktisatta, sanatta yaptığı bütün tahavvüllerin mebdeini ilmin ma'küliyetinden ve milli hayatın feyzinden almıştır.

2. Din de içtimaî bir müessesedir. Diğer içtimaî müesseseler gibi hayatın zaruretlerine katlanmak, tekâmülün seyrini kovalamak mecburiyetindedir. Bu tekâmül, gerçi dinimizin tabiat-ı esasiyesi haricinde olamayacaktır. Fakat bununla dinimizin ilmî, iktisadî ve bedií emirleri her ne olursa olsun bütün eski şekillere ve eski örflere merbût ve tekâmül kudretinden mahrum kalacağını düşünmek hatadır. Binaenaleyh: Türk demokrasisinde din de muhtaç olduğu inkişafı ve hayatiyeti göstermelidir.

3. Böyle bir ıslahât imkânı mevcûd olmakla beraber, bunu sırrîlerin lâ-aklî ve fevrî olan teessürlerinden beklemek, bugünkü cemiyetlerin şartlarına göre bir imkânsızlıktır. Dinî hayat da ahlâkî ve iktisadî hayat gibi ancak ilmî tefekkürler ve ilmî usûllerle bast u ıslah edilmelidir ki diğer müesseselerle hem-âhenk bir sûrette hususî ve şahsî feyzini verebilsin.

Bu ıslahât için encümenimizin tasavvur ettiği tedbirler şunlardır:

4. Evvelâ ibadetin şeklinde: Mâbetlerimiz temiz, muntazam, kabil-i ziyaret ve kabil-i iskân bir hale getirilmelidir. Mâbedlerde sıralar, elbiselikler tesis edilmeli ve temiz ayakkabılarla mâbetlere girilmesi tervic edilmelidir. Bu, dinî ıslahât'ın ibadete ait olan sıhhî şartıdır.

Sâniyen ibadetin dilinde: İbadet lisanı Türkçe olmalıdır. Âyetlerin, duâların, hutbelerin Türkçe şekilleri kabul ve isti'mal edilmelidir. Bunlar, yalnız hâfızanın sermayesi olarak değil, mektub ve muharrer olarak dahî isti'mal edilebilmelidir ve mâbedlerde bu esasta teşkilât yapılmalıdır.

Sâlisen ibadetin sıfatında: İbadetlerin son derece bedií, müheyyic, derûnî bir şekilde yapılması temin edilmelidir. Bunun için usû[ü] dairesinde tegannîye müstaid müezzinler, imamlar yetiştirmek lâzımdır. Ayrıca mâbedlerde mûsikî aletlerinin kabulü dahî lâzım gelir. Mâbedlerde ilahî mahiyetinde asrî ve enstrümental mûsikiye kat'î ihtiyaç vardır.

Râbian ibadetin fıkriyâtında: Hutbelerin matbû şekilleri kâfi değildir. Hitabet kıraatten ayrı bir şeydir. Hutbelerde mühim olan mahiyet, doğrudan doğruya ilmî, yahut iktisadî fıkirler değil, doğrudan doğruya dinî olan kıymetler ve muâkale(ler)dir.[3] Bunu verebilecek olan insanlar, hitabete muktedir din feylesoflarıdır. Bu mertebede hatiblerimiz, İlahiyât Fakültesi vasıtasıyla kâfî miktarda yetişinceye kadar hariçte mevcûd olan din mütefekkirlerinden ve din feylosoflarından istifade etmek lâzımdır. Bunlar haricinde yapılacak hizmet, din edebiyatının ve din felsefesinin tesisidir.

Bu maksadı eski şekliyle ne doğrudan doğruya ilm-i Kelâm, ne doğrudan doğruya Tasavvuf temin edemez. Asıl mühim olan şey, ne Kur'an-ı Kerim'in Türkçesi, ne de bu Türkçe'nin tasnif ve tensîk edilmiş şeklidir. Mühim olan şey, Kur'an'ın ve İslâm dininin beşerî ve mutlak mahiyetini gösteren felsefî bir rü'yettir. Şimdiye kadar bu yapılmamıştır. Kur'an-ı Kerim, bu gözle görülüp kuvvânî bir zekâ ile anlaşılmadıkça, akl-ı mahz ve mantık-ı mücerred ile anlaşılamaz.

Bütün ıslahâtın tahakkuku için ilmî bir merkez tarafından vücûda getirilecek olan tatbikat projesi'nin ihzârı lâzım gelir. Bu ilim merkezi İlahiyât Fakültesi'dir.

3 "ma'kûle(ler)"(?)

türk İnkılâbı, bu Fakülte'yi vücûda getirmekle bu ihtiyacı tesbit etmiş oluyor. Fakültemiz üç senelik ilmî tedriste tecrübeleri neticesinde Türk cemiyeti için hayırlı ve şerefli olacağına kâni bulunduğu bu ıslahât kanaatine vâsıl olmuştur. Bunun olanca salâhiyetle, salâhiyettâr makamlara arzetmekte millî bir fâide olacağına da ayrıca kânidir. Türkiye'nin siyaset-i âliyesini alâkadar eden ve bütün İslâm memleketleri için yaratıcı bir tesir yapmak iktidarında olan bu ıslahât esasları kabul ve tasvib edilirse, Fakültemiz daha mufassal ve daha âlemşümûl hizmetler ifa etmek iktidarını dahî gösterecektir.

Ezcümle âyinlerin sıhhîleşmesi, Türkçeleşmesi, bediîleşmesi, felsefîleşmesi hususundaki tekliflerin cihet-i tatbikiyesini ve ameliyesini tafsil edeceğiz. Bu babda kitaplar, makaleler neşredeceğiz. Umumî dersler ve konferanslar açacağız ve Türkiye'de mevcûd dini memurların terbiye-i meslekiyesini temin için meslek kurları[4] tesis edeceğiz. İlan edilen günler ve saatlerde, Türkiye'nin büyük camilerinde Cuma hutbelerini bizzat edâ edeceğiz. Ayrıca Fakülte mecmuası vasıtasıyla bu ıslahâtın ilmhi mütalaalarını ve ilmi mülahazalarını neşredeceğiz.

Bu sûretle yeni Türkiye, din sahasında yalnız yeni bir vicdan intihabının değil, bütün esir ve geri olan İslâm kavimlerinin hürriyet ve terakkîsinin de bir mürşidi olabilecektir. Ancak bu sûretledir ki Cumhuriyet'in bir ilim müessesesi olan İstanbul Dârulfünûnu İlahiyat Fakültesi, vatana karşı borcu olduğu[5] medenî ve asrî vazifeyi yapmış olacaktır.

4 Bu ibare, bazı neşirlerde 'meslek kursları' şeklinde tâdil edilmiştir.

5 Bu ibare, 'borcu olan..." veya "borçlu olduğu..." şeklinde tâdil edilmelidir.

Kaynak: İlahiyât Fakültesi'nde Hazırlanan Layiha Etrafında, "Vakit", no:3753, 20 Haziran 1928; layiha metninin çevrim yazıları için bkz. Osman Nuri Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, V/1639-1642, İstanbul, 1943 ("Son Posta", 21 Haziran 1928'den); "Büyük Doğu", yıl. 2, III/61, sh.13,14, 2 Mayıs 1947; Bd., sy.10, sh.8-9, 8 Mayıs 1959; Bd., 14. devre, sy.2, sh. 14, 16, Haziran 1969; Bd., sy.13, 31 Mart 1971; Kadir Mısıroğlu, Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahbitler, sh. 390-393, İstanbul, 1992; 1. bas. 1967; Gotthard Jäschke, Yeni Türkiye'de İslâmlık, 40-41, İstanbul, 1972; Sadık Albayrak, Şeriatten Laikliğe, sh. 333-337, İstanbul, 1977. Layiha'nın 1959 tarihli Büyük Doğu'daki neşrinden hareketle yapılan bir sadeleştirmesi için bkz. Salih Ural, 1928 "Dini İslah Beyannamesi" ve Kemalizmin Laiklik Anlayışı Üzerine Tartışma-Değerlendirme, "Saçak", sy.33/4, sh.17-19, Mayıs 1984. Mezkûr neşirlerin ekseriyeti, Büyük Doğu'yu esas aldıklarından hem eksiktir, hem de hatalı okumalarla mâlûldür. Layiha, Batı dillerine de çevrilmiştir. Lutfy Levonian, Religious Reformin Turkey, "the Turkish Press 1925-1932" içerisinde, sh. 123-126, Athens, 1932; P. Xavier Jacob, L'enseignement religieux dans la Turquie moderne (Berlin, 1982) adlı eserinde, layiha'nın 20 jun 1928 tarihli Stambul gazetesinde 'Fransızca', 1955 tarihli The Muslim World (sy. 46, sh.300-302) dergisinde ise 'İngilizce' birer çevirisinin yayımlandığına işaret etmektedir.

Layiha'nın neşrinden birgün önce (19 Haziran 1928) Vakit gazetesinde yer alan haber metni, ehemmiyetine binaen aşağıya dercolunmuştur:

Dinde İslahât icrâsı için Dârülfünûn İlahiyât Fakültesi'nde mühim bir layiha ihzâr edilmektedir. Bu mesele hakkında müzakerât icrâ etmek üzere, dün İlahiyât Fakültesi Müderrisler Meclisi, Reisvekili Köprülüzâde Fuad Bey'in riyasetinde toplanmıştır. Bu içtima, ancak bir saat kadar devam etmiş, vefat eden İlahiyât Fakültesi Fârisî Muallimi Nureddin Bey'in cenazesinde bulunmak üzere meclis müzakerâtı tatil edilmiştir. Fakülte Meclisi bu

hafta zarfında tekrar toplanacaktır. Dinin islâhı için tanzim edilmekte olan layihada şu esaslar bulunmaktadır:

"Din içtimaî bir müessesedir. Diğer içtimaî müesseseler gibi hayatın zaruretlerine katlanmak, tekâmülün seyrini kovalamak mecburiyetindedir. Bu tekâmül, gerçi dinimizin tabiat-ı esasiyesi haricinde olmayacaktır. Faküt bununla dinimizin ilmî, iktisâdî ve bediî emirleri, her ne olursa olsun bütün eski şekillere [ve] eski örflere merbût [ve] tekâmül kudretinden mahrum kalacağı zannedilmemelidir. Demokrasi de, din de muhtaç olduğu inkişaf ve hayatiyeti göstermelidir. Din[i] hayat da ahlâkî ve iktisâdî hayat gibi, ilmî tefekkür ve usûllerle islâh edilmelidir. Bu ıslahât şunlardır: "mâbedlerimiz muntazam, kâbil-i ziyaret ve kâbil-i süknâ [iskân] bir hâle getirilmelidir. Mâbedlerde sıralar, elbiselikler tesis edilmeli, ayakkabılarla mâbedlere girilmesi tervic edilmelidir. İbadet lisanı Türkçe olmalıdır. Âyinlerin, duâların, hutbelerin Türkçesi kullanılmalıdır. İbadetlerin son derece bediî, müheyyic, derhunî bir şekilde yapılması temin olunmalıdır. Bunun için usûlü dairesinde teganniî'ye müstaid müezzinler, imamlar yetiştirilmeli, ayrıca mâbedlere mûsikî aletleri dahî konulmalıdır. Mâbedlerde ilahî mahiyetinde asrî ve tehzib-i ahlâk ve efkâra hâdim mûsikîye ihtiyaç vardır."

Fakülte'nin Reisvekili Fuad Bey demiştir ki: "Dinî İslahât etrafında müzakerâtta bulunan Dârülfünûn İlahiyât Fakültesi müderrislerinden mürekkeb komisyon henüz müzakerelerini intaç etmedi. Bir hafta, on güne kadar biteceğini ümid ediyorum. Dinî Islahât'tan maksad; hayatın diğer şûbe ve safhalarında olduğu gibi, seyr-i tekâmülden din hayatını da nasibedâr etmektir. Layiha'yı Dârülfünûn Divanı'na arzedeceğim. Oradan da Maarif Vekâleti'ne takdim edilecektir." (Dâr'ul-Fünûn İlahiyât Fükültesi Meclisi'nde Dün Mühim Bir İçtimâ Akdolundu, "Vakit", 30 Zilhicce/19 Haziran 1928)

Fuad Köprülü'nün Dârulfünûn Dıvanı üyelerine gönderdiği davetiye metninin aslı ve çevrimyazısı aşağıya dercolunmuştur:

Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârülfünûnu İlahiyât Fakültesi

Ruznâme-i Müzâkerât
aded:92/1092

1. Terbiye Müderrisi İsmail Hakkı Bey'in dinî İslahât hakkındaki layihasının müzakeresi.

2. İlahiyet Fakültesi'nde talebe-i asliyeye mahsûs olan dersler haricinde açık dersler küşadıyla İstanbul'daki vâiz ve hatiblerin bu derslere devama mecbûr tutulmaları için Diyanet İşleri Riyaseti'ne iş'ârâtta bulunulması.

3. Vilayetlerde ve kazalarda müftilerin, vâizlerin ve hatiblerin İlahiyât mezunlarından olması için Hükümetçe karar ittihaz ettirilmek üzere Diyanet İşleri Reisliği'nin nazar-ı dikkatinin celbi.

4. Mısır, Afgan, Arnavutluk, Türkistan ve Hindistan'dan gelecek ecnebî talebeyi Fakülte talebe-i asliyesi meyanına almak için teşebbüsâtta bulunulması.

5. Arnavutluk'ta, Moskova'da, Afgan'daki Türkiye sefirlerine, Bosna Müftülüğü'ne, Romanya ve Bulgaristan Başmüftülerine, Kıbrıs Kâdılığı'na İlahiyât Fakültesi'ndeki dersler hakkında izahât verilerek talebelerin teşviki için tezkireler tastiri.

6. Fakülte mecmuası ve neşriyâtı.

7. Neşriyâtımızın Avrupa müşteşriklerine ve İslâm âlemindeki büyük ilmî merkezlere gönderilmesi.

İlahiyât Fakültesi Müderrisîn Meclisi 18 Haziran 1928 Pazartesi günü saat ikide içtima ederek bâlâda muharrer ruznâme-i müzakerât hakkında müdavele-i efkâr edileceğinden her halde teşrifleri rica olunur efendim.

11 Haziran 928, İlahiyât Fakültesi Reis Vekili (İmza: Fuad Köprülü).

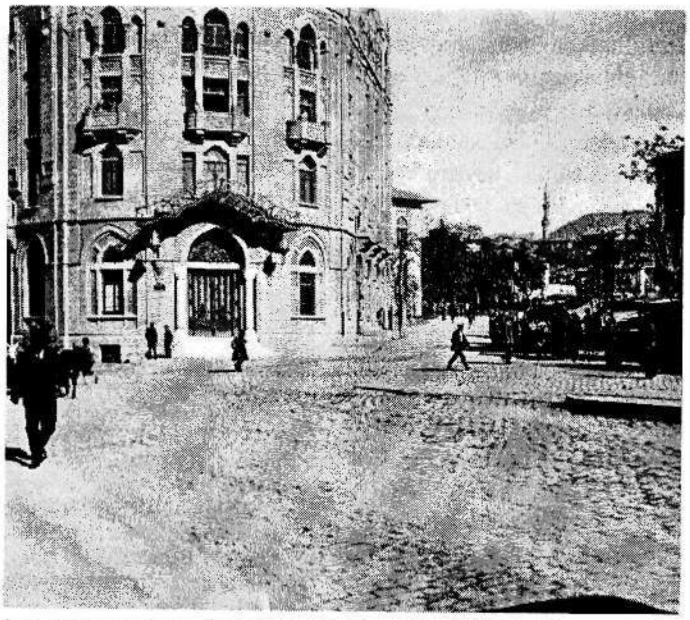

©*Meçhul Seyyah(lar)ın Ankara Fotoğrafları* **(Frank Fokke Ferwarda Arşivi)**
© *Kebikeç*

©*Meçhul Seyyah(lar)ın Ankara Fotoğrafları* **(Frank Fokke Ferwarda Arşivi)**
© *Kebikeç*

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA EMEKLİLİK VE BUNA İLİŞKİN İLK DÜZENLEMELER

Abdullah MARTAL

Türkiye'de çalışma ilişkileri konusuyla ilgilenenlerde, genellikle ,1908 öncesine ait yeterli bilgi olmadığı, dolayısıyla Osmanlılarda bir sosyal politikadan söz edilemeyeceği yolunda yaygın bir görüş vardır. Bu, bilginin kıt olduğu durumlarda kolayca yargıya varmanın tipik bir örneğidir. Oysa, çeşitli arşiv belgeleri Osmanlı yönetiminin özellikle 19. Yüzyılın ikinci yarısında, kamu kesiminde çalışanların sosyal güvenlikleriyle ilgili birçok yasa ve yönetmelik çıkardığını, bu konuda çeşitli düzenlemeler yaptığını yansıtmaktadır. Çok yönlü bir değişimin yaşandığı 19. Yüzyıl, aynı zamanda, devletin çalışanlara bakış açısında "lütuf ve inayet" anlayışından "hizmet hakkı" anlayışına uzanan bir evrim sürecidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, herhangi bir biçimde devlet hizmetinde bulunanlardan, yaşlılık, sakatlık gibi nedenlerle hizmetten ayrılanlara, "tekaüdiyye", "arpalık", "oturak ulufesi" gibi adlar altında, geçimlerine yetecek bir miktar maaş veya tayinat bağlanırdı. Yakın tarihlere kadar kullanılan "tekaüd", "mütekaid" gibi terimler emeklilik ve emekli kavramlarını ifade ediyordu. "Mütekaidin", memuriyet ve hizmetten çekilenler yani emekliler için kullanılan bir terimdi.

16.yüzyıla ilişkin bazı kayıtlarda "tekaüd", "mütekaid" gibi terimlere rastlanmaktadır. Örneğin, Mısır Beylerbeyi ve Defterdarına yazılan 1565 tarihli bir belgede, tekaüd maaşı alan sadât, suleha ve diğer bazı kimselerin ellerinde arzlar ile İstanbul'a geldikleri, merkezdeki defterlerde onların bu durumlarını belirten kayıtlara rastlanmadığı ve bu gibi kişilerin Mısır'da bulunan defterlerinin bir suretinin İstanbul'a istenildiği anlatılmaktadır[1].

Osmanlılarda devlet tarafından, askerî ve ilmiye sınıfından üst rütbeli kişilere, görev zamanı maaşlarına ek olarak, görev ayrılışında ise geçimlerini sağlamaları amacıyla tekaüd veya mazuliyet maaşı karşılığı bir yerin geliri tahsis edilir ve buna "arpalık" denirdi. Arpalığın ne zaman ortaya çıktığına ve kimlere verildiğine ilişkin açık bir kayıt bulunmamakla birlikte, 16. Yüzyılın ikinci yarısından başlamak üzere 17. Yüzyılda sıkça gözlendiği, vüzera, ümera, saray hizmetlileri, müderris, kadıasker gibi askerî ve ilmiye ricaline verildiği anlaşılmaktadır[2].

---

[1] Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri* 5, 22 R 973.

[2] T.Gökbilgin, "Arpalık", *İslam Ansiklopedisi*, C.1, ss.592-595.

Arpalık, 18. Yüzyılda usul ve yasalara aykırı bir biçimde dağıtılmasının yaygınlaşması ve çeşitli yolsuzluklara konu olması nedeniyle günümüze kadar ulaşan bir yergi terimi haline geldi. Bu nedenle, önceleri merkez ve taşrada bulunan yönetici ve memurlara maaş verilerek, Tanzimat'tan sonra ise, ilmiye sınıfı da aylığa bağlanarak arpalık usulü tamamen kaldırıldı[3].

"Tekaüdiyye", yaşlılık, malûllük gibi nedenlerle devlet hizmetinden ayrılan yönetici ve memurlara devletçe bağlanan maaş anlamına geliyordu. Saraydan tekaüde ayrılanlar, İstanbul civarında ya da çoğunlukla Bursa, Gelibolu, Tekirdağ gibi yerlerde ikamete mecbur edilir ve "Tekaüd Ulufesi" adıyla, gümrüklerden rütbelerine uygun bir maaş bağlanırdı[4]. Kapıkulu ocaklarından ihtiyarlık ya da sakatlık gibi nedenlerle ayrılanlara da "tekaüdiyye" verilirdi.

"Oturak Ulufesi", tekaüd olan yeniçeriler ve sonradan "sehm" (pay) kağıtları satın alarak hizmet görmeden ulufe alanlar için kullanılan bir terimdi. Zamanla ulufelerde birçok yolsuzluk olayları olmuş ve 1740-41 tarihlerinde ocağın düzenini bozan, ulufelerin satılması durumu ortaya çıkmıştı. Böylece "oturak ulufesi" ulufe kağıdı satın alarak askerlik yapmadan, oturduğu yerden aylık alanlar için kullanılan bir yergi terimi haline gelmişti[5].

Klasik dönemde Osmanlılarda bürokratik işler, çeşitli kalem odalarında çalışan ve sayıları pek fazla olmayan *kalemiyye* sınıfı tarafından yürütülüyordu. 18. Yüzyılın sonlarında sayıları 1000-1500 civarına ulaşan bu sınıf, 1830'lardan sonra hacim ve güç olarak giderek genişleyerek, *mülkiye* denilen bir sivil bürokrasiyi oluşturdu. Osmanlı bürokrasisine ilişkin araştırmalarıyla tanınan C.V.Findley'in verilerine göre, II.Abdülhamit döneminde bu sınıfın sayısı 50.000-100.000 civarına ulaşmıştı[6].

1838'de, II.Mahmut'un merkeziyetçi reformlarının bir parçası olarak ve gelir-giderlerin merkezîleştirilmesi amacıyla bütün memurlara maaş verilmesi kararlaştırıldı. Böylece, tevcihat-tahsisat sisteminden düzenli maaş sistemine geçiliyor ve alışkanlık haline gelen harç tahsili yoluyla rüşvet alınması yasaklanıyordu[7]. Maaş sistemi, başlangıçda Osmanlı memurlarının geleneksel gelir kaynaklarına ekmişcesine algılandığı gibi, ödeme güçlükleri nedeniyle de tam olarak uygulanamadı. İdarî yapılar genişlemeye devam ederken, hem iltizam sistemi, hem de çoğu kez karşılanamayan maaş sistemi bir arada varlığını sürdürdü[8].

Bununla birlikte, Tanzimat döneminde malî sistemde köklü değişiklikler gerçekleştirildi. Tüm malî işlerin sorumluluğunu üstlenen bir "Maliye Nezareti"nin kurulması, 1840'da "Hazine-i Amire", "Mansure" ve "Redif" hazinelerinin kaldırılarak, devletin bütün gelir ve giderlerini yöneten bir "Maliye Hazinesi"nin oluşturulması, bu konuda atılmış önemli adımlardı[9]. Ancak, 1838'de önce İngiltere ve izleyen tarihlerde diğer Avrupalı devletlerle yapılan ticaret antlaşmalarının olumsuz etkileri, 1840'da ilk kez basılan kağıt para(*kaime*)nın kabul görmemesi, Mısır

[3] Y.Halaçoğlu, *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1995, s.181.

[4] M.Z.Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, s.441.

[5] Pakalın, a.g.e. , C.2, s.743 .

[6] C.V.Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform*, (Çev. L.Boyacı-İ.Akyol), İstanbul 1994, s.57 .

[7] Findley, a.g.e., s.123.

[8] Findley, a.g.e., s.158.

[9] Bu konuda geniş bilgi için bkz. T.Güran, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi*, Ankara 1989.

Meselesi'nin çözümünden Kırım Savaşı'na kadar uzanan süreçte yaşanan ve büyük harcamaların gerçekleştiği sanayileşme çabaları gibi nedenler, malî sorunların giderek büyümesine yol açtı. Bunun sonucu, 1854'de ilk dış borçlanmayı, borç faizleri artan borçlanmayı, artan borçlanma iflası, iflas ise yabancı malî denetimini yani *Düyun-u Umumiyye* (1881)'yi getirdi.

II.Mahmut'un reformlarıyla başlayan ve Tanzimat'la devam eden kurumlaşma, çok sayıda nitelikli eleman gerektirmekle birlikte, *Mekteb-i Mülkiyye* ancak 1858'de kurulabilmişti. Enver Ziya Karal, Abdülaziz devrinin ilk yıllarında memurluğun henüz bir meslek haline getirilemediğini, memurların rastgele seçildiğini, tayinlerde hatır-gönül, rüşvet ve iltimasın büyük rol oynadığını, memuriyet görev, yetki ve sorumluluklarının belirsiz olduğunu dile getirerek, " *Bu sebeble hukuki ve adli teminatları da yoktu. Birçoklarına da maaş verilememekte idi. Harçlardan ve daha başka gelirlerden aldıkları hisselerle geçimlerini sağlamak zorunda idiler.*"[10] sözleriyle, bu durumun türlü yolsuzluklara yol açtığını belirtir. 1869'da yayımlanan "*Daire-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi*" ile, mülkiye memurlarının validen en alt birim olan muhtara kadar görev, yetki ve sorumlulukları belirlendiği gibi, devletin memurluğu bir meslek olarak algılaması belgelenmiş oldu[11]. Böylece, kamu görevlilerinin hizmetleri, maaş ve harcırahları, emekli dul ve yetim aylıkları gibi konular gündeme gelmeye ve bunlara ilişkin düzenlemeler yapılmaya başlandı.

Daha önce de belirtildiği gibi, Osmanlılarda erken tarihlerden itibaren, emeklilikle ilgili çeşitli uygulamalar göze çarpar. Bu konuda, maliye defterlerindeki kayıtlar oldukça önemlidir. Devletin gelir ve giderlerini yansıtan bu defterlerden, emekli maaşlarına ilişkin olan ulaşabildiğim en eski tarihlisi, 1726/1727 yıllarını kapsayan "*mütekaidin*" defteridir. 24 varak olan bu defterde, malikane suretiyle Elhac Osman Ağa ve Süleyman Ağa'nın uhdelerinde bulunan İstanbul Yedikule sakatat mukataası malından yevmiyye alan, kaptan, kapı ağası, reis, teberdar, cebeci, terzi, silahdar vs. mütekaidlerinin isimleri, memleketleri vazife ve yevmiyye mikdarları belirtilmektedir[12].

1831-1847 yıllarına ait "*mütekaidin maaş defteri*"nde, Birinci Alay subay ve erlerinden tekaüde sevkedilenlerin isimleri ve bağlanan maaş miktarları yer almaktadır[13].

1845-1846 yıllarını kapsayan "*eytam ve eramil*" defteri 720 varakdır. Devlet kapısında hizmet eden memurların geride bıraktıkları dul ve yetimlere bağlanan maaşları göstermekte, 1842'den itibaren taksitlendirilerek yapılan ödemelerin miktar ve tarihlerini içermektedir[14].

1838-1887 yıllarına ilişkin "*maliyenin maaşat kayıt defteri*", Maliye Nezareti'nin çeşitli kalemlerinde çalışan kadrolu personelin ve bunlardan emekliye ayrılanların isimlerini ve maaşlarını gösterdiği gibi, ölen veya emekliye ayrılanların maaşlarından %5'nin hazineye aktarıldığını yansıtmaktadır[15].

1863-1875 yıllarını kapsayan "*mütekaidin ile eytam ve eramilin maaş defteri*", 490 varak olup, mülkiye, askeriye ve ilmiye sınıflarına mensup emekli,dul ve yetimlerin isimlerini, bağlanan maaş miktarlarını ve bağlanış tarihlerini içermektedir[16].

---

[10] E.Z.Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, 4.bs. Ankara 1988, s.159.

[11] Karal, a.g.e., ss.160-161.

[12] *Başbakanlık Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi*, 4218 (Bundan sonra BA. MAD.).

[13] *BA. MAD.* 12917.

[14] *BA. MAD.* 5251.

[15] BA. MAD. 8094.

[16] *BA .MAD.* 9310.

1865-1867 yıllarına ait defterlerde, "*Meclis-i Umur-u Nafia*", "*Meclis-i Muhasebe-i Maliye*" başkan ve üyelerinin, "*Istabl-ı Amire*" hademelerinin, saray hizmetlilerinin ve hazineden maaş alan çeşitli daire ve kurum çalışanlarının, emekli maaşları ve ölümleri halinde dul ve yetimlerine bağlanan maaşlar gösterilmektedir[17].

1865-1866 yıllarına ait defterde, yoksul ailelere "*muhtacin*" tertibinden verilen maaşlar, çeşitli meslek ve sanat mensublarına yaşlılık, azl, ölüm gibi nedenlerle bağlanan maaşlar yer almaktadır[18].

Görüldüğü gibi, maliye defterlerinde emeklilik konusunda oldukça önemli bilgiler bulunmaktadır. 19. Yüzyılın ortalarına ilişkin diğer bazı belgeler de, devlet hizmetinde bulunanların ne suretle emekli olduklarını veya ölümleri halinde ailelerine nasıl maaş bağlandığını ilginç örneklerle yansıtmaktadır. Bu tür belgelerden, hizmetten ayrılanlara "*niyaz ve istidaları*" üzerine bir miktar maaş veya et ve ekmek tayinatı "*lütuf ve ihsan eylenildiği*" veya "*sadaka buyurulduğu*", ölenin maaşının "*mahlul*" olduğu ve ancak ailesinin istidası olursa bir miktar maaş bağlandığı, erkek yetimlerin 20 yaşına kadar, dulların ve kız yetimlerin evlenmelerine kadar aylığa hak kazandıkları gibi konularda bilgi sahibi olunabilmektedir.

Örneğin, 1847 tarihli bir belgeye göre, emekli olan Ferik İbrahim Paşa maaşı yetmediği için "*bir mikdar et ve ekmek tayinatı tahsis ve ihsan buyurulmasını dahi niyaz ve istida etmiş*" ve "*yevmiyye sekiz kıyye nan-ı aziz ve dört kıyye guşt tahsisi*" uygun görülmüştü[19]. Aynı belgeden, Topçubaşı Hacı Mustafa Ağa'ya da günde 12 okka ekmek ve 3 okka et tayinatının, usule aykırı olduğu belirtilmekle birlikte emekdarlığı göz önüne alınarak onaylandığı anlaşılmaktadır.

Aynı yıla ait bir başka belgeye göre, Bahriye eski mektubçularından Said Kemal Efendi'nin ölümü üzerine, iki kızına evlenmelerinde kesilmek şartıyla "*Tersane-i Amire Hazinesinden*" 150'şer kuruş maaş bağlanmış, ancak kızların evlenme yaşları yaklaştığından ve başka geçim kaynakları olmadığından "*çocuklarının duçar-ı zaruret*" olmamaları için anılan maaşların ömür boyu (*kayd-ı hayat şartına tahvilen*) verilmesi uygun görülmüştü[20].

1850 yılına ait bir belgeden anlaşıldığına göre, Maliye nazırının takrirleriyle, "*Tersane-i Amire mütekaidlerinden*" Emin kaptanın ölümüyle münhal bulunan 203.5 kuruş maaşından 200 kuruşunun "*Meclis-i Bahriye ketebesinden İzzet Efendiye müceddeden tahsis ve itası*", 3.5 kuruşunun hazineye kalması; "*Tersane-i Amire mütekaidlerinden*" Hemşinli Osman kaptanın ölümüyle mahlul olan 203.5 krş. Maaşından 200 kuruşun Bahriye Muhasebesi ketebesinden İbrahim Efendinin 700 kuruş olan maaşına zam yapılarak 900 kuruşa çıkarılması, küsur 3.5 kuruşun hazineye kalması; Bab-ı Âlî kaftancısı Hacı İsmail Ağanın ölümüyle boşalan 140 kuruş maaşı ve 50 kuruş tayinat bedelinin ölenin yetimleri Said ve Nebiye'ye eşit olarak paylaştırılması isteniyordu[21].

1851 tarihli bir belgeye göre, Humbarahane fişenkhanesinde müstahdem iken yaralanan ve 150 kuruş maaşla emekliye ayrılan Loyba adlı bir gayr-i müslimin ölümü üzerine, karısı ve iki kızı "*duçar-ı zaruret ve sefalet olduklarından*", anılan maaşın kendilerine

[17] *BA. MAD.* 9327 ve 9372.

[18] *BA. MAD.* 9374.

[19] *BA. İrade-Dahiliye,* 7308, 4 R 1263.

[20] *BA, İrade-Dahiliye,* 7528, 26 Ca 1263.

[21] *BA İrade-Dahiliye.,* 11971, 20 S 66.

verilmesini "*ba-arzuhal istida*" ettiklerinden ve "*mektubi-i senaveri ser-halifesi*" merhum Hamamizade Emin Efendinin kızı Gülsüm hanım "*bî-vaye*" olduğundan barınacak bir hane ve bir miktar maaş bağlanmasını istemişti. Bunun üzerine, Loyba'nın maaşından 100 kuruşun karısı ve kızlarına, 50 kuruşun da Gülsüm hanıma "*sadaka-i şahane olmak üzere tahsis ve ihsan buyurulması*" uygun görülmüştü[22].

1853'de Anadolu ve Rumeli'de bulunan tımarlı sipahi mütekaidlerinin Anadolu ve Rumeli'deki "*ordu-yu hümayunlarda*" toplanmaları ve istihdam edilmeleri emredildi[23]. Bu karar, emeklilik ve hizmetten çekilme kavramlarının nasıl algılandığını da yansıtmaktadır. 1864 tarihine ait çok sayıda irade, "*Asakir-i Şahane zabitan ve neferatından alîl ve emekdar olanların tekaüdlüklerine*" ve bunların dul ve yetimlerine maaş bağlanmasıyla ilgilidir. Anılan dönemde, emeklilikle ilgili çeşitli yasal düzenlemeler de gündeme getirilmeye başlandı.

Bu tür düzenlemelerde, diğer modernleşme çabalarında olduğu gibi yine, ordunun öncü bir rol oynadığı gözlenmektedir. 1866'da kurulan "*Askerî Tekaüd Sandığı*", askerî sınıfın emekliliğini düzenleyen ve üyelerinin geleceğini güvenceye almaya çalışan ilk örneklerden biriydi[24]. 25 Kasım 1869'da, emekli deniz subaylarının yetimlerine bağlanacak maaşlara ilişkin bir nizamname yayımlandı. "*Ümera ve zabitan-ı bahriyyenin eytamına tahsis kılınacak maaşlara ve buna karşılık tutulacak mebaliğin idare-i mahsusasına dair nizamnamedir*" başlıklı bu düzenleme, 18 maddeden oluşuyordu[25]. İlk 7 maddede maaşların hangi hallerde ve ne miktarda bağlanacağı yer alıyor, diğer maddelerde ise bu maaşların ne şekilde karşılanacağı belirtiliyordu.

Bunu izleyen tarihlerde, ilmiye sınıfı, işçi sınıfı ve sivil bürokrasi mensublarının sosyal güvenliklerine yönelik düzenlemeler yapıldı. 1874'te, "*İnfak-ı Muhtacin-i Eytam ve Eramil-i İlmiyye Nizamnamesi*" yayımlandı[26]. 15 maddeden oluşan bu düzenlemenin bazı maddeleri şunlardı :

1. Madde-"İdare-i emval-i eytam meclisi"nde bir sandık kurulmuştur,

2. Madde- sandık sermayesi, ilmiye sınıfı mensublarına ilk kez veya zamlı şekilde verilecek her tür maaşdan birer aylık kesilerek oluşacakdır,

9.Madde- Sandıkdan yalnızca, ölen ilmiye mensublarının dul ve yetimlerine maaş bağlanabilir, başka hiç kimseye bağlanamaz ,

10.Madde- Maaşlar, yetim 20 yaşına gelene kadar ve yetime bir ere varana değin verilir. Ancak, iki gözü kör veya kötürüm olmak gibi işten aciz olanlara anılan sandık meclisinin onayıyla ömür boyu aylık bağlanır.

11.Madde- Ölenin yetimi yoksa,dul olan eş veya annelerine evlenmelerinde kesilmek şartıyla maaş bağlanır. Çocuğuna maaş bağlanan dullara aylık verilmez.

8 Nisan 1875'te, "*Tersane-i Amire'de müstahdem amele-i daimenin mütekaidini ile bunların eytam ve eramiline tahsis olunacak maaşat hakkında nizamnamedir*" başlığını taşıyan bir yönerge yayımlandı[27]. Bu aynı zamanda, incelenebilen arşiv kaynaklarına göre,Osmanlı İmparatorluğu'nda işçilerin

---

[22] *BA. İrade-Meclis-i Vâlâ*, 6037, 3 B 67.

[23] *BA. İrade-Dahiliye*,17739, 2 S 70.

[24] C.Talas, *Toplumsal Ekonomi*, 7.bs. Ankara 1997, s.457 ; A.Makal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri*, Ankara 1997, s. 215.

[25] *Düstur*, Tertib-i evvel, C.2, ss.786-797.

[26] *Düstur*, Tertib-i Evvel, C.3, ss.552-554.

[27] *BA, İrade- Meclis-i Mahsus*, 2299.

sosyal haklarıyla ilgili ilk yasal düzenlemedir. Daha önce, Tanzimat sonrası sanayileşme çabalarında, özellikle *Hazine-i Hassa* defterlerinin yansıttığı, devlet fabrikalarının faaliyetleri,muhasebeleri, personel giderleri gibi konular yanında, *mütekaidin* aylıklarını belirten kayıtlar da bulunmakla birlikte, bu tür düzenlemelere rastlanmamaktadır[28]. *Tersane-i Amire* ile taşra tersanelerinde ve donanmayla ilgili diğer yerler de çalışan işçileri kapsayan anılan *nizamname* 4 bölümde toplanan 30 maddeden oluşuyordu. Birinci bölüm, "*Amele tekaüd sandığının suret-i teşkil ve idaresi*", ikinci bölüm, "*Mütekaidine tahsis kılınacak kıdem maaşları*", üçüncü bölüm, "*Sakat olan amele-i daimeye tahsis olunacak tekaüd maaşları*", dördüncü bölüm, "*Amele-i daimenin eytam ve eramiline tahsis kılınacak maaşlar*" konusundan oluşuyordu. Birinci maddede, işçi ve emekli ücretlerinden %2 oranında yapılacak kesintilerin "*Amele Sandıkı*" adıyla açılacak bir sandıkta toplanacağı ve bunların kullanılmasının "*Askerî Eytam Sandığı Nizamatı*" hükümlerine göre olacağı belirtilmekteydi. 12.maddeye göre, sandıkta biriken paradan, isteyen işçiye %5 faizle, 1 yılda geri ödenmek, muteber kefil veya rehin göstermek şartıyla maaşı oranında borç verilebilecekti. 16.maddeye göre, işçinin emeklilik hakkını kazanması için 30 yıl çalışması ve her ay maaşından %2 kesilmesi gerekiyordu. 17.maddeye göre, 30 yıllık kıdem maaşıyla emekli olanlara,aylıklarının üçte biri oranında emekli maaşı bağlanacak ve hizmeti 30 yılı aşanlara her yıl için 2 kuruş zam verilecekti. 20.maddeye göre, kendi isteğiyle işten ayrılanlara, maaşlarından kesilen %2'ler geri verilmeyecekti. 22.maddeye göre, fabrika ve diğer iş yerlerinde iş kazasına uğrayan işçi sakatlığının derecesine göre emekli edilecekti. 23.maddeye göre, 1. derece, yani, iki el veya iki ayak ya da bir el ve bir ayak kesilmiş, tümüyle iş yapamaz hale gelmiş vb. sakat kalarak başkasına muhtaç duruma düşmüş işçilere, aylıklarının dörtte üçü oranında emekli maaşı bağlanacaktı. 24. maddeye göre, 2.derecede, yani, tamamen başkasına muhtaç olmayacak derecede yaralanan veya sakat kalan işçiye, hizmeti 20 yıldan çoksa maaşının yarısı, az ise maaşının üçte biri oranında emekli maaşı bağlanacaktı. 27-30. maddeler, emekliliğe hak kazandıktan sonra ölen işçilerin geride bıraktıkları dul ve yetimlere bağlanacak maaşlarla ilgiliydi. Sınırlı bir kesimi kapsamakla ve günümüze kıyasla ağır şartlar taşımakla birlikte, görüldüğü gibi bu nizamname en azından emekli, sakat, dul ve yetimleri korumaya yönelik hükümler içeriyordu. Sakatlık ve yaşlılık sigortasının ilk kez Almanya'da 1891 yılında kurulduğu[29] göz önüne alınırsa, Osmanlılarda erken tarihlerde bu tür bir uygulamanın gerçekleşmesi anlamlıdır.

1876'da, "*Meclis-i Ticaret ve Ziraatın Vazaif-i Esasiyyesine Dair Kararnamedir*", başlığıyla anılan kurumun görevleri belirlendi[30]. Bu kurumun, 13 maddelik sanayiye ilişkin görevlerinin 6. Maddesi, sanayi işçileri için "*iddihar sandıkları*" oluşturmaktı. Aynı yıl, telgraf ve posta memur ve hizmetlilerinin emekliliklerine ilişkin bir düzenleme yapıldı. "*Telgraf ve posta memurin ve ketebe ve hademesinden tekaüde şayeste bulunanların derece-i istihaklarına ve bunların eytam ve eramilinin mertebe-i ihtiyaçlarına göre tahsis kılınacak maaşlar ile buna karşılık tutulacak mebaliğin idare-i*

[28] Bu konuda geniş bilgi için bkz. A.Martal, *Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme*, İzmir 1999.

[29] Makal, ag.e., s.216.

[30] *Düstur*, Tertib-i Evvel, C.3, ss.473-477.

mahsusasına ve bu babda lazım gelen muamelata dair nizamnamedir" başlığını taşıyan bu düzenleme, üç bölümde toplanan 27 maddeden oluşuyordu[31].Nizamnamenin 2.maddesine göre, 25 yıl hizmeti olan, maaşının %50'si, 30 ve daha fazla yıl hizmeti olan, maaşının %75'i ile emekli olabilecek, bundan fazla maaşla tekaüd sandığından hiç bir şekilde emekli olunamayacaktı. Görüldüğü gibi, emeklilik konusunda kurumlar arasında farklı uygulamalar vardı.

1879'da, tersaneleri kapsayan emekli, dul ve yetim maaşlarının ödenebilmesi için, tersane çalışanlarının maaşlarından yapılan %2'lik kesintinin %5'e çıkarılması kararlaştırıldı[32]. 1880'li yıllarda çeşitli kamu kurumlarında kurulan tekaüd sandıklarının sayısı artmaya ve bunlar için bir genel sandık oluşturma gereği duyulmaya başlandı. 1881'de, ordu haricindeki devlet memurları için de bir tekaüd sandığı kuruldu[33]. 1883'te, "*Umum Tekaüd Sandığı*"ndan yararlanamayan eski memurlar ile bunların dul ve yetimlerine, "*mütekaidin-i kadime maaşatı mahlulatından tahsis edilecek maaşlar*" hakkında hazırlanan nizamname gereğince, sandıktan maaş bağlanması ve bunların durumunun sandık tarafından tutulacak bir defterle belirlenmesi kararlaştırıldı[34].

1885 tarihli belgelerden, tekaüd sandığının Osmanlı Bankası'na yatırılan sermayesinden hazinenin borç aldığı, bu nedenle sandık mevcudunun azaldığı, tekaüd sandığı sermayesini 5 yıldır %5 faizle işleten Osmanlı Bankasının faiz oranını düşürmek istediği, ancak bu isteğin reddedildiği anlaşılmaktadır[35].

1886'da, ordu mensublarının dul ve yetimleriyle, hizmet esnasında hastalanan veya sakat kalanlara verilen aylıkların yetersiz oluşu gündeme getirildi[36]. Bu konuyla bağlantılı olarak, *Bahriye* ve *Tophane* tekaüd sandıklarının birleştirilerek, askerî sınıf için "*Umum Tekaüd Sandığı*" adıyla yeni bir sandık kurulması kararlaştırıldı[37].Aynı yıl vilayetlere gönderilen bir genelgeyle, memur maaşlarından her ay %5 kesilerek, taşradaki emekli, dul ve yetimlerin de maaşa bağlanması sağlandı[38].

1889'da, resmî kurumlarda çeşitli isimler altında çalışan ve emeklilik hakkı bulunmayan hizmetlilerden *temettü* vergisi alınmaması istenildi[39].

Bunlardan başka, anılan süreçte emeklilikle ilgili daha birçok düzenleme gerçekleşti. Bu konuya ilişkin, özellikle *Meclis-i Vükela* kayıtlarında zengin bilgilere rastlanmaktadır. Türkiye'de çalışma ilişkileri tarihini inceleyenler, genellikle 1908 grevlerini ve işçi hareketlerini baz almakla birlikte, görüldüğü gibi, gelişmeler daha erken tarihlere uzanmaktadır. 1908 sonrası çalışma ilişkileri, nisbeten daha çok bilinmektedir. Ancak, bu süreçle ilgili, 30 Nisan 1910 tarihli "*Tersane-i Amire'ye mensub sınıf-ı amele ve sairenin tekaüdleri hakkında nizamname*" başlıklı düzenleme konusunda yeterince bilgi yoktur[40]. 61 maddelik bu nizamnamede; işçi emekli sandıklarının kuruluş ve yönetimi, emeklilik şartları, emekli, dul ve yetimlere

---

31 *Düstur*, Tertib-i Evvel, C.3, ss.554-561.

32 *BA. İrade-Şura-yı Devlet*, 2649, 16 L 96.

33 Makal, ag.e., s.215.

34 *BA. Şura-yı Devlet*, 857/1, 25 Ca 1300.

35 *BA. Meclis-i Vükela* 2, 6, 7.

36 *BA. Meclis-i Vükela*, 8 , s.22.

37 *BA. Meclis-i Vükela*, 8, s.65.

38 *BA. Meclis-i Vükela*, 15, s.7.

39 *BA. Meclis-i Vükela*, 43, s.31.

40 *Düstur*, Tertib-i sani, C.2, ss.211-227.

verilecek maaşlar, sandık sermayesi, bu sermayenin işletilmesi, sandıktan borçlanma usul ve şartları gibi konular yer almaktadır.

Özetle, Osmanlı İmparatorluğu'nda çalışanların sosyal güvenlikleri konusunda, özellikle 19.yüzyılın son çeyreğinde, çeşitli düzenlemeler yapılmış, önemli adımlar atılmış, ücret ve maaşlar düşük de olsa "*lütuf ve sadaka*" anlayışından, "*çalışma hakkı*"ya da "*hizmet hakkı*" anlayışına bir geçiş yaşanmıştır. Bu süreçte gerçekleşen, emekli, dul ve yetimleri güvenceye almaya yönelik uygulamalar, günümüze kadar uzayan gelişmelerin de temelini oluşturmuştur.

*

İrade, Meclis-i Mahsus, 2299

Atufetlü Efendim Hazretleri

Tersane-i Amire'de müstahdem amele-i daimeden emekdar ve alil ve ihtiyar bulunanların keyfiyyet-i tekaüdiyyesi hakkında henüz bir nizam-ı mahsus olmadığı ve eğerçi o makulelere hazine-i bahriyeden bir mikdar aylık verilmekde ise de bu suret açıkdan masraf vukuunu istilzam ile beraber anların ahval-i müstakbele-i taayyüşiyesini temin idememekde olduğu cihetle ücretlerinden yüzde ikisinin bi-t-tevkif bir tekaüd sandığı teşkili lüzumu üzerine Bahriye Meclisi'nden kaleme alınan mazbata ile layihalar Şura-yı Devlet'e havale olunmuş idi . Ol babda Tanzimat Dairesi'nden tenmik ve heyek-i umumiyece tasdik edilen mazbata ve nizamname encümen-i meşveretde lede-l-kurra-i amele-i merkume diğerleri misillü muvakkaten istihdam olunmayub mütemadiyen işledilür bir sınıf-ı mahsus olmalarından ve mükellef oldukları hidemat-ı mütenevvia pek meşakkatli olmasından naşi oraya mensub sınıf-ı saire mütekaidlerine müteallik maaşat içün mevzu olan faideye tevfiken bunların ve terk idecekleri eramil ve eytamın dahi iaşesi merahim ve eşfak-ı şamile-tül-afak-ı hazret-i mülukaneye muvafik ve kendülerini ez dil ve can ifa-yı hidmete müşevvik ve saik olacağından esas madde muhtac-ı bahs göründüğüne ve nizamname-i mezkurun mevadd-ı münderecesi yolunda olarak buna umum amelenin de müteşekkiren razı bulundukları Bahriye Nezaret-i Celilesinin işarından anlaşıldığına mebni icra-yı mukteziyyatı tezekkür olunarak salif-ül-beyan mazbata ve nizamname ve nezaret-i müşarünileyha ile muhabereyi havi tezkere arz ve takdim kılınmış ise de emr ü ferman isabet-ünvan-ı cenab-ı padişahi her ne vechle müteallik ve şeref-sünuh buyurulur ise mantuk-ı münifi infaz edileceği ifadesiyle tezkere-i senaveri terkim olundu efendim. Fi 4 Ca sene 92

XIX. YÜZYILDA İNGİLİZ GÖZÜYLE TÜRKLER!

Uygur KOCABAŞOĞLU

XIX. yüzyıl boyunca İngiltere'de yayınlanmış 45 süreli yayının incelenmesinden Türkiye ve Türklerle ilgili yazıların bir hayli bol olduğunu öğreniyoruz. Aslında bu ilgi ne yalnızca XIX. yüzyıla ne de yalnızca İngilizlere özgüydü. Tüm Batı alemi, Haçlı Seferleri'nden başlayarak Türkiye'ye ilgi duymuştur. Bu ilginin sonucu olarak Batı'da bir 'Türk imajı' oluşmuştur. Herhangi bir Batı ülkesinde yaratılmış olan Türk imajının olumlu ya da olumsuz görünüm almasında ise aşağıdaki etkenlerin rolü olduğu söylenebilir:

• Türkiye'nin Batı için yarattığı tehdidin büyüklüğü imajın olumsuzluğu ile doğru orantılıdır.

• Avrupa güçler dengesinde Türkiye'yi yanına ya da karşısına almak stratejisi genellikle imajın olumlu ya da olumsuz oluşunu belirler.

• Herhangi bir Batı ülkesinin Türkiye'deki çıkarlarıyla bu ülkedeki Türk imajının niteliği yakından ilgilidir.

•Türk/Türkiye imajı Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerindeki dalgalanmaları, özellikle gayri-müslim topluluklarla ilgili konulardaki iniş-çıkışları yansıtır.

XIX. yüzyıl, İngiliz entelektüelinin herşey ve herkesle ilgilendiği bir çağ olduğu kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz çıkarlarının da yüksek olduğu bir çağdı. İlginin yüksekliğini, yüzyıl boyunca yayınlanan 45 süreli yayının içeriğinden anlıyoruz. Britanya İmparatorluğu'nun orta ve yukarı sınıflarının okuduğu bu süreli yayınlarda, kadın sorunlarından Hıristiyan ahalinin durumuna, ülkenin doğal kaynaklarından arkeolojik zenginliklerine, iletişim ve ulaşım olanaklarından ekonomik ve ticari potansiyeline varıncaya kadar pek çok konuda 1.000'in üzerinde makale yayınlamıştır. Bu makalelerden bazıları bugün de okunmaya değer. Bu tür ilginç makalelerden kimi örnekleri bu sayıdan başlayarak sayfalarımızda bulacaksınız.

Mustafa Kemal

İstanbul'daki askeri okul, Mekteb-i Harbiye, kuruluşundan bu yana Türkiye'deki siyasal entrikanın beslendiği yerlerden biri olmuştur. Burada, uzaktaki yurtlarından gelen Arnavutlar, Boşnaklar, Araplar, Kürtler, Çerkesler, Türkler ve hatta Rumlar, Ermeniler ve Keldaniler bir araya gelirler. Bu genç subay öğrenciler, geldikleri yerlerde, Sultan tarafından iltifatlar gören ve kendi alanlarında nerdeyse sınırsız yetkiye sahip güçlü ve varlıklı ailelere mensupturlar. Askeri okula geldiklerinde ırksal hiziplere girerler ve bunlar arasında Arnavutlar'la Makedonyalılar üstün kurnazlıkları ve bir tür Avrupalı *savoir*

faire'leri sayesinde hemen hemen her zaman galebe çalarlar. Özellikle enerjik bir hizip oluştuğunda o yılki tüm öğrencilerin üzerinde egemenlik kurulur ve böylelikle de söz konusu hizip o yıl, İstanbul ve taşradaki siyasal mücadelelerde belirleyici bir rol oynar. Bu durum Abdülhamit'in istipdadının tüm fikirleri politikaya ve entrikaya yönlendirdiği 1898 sonrasında belirgin bir hal almıştır. 1908 Jön Türk Devrimi 1898 ve 1902 yılları arasında mezun olan subaylarca yönetilmiştir. Enver Paşa 1898'de mezun olmuştur; bu yılın subayları her zaman onun tarafından desteklenmiştir. Mustafa Kemal ise 1900 yılının yetenekleriyle öne çıkmış kişisiydi. 1905 yılına kadar İstanbul'da kalarak, iki yıl daha kıdem sağlayan Erkânıhap Mektebi'ne girebilmek için başarısız girişimlerde bulunmuştur. Bu arada Enver, yalnızca Erkânıharp Mektebi'ni bitirmeyi değil, Almanya'da Türk subaylar için düzenlenen özel bir kursa katılmayı da başarmıştı. Enver, 1903 yılında Türkiye'ye döndü ve Makedonya'ya atanmayı başardı; Abdülhamit'e karşı hareketi örgütleyen Fethi Bey ve diğerleriyle ilişki kurdu.

Mustafa Kemal, Abdülhamit'e mi yoksa İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mi hizmet sunması gerektiği konusunda kararsızdı. Sonunda, aşağı yukarı her ikisinden de uzak kalmakla birlikte, 1908 Devrimi'nden kısa süre önce Cemiyet'e katıldı. Bu sırada bile, henüz yalnızca 27 yaşında olmasına rağmen, kendisiyle aynı yıl mezun olan subayları etkilemeyi başarıyordu. Enver'in ordu içindeki konumunun üstün bir hale geldiği 1909 yılından sonra, Enver ve arkadaşlarınca gizlenemeyen bir kıskançlıkla karşılanıyordu ve Türk siyasetinin halen de başlıca etkenlerinden birisi olan o eski rekabet o zaman başlamıştı. Mustafa Kemal'in grubundan iki yıl daha kıdemli olan Enver ve arkadaşları, 1909'dan 1914'e kadar, hem orduda hem de siyasette üstünlüklerin sürdürdüler. Bu rekabet, dışardan bakanlarca o kadar da kolay görünür bir şey değildi çünkü her iki grup da kendi kuklaları olan daha yaşlı Paşalar'ın ardında faaliyet gösteriyorlardı.

Balkan Savaşları sırasında Mustafa Kemal yetenekli bir asker olarak kendini gösterdi. Ancak O'nun şöhreti, orduda ya da politikada yetişmekte olan Enver'in koyu sofuluğuna göre, daha çok iyi yaşamayı seven bir adamın şöhretiydi. Bununla birlikte, subay çevrelerinde giderek genişleyen kişisel etkisi, İttihat ve Terakki Cemıyeti'nin meclislerinde ağırlığını hissettirmesini sağlıyordu.

Gelibolu seferi ilk kez Mustafa Kemal'e şan ve şöhret getirdi. Küçük Anafarta'da iki sahra bataryası tarafından verilen sınırlı bir muharebe sayesinde tümeni, Anzak kolordularının ilerleyişini durdurmak başarısını gösterdi. Kendisi o sırada Yarbay'dı ama İstanbul'daki taraftarları bu başarıyı öylesine kullandılar ki, otuz beş yaşında Harbiye Nazırı olmak becerisini göstermiş olan Enver, kendi arzusuna rağmen, O'nu general rütbesine yükseltmek zorunda kaldı. Bununla birlikte, O'nu, kuşkusuz orada vurulacağı ya da Ruslar tarafından esir alınacağı beklentisiyle, Kafkaslar'daki kolordulardan birine komutan olarak atamayı başardı. Yine burada da, 1916'de cepheye gelerek, tam bir geri çekilme halindeki ordunun komutasını ele aldı ve Türkler'in sağ kanadında akıllı bir direnişle Rus ilerlemesini durdurdu ve yeni şerefler kazandı. Türk ordularının başarısı yalnızca geçiciydi ve Doğu Cephesi'ndeki "Birleşik Komutanlığı" devralmak üzere İzzet Paşa gönderilmişti. 1918 yılında Amiral Calthrop'la Mütareke'yi yapan ve halen İstanbul'da Hariciye Nazırı olan kişi O'dur. İzzet Paşa, Erkânıharp Reisi olarak İsmet Bey'i birlikte götürdü. İsmet Bey

Yemen'de kendisiyle birlikte çalışmıştı ve daha sonra Harbiye Nezareti'nde Erkânıharp Reis Yardımcısı olmuştu. İsmet Bey Mudanya Konferansı'nda Türk delegasyonunun başıydı. Enerjisi ve duruma göre davranabilme yeteneği sayesinde, o sırada Altıncı Ordu Komutanı bulunan yönetilmesi zor Mustafa Kemal'le Başkomutan arasındaki barışın sürmesinde çoğunlukla başarılı oluyordu. Sağır İsmet, kendisini en parlak Türk subayı kabul eden Türk ordusu içinde çok sevilmektedir.

Rusya'nın dağılması ve Brest-Litovsk Antlaşması'ndan sonra Mustafa Kemal, İstanbul'daki dostları sayesinde Yıldırım Orduları Grubu'nun komutanlığına getirilmeyi başardı. Yıldırım Orduları Grubu, adını, Timur'a yenilen ünlü Osmanlı Sultanı Yıldırım Beyazıt'-tan alıyordu. Bu ordu grubu, Filistin'deki İngilizlere karşı koymak niyetiyle kurulmuştu. Ancak Mustafa Kemal, 1918'in ilk aylarında Konya'da örgütlenmekte olan yeni ordunun buradan hareketini Suriye ve Filistin'deki başkomutanlık kendisine verilene kadar kabul etmedi. Bu ise Enver için hoş birşey değildi; çünkü yakın dostu (bir süre önce Rusya'da öldürülen) Cemal Paşa o sırada komutayı elinde bulunduruyordu.

Filistin'deki Türk ordularının bozgunundan sonra, 1918 Ağustos'unda Mustafa Kemal Sultan'a bir telgraf çekerek İtilaf Devletleri'yle ayrı bir barış yapmak üzere İstanbul'a çağrılmasını öneriyordu. Geliş koşulları, Enver'in görevden alınması ve kendisinin Harbiye Nazırlığı'na getirilmesiydi. Başkentteki kimi dostları, eğer oraya gelirse herşeyin istediği gibi olacağı konusunda kendisine gizli mesajlar gönderiyorlardı. Eylül başlarında yola çıktı ve dostlarının kendisine büyük bir karşılama düzenlemiş oldukları İstanbul'a ulaştı. Enver de akıllıydı ve eğer Nezaret'e karşı herhangi bir gösteri yaparsa tutuklanacağı tehdidiyle Sultan'la görüşmesini önledi. Burada, Mustafa Kemal'in karekterinin uzun süredir bilinen bir özelliği öne çıkıyor. O da Enver Paşa da ihtirasları sınırsız adamlardır ama kişilikleri çok farklıdır. Enver'in, ılımlı ve neredeyse sofuca bir özel hayatı vardır. Duyguları yokmuş gibi görünür. 1915 yılında Ermeni tehcirine karar veren Türk Hükümeti'-nde, "bu işte bir kötülük göremediği için" emri veren tek kişinin o olduğu söylenmektedir. Gençlik günlerinde Enver büyük bir vatan-severdi. Büyük bir kişisel cesarete sahiptir; Balkan ve Trablusgarp savaşlarında defalarca hayatını tehlikeye atmıştır. Ancak iktidara sahip olduktan sonradır ki kişisel ihtirası vatana karşı olan sevgisinin önüne geçmiştir ve 1914'ten itibaren yalnızca kendisi için çalışmıştır.

Mustafa Kemal çok daha çekici bir kişiliğe sahiptir ve zaafları daha fazladır. O da enerjiktir, büyük kişisel cesaret ortaya koymuştur ama muazzam enerjisi ve ihtirasına rağmen eğlence hayatından daha fazla zevk almaktadır. İktidar yarışında hemen hemen her zaman Enver'in zafer kazanmış olmasının nedenlerinden birisi de budur. 1918 Eylül'ündeki mücadeleleri sırasında Mustafa Kemal istediğini yapamayacağı kanısına kısa sürede ulaşmıştır. Kendisini teselli etmeye hazırlanmış ve Enver kendisine, çok yüksek maaş ve yolluklarla ve taraftarları arasından seçeceği istediği sayıda bir heyetle Merkezi Devletler nezdinde Olağanüstü Temsilcilik önerince bunu kabul etmiş ve 1918 Eylül'ünün ortalarında Viyana'ya hareket etmiştir. Mütareke görüşmeleri sırasında ve 1918 yılının sonuna kadar Orta Avrupa'da kalmıştır. Mustafa Kemal bundan sonra İstanbul'da iktidar için entrikalar düzenlemeye başlamış ve taraftarları, ılımlı milliyetçi bir programla ve Büyük Britanya ile yakın bir anlayış içinde eski Halaskâr Grubu'nu yeniden

örgütlemişlerdir. 1912'deki Halaskâr Grubu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni bir *coup d'etat* ile devirmek üzere örgütlenmişti. Mustafa Kemal bu örgüt içinde etkili bir şekilde yeralma konusunda hiçbir zaman kendisini riske sokmamıştı ama şimdi 1919'da, eski İttihatçılar, muhalefet partileri ve Müttefikler arasında arabuluculuk için bunu yeniden canlandırma olanağını görüyordu. 1919'un başlarında İstanbul'daydı ve Harbiye Nazırı olarak atanmak için bütün nufuzunu kullanıyordu. O zaman kendisiyle ilk kez tanıştım; kurnazlık ve kibir, aşırı ihtiras ve eğlence düşkünlüğünün bir karışımı olan kişiliğini anlamaya başladım. Kişiliği, söz götürmez derecede güçlüdür ve komutası altında çalışmış yüzlerce subayın kişisel bağlılıklarına güvenebilmektedir.

Mustafa Kemal'in belki de en hayret verici başarısı, gerici Sadrazam Ferit Paşa'yı, Jön Türkler'e karşı olan fanatik nefreti, Mustafa Kemal olarak kendisinin bir Jön Türk olmayışı ve eğer Anadolu'ya gönderilirse düzeni sağlayacağı ve Müttefikler'le iyi ilişkiler kuracağı konusunda ikna edebilmiş olmasıdır. 1919 yılının Nisan'ıyla Haziran'ı arasında Ferit Paşa ile pek çok görüşmesi olmuştur. Ben kendisini, bu görüşmelerden sonra Şişli'deki evinde sık sık ziyaret eder ve Türkiye'nin geleceği için umutlarını arkadaşlarına anlatışını dinlerdim. O sıralar, Ferit Paşa'ya ve İstanbul'daki Britanya yetkililerine, uzlaşıcı bir politikanın erdemlerini ısrarla anlatıyordu. Barış Antlaşması'nda Türkiye'nin Trakya ve İstanbul'u elinde bulundurması koşuluyla, General Denikin'le uyum içinde Bolşeviklere karşı bir Türk ordusunu yönetmeyi öneriyordu. Türkiye'nin Arap topraklarının sıkıntısından kurtulduğuna sevindiğini söylüyordu. Sonuçta Ferit Paşa'nın kendisi, 15 Mayıs'ta Yunanlılar'ın İzmir'i işgal etmesi sonucu başgösteren heyecanı yatıştırmak için Mustafa Kemal'in olağanüstü yetkilerle Anadolu'ya gönderilmesinin arzu edilir bir şey olduğu konusunda Müttefik'lere ısrarlarda bulundu.

General Milne'nin uyarılarına ve kendisinin İstanbul'dan ayrılacağı gün 42 subaydan az olmayan bir karargaha izin verilmesi talebiyle gelmesi üzerine bizim dehşete düşmemize rağmen Anadolu'ya gönderildi. O sıralar İstanbul'daki Britanya Yüksek Komiserliği, asıl olarak, Anadolu'daki Türk ordusunun terhis edilmesi ve silahsızlandırılmasının sağlanması sorunuyla meşguldü. Haberleşmenin yetersizliği ve Türk subaylarının kayıtsızlığını cezalandırmak için İngiliz birliklerinin yokluğu nedeniyle bu son derece zor bir iş olarak görünüyordu. Bununla birlikte, Ocak'la Mayıs 1919 arasında silahların dörtte üçü İstanbul'a gönderilmişti ve geriye kalanlar ise yola çıkarılmıştı. Mustafa Kemal'in Anadolu'ya ayak basmasıyla silahların gönderilmesi işi durdu ve Türk ordusunun yeniden örgütlendiği yolunda haberler gelmeye başladı. Karargahındaki çok sayıda subayın ve Erzurum'la Sivas'ta etrafında toplanan yüzlerce kişinin yardımıyla Anadolu'yu Yunanlılara karşı askeri savunma için hızla örgütledi. 1920 Mart'ında Britanya yetkilileri İstanbul'da pek çok tanınmış Türkü tutukladı ve Malta'da sürgüne gönderdi. Nisan ayında, Ferit Paşa'nın, Ocak'ta toplanmış olan Meclis-i Mebusan'ı dağıtmasına izin verildi. Mebusların çoğu Ankara'ya kaçtılar ve orada o günden beri Müttefikler'in iradesine karşı çıkma konusunda Mustafa Kemal'le işbirliği içinde çalışan Büyük Millet Meclisi'ni kurdular. Bundan sonra Mustafa Kemal'in öyküsü Yakın Doğu'nun öyküsü oldu ve onun kişisel durumuna ilişkin birkaç söz mevcut durumu bir hayli aydınlatacaktır. Selanik'li bir ailedendir ve Selanik'li Türklerin çoğu gibi

damarlarında Arnavut, Rum ve Yahudi kanı vardır. Doğal olarak, Balkanlar açısından olaylara bakar ve tutkusu Türkiye'yi yeniden Balkan politikasında rol oynar bir duruma getirmektir. Rusları sevmez ve Bolşevikler'den çekinir. Koşulların zorlaması onu Moskova ile bir işbirliği politikası izlemeye itmiştir. 1920 den bu yana Ankara'da pek çok, genellikle bilindiğinden de daha fazla Rus bulunmaktadır ve bunlar Büyük Millet Meclisi üzerinde bir hayli etkiye sahiptirler. Aşırı ılımlı bir unsur oluşturduğu söylenen Çerkesler sayılmazsa, Mustafa Kemal'in Büyük Millet Meclisi'ndeki tek rakibi Bolşevikler'dir ve O bunlara karşı çıkmak yerine her zaman uzlaşıcı olmayı yeğlemektedir. Bolşevikler'in maddi ve manevi desteklerinden büyük ölçüde yararlanmıştır ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olması konusundaki baskılarını unutacağa benzememektedir. Mustafa Kemal'in ülkesinin selameti ve iyiliği için Büyük Britanya ile anlaşmak ya da Rusya'nın desteği ile Balkanlar'da egemenlik peşinde koşma uğruna bir kumar oynayıp oynamayacağını yalnızca olaylar gösterecektir.

J.G.B., *The Contemporary Review,* Cilt. CXXII (Kasım 1922), ss. 590-594.

©*Meçhul Seyyah(lar)ın Ankara Fotoğrafları* **(Frank Fokke Ferwarda Arşivi)**
© ***Kebikeç***

©*Meçhul Seyyah(lar)ın Ankara Fotoğrafları* **(Frank Fokke Ferwarda Arşivi)**
© ***Kebikeç***

YUSUF BİN ABDULLAH'I TANIYOR MUYUZ? YA DA MUSTAFA NĀİMĀ EFENDİ "KRONİK" SÖZCÜĞÜNÜ BİLİYOR MUYDU?

Efdal SEVİNÇLİ

Fikret Yılmaz'ın, yayına hazırlandığım, Yusuf Bin Abdullah'ın ***Târîh-i âl-Osmân'ı*** *üstüne eleştirilerine içtenlikle teşekkür ediyorum. Bu eleştirileriyle hem çalışmama, hem de tarihyazıcılığımıza katkıda bulunduğunu düşünüyorum. Nedenlerini aşağıda açıklasam da tümüyle benim eksikliğim olan, özellikle okuma yanlışlarıma, bilgi eksikliklerime dönük değerlendirmelerine tekrar teşekkür ederken F. Yılmaz'ın değerlendirmelerinde katılmadığım yönlere de yanıt vermemin çalışmamı zenginleştireceğine inanıyorum.*

F. Yılmaz'ın eleştirilerine yanıt verirken, yazısındaki sırayı genelde izleyip, elden geldiğince, çalışmamın önsözünde ve giriş niteliği taşıyan bölümünde yoğunlaşan bilgilendirmelerden yararlanıp **"historiograph"** F.Yılmaz'ın değerlendirmelerindeki kimi yanlış alıntılamaları ve yanlış değerlendirmeleri de göstermek istiyorum...

Hemen söyleyeyim, ben, bir tarihçi değilim. **"Osmanlı historiografisinin başlangıcı ve gelişimi hakkında"**, Yılmaz denli bilgim olmayabilir... Hele hele, erken dönem Osmanlı tarihi ve tarihçiliği hakkında, bu dönem üstüne çalıştığını öğrendiğim F. Yılmaz gibi, birikimimin olmaması sanırım doğal karşılanmalı... Ancak kabullenemediğim, Yılmaz'ın eleştirileriyle, değerlendirmeleri arasındaki kopukluklar ve masum bilgiçlikleri! Ben, eski dille söyleyeyim, **"haddimi"** bilen birisi olduğuma inanıyorum...Seçtiğim sözcüklere de, tümcelere de özen gösterdiğimi düşünüyorum... Bu tümceleri neden yazdığımı düşünebilirsiniz... Öyleyse Yusuf bin Abdullah'ın, **Târih-i âl-i Osmân**'ına yazdığım önsözdeki bir kaç tümcemi, - F. Yılmaz'ın yaptığı gibi, alıntılarken parçalamadan- aktarıyorum. Bu alıntıyı yaparken üzülerek söylüyorum, alıntılarında da görülecek, F. Yılmaz'ın bazı tümcelerimi sanki bilerek çarpıttığını, yanlış anlamaya çalıştığını düşündüm... Alıntılardaki eksikliklerin payı yanında, F. Yılmaz'ın biçeminin de bunda payı olabilir mi diye kendi kendime

sordum...Şimdi, **Önsöz**'den bir bölüm okuyalım:

Özgün metni ile çeviriyazısını yanyana vererek yayına hazırladığım Yusuf bin Abdullah'ın, Târih-i âl-i Osmân'ının, ülkemizde, Osmanlıca düzyazı metinlerin yayını bakımından ilk örneklerden olduğunu belirtip, bu tür yayınların, dil incelemelerinde daha işlevsel olacağını bilerek, bu çalışmayla, 480 yıl bir kıyıda unutulmuş "yardıma muhtac" Kâtib Şevkî'yi günyüzüne çıkarmanın sevincini yaşıyorum. Ancak sevinirken de çalışmamdaki eksiklikleri ve yaptığım yanlışlıkları görerek, bu yayının H.922/M. 1516'da yazılan yazmanın, Türkçemizin 16. yy'daki durumunu yansıtması bakımından ilginç bir örnek olduğunu ; özellikle, tarihsel gelişimi içinde, Batı Türkçesi'nin ses- bilgisi, sözcükbilgisi, anlambilgisi vb. özellikleri açısından bizleri yeni bilgilere götüreceğine inanıyorum. Özellikle Türkçe'yle Arab abecesinin yazı uyumunda/ uyumsuzluğunda ortaya çıkan ses ve yazı sorunlarının, dilimizin değişim gösteren seslerinin örneklenmesi için ayrı bir inceleme konusu olduğunu unutmadan, yayına hazırladığım metnin, tarih ve dil uzmanlarınca yeniden ele alınmasının daha doğru olacağını düşünüyorum.

Bu uzun alıntıyı neden yaptım? Çünkü çalışmamdaki eksiklikleri ve yaptığım yanlışlıkları biliyorum, "**yayına hazırladığım metnin, tarih ve dil uzmanlarınca yeniden ele alınmasının daha doğru olacağını düşünüyorum**" da ondan... Yoksa, F. Yılmaz gibi, "**maalesef sayın Sevinçli keşke bu işe girişmeseydi demek zorundayım**" demenin kolaycı bir yol olduğunu, F. Yılmaz'ın, bu çalışmada, soru işaretleri koyduğum sözcüklerden, okunamayan, okuyamadığım, okuyamadığımız sözcüklere, Yusuf bin Musa'nın çalışmasıyla Yusuf bin Abdullah'ın çalışmalarının karşılaştırmasına değin vb. daha uğraşmamız gereken bölümler olduğuna inanıyorum da ondan....

Doğrusu, F. Yılmaz'ın eleştirisindeki, daha ikinci tümceyi okurken, "tereddüd"de kaldım... Neden mi? İşte F. Yılmaz'ın tümceleri:

Kroniği yayına hazırlayan Efdal Sevinçli'nin belirttiğine göre eser, çeşitli kaynaklarda adı geçtiğinden dolayı bilinen; ancak şimdiye değin mevcut nüshası bulunmayan erken dönem Osmanlı tarihlerinden birisidir. Sayın Sevinçli bu tespitten yola çıkarak , söz konusu kroniğin ilk dönem Osmanlı tarihlerine göre farklı bilgiler verdiğini ve özgün bir eserin tek nüshası olduğunu iddia etmektedir. Anlaşılacağı üzere çalışmasına konu olan yazmayı bir buluş olarak sunmaktadır.

Sayın Yılmaz, çalışmamın **"Târîh-i âl-i Osmân ve Yusuf bin Abdullah"** başlıklı bölümünde yazdıklarımdan özetlediği bilgilerde, ilginç sözcükler kullanıyor ve ilginç tanımlar yapıyor... Yazdıklarımı, tekrar tekrar okudum... Yazımda ne bir **"iddia"**, ne de bir **"buluş"**biçemi yok... Var olan, eldeki sınırlı kaynaklarımızın bize öğrettikleri. Çünkü Yusuf bin Abdullah adıyla, adının bu yazım biçimiyle ben, sadece elimdeki yazmada karşılaştım...Bir tarihçi olmasam da yaptığım katalog, kaynakça araştırmalarında ya da tarihçilerimizin yaptığı, tarihyazıcılığımızı anlatan hiçbir araştırmada Yusuf bin Abdullah'ın adını görmedim. Dahası, **Kâtib Yûsuf** adıyla, **Şevkî** mahlasıyla da kendisini, tarihçi olarak tanıyan, tanıtan hiç bir yazı, makale, araştırma okumadım... Çağdaş tarihçilerimizden de bir bilgi edinemedim... Sormadan edemiyorum, F.Yılmaz, bu yayın öncesine değin **Yusuf bin Abdullah**'ı ya da **Kâtib Yûsuf'u, şair Şevkî'**yi tanıyor muydu ?

Beni, Yusuf bin Abdullah'la yüzyüze getiren F. Babinger olmuştur. Bilgilerim, **"Efdal Sevinçli'nin belirttiğine göre"**değil, F. Babinger'in **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri (1927/ 1982)** adlı çalışmasındaki bilgilere göre biçimlenmiştir:

YÛSUF (ŞEVKÎ) Yûsuf Edirneli'dir. Mahlası Şevkî'dir. II. Bayezid zamanında divan kâtipliği yapmıştır. Türkçe ve farsça şiirleri vardır; bir divanı vardır. Ayrıca bir Târîh-i âl-i Osmân yazdığına hemşerisi Sehî (Tezkire, 81) ve daha sonraki Riyâzî tanıklık etmektedir. Hayatının son günlerini İstanbul'da bir hastahanede geçirdi. Galata mezarlığında gömülüdür. OM, III,71'de Avâmil-i Fârisî adlı bir gramer eserinden bahsedilmektedir. Kâtib Yûsuf aynı zamanda ünlü bir hattattır. YAZMALAR: Târîh-i âl-i Osmân, yeri belli değil; Divân, Berlin Devlet Küt.Yaz. Or 8°1630.

Babinger'ı okuyunca, yayınladığım yazmanın, **"özgün bir eserin tek nüshası olduğunu iddia"**etmediğim görülür. Çünkü, Yusuf bin Abdullah'ın adını taşıyan bir tarih yazması, kitaplığımda duruyor... Gerçek bu! Bir ikinci nüsha bulunasıya değin gerçek bu ! Ayrıca bu sahiplenmeyi, bulma, ortaya çıkarma, tanıtma anlamıyla değerlendirirsek, **"buluş olarak sunmuş"** oluyorum. Yoksa bir **"buluş"** yapmadığımı biliyorum...

Okur, sözcüklerle çok uğraştığımı, yanlış anlaşılmalara yol açacak **"ifadeleri"** değerlendirirken titizlendiğime takılacaktır belki... Çünkü, F. Yılmaz'ın eleştirilerinin daha başlangıcında, bence biçemine egemen olan kuşkunun, **"iddia"** ve **"buluş"** sözcükleriyle tanımlanması, gerçek bir kuşkuyu aşmaya yetmediğini düşünmeme yol açıyor. Yine vurguluyorum, bence, şu andaki bilgilerimize göre, Yusuf bin Abdullah'ın, F. Babinger'in "**yeri belli değil**" dediği **Târîh-i âl-i Osmân**'ının, başka nüshalarına ulaşacağımız güne kadar, yayınladığım yazma, **"özgün ve önemli kelimeleriyle tavsif edilmeyi"** hâlâ hakkediyor... Gerçekten, bir daha soruyorum, F. Yılmaz ,**"ilgisini çeken"**, eleştirdiği yayın öncesine değin Yusuf bin Abdullah üstüne ne biliyordu? Burada, tek bir amacım, isteğim var... Eğer F. Yılmaz, erken dönem Osmanlı tarihçiliğimiz üstüne, Yusuf bin Abdullah'ın tarihi üstüne karşılaştırmalı bir araştırma yaparsa ya da yaptırırsa, sanırım bu **"özgün ve önemli"** bir araştırma olacak...Bu çalışmanın yapılmasını içtenlikle istiyorum. Çünkü ben, **"yayına hazırladığım metnin, tarih ve dil uzmanlarınca yeniden ele alınmasının daha doğru olacağını düşünüyorum."** F. Yılmaz, bu düşüncemizi, eleştirisinde hiç dikkate almamış, görmezden gelmiştir.

F.Yılmaz'ın eleştirilerini okurken, F. A. Tansel'in, **Namık Kemal'in Mektupları –I** (Ank. T.T.K, Yay., 1967) ile bu yapıtın bence nefis bir eleştirel tanıtımı ve yeniden yayını olan Ö. Faruk Akün'ün, **Nâmık Kemâl'in Mektupları** (İ.Ü. Yay., 1972) adlı çalışmasını anımsadım. F. Yılmaz'a, bu iki çalışmayı -eğer okumadıysa- okumasını salık veriyorum. Bu anımsamayla, yayınımızın dil ve tarih açısından da eleştirileriyle birlikte yeni bir yayına dönüşmesini umuyorum...düşlüyorum... Bu tür eleştirel yayınların çoğalmasını, bilimsel kıskançlık aldatmacalarına kapılmadan yapılacağına inanarak istiyorum.

İşte bu anımsamanın orta yerinde, F. Yılmaz'ın takıldığı, **"üzerindeki çalışmalarını yaklaşık yirmi yıl devam ettirmiştir... Sayın Sevinçli'nin uzun sayılabilecek çalışmaları verimli olmuştur diyemeyiz.....yıllar süren çalışmaları esnasında"** tümcelerine, hele eleştirisinin sonunda, **"üstelik bütün bunlar için yirmi yıl harcamaya da lüzum yoktur."**

gibi beni üzen -bu biçemi F.Yılmaz'a yakıştıramıyorum- "alaysı" yargıları ve sözde bilimsel biçemi hakketmediğime inanamıyorum... Çünkü ben, **"Târih-i âl-i Osmân'ın yayını için yirmi yılı aşan uğraşlarım boyunca, öğrenimimle bütünlenen bu çalışmayı , çeviriyazıyı hazırlarken uzmanlık gerektiren dil incelemelerine girişmedim"** tümcem de dahil, bu çalışmayı, 20 yıl gibi bir sürede hazırladığımı belirten, böyle bir anlam içeren hiç bir tümce kurmadım. Benim uzmanlığım ile ilgili alanlarımın kesişmesinde, yaptığım incelemelere, yayınlarıma baktığında, Yılmaz'ın kullandığı dile daha bir dikkatle yöneleceğini düşünüyorum. Yoksa. F. Yılmaz'ın anladığı ya da anlamaya çalıştığı gibi bu çalışma,yirmi yıl çalışılmış gibi gösterilemeyecek denli açık bir kanıttır... Çünkü ben bu çalışmayı, yirmi yılda yapmadım.1980'li yılların başında çeviriyazısını bitirdiğim çalışmayı, 1997'ye dek yayımlatmak için uğraş verdim.

MUSTAFA NAİMA EFENDİ "KRONİK" SÖZCÜĞÜNÜ BİLİYOR MUYDU?

F. Yılmaz, eleştirisinin başında,benim, Yusuf bin Abdullah için "vak'a-nüvis" terimini gelişi güzel kullandığımı, bu sözcüğün bir terim olarak, XVII.yy.'dan önce kullanılmadığını, tarihyazıcılığımızın gelişimini bilmediğimi, biraz araştırma yapsaydım, böyle büyük bir **"tespit hatası"** yapmayacağımı anımsatıyor. Bu anımsatmada verdiği dipnot bilgilerle, bilgilerinin kaynaklarını verirken de **"eserin bir vak'a-nüvis tarihi olmadığını"** vurguluyor...

F.Yılmaz'ın, **"vak'a-nüvis"** teriminin kullanımına, **"Osmanlı historiografisinin başlangıc ve gelişimine"** ilişkin bilgilerinden **"hâberdarım"**... Ancak bence, burada çözüm bekleyen ya da belirtilmesi, yazılması, gösterilmesi, gereken, XVII. yy. öncesi tarih yazmalarına ne ad vereceğimiz sorusu... F. Yılmaz, bu konuda bir karşılık önermiyor. Önermiyor, ancak tarihyazıcılığımıza bir "chroniqeur" olarak **kronik (chronique)** terimini uygun görüyor!...

Bu işte bir yanlışlık var... F. Yılmaz'ın, "kronik" terimini kullanarak **(acaba kronik sözcüğünü dilimizde ilk kez kim kullandı, vekâyi-nâme, vekâyi-nüvis, vak'a-nüvis sözcükleri dilimizde ilk kez kimlerce kullanıldı? Türkçemizin tarihsel sözlüğü yok, bunu bilmemiz bugün kolay mı?)** elimdeki yazmanın **"kronik"** olacağını, daha eleştirisinin başlığında söylüyor... Ben tarihci değilim... Ancak, dilimdeki "vak'a-nüvis"in, "vekâyi-nâme"nin yerine **"kronik"** sözcüğünü koyarak yazmaya niyetli de değilim... Çünkü, dilimde, Türkçeme ilişkin kaygılarım, beni Osmanlıca'da yeterince sıkarken bir de **"kronik"**le dilimi zenginleştirmeye (!) **"rıza"** göstermiyor... Ancak "tarihyazıcılığı" sözcüğünü çok sevmeme karşın tarihin anlatıldığı, yazıldığı yapıta, hâlâ Türkçe'de ne diyeceğimize karar veremediğimizi görüyorum... Vekâyi-nâme sözcüğü, tarihsel gerçeğiyle F. Yılmaz'ın anlattığı anlamsal serüveni taşısa da benim için Osmanlı tarihyazıcılığının tanımlanmasına şimdilik yetiyor... Evet... Derslerimizde, öğrencilerimize bu bilgileri öğretiriz ve Naimâ Efendi'nin, Osmanlı'nın ilk "resmi" vak'a-nüvisi -historiograph de l'état-olduğunu söylerken **"kronik"**sözcüğünü bilip bilmediğini araştırmak için ödev de veririz

TÂRİH-İ FETH'DEN TARİH-İ AL-İ OSMAN'A

Gelelim yazmanın yazılış tarihine ilişkin bilgilere... Ya da benim kararıma.... Gerçekten,

yazmanın temmet kaydında bir tarih olmadığı gibi bir tarih düşürme beyiti de yok.... Beni, yazmanın tarihini belirlemeye yönlendiren bilgi, yazma nüshanın, fotokopi metninde de açıkça görülen **"târih-i feth Sultan Selim şûy...sene 922"** tümcesinden doğmuştur. Burada, elimizdeki yazmanın son sayfasındaki -bizi ilgilendiren ve yönlendiren- bölümün tamamını okuyalım:

...**Tokuzyüzyigirmibeş (sahh- iki) senesinde mahrūsâ-ı Mısır feth oldı* Ba<dehū Selim Hân Mısır'ı Hayrullah Beg'e virüb avret ve oğlını İstanbul'a/ getürdiler Hayrullah Begi Mısır'a vâli oldı sene-i mezbūrede andan Sultān Selim saādetle/ İstanbul'a gelüb ömri müsâid olmayub dâr-ı âhirete intikal etdi nurūllah-ı merkade./**
İlâ yevmi'l- karâr mâh-ı ramazânül-mu'azzamun /
Yiğirmisekizinci güninde tamâm oldı /
Der mahrūsa-ı Kostantiniyyeti'l mahmıyye an yedd-i abdi'z-zâif
Yusuf bin Abdullâhi'l- muhtâc ilâ rahmeti'l gafūril'l- vedūd
Târih-i feth Sultân Selim şūy (?) sene 922

Yavuz Sultan Selim'in (1512- 1520) "iktidar" yıllarını ve yazmadaki **"Sultân Selim saâdetle İstanbul'a gelüb ömri müsaid olmayub dâr-ı âhirete intikal etdi"** tümcesini gözönünde tutarsak, gerçekten, yazmanın 1520 yılından sonra yazılmış olması daha mantıklı görünüyor... Ancak 1516 yılını karşılayan, yazmamın sonundaki **" Tarih-i feth Sultan Selim şūy (?) sene 922"** tümcesinin -F. Yılmaz'ın dediği gibi- Mısır'ın fethine ilişkin bir anımsama tümcesi ya da uyarı tümcesi olup olmadığını bilmiyorum/z. Ancak yazmanın, II. Bayezid dönemini yaşayan, Manisa'da şehzade Mahmud'un divan kâtibi olan, aldığı ulûfeyle II. Beyazid'e bağlılığını gösteren Katib Yusuf'un, Yavuz Sultan Selim dönemini adeta "es geçtiğini", belki de **Târîh-i âl-i Osmân'ın** yazılışıyla, yazmanın "istinsahı" olan yayınımıza, -bence de uygun olan bu istinsaha- Yavuz döneminin, müstensihce eklendiği düşünceleri, bu sürecde varsayımsal olarak tartıştığım sorular oldu. Burada, yazmanın yazılış tarihini saptamak açısından farklı düşünüşlerin de payı olmuştur. Örneğin **"925(sahh-iki)"** yazımı görünüşte,1516 tarihini yadsıyan bilgilerdir. Kitabımın yayınından sonra yaptığım tartışmalar, yazmanın 16.yy'ın ilk çeyreğinin ürünü olduğunu kanıtlasa da kesin bir "yılı" ortaya koymaya yetmediğini gösterdi. Yine de kitabın yazılışına ilişkin bir bilgi temmet kaydında dikkati çekiyor. Yazılışın ramazan ayının yirmi-sekizinci gününde İstanbul'da tamamlandığı belirtiliyor. Ve **"Tarih-i feth Sultan Selim şūy (?) sene 922"** tümcesi, bence, hâlâ bir kuşku tümcesi olarak yerinde duruyor.

Ancak "zehaba" kapılıp "büyük bir yanılgı" içine düşmediğimi "ifade" etmeden önce, F. Yılmaz'ın, elimizdeki yazmayı görmesinin yararlı olacağını düşünüyorum... Çünkü yazmanın, 16. yy.'ın kağıt üzellikleriyle, filigranlarıyla, kağıdın işleniş özellikleriyle dikkat çektiğini, bu nedenle de yazmayı F. Yılmaz'ın incelemesini istiyorum ... İsterken de "yazmanın hem bitirilme yılını, hem de ismini yanlış" verdiğimi yazan F. Yılmaz, "aslında yazmanın herhangi bir yerinde ne isim ne de te'lif tarihi bulunmaktadır" diyerek 1986 yılı sonunda, **Tarih ve Toplum**'da yayımlanan (eleştirilen kitabın girişinde kullandığım metnin hemen hemen aynı olan) makalemde, yazmaya, **Tarih-i Feth** adını verişime de takılmaktadır Gerçekte ben, **Tarih-i Feth** adını, 1983-84 yıllarında, **Çağdaş Eleştiri** dergisinde, **Belgeler** bölümünde, yazmayı tanıtırken kullanmış, özellikle de Ayasofya'yla bütün-

lenen söylenceleri içeren bölümleri yayımlatmıştım. (**Bkz. Çağdaş Eleştiri, Eylül 83-Ocak 84)** O yıllardaki bilgimle, yazmanın özelliklerini tanımıyor, dahası Yusuf bin Abdullah'ın kim olduğunu bilmiyordum. Babinger'in kitabının çevirisi yayımlanmamıştı, yazmanın, anonim tevârih-i âl-i Osman geleneğinin uzantısı olduğunu düşünüyordum. Yine 922 tarihiyle birlikte kullanılan **"Tarih-i Feth"** tamlamasından da etkilenerek, 1980 yılından beri bu adı yazılarımda kullanmıştım. F. Yılmaz'ın düşündüğü gibi "ismini yanlış vermek" yanlışlığına düşmeden, bilerek öyle **"tesmiye"** etmiştim. Ancak, F. Babinger'in bilgileri içinde, **"YAZMALAR: Târih-i âl-i Osmân, yeri belli değil"** tümcesini okuduktan sonra, yapıtın adını, Sehi Tezkiresi'ndeki **"tevârih-i âl-i Osmân inşâ idüb"** bilgisiyle birleştirip **Târih-i âl-i Osmân** yaptım. Ayrıca, **" tesmiye"** kararımda, "kararsızlığımın ve dalgınlığımın sürmediğini bilerek" bu adı kullandığımı, burada nasıl bir "yanlış" yaptığımı da bilmediğimi belirtmek isterim.

YUSUF BİN ABDULLAH MÜSTENSİH OLABİLİR Mİ?

Elimizdeki yazmanın "müellif hattı" mı, yoksa "müstensih hattı" mı olduğu tartışmasında "ihtiyatlı" olmam bir kusur değil... Çünkü elimdeki yazmada bulunan ve yayınımda belirttiğim, ancak F. Yılmaz'ın değerlendiremediği için alıntılamadığını düşündüğüm, bilgileri burada yineleyip "ihtiyatlı" olmanın "emin olmamakla"ilgisi olmadığını görmeliyiz:

"Nesih yazıyla yazılan yazmanın yazımına özen gösterildiği, yazmayı gören rahmetli O. Şaik Gökyay'ın belirlemesiyle, "bir devlet büyüğü için yazılmış olmasının güçlü bir olasılık olduğu", bölüm başlarının ve noktalama işaretlerinin kırmızı mürekkeple yazılmasından anlaşılır. Metnin yazımında kimi sözcüklerin ses değerlerinin de tam belirtilmemiş olmasından kaynaklanan okuma yanlışlıklarımızın bulunduğunu belirtmeliyim. Târîh-i âl-i Osmân yazmasının, bir istinsah mı yoksa doğrudan Yusuf bin Abdullah'ca yazılmış bir yazma olup olmadığını şu anda belirleme olanağımızın olmadığını; bir karşılaştırmayla bu konuda belki bir düşünceye sahip olabileceğimizi eklemek isterim."

Ünlü bir hattat olan Kâtib Yûsuf'un (Şair Şevkî) **"kariyeri göz önüne alınacak olursa"**, gerçekten **"onun böylesine felâket derecesinde bozuk bir metin oluşturması beklenebilir bir sonuç değildir. Gerçekten de yazma metin hem imlâ, hem cümle yapısı hem de fonetik açısından çok sorunludur."**

F. Yılmaz, yaptığım değerlendirmelere, yukarıda alıntıladığım tümceleriyle katılmaktadır... Gerçekten metin, birçok sorunla içiçedir. Yine de eldeki tek yazmanın, yazım özelliklerini biraz tanıtmak istiyorum.

Tarihçi Yusuf bin Abdullah'ın **Târih-i âl-i Osmân**'ının, şimdilik, elimizdeki **"tek nüshasını"** -tek oluşuyla da özgünleşen yazmasını- incelediğimizde, bölüm başlarının, kimi özel önem verilen, sözcüklerin ve noktaların kırmızı mürekkeble yazıldığını görürüz.

Elimizdeki metnin, bütün bu eksikleri ve kusurlarıyla bir "müstensih hattı" olması -daha önce vurguladığım gibi- daha mantıklıdır... Ancak, "müstensihlerin", genelde eldeki metinleri, "istinsah" ederlerken özgün metne sadık kaldıkları da bilinen bir gerçektir... Sonuçta çoğaltılan metin, Yusuf bin Abdullah'ın yazdığı **Târih-i âl-i Osmân**'ının, şu anda elimizde olmayan özgün metnidir..."Müstensihin", "istinsahına"

bazen kimi eklemeler yaptığı bilinse de asıl metin çoğaltılmaktadır... Elimizdeki yazmaya göre, Yusuf bin Abdullah'ın tarihini / hattını istinsah edenin bilgi düzeyi, bu yazımda ortaya çıkarken düşünceme göre, elimizdeki metin, yazımı tamamlanmamış, yarım kalmış bir metindir. Bugün, O. Ş. Gökyay'ın da belirlemeleriyle "bir devlet büyüğü için yazılmış" olduğu saptamasını, bir devlet büyüğü için hazırlanmakta olan bir nüsha olanak değerlendirmek, yazmanın eksikliklerinin giderilme olanağının bulunamayışla açıklamak daha doğru olacaktır düşüncesindeyim. Yine de içimde bir kuşku, Yusuf bin Abdullah adına bir kuşku, yazarın telifi sorunu açısından içimde duruyor... Çünkü onun yazısını tanımıyoruz. Ancak, F. Yılmaz'ın dediği gibi 'Yusuf bin Abdullah'ın bir müstensih olabileceği ihtimalini de hesaba katmak' gerekmediğini düşünüyorum.... Çünkü karşımızda, elimizdeki somut bilgilerle bir tarih yazıcısı olarak Yusuf bin Abdullah duruyor.

KİMDİR BU YUSUF BİN ABDULLAH?

Şimdi, F. Yılmaz'ın, araştırmamızla tanıttığımız, ancak benim anlamakta zorlandığım "kimdir bu Yusuf bin Abdullah?" sorusuna geçelim.. Bu soruyu soran F. Yılmaz'ın yazdıklarını, burada lütfen tekrar okuyalım:

"Aslında bu ismi ve özellikleri taşıyan birisini kaynaklardan tespit etmek mümkündür. Hatta onun bir Tarih-i âl-i Osmân yazdığını, yine tezkirelerden öğrenmemiz de sözkonusudur. Ancak bu kaynakların söz ettiği kitap, sayın Sevinçli'nin yayınladığı yazma olamaz... Sayın Sevinçli'nin yayınladığı, nüsha olsa - olsa, Yusuf bin Abdullah'ın Tarih-i âl-i Osmân adlı eserinin muhtasar ve yetersiz bir istinsahı olabilir..."

İnanın bu tümceleri okurken ben, kendi kendime, bu yayınımda, Yusuf bin Abdullah'ı tanıtmadım mı, Katib Yûsuf'u, Şair Şevkî'yi tanıtmadım mı diye sormadan edemiyorum... F. Yılmaz, sanki ben böyle bir tanıtmayı, araştırmayı yapmamışım gibi, bu ismi ve özellikleri taşıyan birisini, "**kaynaklardan tespit etmek mümkündür.**" diyor... Şaşırmamak için kitabımda yazdıklarımı tekrar tekrar okudum... F. Yılmaz'ın kullandığı dipnotlara baktım. 19 numaralı dipnotdaki kaynakları kullanan ben değil miyim? "**Abesle iştigal etmek**" istemiyorum fakat bir daha sormadan edemiyorum, F. Yılmaz, daha önceden Yusuf bin Abdullah'ı tanıyor muydu?

F. Yılmaz'ın eleştirisinde, "**sayın Sevinçli bu gelenekten haberdâr olmadığından kendince bir yöntem ihdas etmiş ve en erken tarihli olaylar yazmada en başta yer almalıdır mantığıyla hareket ederek İstanbul'un kuruluş hikâyesini, yanlış bir tercihle eserin başlangıcına yerleştirivermiştir**" değerlendirmesi için, bilinçli bir seçimle yaptığım düzenleme yanıtını veriyorum. Yoksa ne yöntem "**ihdas**"ediyorum, ne de "**en erken tarihli olaylar en başta yer almalıdır mantığıyla hareket ediyorum.**" 1975 yılında, yazmayı bulduğum gün, Bizans söylenceleri bölümü -kimi sayfaların karışıklığına karşı- en baştaydı... Yoksa, "**İstanbul hikayelerini olması gereken yerden kopartıp başka bir yere**" almadım. Tarihsel olay dizisini, kimi dağınık sayfalara göre düzenlerken Ayasofya öykülerini İstanbul'un fethi sürecine almadım...Zaten bu bölüm de yazmada bayağı eksiklik gösteriyordu. Çalışmanın yayını aşamasında da, bu konuyu kendi kendine tartıştım... Yayın yönetmeninin kitabın adına eklediği "**Bizans Söylenceleriyle**" açıklamasıyla da bağlantı kurmak amacıyla, Ayasofya söylencelerini, yazmada olmasi gereken yere aktarmadım... Sanırım kusurum

bu değişimi kitabımda belirtmemiş olmam...

F. Yılmaz'ın, yayınladığım yazmayı, diğer erken dönem yazmalarla karşılaştırıp çalışmasını ayrıntılı bir biçimde yaparken yazmanın nerelerinin özgün olduğunu ortaya koyduğunu da görüyorum...Ancak yine herkesin bildiği bir geleneği, Osmanlı düzyazı geleneğini, tezkire yazıcılığı geleneğini, tarih yazıcılığı geleneğini, öykünmeci geleneği anımsayalım... Osmanlı yazarlarının, genellikle, geçmiş dönemlere ilişkin hemen hiç bir araştırma, hatta karşılaştırma yapmadan hazırladıkları tezkirelerde, tarih kitaplarında, geçmişi, örnek aldıkları bir yazmadan aynen "kopyaladıklarını" biliyoruz....

Yine belirtelim, Hz. Adem'le, Hz. Nuh'la başlayan yazmalar, hemen İslamî sürece atlayıp hızla Osmanlıya geçerken, her yazar, yazdığı yılların tanıklığıyla ÖZGÜNLEŞİR...

F. Yılmaz'ın yaptığı çok kısa bir değerlendirme bile bu bilgiyi pekiştiriyor. Özellikle erken dönem Osmanlı yılları, Yusuf bin Abdullah'da "muhtasar" geçişle aktarılıp, eski tarihlerle benzerlikler gösterirken -ki bu doğal bir durumdur- birden bire, Fatih dönemi, II. Beyazid dönemine geçilince, farklılıklar ortaya çıkıyor...

Bu farklılıklar, bugüne değin bilemediğimiz kimi bilgileri, elimizde olmayan kaynaklardan yararlanarak (acaba bilmiyor muyuz, acaba inceleyemediğimiz kaç tane tarih yazması daha var? Yine yitik kaç yazma var?) Yusuf bin Abdullah'ın kullandığını da gösteriyor.

Burada, özellikle İstanbul'un mitolojik kuruluşuna ilişkin bölüme dönüş yapıp yayımladığım sözde "muhtasar" tarih yazmasının, S.Yerasimos'un kitabının başında da yeralan, F.Giese'nin yayınladığı "anonim" yazma ile olan farklılıklarını göstermek istiyorum:

"... Şeddad bin Ad'dan Hazret-i Risalet'e gelince 3200 yıl geçmiş, Hicret'ten Sultan Bayezid'e gelince 891 yıl geçmiş... (Yerasimos, s.25)

"... Şeddâd bin Ad kavminden Muhammed Mustafa aleyh-is-selâm devrine gelince üçbinikiyüz yıl geçmiş idi. Ve dahi hicret-i Nebevi'den Sultan Bâyezid'e gelince sekizyüzseksendokuz sene geçmiş... (Abdullah, s.43)

F. Yılmaz, bu iki alıntıdaki fark için ne der bilemem. Yusuf bin Abdullah'ın **Tarih-i âl-i Osmân**'ı yazış tarihi bilgisini burada arayabilir miyiz? 1479 yılındaki ana yazımdan Giese'nin yayınladığı yazmanın 1486 yılında yazılışına bakarak, bu tarih farklılıkları, tarih yazıcılığımız açısından ne "ifade" eder? Acaba Yusuf bin Abdullah'ın kullandığı Ayasofya öyküsü hangi çeviriydi? Rumca'dan mı, yoksa Farsça'dan mıydı?

Yalnız ben, Yusuf bin Musa'nın yazmasından Yusuf bin Abdullah'ın nasıl yararlandığını bilmesek de, "imlâ bozuklukları ve eksiklikleri dışında" yine de eldeki yazmanın farklılıklar gösterdiğine inanıyorum... Basit bir karşılaştırma bile bize, yazmadaki aktarma metindeki farkı açığa çıkartıyor... Ancak, F. Yılmaz'ın görmezden geldiği bu konudaki tümcelerimi alıntılayıp amacımızın bir karşılaştırma yapmak olmadığını, Yerasimos'u da bayağı okuduğumuzu ve de "haberdar" olduğumuzu bir daha vurgulayıp sözü kısa keselim: **"S.Yerasimos'un özgün araştırmasında belirlediği, Rumca Ayasofya öyküsünü (Bizans söylencelerini) Türkçe'ye çevirip islamlaştıran Yusuf bin Musa'nın çalışması (1479) ile 1491 tarihli anonim metnin, Katib Şevki'nin yazmasındaki ortaklıklarını ve ayrımlarını yapılacak karşılaştırmada daha iyi görürüz. Yanko bin Madyan'dan, Ayasofya'nın kubbesinin yıkılışına,yeniden yapılışına, Şeddad bin Ad'ın kılıcına değin**

yazılanların karşılaştırılması, gerçekte Bizans kültürünün Osmanlı kültürü içinde eritilmesinin iyi bir örneklemesini verecektir."

Ne hikmetse, yazma "muhtasar bir kronik" olsa da, F. Yılmaz'ın deyişiyle, "diğer **Tevarih-i âl-i Osman** nüshalarında rastlamadığımız iki farklılığın bulunduğunu da" görüyoruz... Fatih'in Uzun Hasan'a gönderdiği mektubun süreti ile yine Fatih'in ölümü üstüne yazılan şiir gibi...

Bir daha yinelemekte yarar görüyorum... **Tevarih-i âl-i Osman** geleneğini unutmayalım... Tarihyazıcılarımız kendilerinden önceki dönem üstüne karşılaştırmalı bilgilerle bir araştırma yapmadıkları için, yaşadıkları dönemi "ayrıntıyla" anlatırlar ve bu anlatımlarıyla özgünleşirler... Zaten F. Yılmaz da öyle demiyor mu ?...

GELELİM YANLIŞLARIMA, YANLIŞ OKUMALARA

Kusur tümüyle bana ait... Gerçekten dikkatsizlik sözcüğü kimi kusurlarımı eksiltmeye yetmiyor. Çeviriyazı metnin 1980'li yıllarda en az üç kez ayrı ayrı kişilerce daktilo edilişi, düzeltileri yaparken yaptığım atlamalar, dalgınlıklar, kitabın bilgisayarda dizilip baskıya hazırlanışındaki en son yazımda ise, azalacağına çoğaldı... Metnin yazımını doğrudan benim yapmamam, ayrıca kitabın yetiştirilme sıkıntıları, yanlışları sadece çoğalttı... Dahası doğru dürüst düzelti bile yapılamadı... Bunlar olmaması gereken ancak yaşanan gerçekler... Fakat kusurlarımı azaltmıyor... Bu eksikliklerimin çoğunu biliyorum... Ayrıca kimi sözcüklerin yazılışında ve okunuşunda yaşadığım sıkıntılar, tarih bilgimle ilgili eksiklikler de olsa, okuyamadığım sözcüklerden Osmanlıca'nın süprizlerine, daha epeyce sorunun karşımızda durduğunu biliyorum... Burada örneklere geçmek istemiyorum. Bir çok sözcükte, okunuş yanlışlığından çok, dizgi yanlışlığı kolayca görülüyor... F. Yılmaz'ın emeklerine teşekkür ediyorum... Kendisinin belirttiği gibi **"gerçekten de yazma metin, hem imla hem cümle yapısı hem de fonetik açısından çok sorunludur"** Ve bu sorunlar, uzun bir sürece yayılan hazırlık evresini kusurlarla daha da olumsuz etkilemiştir diyorum.

"Maalesef, sayın Sevinçli keşke bu işe girişmeseydi" diyor F. Yılmaz... Ne desem ki... Uslûb-i beyân, beyân-ül-insan... Yine de ben, **"bu işe girişmekle, Edirneli bir pire-zenin kulı"** olan Yusuf bin Abdullah'ı, **"Manisalı bir fakir-i pür-taksir"** olarak, unutulduğu yerden çıkartıp tanıtmakla mutluyum...

©*Meçhul Seyyah(lar)ın Ankara Fotoğrafları* **(Frank Fokke Ferwarda Arşivi)**
© *Kebikeç*

©*Meçhul Seyyah(lar)ın Ankara Fotoğrafları* **(Frank Fokke Ferwarda Arşivi)**
© *Kebikeç*

MEŞRUTİYET MATBUATI (1324-1325) VI*

Kudret EMİROĞLU

285. *Sahâ*: Matbaa-i Osmaniye sahibi Mehmed Saim Bey, İst., günlük.

286. *Sahne*: Kadınlar için *Mahasin* gazetesi sahibi Asaf Muammer Efendi, İst., on beş günde bir.

287. *Sâika*: (Ergirili) Mehmed Naci Bey, İst., haftada iki gün, ileride günlük. (İlk sayısı 7 Şubat 1324'te çıkmıştır, *Toplu Katalog I*; *H. Duman*; ayrıca bkz. Sanat Kitabevi, *II. Ankara Antika Kitap Müzeyedesi, 26 Ocak 1997*, Ankara; bundan sonra *IIMZ;*).

288. *Sanayi-i Güzide*: Mekteb-i Hukuk mezunu Mustafa Asım Bey, İst., resimli, haftalık.

289. *Sanayi-i Nefise Mecmuası:* Tüccar *Sanayi* gazetesi sahibi Hasan Vasıf Efendi, İst., on beş günde bir.

290. *Saruhan*: Vasilaki Efendi, İzmir, günlük.

291. *Satvet*: Sahibi Basri Efendi, Müdürü Hasan Lâmi Efendi, İst., resimli, günlük.

292. *Sebâ*: Hafız İsmail Efendi, Aydın, günlük.

293. *Sebad*: Yusuf Ali Turâbî Bey, İst., günlük. ("Bu gazete devlet-i aliyye ve vatan ve selamete hizmet edeceği gibi... sade lisan ile köylülere derviş gazetesidir", *Toplu Katalog I;* Şems Kütüphanesi Arşak Garciyan Matbaası, *H. Duman*; ilk sayısı: 1 Eylül 1324, *IIMZ*.)

294. *Sedâd*: Dava vekili Kâğıtcı Hasan Rıfat Efendi, İzmir, resimli, günlük; *Toplu Katalog I.*

295. *Sedâ-yı Hâk*: Nevvabdan Hadimî Sami Bey, İst., günlük. (mesul müdürü Hersekli İsmail, ilk sayısı: 21 Ağustos 1324, *IIMZY*; *H. Duman*)

296. *Sedâ-yı Mazlûm*: Mühendis İhsan Adlî Efendi, İst., günlük.(ilk sayı: 19 Teşrin-i sani 1324, *IIMZ*; *H. Duman*).

297. *Sedâü'l-Şa'b*: Matbaa sahibi Sırrı Bey, Beyrut, Türkçe, Arapça, Fransızca, günlük.

298. *Sedâ-yı Şehbâ*: Hikmet Nâzım Bey, Halep, Türkçe, Arapça, günlük.

299. *Selâmet-i Umûmiye*: Mahkeme-i Temyiz üyesi Ali Haydar Efendi, İst., günlük ve haftalık. (*H. Duman*'da sahibi Mustafa Remzi, müdür-i mesul E. Rıfkı ve Bezmi Nusret olan, 1910'da çıkmış *Selamet-i Umûmiye* vardır).

300. *Selanik*: İşkodralı Mahmut Nedim Efendi, Aydın, günlük.

301. *Serbaz*: Memur (Ahmed) Hayreddin Efendi, Kastamonu, haftalık, ileride günlük; *Toplu Katalog I.*)

* İlk beş bölümü Ali Birinci tarafından hazırlanarak, *Kebikeç*'in 2-6. sayılarında yayımlanmıştır. Kısaltmalarda Birinci'nin yöntemine -büyük oranda- uyulmuştur; bkz. *Kebikeç*, no. 2.

302.*Serbestî*: Mevlânzade Rıfat Bey (1872-1930), İst., günlük. 3 Teşrin-i sani 1324'te yayın yaşamına başlayan gazete İttihat ve Terakki muhalefetinin sözcüsü konumunu kazanmış, başyazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesi ile basın şehidi vermiştir. 1912-13'te birkaç sayısı Paris'te basılmış, 19 Şubat 1913'te yayımına sonvermiş, Mütareke döneminde (1918-20) tekrar yayınlanmıştır. *Toplu Katalog I*; *H. Duman*.

303. *Servet*: Gazeteci Nikoladi Efendi, İst., günlük; *Toplu Katalog I; H. Duman*.

304. *Seyf ve Kalem*: Erkân-ı Harp binbaşısı Refik Bey, İst., resimli, haftalık; "fünûn-i askeriyeden bâhis ve ordu-i Osmanî'nin terakkiyatına hadim olmak üzere...", *Toplu Katalog I*; *H. Duman*.)

305. *Sırat-ı Müstakim*: Mekteb-i Hukuk mezunu Ebu'l-ulâ Zeynelabidin Efendi, İst., haftalık. *Toplu Katalog I, H. Duman*. Eşref Edib ve başyazar olarak Mehmet Akif'in de katkıda bulunduğu dergi, 1912'den sonra, 1925'e kadar ve sonra 1948-65 yılları arasında *Sebil'ür-reşad* adıyla çıkmıştır. Dizini yayınlanmıştır: Abdullah Ceylan, *Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Mecmuaları Fihristi*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1991.

306. *Siper-i Sâika*: *Şûra-yı Ümmet* gazetesi yazarı Ahmed Cevad (Emre) Bey, İst., günlük; *Toplu Katalog I*; *H. Duman*.

307. *Sît-i Hilafet*: Dava vekili Mehmed Hamid Bey, İst., Türkçe, Arapça, günlük.

308. *Sivrisinek*: Kemal Saadeddin Bey, İst., haftalık.

309. *Son Telgraf*: Gazete sahibi Farûhî Efendi, İst., Türkçe, Fransızca, günlük.

310. *Şafak*: Mehmed Galib Efendi, Aydın, günlük.

311. *Şakacı*: Tepedelenli Kamil Bey, İst., resimli, haftalık, mizah; müdürü Salih Zeki, *Toplu Katalog I*; *H. Duman*.

312. *Şaklaban*: İzmirli Dilsizce öğretmeni Mehmed Kadri Efendi, İzmir, resimli, haftalık, mizah.

313. *Şakrak*: *Tercüman-i Hakikat* gazetesi başyazarı (Nazihizade) Mehmed Hilmi Efendi, İst., haftalık; "eğlence gazetesidir", *Toplu Katalog I*.

314. *Şark*: Tüccar Atıf Efendi, Selanik, günlük.

315. *Şehbal*: Memur Hüseyin Saadeddin Efendi (Arel, 1880-1955), İst., resimli, günlük ve haftalık. İlk sayısı 1 Mart 1325'te yayımlanan dergi, kuşekağıda özenli baskısı, fotoğrafları, sayfa düzeni ve toplumsal yaşam ve moda dünyası haberleri ile Osmanlı magazin basınının en iyi örneklerindendir. 1914'e kadar yayın yaşamını devam ettiren dergi, başyazarının BediMensi takma adıyla, Halit Ziya, Faik Ali, Hıfzı Tevfik ve Bedi Nuri'nin makaleleriyle ilgi çekmiştir. *Toplu Katalog I*; *H. Duman*.

316. *Şems*: Yozgadî Hacı Abbas Efendi, Konya, haftalık.

317. *Şiirli Gazete*: Memur Necati Efendi, İst., haftalık.

318. *Şûra-yı Millet*: *Feyz-i Hürriyet* gazetesi sahibi Vicdânî Efendi, İst., resimli, günlük.

319. *Şûra-yı Ümmet*: Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti üyesi Bahaeddin Bey, İst., günlük. Müdürü Mustafa Asım, sermuharriri: Sami Paşazade Sezai, Cenab Şahabeddin, Hakkı Baha. İttihad ve Terakki tarihi hakkındaki seçmeler için bkz. Erol Şadi Erdinç, Faruk Ilıkan, *Tarih ve Toplum*, 121/Ocak 1994, 124/Nisan 1994, 127/Temmuz 1994, 128/Ağustos 1995. *Toplu Katalog I*; *H. Duman*.

320. *Şuûn-u Hukukiye*: Üsküdar savcı yardımcısı Ebubekir Sıdkı Efendi, İst., resimli, haftada iki günlük. (mesul müdürü: Nureddin

Remzi, ilk sayı: 17 Eylül 1324, *IIMZ; Toplu Katalog I*; *H. Duman*).

321. *Şuûr ve Mesai*: Abdurrahman Adil Bey, İst., Türkçe, Fransızca, günlük.

322. *Şükran*: Hulûsi Hayri Efendi, İst., günlük.

323. *Tahsil*: Matbaacı İsmail Hakkı Efendi, Trabzon, günlük. Kataloglarda ve kütüphanelerde bulunmayan gazetenin Sadi Rıza Altıkulaç ve Bekir Hartamas tarafından 1909 yılında üç sayı çıkartılmış olduğu bildirilmektedir; bkz. *Albayrak 1994*.

324. *Tabâbet-i Hazırâ*: *Yeni Gazete* yazarı Doktor Şükrü Kamil Efendi, İst., resimli. (Heyet-i tahririye katibi: Nuri Bekir, ilk sayı: 16 Şubat 1324, *IIMZ; Toplu Katalog I*; *H. Duman*)

325. *Takib-i İstikbal*: Meclis-i Maarif üyesi Abdülkerim Hâdi Bey, İst., günlük. Mısır'da yayına başlayıp, İstanbul'a taşınınca sayıkaydı 1'den başlamıştır; *Toplu Katalog I*; *H. Duman*.

326. *Tanin*: Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, İst., günlük. İttihad ve Terakki Cemiyeti ile II. Meşrutiyet döneminin tasrihinden ayrı düşünülemiyecek olan *Tanin* Hüseyin Cahit'le birlikte Tevfik Fikret ve Hüseyin Kazım Kadri tarafından 19 Temmuz 1324'te kurulmuş, kısa süre sonra ikisi ayrılmıştır. Kapatıldıkça *Cenin*, *Senin*, *Renin* ve *Hak* adlarıyla yayınına devameden gazete 1914'te İttihat ve Terakki'ye devredilmiş, Mütareke döneminde kapanmış, Hüseyin Cahit Yalçın 1922 ve 1943'te gazeteyi tekrar yayınlamıştır. *Toplu Katalog I*; *H. Duman*.

327. *Tarık*: Dava vekili Ali Rıza Bey, Aydın, günlük.

328. *Tashih-i Efkâr*: Ankara Maarif Müfettişi Osman Sırrı Bey, İst., günlük. (ilk sayı: 24 Teşrin-i sani 1324, *IIMZ; Toplu Katalog I*; *H. Duman*)

329. *Tasvir-i Hakikat*: Cemalpaşazade Ömer Şerif Bey, İst., günlük.

330. *Tasvir-i Hayal*: Kitapçı Yani (Martoğlu) Efendi, İst., haftada üç gün, mizah; *Toplu Katalog I*; *H. Duman*.

331. *Tatbikat*: Matbaa-i Şemseddin Efendi, Sakız, haftalık; müdür ve sahibi Ahmed Şemseddin, muharrir: Faik Şemseddin, *Toplu Katalog I*; *H. Duman*.

332. *Tavus*: Ferid Hacı Bey, İst., Türkçe, Arapça, Fransızca, günlük; *Toplu Katalog I*; *H. Duman*.

333. *Teavun*: Öğretmen Mehmed Reşid Efendi, Bağdat, Türkçe, Farsça, günlük.

334. *Tebliğ*: Ders-i amm Mustafa Asım Efendi, İst., haftalık.

335. *Tecedüd*: Doktor Milaslı İsmail (Hakkı) Bey, İst., bir tarafı Türkçe, bir tarafı kendi bulduğu harflerle, haftalık, ileride günlük; müdür-i umur: İbrahim Edhem, *Toplu Katalog I*.

336. *Tekemmül*: Dar'ül-Muallimin mezunu Hayri Efendi, Şam, günlük.

337. *Telefon*: Posta müdür-i umûmisi Fahri Bey, İst., haftalık, ileride günlük.

338. *Telgraf*: Eczacı Mehmed Saffet Efendi, İst., resimli, haftada iki, ileride günlük.

339. *Temâşâ*: Vahan Efendi, İst., resimli, haftada iki gün. (Müdür-i mesul ve sermuharriri: Mehmed Raif, sahib ve müessisi: Melih Fikret, ilk sayı: 21 Ağustos 1324, *IIMZ; Toplu Katalog I*.)

340. *Temkin*: Hafız Zühdi Efendi, Trabzon, haftalık. Trabzon eğitim ve yayın hayatına hizmeti geçmiş Tayyibzade Hafız Mehmet Zühtü Efendi'nin (1854-1914) bir yıl kadar çıkardığı tahmin edilen, bugüne az sayıda nüshası kalmış gazetedir. *Albayrak, 1994*; *Toplu Katalog I*.

341. *Tenvir-i Efkâr*: Mehmed Hilmi Efendi, Kastamonu.

342. *Tercüman-ı Hakikat*: Mehmed Nüzhet Bey, İst., günlük.

343. *Ticaret ve Sanayi*: Ticaret Mektebi

mezunu İsmail Hakkı Bey, İst., resimli, haftalık. (İsmail Hakkı Bey, ilk nüshada "sahib ve muharriri matbaacı merhum Mahmutbeyzade İsmail Hakkı" olarak bildirilmektedir, 14 Ağustos 1324, *IIMZ; Toplu Katalog I.*; *H. Duman*'da Ticaret Mekteb-i Âlisi Mezunin Cemiyeti adına yayımlandığı belirtilir; yıl: 1336/37).

344. *Ticaret ve Sanayie ait İlan Gazetesi*: Sanayi Mektebi mezunu Hasan Vasıf Efendi, Türkçe ve diğer dillerde, haftada iki gün.

345. *Trabzonda Meşveret*: Salihzade Naci Efendi, Trabzon, haftada iki gün. Trabzon'un I. Dünya Savaşı'nda Rusya tarafından işgaline kadar yayınını sürdüren, İttihatçıların sözcüsü gazetedir. Meşveretçi Naci'nin 1914'te mebus seçilmesi üzerine Sadi Rıza Altıkulaç'ın yönetiminde çıkmıştır. *Albayrak 1994*; *Toplu Katalog I.*

346. *Tulgaç*: Mirza Mehmed Said Bey, İst., haftalık, ileride günlük.

347. *Tulu'*: Kemal Emin Bey, İst., haftalık; sermuharrir: Galib Bahtiyar, *Toplu Katalog I*; *H. Duman.*

348. *Türkiye*: (Şirvanizade) Mahmut Tahir Bey, İst., haftalık; *Toplu Katalog I*; *H. Duman.* 1-29.sayıdan sonra *Hür Memleket* adıyla çıkarılmıştır.

349. *Ulûm-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*: (sahib-i mtiyaz:) Mehmed Cavid Bey, İst., aylık; kurucuları: M. Cavid Bey., Ahmed Şuayib, Rıza Tevfik; II. Meşrutiyet döneminin ekonomi tartışmaları için önemli bir kaynak olan, ekonomik liberalizmin savunucusu dergi, 26 sayı, iki yılda altı cilt olarak yayınlanmıştır. *Toplu Katalog I*; *H. Duman.*

350. *Ummân*: *Ceride-i Bahriye* başyazarı kaymakam Süleyman Nutkî Bey, İst., resimli, günlük. (Başmuharrir: Rıza Şakir, ilk sayı: 12 Kanun-u evvel 1324, *IIMZ; Toplu Katalog I*; *H. Duman*)

351. *Üsküdar*: Süleyman Faik Efendi, İst., günlük.

352. *Vakit*: Öğretmen Ahmet Mithat Efendi, Selanik, günlük.

353. *Vatan*: Mehmed Kamil Efendi, İst., günlük.

354. *Vatan*: Dava vekili Bekir Behlül Efendi, İzmir, Yunanca harflerle Türkçe, günlük.

355. *Vatan*: Gazeteci Pandalaki Kozmidi Efendi, İst., resimli, günlük.

356. *Vatan*: Ahmed Kamil Efendi, İst., günlük.

357. *Vazife*: Matbaacı Abdurrahman Efendi, Selanik, haftada iki gün.

358. *Vesile*: Bab-ı ali Kap çukadarı Mehmed Emin Efendi, İst., günlük.

359. *Vicdan*: İdadi müdürü Ali İrfan Efendi, İst., haftalık.

360. *Vifâk*: Cenânizade Ali Bey, Halep, günlük.

361. *Volkan*: Agop Artinyan Efendi, İzmir, günlük.

362. *Volkan*: Muhacirin idaresi eski memurlarından Derviş Vahdetî, İst., günlük; *Toplu Katalog I*; *H. Duman.* 28 Teşrin-i sani 1324'de ilk sayısı yayımlanmış, 17. sayıya kadar idare müdürü Cemal Hüsnü, 24. sayıya kadar Mahmud Nedim olmuş, 48. sayıdan itibaren, 4 Şubat 1324'de, "İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin mürevvic-i efkârıdır" alt başlığı ile çıkmış, 31 Mart Vakası'nın sorumlusu olarak tarihe geçmiştir. 110 sayı çıkan *Volkan*'ın eksiksiz çevrimyazısı yayımlanmıştır: *Volkan Gazetesi 11 Aralık 1908-20 Nisan 1909 Tam ve Aynen Neşri*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İz Y., İstanbul, 1992.

363. *Yaşasın Ordu*: Adana Fırkası Erkân-ı Harbiye Reisi Emin Lütfi Efendi, Adana, günlük; teksirdir, *Toplu Katalog I.*

364. *Yeni Edirne*: Eşraftan Şevki Bey,

Edirne, Perşembe-Cuma günleri. *Toplu Katalog I*; *H. Duman*; sahib-i imtiyaz: Mustafa Şevket, sermuharriri: N. Ulivi'dir.

365. *Yeni Gazete*: Yazar Abdullah Zühdü Efendi, İst., günlük. Kurucuları Meşrutiyet döneminin önde gelen gazetecileri Mahmut Sadık, Abdullah Zühdü ve Saffeti Ziya'dır, bkz. Çapanoğlu, s. 72; *Toplu Katalog I*); *H. Duman*; gazetenin *Takvimli Gazete* olarak devam ettirilerek 1142. sayıdan itibaren *Yeni Gazete* adı ile yayınına devam etmiş ve 1565. sayıdan sonra iki sayı numarası verilmiştir. *Gagaburun ve İbiş* (1908) ilavesidir.

366. *Yeni Tasvir-i Efkâr*: Ebüzziya Tevfik Bey, İst., resimli, günlük. Ebüzziya Mehmet Tevfik Bey'in (1849-1913), Konya sürgününden döndükten sonra Meşrutiyet döneminde 31 Mayıs 1325'ten (*IIMZ*) itibaren çıkardığı gazetedir. *H. Duman* sıkıyönetimce zaman zaman kapatılan gazetenin çıktığı değişik adların listesini *Tevhid-i Efkâr* maddesinde gösterir.

367. *Yeni Vatan*: Dava vekili Matbaacı Lazaros İstimadiyadi Efendi, Aydın, günlük.

368. *Yeni Zaman*: Memur İsmail Hakkı Efendi, Selanik, haftada dört gün.

369. *Yıldız*: Memur Sudi Efendi, Kosova, haftalık. *H. Duman* Üsküp, Kosova Matbaası'nda 48 sayı çıkan *Yıldız*'ı bildirir.

370. *Zaman*: Mekteb-i Hukuk mezunu Rıfat Bey, İst., günlük.

371. *Zaman*: Memur İbrahim Hikmet Bey, Selanik, günlük; müdür: Nafiz, *Toplu Katalog I*. *H. Duman*'da: sahib-i imtiyaz Abdülkerim, müdür-i mesul Ali Nihad ve umur-u tahririye Yunus Nadi (Abalıoğlu); 1-76. sayılar *Rumeli* adıyla yayımlanmış, 31 Mart Vakası'nda Hüseyin Cahid (Yalçın) yönetiminde *Tanin* adıyla özel sayı çıkarmıştır.

372. *Zehre*: Emîrîzade Baha Bey, İst., Türkçe, Arapça, haftalık, ileride iki gün.

373. *Zevzek*: Memur Memduh Bey, İst., haftalık, mizah; sermuharriri: İbn Rauf Mehmed Nedim, *Toplu Katalog I*; *H. Duman*.

374. *Ziraat*: Selanik Baytar Müfettişi Civanî Efendi, Selanik, haftalık; *Toplu Katalog I*; *H. Duman*.

375. *Zuhûri*: Matbaacı Hasan Ferid Efendi, İst., resimli, haftada iki gün, mizah; *Toplu Katalog I*; *H. Duman*.

376. *Zübde-i Havadis*: Mekteb-i Hukuk mezunu İbrahim Şinasi Efendi, İst., günlük.

377. *Zübde-i Matbuat*: Memur Yusuf Kenan Efendi, İst., haftalık.

©*Meçhul Seyyah(lar)ın Ankara Fotoğrafları* **(Frank Fokke Ferwarda Arşivi)**
© ***Kebikeç***

©*Meçhul Seyyah(lar)ın Ankara Fotoğrafları* **(Frank Fokke Ferwarda Arşivi)**
© ***Kebikeç***

Dosya:
ANKARA

ANKARA ANKARA GÜZEL ANKARA!

Suavi AYDIN

"Milano'ya dönmeyi seviyorum, sokağıma, her şeyin bıraktığım gibi kaldığı sokağıma."

Donatelli Piatti
(Bir Neo-Levanten'in Hatıra Defteri'nden)

İnsan yaşadığı şehri sevebilir. Ancak bu sevginin, bende olduğu gibi, pekalâ bir tarihi de olabilir. Ankara'da doğdum, büyüdüm, okudum. Ama çocukluğumun Ankara'sını hiç sevemedim. Zira Ankara'nın yeni ve zevksiz, o ölçüde de şehrin tarihinden, yani kendisinden kopuk semtlerinde geçti çocukluğum. Sadece enüz apartman istilâsına uğramamışken, hâlâ yer yer bağların ve bağ evlerinin bulunudğu bir dönemde oturduğumuç Keçiören'in bende bıraktığı hâtıra biraz olumludur. Bu koşullarda çocuk aklımın beğeni dünyasında Ankara ile tek karşılaştırma nesnesi olarak dev gibi duran İstanbul'un büyüleyici şaşaası karşısında Ankara, Anadolu geriliğinin ve tekdüzeliğinin betonlarla kesintiye uğratılmış sevimsizliğini simgeler.

Ancak "aklım erdiğinde" idrak ettim, yaşadığım şehrin önemini ve gözle görülemeyen güzelliklerini. Ve fakat aklı hâlâ "çocuk" kalanların beğeni dünyasında Ankara, sevimsizliğini sürdürmektedir. Üstelik o sevimsizliğe bir de "bürokratik tekdüzelik" eklemlenmiştir ki, İsmet Berkan türünden iflâh olmaz Ankara düşmanlarının gözünde, hele Ankara'da bulunmaklık zoraki fasıldan ise, bu görüntü şehri iyice ciddi ve renksiz yapar. Bu yazı, İstanbul'un insanı hemen çarpan büyülü ve maceralı meşrebinin sunduğu yüzeyselliği özleyen, şehir olmaklığı bu sayan ve şehirlerin başka türden derinliklerine inme yeteneği bulunmayan bu Homo istanbulicus'un, bu "İstanbul türü"nün dikkatine sunulmuştur.

Ankara tarihsel olarak nedir? Acaba büyük Türk hedonisti Yahya Kemal'in sadece geri dünüşünü sevdiği bir çöl kasabası mıdır? Yoksa İstanbullu "bir kısım" "entolijansiya"nın İstanbul'un tabiî büyüsüyle küçümsediği, bir kasabadan "yaratıldığı" konusunda Cumhuriyet bürokrasi-

sinin yaydığı propogandadif ve ideolojik varsayımla hemfikir olduğu "sonradan olma" bir şehir midir? Ankara, Yakup Kadri'nin *Ankara*'sında tasvir ettiği köhne Anadolu kasabası ile başkent olduktan sonra Yahya Kemal'in ancak İstanbul'a düşünü, yani sadece istasyonunun batı istikametini sevdiği Ankara tasavvuru arasında bir alay ve tersinleme konusu; bir zavallılık abidesi ve çölde yaratılmış bir vaha mucizesi kabilinden bir "Resullerin İşleri" bahsi midir? Tanpınar, bu asrî kanıyı çok iroik bir ifadeyle yansıtır: "Ankara, istiklâl mücadelesi yıllarından bütün mazisini yakarak çıkmış denebilir" (Tanpınar 1999: 205).

En başta şunu söyleyebiliriz: Ankara tarihsel bakımdan önemi hiç de İstanbul'dan aşağı kalır bir "şehir" değildir. 1920 fotoğrafı, Anadolu'nun "Celali İsyanları"ndan bu tarafa yaşadığı mutlak izmihalin etkisi altında giderek fakirleşen Ankara'nın, Bağdat Demiryoluna bağlı bir şube hattının şehri ulaşmasıyla vuku bulan canlanma bir yana, İmparatorluk gelirleriyle giderek ışıklanan İstanbul karşısında varabileceği en geri noktadır aslında. Herşeye rağmen Ankara 19. yüzyılın ortalarında bile, şehre gelen David Mordtmann'a göre "Küçük Asya'nın incisi"dir (Mordtmann 1998: 75). En başta Ankara'nın stratejik önemi, İstanbul'dan hiç de geride kalmaz. Bir kere Anadolu'ya hâkim olmak isteyen herhangi bir güç, Ankara'yı elinde tutmak zorundadır. Tanpınar'a (1999: 194-5) göre Ankara,

... bütün Orta Anadolu'ya bir iç kale vazifesi görmüş, eteklerinde daima tarihin büyük düğümleri çözülüp bağlanmıştır... Roma kartalı şarka doğru uçuşu için bu kaleyi seçmiş, Bizans-arap mücadelesinin en kanlı safhaları burada geçmiştir. Selçuk zamanında Bizans'ın Anadolu içinde son savleti 1197 yılında burada kırılmıştır.. [B]u muharebeden sonra Bizans kartalı bir daha Anadolu'da uçamaz. Kısacası Anadolu kıt'asının kaderinde az çok değişiklik yapan vak'aların çoğu onun etrafında gelişir...

İstanbul, daha batıdakiler için Küçük Asya'ya adım atmak için ilk basamaktır ama bu yetmez; Ankara'yı elinde tutamayan İstanbul'da sıkışıp kalacaktır. Ankara üzerinden Anadolu'yu arkasına alan Doğulu güç de ancak İstanbul'u elde edebilirse daha batıya sıçrayabilecektir. İstanbul-Ankara diyalektiğinin stratejik görüntüsü budur. Bir kere Avrupa'dan Asya'ya gidiş gelişlerin sıklaşmaya başladığı Tunç Çağı'nın ortalarından itibaren, bu seyrüseferde iki kıtayı birbirinden ayıran denizin geçilebilir noktası Çanakkale Boğazı'yken ve buna bağlı olarak da İstanbul henüz yok iken, Ankara vardı. Burası Hititlerin Ankuvaş'ı, Friglerin Ankyra'sı idi. Adının Friglerin tarihsel hatıralarına bir gönderme olarak "çapa" anlamında mı türediği, yoksa Lidya dilindeki "yol istasyonu" anlamına gelen sözcüğe mi bağlı olduğu tartışmalı olsa da, O vardı...

Ankara, olmak zorundaydı; çünkü batıdan doğuya, kuzeyden güneye giden bütün yollar bu tarihsel düğüm yerinde, üstelik bütün yollara hâkim bir kayalığın tepesinde bir hisarla taçlandırılarak tahkim edilmiş bu noktada buluşmaktaydı. Bu açıdan Ankara, neredeyse alternatifsiz bir coğrai konumda idi. Bu konumu eski çağlardan beri bilinmektedir. Şehir, Roma İmparatorluğu'nda en yoğun trafiğin olduğu yollardan birinin üzerinde ve bütün yönlere dağılan yolların stratejik düğüm noktasında idi. Bu dönemde Ankara, hem yol sisteminin kavşağı hem de KüçükAsya'nın savunma sisteminin merkezi oldu

(Foss 1977: 29-30). Tarih değişse de coğrafî konuma bağlı olarak değişmeyen bu önem, yakı nçağlarda da Ankara'yı nitelimiş ve çekici kılmıştır. Robert Mantran'ın (1987: 439) belirttiği gibi, ipek ticaretinin etkisiyle batıya doğru yayılan Ermeni tüccarlarının İpek Yolu üzerinde, Erzurum, Sivas, Tokat, Bursa ve Edirne yanında yerleştikleri konak şehirlerinden birisi de Ankara'dır.

Hitit, Frig ve Galat devirlerinde de önemli bir merkez olmakla birlikte, Ankara'nın öneminin artışı ve buna parelel olarak şehrin gelişimi, esas olarak Roma dönemindedir. Romalıların şehri İÖ. 25'de ele geçirmelirinden sonra Ankara Galatya eyaletinin ve İmparatorluk kültünün bölgedeki merkezi olarak seçilmiş ve bu özellikleri kazanmasından sonra giderek Küçük Asya'nın en bakımlı şehirlerinden biri haline gelmiştir (bkz. Darkot 1950:440; Erzen 1946). Öyle ki Roma döneminde şehir nüfusunun 100.000 olduğu söylenmektedir. Roma döneminde şehrin mezarlığı bugünkü İstasyon bölgesindedir; büyük hamam, gimnazyum gibi kamusal yapılar şehrin çekirdeği olan Kale bölgesinin çok dışında kalan yerlere yaılmış, şehrin Akropolis'i olan Hacı Bayram Camii çevresi, aynı zamanda, merkezî işlevler yüklenmiştir (Erzen 1946: 59-60). Bu duru, şehrin o zamanki büyüklüğüne delalet eder. Roma döneminde giderek gelişen Ankara, Augustus dönemine gelindiğinde "serbest şehir" ilen edildi ve Augustus kültünün merkezlerinden biri oldu. Augustus'un vasiyetinin bulunudğu birkaç tapınaktan biri, Ankara'da, Hacı Bayram Camii'nin yanındaki tapınaktır. Bu vasiyetname, 19. yüzyıl bilginlerince bir "anıt" olarak tescil edilmişti. Yazıtı ilk kez 1865'de yayımlayan Mommsen, buna "antik yazıtların ecesi" der. Monumentum Ancyranum'un eşleri Pisidya Antakyası'nda (Yalvaç'da) ve Apollonia'da (Uluborlu'da) buunur. Ancak hem Grekçe hem Latince yazıt sadece Ankara'dır (bkz. Dereli 1944).

Roma İmparatorluğu fiilen iki parça haline geldikten sonra, Ankara'nın Doğu İmparatoruğu içinde önemi daha da arttı. 337'de Konstantinus'un halefi İmparator KonstantiusAntakya seferinden İstanbul'a dönerken, ana askerî yol üzerindeki bu stratejik şehire ulaştığında, genç hatip Themistius'un kralların üstün meziyetleri üzerine yaptığı konuşmayı dinlemek için burada durdu. 350-380 yılları arasında Konstantinopolis'te kendi hitabet okulunu kuracak olan Themistius, klasik felsefe ve retorik geleneğinen gelen pagan bir entelektüeldi. İmparator ise sofu bir Hıristiyan! Grek dünyasında entelektüel etkinliğin dört merkezinin (Atina, Antakya, İskenderiye ve Konstantinopolis) dışında Themistius'un bu cesareti gösterebileceği daha uygun başk bir yer yoktu. 140 yılında Kelt kökenli olmasına karşın yüksek dereceli bir Roma Senatörü olan Ankara'nın önde gelen yurttaşlarından, zamanının en ünlü hatiplerinden sayılan C. Iulius Severus ve izleyicileri eğitimsel ilerlemenin ve kültürel gelişmenin İmparatorluktaki motoru idiler. İkinci yüzyılda Ankara'da pek çok filozof ve filologa ilişkin yazıtlar mecuttu. Themistius'a varana kadar Ankara neredeyse sofistlerin yurdu olmuştu. Bu nedenle Ankara, ikinci ve üçüncü yüzyıllarda İmparatorluk yönetiminde canlı bir eşik oluşturmuş olan usta ve kültürlü idarecilerin Grek dünyasındaki kaynaklarından biri idi. Ankara canlı bir kültür, yönetim ve sanat merkeziydi (Mitchell 1993, II: 84-5).

Hıristiyanlık Anadolu'da yükselirken Ankara'da kendisine önemli bir direnç noktası buldu. Kilise'nin tanındığı Milano Anlaşması'ndan (313) sonra, Ankara'da genel bir Konsil toplandı (314). Sinod, Roma baskısı altında kilisenin yanılgılarını gözden geçirmek üzere toplanmıştı. On yıl sonra imparator Konstantinus, burada münakaşaları sonuçlandırmak ve Paskalya tarihi konusundaki tartışmaları sonuca bağlamak amacıyla bir Konsil toplamaya niyetlendi (Mitchell 1993, II: 91). Antakya'da toplanan piskoposlar da Ankara'da Doğu Kilisesi'nin konumunu daha büyük bir otoriteyle saptayacak bir konsil toplanmasını kararlaştırdılar. Ancak Ankara Aryancılığın iflah olmaz karşıtı markellus'un piskoposluk bölgesiydi. Böylelikle, aracılığa soyunan imparator, bir oldu bittiyle karşılaşmıştı. Kontantinus buna, Ankara konsilinin yalnızca Doğu kilisesi'nin temsilcisi değil, ökümenik olması gerektiğini söyleyerek tepki verdi. Böylelikle insiyatifi ele geçirdikten sonra Konsili ipleri elinde tutabileceği, Konstantinopolis'e yakın Nikaea'ya (İznik'e) aktardı (Baynes 1972: 22). Yani Hıristiyanlık tarihinin ilk büyük ve önemli konsili altında Ankara'da toplanacaktı. Kaldı ki konsil İznik'e aktarılmış olsa dahi Aryancılıkla Doğu Kilisesini uzlaştırma temelindeki tartışmanın bir kanadı, Antakyalılarla birlikte Ankaralıların etkisi altındaydı (bkz. Chadwick 1960: 171). Antakya gibi büyük bir Hıristiyanlık merkezinin yanında Ankara'nın neredeyse eşit ağırlık taşıması, bu şehrin o zamanki korumuna işaret etmesi bakımından anlamlıdır. Ankara, özellikle İslâmdan sonra, Anadolu'da lâdinî hayatın, ticaret ve zanaatın merkezi olmuştur. Bu yüzden Tanpınar'ın deyişiyle, "uzun tarihinin şaşırtıcı terkipleriyle doludur". Sözü yine Tanpınar (1999%197-8) üstâda bırakalım:

... Türk kültürünün kendinden evvel gelmiş medeniyetlerden kalan şeylerle bu kadar canlı surette rastgele karıştığı, haşır neşir olduğu pek az yer vardır. Kalede ve onun eteğinde serpilmiş mahallelerde Türk velileri Roma ve Bizans taşlarıyle sarmaş dolaş yatarlar. Dedelerimizin mezarlarından çıkan yeşillikler hangi itikatların etrafında yantuldukları belli olmayan çok eski taşları kendi rahmaniyetleri ile yumuşatırlar; burada kerpiç bir duvardan İyonya tarzında bir sütun başlığı veya arkitrav fırlar, ötede bir türbe merdiveninin basamağında bir Roma konsülünün şehre gelişini kutlayan kadîm bir taş görünür, daha ötede bir çeşme yalağında eski bir lâhdin bakantaları gülümser. Ahi Şerafeddin'in türbesini asırlarca Greko-Romen arslanlar bir nöbetçi sadakatiyle beklerler ve bu yüzden Arslanhâne adını alan camiin hakikaten eşsiz mihrabında, Etiler'in toprak ve bereket ilâhesinden başk bir şey olmayan bir yılan son derece kuvvetli plâstiğiyle meyvalar arasında dolaşır ve camiin o kadar şaşırtıcı bir sâfiyetle boyanmış ağaçtan sütunları Bizans ve Roma başlıkları taşır...

Tanpınar'ın da vurgulamadan geçemediği Augustus Tapınağı ile Hacı Bayram Camii'nin şaşırtıcı ve eşsiz birlikteliği, dinî ortodoksinin hakimiyeti yerine ticaret üzerinden kurulmuş bir tüccarlar derneği ile karşı karşıya olduğumuzu hatırlatır. Tanpınar, bu birlikteliğe "zıtların birliği" diyor. Acaba gerçekten zıtların birliği midir, söz konusu olan? Tanpınar'ın bir mutasavvıfın "bir lokma, bir hırka" ile çile çektiği karanlık çilahenesinin yanında duruveren ve "kendisininkinden büsbütün ayrı zaferler terennüm eden.. o sert ve kibirli roma hemşehrisi" karşısında, ilk bakışta böyle bir "zıtlık" görmesi tabiîdir ama, yine Tanpınar'ın söylemeden geçemediği gibi bu velinin kurduğu Bayramiye tarikatı Ahiliğin, yani

esnaf ve zanaatkârın tarikatıdır; o haliyle de hiç de dünyevî alemden büsbütün kopuk bir uhrevî arayışa indirgenebilir gibi değildir. Zira ticaret ve ticarete konu olan metaın üretimi, dünyayla her türden "barışçı" ilişkinin kurulmasını gerektirir ki, İslâmî duruşu bu ihtiyaçla birleştirmek bakımından Bayramiye ehli ve yolu çok başarılıdır. Sanki tarikatın sebeb-i hikmeti, Konya türünden sofuluk merkezlerinin gül kokulu durağanlığı yerine, kervanların kaldırdığı oza bulanmış bir rota üzerinde hep üretecekleri ve zenginleştirecekleri bir istasyon kurmak isteyenlere hitap etmek gibidir. Ankara, ortodoks uleması az, ama mutasavvıfı bol bir şehirdir. Eski şehrin her tarafında çaput bağlı bir türbe görmek mümkündür. Gülbaba, Karyağdı Hatun, Tanpınar'ın Evliyâ Çelebi'den okuyup aradığı ve mazarının Hal civarında yeni yapılmış bir okulun altında kaldığını öğrendiği Erdede Sultan ve daha pek çok türbe, şehrin yamacında volkanik kayaçlardan bir duvar gibi duran Hüseyin Gazi Tepesi'nin üzerindeki Hüseyin Gâzi ziyareti, hepsi, Ankara'nın ortodoks İslâma karşı kayıtsız tarihinin belgeleri gibi durmaktadır. 1920'lerde Ankara müftüsüne İstanbul merkezine meydan okuma cesaretiniveren, neden böyle bir tarihin üzerinde oturmak olmasın? Zaten Anadolu İslâmının heterodoks kanadı geniş bir İç Anadolu çemberinden darala darala merkezinde Ankara'yı bulmaktadır. Dış çeperde, Sakarya havzasında, Nallıhan ve Sivrihisar'da Topduk Emre ile Yunus Emre, Eskişehir'de Seyit Gazi dururken, biraz içerde, Kızılırmak havzasında, Hacı Bektaş-ı Veli ve merkezde Hacı Bayram-ı Veli yer alır. Tanpınar (1999: 199-200), bu gerçeği şu sözlerle aktarır:

... Hacı Bayram, sade hakla Hak olan bir veli değildir. Türk cemiyetinin bünyesinde gerçekten yapıcı bir rol de oynar. Kurduğu Bayramiye tarikatı esnaf ve çiftçinin tarikatidir. Böylece Anadolu'da Horasanlı Baba İlyas'la başlayan geniş köylü hareketiyle ahilik teşkilâtı O'nun etrafında birleşir. Daha sağlığında hareket o kadar genişler ki İkinci Murat yanıbaşında gelişen bu manevî saltanattan ürkerek Şeyhi Ankara'dan Edirne'ye getirtir. Ve ancak niyetlerinden iyiden iyiye emin olduktan sonr onu geriye göndermeye razı olur. Hakikatte bu telâşa hiç lüzum yoktu. Hacı Bayram, imparatorluğun iç nizamını yapıyordu.

Tanpınar, Hacı Bayram için "İmparatorluğun iç nizamını yapıyordu" diyor, ama aslında Bayramiye'nin yaptığı İslâmı Ankara'nın tarihsel nizamına uydurmaktı. Zira Ankara, varoluş koşulları ve yaşayışı ile no Konya-Kayseri-Sivas hattında geçen Selçuklu "macerasI"na ne de kendisini giderek İstanbul'a hapseden, İstanbul merkezli bir dünya kurgusunun mirasçısı haline gelen Osmanlı hayatına aitti. Ankara, beylikler devrinin feodal egemenlerini de içine kabul etmedi. Zira Ankara, monarkların stratejik hedefi haline gelmezden evvel en az yarım yüzyıl bir esnaf örgütü olan, belki esnaf cumhuriyeti de denebilir, Ahi hâkimiyetinde yaşadı. Tanpınar'ın (1999:203) sözleriyle bu, "... burjuvazi değilse bile artizanın ve çarşının şehri idaresi demektir ki, şark tarihinde az tesadüf edilir". İşte Ankara'nın tarihsel nizamı dediğimiz şeyin arkasında yatan olgu budur. Alman gezgin Mordtmann, bu çalışmaya dayanan şehrin 19. yüzyıldaki görüntüsünü tasvir ederken, Ankaralıların gündüzleri işlerinin başında olduğu için diğer şehirlerdeki kadar çok kahvehane olmadığını söylüyor (Mordtmann 1998:79). Üstelik

Mordtmann'ın (1999:80) gözlemine göre burada kadınlar da iş hayatına katılmışlardı.

16. yüzyılda Anadolu'ya gelen Alman seyyah Hans Dernschwam, Ankara'dan geçer ve Ankara'yı tasvir eder. Dernschwam, Ankara'da sof üretimi üzerinde durmakta, şehir halkının sofçuluk ve keçe imamiyle uğraştığını belirtmektedir. Bu üretim Ankara içinde ve çevresinde öylesine başat bir mevkidedir ki, şehirde sadece sof yıkama işiyle uğraşanların bile ayrı bir loncası bulunmaktadır. Çevre köyler, tiftik hayvancılığıyla uğraşmakta ve şehre satmak üzere tiftik eğirmektedir (bkz. Ortaylı 1984: 108-9).

Aslına bakılırsa Alman seyyahın bu ölçüde dikkatini çeken tiftiğe dayalı bu dokumacılık türünde Ankara, dünyada tekel durumundaydı ve bu nedenle bu faaliyet, şehide üslenmiş ülke aşırı bir ticaret örgütlenmesiyle sembiyotik ilişki içindeydi. Öyle ki 16. yüzyılda ve sonrasında Ankara ile iş yapan Avrupalı tücaarların, hatta Ankaara'da "acecnta" işlevi gören işletmelerin varlığı bilinmektedir (bkz. French 1972; Barnett 1974). Üstelik şehrin bu özelliği Osmanlı'ya yahut Selçuklu dönemlerine özgü de değildi. Roma döneminden beri, en azından Plinius'un tarihinde anlatıldığı kadarıyla, şehirde koyun ve keçi yetiştiriciliğine dayalı bir dokuma ve boyama endüstrisinin bulunduğu bilinmektedir; ayrıca şehir tahıl üretimi bakımından da zengindir (bkz. Foss 19777: 30-2). Osmanlı deverinde sof üretiminin çeşitli aşamaları, kentin belirli semtleri ve yakın köyler arasında bir mekânsal işbölümü çerçevesinde bölüşülmüş durumdaydı. Evlerdeki tezgâhlarda yürütülen dokumacılık, yoğun biçimde şehrin doğusundaki Avancıklar semti ile kente yakın İstanos (Zir) Erkeksu ve Miranos köylerinde yapılmaktaydı. Kentte üslenmiş tüccarlar hem çevreden tiftik yünü topluyor hem dokumaları boyatılıp perdahlamak üzere işliklere veriyor hem de işlenen ürünü satıyorlardı. Bu işler, kentin içindeki çok sayıda handa yürütülmeteydi. Boyacılar ve cendereciler, sadece Ankara ve yakın yakın çevresinde dokunan sofları değil, aynı zamanda Tosya, Kastamonu,Çankırı, Sivrihisar, Kelecik gibi sof üretilen yerlerden gelen malı da işlemekteydiler (Bkz. Ergenç 1975). Bu faaliyetin yanında dericilik de, şehir ekonomisinde önemli bir yer tutmaktaydı. Bent Deresi'nin kıyısında Debbağlar Mahallesi mevcuttu.

Bu iki üretim faaliyeti için de su önemliydi. Bu nedenle, belki de, tarihimizdeki ilk çevre kirliliği sorunlarından birisi Ankara'nın başına gelmişt.i Debbağların artıklarının sof boyacılarının sularına karışması, dokumaların parlaklığını azaltmış; bu yüzden sorun mahkemelik olmuş ve debbağların artıklarını su kanallarına akıtmaları yasaklanmıştı (Bkz. Ongan 1954).

Sof ve deri ürünlerinden devletin aldığı vergilerin kesildiği yer, yine Ankara idi. Çevrediki kent ve kasabaların üretimi olan sof ve deri, Ankara'da damgalanır ve vergilendirilirdi (Gülekli 1948: 57). Bu özellik Ankara'nın çevrenin sadece idarî değil, aynı zamanda iktisadî merkezi olduğunu da göstermektedir. Bu iktisadî işlev, şehrin büyük bir çarşı merkezine sahip olmasını, çarşı merkezi içinde han ve sokakların faaliyet alanlarına göre kümelenmesini gerektirmiştir. Üretim ve ticaret merkezi olarak şehrin önemi, kuşkusuz şehrin göç almış olabileceğini

düşündürmektedir. 16. yüzyılda şehirde Tiflis, Ürgüp, Erzurum gibi mahalle isimleri bulunmaktadır. Bu isimler, bu mahalle sâkinlerinin anılan yerlerden Ankara'ya göçtüklerine işaret edebilir (bkz. Göyünç 1967:75). Ticarî ve sınaî canlılık 15. ve 16. yüzyıllarda yeni hanların ve bedestenlerin yapılmasına yol açmıştır (bkz. Öney 1972). Ankara'da 19. yüzyılın başlarına ulaşmış 15 bedesten ve han ile 9 pazar yeri vardı (bkz. Özdemir 1998).

16. ve 17. yüzyıllarda şehirde 1000 kadar sof ve şali dokuma tezgâhı bulunduğu bildirilmektedir. Ancak 19. yüzyılda Amerika ve Güney Afrika'da tiftik üretiminin başlaması ile ve 1838 İngiliz-Osmanlı Ticaret anlaşmasının yerli üretim üzerindeki yıkıcı etkileri sonucunda, bu üretim faaliyeti neredeyse yok oldu. Ankara, sadece ham tiftik ihracatı yapabilmekte ve geleneksel ticarî ve üretimsel işlevlerini sürdürebilmekteydi (Tekeli 1991: 56). 19. yüzyıl içinde giderek yoksullaşan ve büyür bir şehirken bu yüzyılın sonlarına doğru irice bir kasaba görünümüne bürünen Ankara, 1917'de yaşadığı büyük yangınla bir darbe daha almıştı (bkz. Eyice 1972). 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın gelişinde Ankara'nın görünümü budur. Ancak bir şehrin doğumundan başlayıp bugününe kadar yaşadığı tarih içinde, şehrin kendisinden bağımsız bazı oluşumalrı meşrulaştırmak ve "güzellemek" için, bu oluşumların öncesindeki tarihi yok saymak ya da hafifsemek, hakkı teslim etmek bakımından doğru mudur?

Zira Ankara, genel olarak bakıldığında, üretim gücündeki bu çöküşe rağmen, geleneksel merkezî önemini korumuştur. İmparatorluk, özellikle tahıl konusunda dışa bağımlılığından, demiryolunun sunduğu olanakla Ankara'nın bu işlevi üzerinden kurtulmaya çalıştı. İstanbul-Bağdat demiryolu hattının yegâne şube hattı Eskiehir'den sonra Ankara'ya kadar döşenen hattır. bu hattın uzunluğu 200 kilometreyi geçmekte, bu da getirisinin maliyetine değeceğini ispat etmektedir. 1892'de tamamlanan hat üzerinden Anadolu"daki tahıl stokları kolayca başkente aktarılabilecek, böylece İmparatorluk en azından tahıl ihtiyacı bakımından dışa bağımlılıktan kurtulacaktı. Üstelik 19. yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşan göçler sonucunda Anadolu'ya akan Kafkasyalı ve Kırımlı göçmenlerin bir kısmı İç Anadolu'nun Ankara ile Konya ve Ankara ile Eskişehir arasındaki boş arazilere yerleştirilerek üretim gücü de arttırılmıştı.

Bununla beraber, şube hattının tamamlanmasıyla, güzergah üzerinde tarım gelişmeye başlamış ve şehrin kontrol ettiği artı ürün miktarı çoğalmış; istasyon yeri, kentin batıya doğru gelişmesini sağlamıştı (Tekeli 1991: 57). Bu yeni durumun paralelinde bazı hanlar işlevsel uzmanlaşmaya uğramaktaydılar. İstasyon yolundaki Taşhan gibi hanlar artık sadece geceleme imkânı verecek biçimde tasarlanmaktaydı (Bkz. Aktüre 1978: 123-127). 1869'da Ankara'da ilk matbaa kuruldu ve Vilayet Gazetesi çıkarılmaya başladı. 1890'da Ankara'da bu matbaa yenilendi. 1892'de şehirde Vicen ve Kirkor Efendilere ait bir gazoz imalathanesi bulunuyordu. 1890'da ilk kez buharla çalışan ve 20 ton/gün kapasiteli bir un değirmeni işletmeye alınmıştı (Tekeli 1991: 57). Yani Ankara, makineleşen dünyanın yeni gereklerine ayak uydurmakta hiç duraksamamıştı. Cumhuriyet döneminin en uzun ömürlü ve en güçlü burjuva ailesini de

içinden çıarmış olması, Ankara'nın bu "ticarete ve değişmeye açık" beşerî yapısına tanıklık etmektedir.

Ankara'nın Cumhuriyet'in başkenti olarak seçilmesi, elbette ideolojik yanı ağır basar. Bu ideolojik duruşun iki ayağı varır: Birisi laisizm, diğeri ise milliyetçiliktir. İstanbul gibi, şeklen de olsa İslâm hilafetinin merkezi olmuş ve en az yarım binyıllık hâtırasına bu özelliği sinmiş bir şehrin yerine, yeni bir şehrin, üstelik tarihinde dinin ağırlığının söz konusu olmadığı ve dinsel biçimlenmesi bütün tarihi boyucna daha heterodoks ve dünyeviliğe açık unsurlardan beslenmiş bir şehrin seçilmesi, laisizm ilkesi açısından anlamlıdır. Stratejik ve jeopolotik açıdan Ankara'yla neredeyse aynı özellikleri taşıyan Konya'nın başkent olarak düşünülmemiş olamsında bu düşünce etkili olmuş olmalıdır. Milliyetçilik bakımından düşünüldüğünde, Ankara'nın yeni oluşunun, bu ideye ve merkeçiyetçiliğe yaslanacak olan devletin işini, "kozmopolit" İstanbul'la kıyaslandığında hayli kolaylaştırdığı görülecektir. Üstelik Ankara, mekansal gelişim olanakları bakımından modernizmin maddî inşasına son derece elverişli görünmektedir. Bunun yanında ulaşım olanakları ve ekonomisi açısından "yeni başkent" olmaya en uygun konumdaki İç Anadolu şehridir.

Ancak modernleşmenin neredeyse "pilot" uygulama alanı oluşu, şehrin geleneksel dokusuna ve tarihiyle ilişkisine büyük bir darbe vuracaktır. Buna bir de Cumhuriyet'in "yoktan varedilmiş bir başkent" imajını öne çıkarma isteği eklenince, şehrin tarihsel önemi hepten gümegitmiştir. Türk medornizminin en önemli özelliği, korumacı yanının bulunmaması ve bu nedenle değer taşısın veya taımasın, yeni olan karşısında eskiye hiç şans tanımamasıdır. Ankara, bundan fazlasıyla nasibini almıştır. Önce "eski şehir" kaderine terkedilmiş, Yenişehir bir "model" olarak inşa edilerek şehir, doğal değer taşıyan varlıklarının aleyline genişlemeye başlamıştır. Bunun sonucu, arsa spekülasyonu, rant ve gecekondulaşmadır. Bu, planla örtülmüş plansız bir gelişmedir adeda. Devleşen şehir, ekolojik zenginliklerieni yutmaya başladı. Şehir devleştikçe acil ihtiyaçlar kendisini dayattı; yeni gelen nüfusa dönük populizm, şehri iyice kamburlaştırdı ve sonunda şehri Melih Gökçek faciasına mahkûm etti.

***

Oysa Ankara'nın üzerinde kurulu bulunduğu topraklar benzersiz, korunması gereken ekolojik bir adadır. Bu ada olma hali, bizim çocukluğumuzda tadabildiğimiz, daha doğrusu kitaplarda yazdığı haline bizzat şahit olabildiğimiz bazı tadların da kaynağıdır. Aşina olduğumuz bu tadlar arasında, balı, armadu, üzümü sayabaliriz. Ünlü bir bal demek, etrafı envai çeşit çiçekle donanmış olmak demektir. Armut ve üzüm, bağ ve bahçe demek; tarımsal olarak incelmişlik demek, buna müsait bir topoğrafya demek, su demek, vadi demek, yamaç demektir. Ankara ekolojik özellikleriyle öylesine zengin tarımsal olanaklar sunmakadır ki Hamburglu sesyah Mordtmann (1998: 79) 1852'de geldiği Ankara'da, İstanbul'dan ayrıldığından beri ilk kez patates yiyebildiğini, bu patatesin çok lezzetli olduğunu ve burada lahananın, taze fasulyenin, havuç ve kerevizin bol miktarda yetiştiğini söylemektedir.

İç Anadolu'nun göbeğinde bu imkanların hepsini birden sunan başka bir coğrafya yoktur. Topoğrafyasına bakıldı-

ğında, Ankara'nın bir vadiler coğrafyası olduğu görülür. Önü batıya doğru açık bir ovanın bittiği yerde üç ayrı tepelik alanla sınırlanmış bir çanağın orasından burasından yarıldığı, derin vadilerin kâh bu ovaya doğru, kâh ovanın tersinde Konya'ya doğru açılan güney düzlğüne doğru, kâh doğudaki engebeli araziyi yararak Elmadağ'ın ve İdris Dağı'n4n içlerine doğru sokulduğunu görürüz. Bu vadiler su demektir. Su ise bereket! Tarihî Ankara'nın kurulu bulunduğu volkanik kayalığın etrafı bu sularla çevrilmiştir. Kuzeyden Ankara yahut Çubuk Çayı güneye doğru gelir ve bu kayalığa çarpmadan batıya döner. Doğudan Hatip Çayı, yüksek bir arazi içinde derin bir vadi açarak, tam da bu "volkanit çıkıntı"yı ortadan yarar ve Ankara Çayı'na kavuşur. Tanpınar, buna "iki yasıs tepenin arasındaki geçidiyle tabiî bir istihkam manzarası" der (Tanpınar 1999: 194). Diğer adı, Kale'nin altına taşkın önleyici bir set yapıldıktan beri Bentderesi'dir. Güneydeki tepelerden üç dere akar gelir. Biri uca tâ Mogan Gölü'nde olup, Elmadağı'ın kar sularıyla, kaynaklarıylla beslenerek kıvrıla kıvrıla, ki bu bizim küçük Menderesimizdir, şehre doğru dönen, bu günkü Kolej meydanından kavis yaparak Sıhhıye üzerinden Ankara Çayı'na doğru yürüyen Imrahor ve sonra İncesu deresidir. Diğeri, bağları sulaya sulaya kuzeye akan Kavaklıdere'dir. Üçüncüsü ise, yağmur ve kar sularının coşturduğu Dikmen deresidir. Hepsinin mansabı Ankara Çayı'dır. Ve nihayet yüzyıllarca serbest akan Ankara'nın suları bu Türk tipi modernizmin kurbanı olmuştur. Cumuriyet'in can verdiği varsayılan şehir genişlerken önce sularını yuttu. Pragmetik Belediyecilerin, tıpkı sahil şehirleri belediyelirinin yer kazanmak için şehrin denizine göz dikmesi gibi, bazı sorunları aşmak konusunda akıllarına gelen ilk çare bu suların üzerini kapatmak oldu. "Acaba biz Türkler suya düşman mıyız?" deme kgeliyor insanın içinden. Ankara bir taşkın şehriydi. Şimdi taşkın yok! Ama artık akarsularımız da yok. Sular taşmasın diyeüzerini kapattık. Başka çözümlerihiç düşünmedik. Böylece şehre canlılık veren damaralrı kesmiş olduk. Ankara'yı İstanbullu "cühelâ"nın teşbihlerine uygun bir çol kasabası görüntüsüne kavuşturmak için modernist belediyelelirimiz ellerinden geleni yaptı. Bereket Ankara'nın "kanunla" korunabilen bazı yeşil alanları mevcuttu da, bu görüntü kısmen düzeltilebildi; hatta bu kısıtlı "korumacılığa" rağmen Ankara, kişi başına düşen yeşil alan bakımından Türkiye'nin ilk sırasında yer aldı. Ama bu neye maloldu? Ankara'nın doğal yeşil lanları, Ankara'nın bağları ve sayfiyeleri şehrin devleşme sürecinde acımasızca bozuldu. Keçiören, Etlik, Diken yakın zamana kadar bağlarla kaplıydı. Bu bağlar, Ankara'nın ünü binyıllara varan şarabının özel tadını veren üzümleri sağlıyordu. En son Sheraton gibi gibi bir çirkinliğe Kavaklıdere bağını kurban ettik. Çocukluğumuzda "kırlık" sayılabilecek Papazın Bağı bugün apartman suruyla çevrilmiş, nefes alınamayan bir yeşil adaya döndü. Bağlık Çankaya, yavaş yavaş, Ankara'nın prestij bölgesi haline gelmesinin etkisiyle, apartmanların saldırısına uğradı. Apartmanlar kanserin metastas yapması gibi Çankaya sırtlarını tırmandı ve ancak Çankaya Köşkü'nün yeşil alanının önünde durabildi. Koca Çankaya'da kala kala iki bağ evi kaldı. Birisi Karyağdı sokağın başında, eskiden harebe halinde duruyordu; şimdi bize özgü "restorasyon ilkeleri"

çerçevesinde onarılıp "gençlik bilmemnesi" yapılmış . Öteki Kuşkondu le Kuloğlu sokak arasında bir kebapçının denetiminde... Apartman ve gecekondu istilâsı karşısında Ankara'yı çevreleyen tepeleri süsleyen meşelikler, yabani meyve ağaçları yavaş yavaş yok oldu. En son Bilkent çevresindeki meşelikler, Doğramacı'nın inşaatçılığının tehdidi altında. Yeknesak, ruhsuz, ekolojik çeşitliliği olmayan ve buna bağlı olarak orman hayatını oluşyturan diğer canlı türlerinin yaşamadığı "acaib" ormancıklar... Devletimizin herşeyi homojenleştirme eğilimindeki disiplinciliği ile modernizmimizin köksüzlüğünü simgeliyorlar adeta.

Modernizm görüntüsü altında vurgunculukdiğer büyük şehirler gibi, Ankara'yı da kemirdi. Koskoca Kızılay ve Yenişehir'de 1950 ve 60'lardan kalma sadece bir ya da iki bina gösterilebilir neredeyse. Kendi geçmişini bu ölçüde hızla yok eden çok az şehir vardır yeryüzünde. Cumhuriyet öncesi şehir dokusunu korumaktan vazgeçtik, Cumhuriyet dönemindeki değişmeyi izleyebileceğimiz örnek hemen hemen yok!

Şehirler, gelenekleriyle, geleneğin her köşesine sindiği tarihleriyle yaşarlar. Bizim şehircilerimiz ise, bize çukluğumuzdan ya da gençliğimizden hatırası olan tek bir mekân bırakmamaya kararlılar. Bu konuda Piatti kadar şanslı değiliz. Ankara, entellektüel kapasitesi ve (Melih Gökçek'e rağmen) bir şehirden beklenen en önemli işlev olan "yaşanabilirlik" olanağı bakımından hâlâ Türkiye'nin en "güzel" şehri olmayı sürdürebiliyor. Ancak bu yüksek kapasitesini besleyecek tarihini ve geleneğini kaybediyor. Bu çelişkiyi aşabilmenin yegâne yolu ise şehirlilik bilincinden geçiyor. Bu bilincin yaygınlaşması ve insanların şehirlerine sahip çıkmaları için herhalde daha çok beklememiz gerekecek. İnsanın, makalenin başına koyduğum epigrafta söylendiği gibi, şehrini, sokaklarını özlemesi o şehri ve insanı karşılıklı olarak zenginleştirir. Şehir ruh sahibi olur. Umarım bir gün, coğrafi olarak yer değiştirmediğimiz halde, bu tür sözleri telaffuz edenlere gıpta edecek bir sılaya düşmeyiz. Özlemiin yeghane ölçüsü hâtıradır. Daha önce yaşamış olanlarla paylaşacak bir şeyimiz kalmazsa, hatta kendi geçmişimizle paylaşacak birşeyimiz kalmazsa, orada tarih yok demektir. Bu, mutlak bir yabancılaşmadır. Hâtıra, görme duyusu ile bilinç arasında en kısa yoldan kurulan ilişkidir. Bunu ancak şehrin, hem tek tek insanlar hem de insanlık tarihi bakımından taşıdığı değerin bilincinde olanlar, yani henüz mutlak bir yabancılaşma yaşamayanlar idrak edebilirler. Şehirlerin taşıdığı geleneğin farkında olmak, böyle bir bilinçlilik durumundan geçiyor. Belediyelerin böyle bir bilincin örgütlenmiş biçimi haline geleceği güne kadar, şehirlerimiz ve bu arada Ankara'mız ıstırap çekmeyi sürdürecek gibi görünüyor.

KAYNAKLAR

AKTÜRE, Sevgi (1978), *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi.* Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.

BARNETT, R. D. (1974), "The European Merchants in Angora", *Anatolian Studies*, XIV.

BAYNES, Norman H. (1972), *Constantine the Great and the Christian Church.* The Raleigh Lecture on History 1929, Londra: Oxford University Press.

CHEDWICK, Henry (1960), "Fatih and Order at the Council of Nicaea". *Harvard Theological Review*, LIII.

DARKOT, Besim (1950), "Ankaraa", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt I.

DERELİ, Hamit (1944), *Ankara Anıtı* (Monumentum Ancyranum). İstanbul: M.E.B. Yayınları.

ERGENÇ, Özer (1975, "1600-1615 Yılları Arasında Ankara İktisat Tarihine Ait Araştırmalar". *Türkiye İktisat TArihi Semineri* (ed. O. Okyar). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

ERZEN, Afif (1946), *İlkçağda Ankara*. Ankara.

EYİCE, Semavi (1972), *Ankara'nın Eski Bir Resmi. Tarihi Vesika Olarak Resimler, Ankara'dan Bahseden Seyyahlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

FRENCH, David (1972), "A Sixteenth Century Engilsh Merchant in Ankara?". *Anatolian Studies*, XXII.

FOSS, Clive (1977), "Late Antique and Byzantine Ankara". *Dumbarton Oaks Papers*, 31.

GÖYÜNÇ, Nejat (1967), "Onaltıncı Yüzyılda Ankara". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1/1.

GÜLEKLİ, N. Can (1948), *Ankara Tarih-Arkeoloji*. Ankara.

MANTRAN, Robert (1987), "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu ve Asya Ticareti", *Belleten*, LI/201.

MİTCHELL, Stephen (1993,I), *Anatolia. Land, Men, and Gods in Asia Minor. Vol. I: The Celts in Anatolia and the İmpact of Roman Rule*. Oxford: Clarendon Press.

(1993, II) *Anatolia, Land, Men, and Gods in Asia Minor, Vol, II: The Rise of the Church*, Oxford: Clarendon Press.

MORDTMANN, Andreas Davit (1988). "Ankara (Kasım 1852)". *19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri* (der. ve çev. İlhan Pınar). İzmir: Akademi Kitabevi Yayınları.

ONGAN, Halit (1954), "Ankara Sofçuluğu ve Bazı Vesikalar". *Ankara Belediye Dergisi*, 3/9.

ORTAYLI, İlber (1984), "6. Yüzyıl Alman Seyahatnamelerinde Türkiye", *Tarih ve Toplum*, I/2.

ÖNEY, Gönül (1972), *Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*. Ankara: A.Ü. D.T.C. F. Yayınları.

ÖZDEMİR, Rıfat (1998), *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÖZDEMİR, Rıfat (1998), *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

TANPINAR, A. Hamdi (1999), *Beş Şehir*, İstanbul: Dergâh Yayınları (13. Baskı).

TEKELİ, İlhan (1991), "Ankara'da Tarih İçinde Sanayinin Gelişimi ve Mekânsal Farklılaşması", *Ankara'da Sanayi Üretiminin Tarihsel Gelişim Süreci ve Mekânsal Örgütlenme Biçimlerine İlişkin Çözümlemeler*. Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları.

©*Meçhul Seyyah(lar)ın Ankara Fotoğrafları* **(Frank Fokke Ferwarda Arşivi)**
© ***Kebikeç***

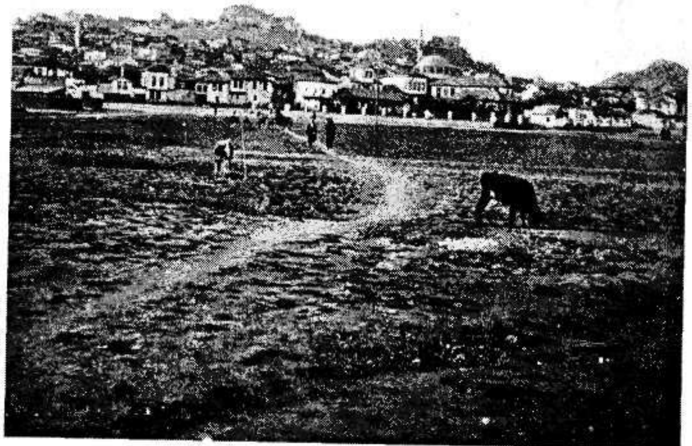

©*Meçhul Seyyah(lar)ın Ankara Fotoğrafları* **(Frank Fokke Ferwarda Arşivi)**
© ***Kebikeç***

ANKYRA (ANKARA) ve GALATLAR

M. Ali KAYA

Ankyra, Galatların Anadolu'yu istila etmiş olduğu tarihe kadar, Arrianos ve Curtius Rufus'tan başka hiç bir eskiçağ yazarının doğrudan ilgi alanına girmiş değildir. Dahası İ.Ö. II. yüzyılda yaşamış olan Pausanias'ın dışında, Galatlar dolayısıyla da olsa Ankyra'nın Galatlardan önceki tarihine ilişkin kayda değer bilgi aktaran bir başka eskiçağ yazarı yoktur. Açıkçası Galatlardan önce Ankyra'nın tarihi oldukça karanlıktır. İ.S. 527-565 yılları arasında yaşamış olan Stephanos Byzantinios, belki bu nedenle Ankyra'nın bir Phryg kenti olduğuna ilişkin yazılanları dikkate almamış ve İ.Ö. III. yüzyılda yaşamış olan Aphrodisiaslı Apollonios'un kayıtlarına itibar ederek, Ankara'nın tarihini Galatlarla başlatmıştır.

Apollonios'a göre Galatlar, Anadolu'ya geçer geçmez Pontos hükümdarları Mithridates ve Ariobarzanes ile birlikte Mısır kralı Ptolemaios tarafından gönderilmiş olan Mısır askerlerine karşı Karadeniz kıyısında savaşmışlar ve onları denize kadar sürerek gemilerinin çapalarını ele geçirmişlerdir. Pontos kralları, Karadeniz'de kazanılan zaferin bir ödülü olarak, bir şehir kurmaları ve bu şehre ele geçirdikleri gemi çapasını (ankyra) ad olarak vermeleri için Galatlara bir arazi bağışlamışlardır. Galatlar bu arazide üç kent kurmuşlardır. Bunlardan birisi Ankyra'dır, adını gemi çapasından almıştır. Diğer iki kent, Pessinus ve Tavion'dur. Her ikisi de adını Galat komutanlarından almıştır[1].

Mısır Kralı Ptolemaios'un Pontus krallarına karşı denizden yapmış olduğu bu saldırı "uydurma" denilebilecek kadar beklenmedik bir saldırıdır. Ancak imkansız değildir[2]. Öteyandan Apollonios'u kaynak olarak kullanmış olan Stephanos'un özellikle Pessinus[3] ve Ankyra'nın kurluşuyla ilgili satırları gerçeklerden uzaktır.

---

[1] Stephanos Byzantinios, *Ανκυρα* (s. 15-16). Ayrıca bk. Erzen 1946, 15 vd.

[2] Sinope (Sinop), Byzantion (İstanbul) ve Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğlisi) kentleriyle Mısır krallığı arasında dostça ilişkiler vardı. Serapis kültünün Sinope'de saygı gördüğü ve burada yapılan bir Serapis heykelinin Aleksandria'ya (İskenderiye) götürülmesiyle ilgili öykü, bu dostça ilişkinin kanıtıdır. Mısır kralı Ptolemaios, Pontos hükümdarlarının Bithynia ve Pontos kentlerine yapmış oldukları bir saldırı karşısında yardım amacıyla Karadeniz'e donanma göndermiş olabilir. Ayrıntılı bilgi ve kaynakça için bk. Jones 1937, 111; Magie 1950, II 1077 (n. 23) ve 1087 (n.37); Mitchell 1993, I 20.

[3] Efsaneye göre Pessinus, Phrygia kralı Midas tarafından kurulmuştur. Ancak arkeolojik araştırmalara göre buradaki yerleşimin tarihi daha eskidir. Bk. W. Ruge, "Pessinus". Şurada: *RE* XIX/1 (1937) 1104; Mitchell 1993, I 20.

İ.S. 95-175 yılları arasında yaşamış olan ve büyük olasılıkla Büyük İskender'in ordusunun Pers seferiyle ilgili resmi kayıtları kaynak olarak kullanmış olan Nikomedia'lı (İzmit) Arrianos'a göre, Büyük İskender Gordion'dan (Yassıhöyük) sonra Ankyra'ya gelmiş ve burada Paphlagonia'dan gelen elçileri kabul etmiştir[4]. Roma imparatoru Claudius zamanında yaşamış olan Curtius Rufus da İskender'in Ankyra'ya geldiğini ve burada askerlerinin sayımını yaptıktan sonra Paphlagonia'ya doğru ilerlemiş olduğunu kaydetmiştir[5].

Her iki eskiçağ tarihcisinden açıkça anlaşılmaktadır ki Ankyra, Stephanos Byzantinios'un yazdığı gibi ilk kez Galatlar tarafından iskan edilmiş ya da adını onların Mısır gemilerinden ele geçirdikleri gemi çapasından almış değildir. Tersine İskender'in Anadolu'yu istilası sırasında, yani Galatların Anadolu'yu istila etmiş oldukları tarihten yaklaşık elli beş yıl önce aynı adla bilinen bir yerleşim merkezidir.

"Yunanistan'ın Tasviri" adlı eserin yazarı olan Lydia doğumlu Pausanias'a göre Ankyra bir Phryg kentidir ve Gordios'un oğlu Midas tarafından kurulmuştur. Midas tarafından icat edilmiş olan gemi çapası, Pausanias'ın zamanına kadar, yani İ.S.II. yüzyıla değin Zeus tapınağında korunmuştur[6].

Stephanos Byzantinios ile Pausanias'ın tek ortak noktalarını "gemi çapası" oluşturmaktadır. Ancak ilki Galatların yerleşmiş olduğu Ankyra'nın adının gemi çapasından kaynaklandığını açıkça belirtirken, ikincisi Midas'ın kurmuş olduğu Ankyra ile icat etmiş olduğu gemi çapasını anlam bakımından açıkça ilişkilendirmekten kaçınmıştır. Stephanos Byzantinios'un "Ankyra" adının kökeni ile ilgili olarak Apollonios'tan aktarmış olduğu bilgiler, "ankyra" sözcüğünün eski Yunan dilinde "gemi çapası" anlamına gelmiş olmasından kaynaklanan bir yakıştırmadır.

İ.Ö. 69- İ.S. 19 yılları arasında yaşamış olan Amaseia'lı (Amasya) coğrafyacı Strabon ise "Ankyra" adının kökenine ilişkin hiç bir açıklamada bulunmamış, " Tektosaglar Lydia sınırındaki Blaundos yakınındaki küçük bir Phrygia kentiyle aynı adı taşıyan Ankyra kalesine sahiptir"[7] demekle yetinmiştir. Blaundos yakınındaki Ankyra ile gemi çapasını anlam bakımından ilişkilendiren hiç bir kayıt yoktur.

Roma hamamı ve Augustus tapınağı çevresinde yapılan arkeolojik sondajlarda gün ışığına çıkartılmış olan Phryg seramikleri[8], Ankara'nın Phrygler zamanında iskan edilmiş olduğunu kesin olarak kanıtlamakta, Ankyra'dan bir Phryg kenti olarak söz eden Pausanias'ı ise doğrulamaktadır.

Ankyra adını çeşitli Hitit metinlerinde geçen yer adlarıyla karşılaştırarak açıklamaya yönelik savlar ve Ankyra'nın Hititler zamanında bir yerleşim merkezi olarak kullanılmış olduğu şeklindeki varsayımlar, öyle görülüyor ki

[4] *Aleksandrou Anabasis* II.4.1: "Αυτος (sc. Αλεξανδρος) δε τη υστεραια επ Αγκυρα της Γαλατικης εστελλετο.". Galatların Anadolu'ya gelişi İskender'in Ankyra'ya gelişinden yaklaşık 55 yıl sonra olmuştur. Bu nedenle Arrianos'un "Αγκυρα της Γαλατικης" şeklindeki ifadesi doğru değildir.

[5] *Historia Aleksandri Magni*, III.1.22: " Iamque ad urbem Ankyram ventum erat; ubi numero capiorum inito Paphlagoniam intrat".

[6] Pausanias, *Graeciae Descriptio*, I.4.5: " ... Αγκυραν πολιν ελοντες Φρυγων, ην Μιδας ο Γορδιου προτερον ωκισεν– αγκυρα δε ην ο Μιδας ανευρεν, ην ετι και ες εμε εν ιερω Διος".

[7] *Geographika*, XII. 5.1: " τουτων (sc. Τεκτοσαγων) δ ην φρουριον Αγκυρα ονωνυμος τη προς Λυδιαν περι Βλαυδου πολιχνη Φρυγιακη ".

[8] Erzen 1946, 21 dn.1; Temizsoy 1996, 15 vd.

temelsizdir. Şimdiye kadar Ankara'nın merkezi ile Ankara kalesinde yapılan arkeolojik araştırmalar, Hitit çağına ait her hangi bir buluntuyu ortaya çıkarmış değildir[9]. Dolayısıyla Ankyra'da Phryglerden önce iskanın olmadığı ve Ankara'da tarihin Phryglerle başladığı, en azından şimdilik, kesinlikle söylenebilir.

Ankara'nın Phrygler dönemi tarihi karanlıktır. Phryg kralı Gordios'un oğlu Midas tarafından kurulmuş olduğu, Midas'ın Ankyra'da Silenos'u yakalamak için şarap karıştırarak tuzak kurduğu şeklindeki söylencesel nitelikli kayıtların[10], Ankyra'nın önemli bir Phryg yerleşim merkezi olduğunun ötesinde, tarihi açıdan fazla bir önemi yoktur.

Phrygia Krallığı'nın yıkılmış olduğu tarihten İskender'in Ankyra'ya gelmiş olduğu tarihe değin, yaklaşık üç yüz elli yıl, Ankara'nın siyasal tarihinden söz etmek olanaksızdır. Ancak Anadolu'nun bu dönemdeki siyasi yapısına bakıldığında, İ.Ö. 590-547 yılları arasında Lydia Krallığı'nın, Lydia Krallığı yıkılınca (İ.Ö.547), bu krallığı yıkan Pers Krallığı'nın sınırları içinde kalmış olduğu anlaşılmaktadır[11].

Makedonya kralı İskender'in Anadolu'yu fethetmiş olduğu tarihte, yani İ.Ö. 334 yılında, Ankyra öyle görülüyor ki hala önemli bir yerleşim merkeziydi. Nitekim İskender, yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi[12], askerlerinin sayımını yapmak için Ankyra'da oyalanmış, bu arada Paphlagonia'dan gelen elçilerle görüşmüştür. Bu tarihte İskender imparatorluğunun bir parçası yapılmış olan Ankyra, İskender tarafından Kalas adlı generale bırakılmış olan Phrygia satraplığının sınırları içerisinde kalmıştır[13].

Diadokhlar devri, yani İskender öldükten sonra (İ.Ö. 323) onun imparatorluğunun başına geçmek için birbirleriyle savaşan generalleri dönemi Ankyra tarihi konusunda antik kaynaklarımız yine sessizdir. Bu dönemde, Galatların istilasına değin, Ankyra'dan söz eden hiç bir eskiçağ yazarı yoktur. Ancak Ankyra'nın içinde bulunduğu Phrygia bölgesinin İskender'in ölümünden sonra kurulan Hellenistik krallıklardan hangisinin sınırları içinde kaldığının bilinmesi, kısmen aydınlatıcıdır. Bu krallıklardan ilki, Antigonos Monophtalmos'un Krallığı'dır. Antigonos krallığını Phrygia'da kurmuştur. İkincisi Bithynia Krallığı'dır. İ.Ö. 301 yılında Antigonos'un ölümüyle sonuçlanan İpsos Savaşı'nın ardından Bythynia kralı Lysimakhos'un egemenliğine girmiş olan Phrygia, İ.Ö. 281 yılında meydana gelen Korupedion Savaşı sonunda ise, bu savaşın galibi I. Seleukos'un Suriye Krallığı'nın bir parçası olmuştur[14]. Ankyra, Suriye kralı II. Seleukos zamanında (İ.Ö. 246-225), bu kralın Pontus kralı II. Mithridates ile evlenen kızı Laodikeia'ya Phrygia'yı çeyiz olarak

---

[9] Erzen 1946, 22 vd.; Schacher 1993, 73 vd.

[10] Pausanias, *Graeciae Descriptio* I.4.5: "... ταυτην οινω κερασαι Μιδαν φασιν επι την θηραν του Σιληνου...".

[11] Lydia krallığı ile Media krallığı arasıdaki sınır Kızılırmak'tır. Bk. Herodotos, *Historiae* I, 6; 28; 72. Lydia Krallığı'nı ortadan kaldıran Persler, tüm Anadolu'yu istila etmiş ve bu ülke Pers krallarının atadığı satraplarca yönetilmiştir. Bk. Mansel 1984, 253 vd.

[12] Bk. dn. 4-5.

[13] Arrianos, *Aleksandrou Anabasis* II.4.1: Paphlagonia da Phrygia satrabı Kalas'ın emrine verilmiştir.

[14] Korupedion Savaşı için bk. W. M. Tarn, "The New Hellenistic Kingdom". Şurada: *Cambridge Ancient History*. VII, Cambridge (1978), 98; Magie 1950, I 190, II 1088 (n. 38); Mansel 1984, 467 vd.; M. Özsait, "Anadolu'da Hellenistik Dönem". Şurada: *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, II. Görsel Yayınları 1982, 348 vd.

vermesi[15] üzerine Pontos Krallığı'nın bir parçası olmuştur.

Galatlar Korupedion Savaşı'ndan iki ya da üç yıl sonra (İ.Ö. 279/78) Anadolu'yu istila etmişlerdir[16]. Suriye kralı II. Seleukos zamanında ise kesin olarak kendi adlarıyla anılacak olan doğu Phrygia'ya (Galatia) yerleşmişlerdir[17]. Bu nedenle Phrygia, İ.Ö. III. yüzyıl ortalarında, Suriye Krallığı ya da Pontos Krallığı'nın fiilen kontrolleri altına girmiş değildir. Phrygia'nın II. Seleukos tarafından kızına çeyiz olarak verilmesi, Suriye krallarının kendilerini İskender imparatorluğunun tek mirascısı olarak görme alışkanlıklarından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan Phrygia'nın çeyiz olarak verilmesi, Galatların yeni yurtlarındaki siyasal konumunun II. Seleukos zamanında henüz uluslararası düzeyde tanınmamış olduğuna işaret etmektedir.

Galatlar, Leonnarios (ya da Lonorius) ve Lutarios adlı iki önderin (regulus) komutasında iki grup halinde, aynı tarihte, Anadolu'ya geçmişlerdir. Birisi Bithynia hükümdarı Nikomedes'in yardımıyla Bosporos (İstanbul) Boğazı'nı geçerken, diğeri Hellespontos (Çanakkale) Boğazı'nın güney kıyısına- bu kıyı bölgesinin atlı birliği komutanı (praefectus) Antipater tarafından sağlanmış olan gemiler ve kravazörler sayesinde ayak basmıştır[18]. Bu şekilde Anadolu'ya geçtikten sonra yeniden biraraya gelen Galatlar, bu sırada Bithynia'da kardeşi Zipoetas'a karşı taht kavgası yapan Nikomedes'in yanında yer almışlardır[19].

İ.S. III. yüzyılda yaşamış olan Marcus Iustinus'a göre, Bithynia hükümdarı Nikomedes, kardeşi Zipoetas'a karşı savaşını zaferle sonuçlandırınca, krallığını kendisine yardım eden Galatlarla paylaşmıştır. Galatlar kendi paylarına düşen bölgeye *Gallograecia* adını vermişlerdir[20].

Stephanos Byzantinios'un Apollonios'a atfen verdiği bilgilere göre ise Galatlar, Anadolu'ya geçer geçmez[21], yani İ.Ö. 279/78 yılında, Pontos hükümdarları I. Mithridates ve Ariobarzanes'ten, Ankyra, Pessinus ve Tavion'u içine alan bölgeyi ödül olarak almışlardır.

Her iki tarihçinin yazdıkları, hiç kuşkusuz tamamıyla doğru değildir. Daha önce belirtmiş olduğumuz gibi, Stephanos Byzantinios'un özellikle Pessinus ve Ankyra'nın kuruluşuyla ilgili satırları uydurmadır. Öteyandan bu tarihçilerin Galatların Anadolu'ya geçer geçmez yeni yurtlarına yerleşmiş oldukları konusunda hem fikir olmaları, kanımızca doğu Phrygia'nın siyasal statüsüsün belirsizliğinden kaynaklanmaktadır. Phrygia, Korupedion Savaşı'nın sonunda yasal olarak Suriye Krallığı'nın bir parçası olmasına karşın, fiilen bu krallığın yönetimi altına girmiş değildir. Bu nedenle, sözünü ettiğimiz krallıklar Galatları, kabaca Ankyra, Tavium ve Pessinus'un içinde bulunduğu bölgeye yerleştirerek, hem Suriye

[15] Eusebios, *Khronika*, I. 251. Ayrıca bk. Magie 1950, I 190 ve II 1088 (n.38). Phrygia'nın Laodikeia'ya çeyiz olarak verilmesi, büyük olasılıkla İ.Ö. 230 yılından önceki bir tarihte olmuştur. Çünkü bu tarihte Galatların Galatia'daki siyasal konumları Antiokhos Hieraks tarafından resmen tanınmıştır. Bk. aşağıda dn. 44.

[16] Pausanias, (X.23.14) Galatların Asia'ya geçişini Demokles'in arkhon olduğu zamana tarihlemiştir. Galatların Anadolu'yu istila etmiş olduğu tarih konusunda bk. Stähelin 1973, 6 vd (İ.Ö. 278/77); Erzen 1946, 41 vd.

[17] Bk. aşağıda dn. 31 ve 32.

[18] Livius, *Ab urbe condita* XXXVIII. 16. 2-9.

[19] Livius, *Ab Urbe Condita* XXXVIII.16. 9-10; Iustinus, *Epitome* XXV.2.11.

[20] *Epitome* XXV.2.11: "Itaque in auxilium a Bythyniae rege invocati, regnum cum eo parta victoria diviserunt, eamque regionem Gallograeciam cognominaverunt".

[21] *Αγκυρα* (s. 15-16).

Krallığı'nın orta Anadolu'ya egemen olmasına engel olmayı hem de gerektiğinde Galatlardan üçretli asker olarak yararlanmayı düşünmüş olmalıdırlar. Ancak Galatlar, daha sonra kendi adlarıyla anılacak olan bu bölgeyi (Galatia), Iustinus ve Stephanos Byzantinios'un yazdıkları gibi Bythynia kralı ya da Pontus kralları tarafından bağışlanmış olsa bile, cazip bulmamışlardır. Çünkü onlar, Propontis'in (Marmara) kuzey kıyılarında bulundukları sırada buradaki komşularından Asia kentlerinin çok verimli olduklarını öğrenmişler ve bu nedenle Anadolu'ya geçmek arzusuna kapılmışlardır[22]. Nitekim, Zipoetas'a karşı yapmış oldukları savaştan hemen sonra Batı Anadolu'nun zengin şehirlerine yönelmişlerdir.

Zipoetas'a karşı yapmış oldukları savaştan sonra gözlerini batı Anadolu'nun zengin kentlerine çeviren Galatlar, burada birden bire Tolostobogiler, Trokmeler ve Tektosaglar olmak üzere üç boy (tres gentes) olarak ortaya çıkmışlardır. Batı Anadolu'yu alacakları vergiye göre, kura çekmek şeklinde demokratik bir yöntemle aralarında paylaşan bu üç boydan Tolostobogilerin payına İonia ve Aiolia bölgleri, Trokmelerin payına Hellespontos bölgesi, Tektosagların payına Batı Anadolu'nun iç kesimleri düşmüştür[23].

Trokme ve Tolostobogi boyları, bu adlarını önderlerinden alırken Tektosaglar Keltika'daki adlarını korumuşlardır[24]. İ.Ö. 279/78 yılında Brennos komutasında Delphoi'a saldıran Galatlar arasında adı geçen Tektosaglar[25], Delphoi bozgunundan sonra diğer soydaşlarıyla birlikte Asya'ya ve Trakya'ya kaçmışlardır[26]. Ancak Anadolu'da adını ilk kez vergi bölgesi paylaşımı sırasında işittiğimiz Tektosagların, Delphoi bozgunundan sonra Asia'ya kaçan Galatlar olduğunu ya da olmadığını iddia etmek oldukça zordur. Öteyandan Tektosaglar, Leonnarios ve Lutarios komutasında Anadolu'ya geçen toplam yirmi bin[27] Galat arasında yer alan bir grup değil de, Delphoi bozgunundan sonra Anadolu'ya kaçan ayrı bir grup olsalar bile, vergi bölgesi paylaşımının demokratik bir yöntemle yapılmış olması, onların diğer iki boy ile aynı zamanda Anadolu'ya geçmiş olduklarını göstermektedir.

Batı Anadolu kentlerinin birçoğu Galatların saldırılarına uğramış ve onlar tarafından yağmalanmıştır[28]. Pergamon hükümdarı Philetairos, Galatlara karşı savaşan Kyzikos(Balkız) kentine hem asker hem de para

---

[22] Livius, *Ab Urbe Condita* XXXVIII.16.4: "cupido inde eos in Asiam transeundi, audientes ex propinquo quanta ubertas eius terrae esset, cepit".

[23] Livius, *Ab Urbe Condita* XXXVIII.16.11-12: "postremo cum tres essent gentes, Tolostobogii, Trokmi, Tectosages, in tres partes, qua cuique populorum suorum vectigalis Asia esset, diviserunt. Trocmis Hellesponti ora data; Tolostobogii Aeoliam atque Ioniam, Tectosages mediterranea Asiae sortiti sunt.".

[24] Strabon, *Geographika* XXII.5.1; IV. 1.13.

[25] Strabon, *Geographika* IV.1.13.

[26] Iustinus, *Epitome* XXXII. 3: "Namque Galli bello adversus Delphos infeliciter gesto, in quo maiorem vim numinis, quam hostium senserat, amisso Brenno duce, pars in Asiam, pars in Thraciam extorres fugerant... Tektosages autem.."; Pausanias'a göre (*Graeciae Descriptio* I.4.5) Asia'ya kaçmışlar, Diodoros'a göre (*Bibliotheke* XXII. 9) Delphoi'dan kaçtıktan sonra hayatta kalanlar Makedonia'da yeniden biraraya gelmişlerdir.

[27] Livius, *Ab Urbe Condita* XXXVII. 16.2; 16.9.

[28] Ilium, Kyzikos, Miletos (Balat), Thyateira (Akhisar), Priene (Güllübahçe) Galatların, Anadolu'ya geçtikleri ilk on yıl içerisinde, saldırılarına uğrayan kentler olmuşlardır. Bk.Stähelin 1973, 8 vd.; Magie 1950, II 729 vd. (n. 9-11) ve 897 (n. 108); Wörrle 1975, 62 vd.; Strobel 1991, 118 vd.; Mitchell 1993, I 16 vd.

yardımında bulunmuştur[29]. Ancak ne Philetairos ne onun ardılı Eumenes ne de Batı Anadolu kentleri Galat saldırılarını durdurabilmişlerdir. Galat saldırılarından ve yağmalarından kurtulabilmenin tek yolu, istedikleri vergiyi onlara ödemek olmuştur. Galatlar, Anadolu'ya geçmiş oldukları tarihten itibaren yaklaşık on yıl bu şekilde batı Anadolu kentlerine saldırarak, onların topraklarında yağma ve talan yaparak, onlardan vergi ya da daha açık bir deyişle haraç alarak başı boş göçebe bir yaşam sürmüşlerdir[30].

İ.Ö. 270/ 269 yılında Galatlarla savaşan Suriye (Seleukoslar) kralı I. Atiokhos, Anadolu'da Galatlara karşı savaşıp da onları yenen ilk Hellenistik kraldır. Galat süvarilerine karşı fillerini kullandığı için "Filler Savaşı" olarak da anılan bu savaşın I. Antiokhos'un zaferiyle sonuçlanması, batı Anadolu şehirlerince alkışlanmış ve krala *soter* (*kurtarıcı*) ünvanının verilmesini sağlamıştır[31]. Ancak kral, bu zaferine rağmen Galatları sindirmeyi başaramayınca, Ankyra'nın da içinde bulunduğu Kızılırmak havzasına (Galatia) yerleşmelerini sağlayarak onlarla bir uzlaşmaya varmak zorunda kalmıştır. Livius'un "Suriye kralları, krallığın sonuna değin Galatlara vergi ödeye hayır diyemediler" şeklindeki ifadesi[32], ancak böyle bir uzlaşmanın varlığıyla anlam kazanabilir.

Galatların İ.Ö. 270/69 yılında Suriye kralı I. Antiokhos'a karşı yenilgilerinden sonra yerleşmiş oldukları bölge, *Gallograecia* veya *Galatia* adını almıştır. Üç Galat boyu yeni ülkelerini, vergi bölgesi paylaşımında olduğu gibi, büyük olasılıkla kura çekmek yöntemiyle aralarında bölüşmüşlerdir. Ankyra ve çevresine Tektosaglar yerleşirken, Tavion (Büyük Nefes Köy) merkez olmak üzere Halys'ün (Kızılırmak) doğusu Trokmelerin, Gordion (Yassıhöyük) civarı, Pessinus (Ballıhisar) dışta kalmak üzere Tektosagların güneyi ve batısı Tolostobogilerin olmuştur[33].

Tektosagların, Ankyra'ya yerleşmelerinden sonra, batı Anadolu'ya yapmış oldukları saldırıları seyrekleşmiş, ancak sona ermemiştir. Yağma seferleri düzenlemeye, savaşmaya, vergi/haraç almaya, şantaj ve ücretli askerlik yapmaya, yeni ülkelerindeki yaşamlarını bu yollardan kazanmaya devam etmişlerdir. Tektosagların yağma bölgesinde yer alan

---

[29] Strabon, *Geographika* XIII.1.27; *OGIS* 748; Magie 1950, II 729 (n. 9); R. E. Allen, *The Attalid Kingdom*. Constitutional History. Oxford 1983, 31 dn.8 ve 136 vd.; Mitchell 1993, I 16; Strobel 1991, 119.

[30] Galatlara vergi ödemeyi reddeden Anadolu'daki ilk Hellenistik kral Pergamon kralı II. Attalos olmuştur. Bk. Livius, *Ab Urbe Condita* XXXVIII.16.14: " ...ut Syriae quoque ad postremum reges stipendium dare non abnuerent. Primus Asiam incolentium abnuit Attalus, pater regis Eumenjs...". Galatlara ödenen verginin *Galatika* adını almıştır. Bk. *OGIS* 223; Jones 1937, 113.

[31] Appianos, *Syriaka* 65: " Αντιοχος μεν πρωτος οδε ο της μητρυιας ερασθεις, ος και σωτηρ επεκληθη Γαλατας εκ της Ευρωτης ες την Ασιαν εσβαλιντας". Savaşın tarihi konusunda farklı görüşler vardır. Bk. Stähelin 1973, 12 vd.; Magie 1950, II 731 (n. 12);Wörrle 1975, 66 vd.; Strobel 1991, 123; Mitchell 1993, 18 dn.61.

[32] Bk. yukarıda dn. 30.

[33] Memnon dışındaki antik yazarlar, Ankyra'ya yerleşen Galat boyunun Tektosaglar olduğunda yaklaşık olarak aynı görüştedirler. Bk. Memnon, *Peri Herakleias* XIX.5 (= *FHG* 3, 536): " Τροκμοι μεν Αγκυρα..."; Strabon, *Geographika* XII.5.2: "Αγκυραν πολιν Τεκτοσαγων..."; Plinius, *Naturalis Historia* V. 146. "... Oppida Tectosagum Ankyra...". Polybios (XXI.39.1-2) ve onu kaynak olarak kullanan Livius'tan (XXXVIII. 24.1; 25.1) da Ankyra'ya yerleşenlerinTektosaglar olduğu anlaşılmaktadır. Roma dönemi Galatia Eyaleti'ne ait yazıtlar ve sikkeler Memnon'dan kaynaklanan kuşkuları ortadan kaldırmıştır. Bk. *CIG* 4010- 4011.

Laodikeia (Goncalı) İ.Ö. 267 yılında[34], Themissonion (Karahöyük) ve Kelainai-Apameia (Dinar) İ.Ö. 250'li yıllarda[35] saldırıya uğrayan kentler olmuştur. Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğlisi) ve Teos (Sığacık) kentleri de Filler Savaşı'ndan sonra, İ.Ö. 250'li yıllarda Galat saldırılarından nasiplerini almışlardır[36]. Galatlara vergi ödemeyi reddeden ilk Hellenistik hükümdar, Pergamon'lu I. Attalos olmuştur[37]. Galatlar, vergi ödemeyi reddettiği gekçesiyle onun ülkesi Pergamon'a saldırmışlardır. I.Attalos, İ.Ö. 241 yılında, Mysia'daki Kaikos (Bakırçay) ırmağı yakınındaki Naksara'da meydana gelen savaşta Galatları yenerek, ülkesini yağma edilmekten kurtarmıştır. I. Attalos, Galatlara karşı kazanmış olduğu bu zafer üzerine kendisini "kral" ilan etmiş ve onun bu zaferi, tıpkı Suriye kralı I. Antiokhos'unki gibi, batı Anadolu şehirlerince alkışlanmış ve ona *soter* (*kurtarıcı*) ünvanını kazandırmıştır[38].

Suriye Krallığı, Filler Savaşı'na rağmen Galatlara vergi ödemeye devam etmiştir[39]. Hatta onların güneye inmelerini önlemek için, bu yönde savunma amaçlı askeri koloniler kurmak zorunda kalmıştır[40].

Galatlar, İ.Ö. 241-236 (?) yılları arasında meydana gelen ve Kardeşler Savaşı olarak da bilinen Suriye kralı II. Seleukos ve kardeşi Antiokhos Hieraks arasındaki savaşta, ikincisinin ücretli askeri olarak yer almışlardır. Kardeşlerin ilk savaşında (İ.Ö. 241/40) II. Seleukos galip gelmiştir[41]. İkinci savaş İ.Ö. 240- 236 yılları arasındaki bir tarihte Ankyra yakınlarında meydana gelmiş ve buradaki savaşta Suriye kralı II. Seleukos'u yenmiştir[42].

Galatlar, Ankyra Savaşı'ndan sonra, yine Antiokhos Hieraks'ın ücretli askerleri olarak Pergamon Krallığı'nın topraklarına saldırarak, Pergamon kentini kuşatmışlardır. Ancak Pergamon kralı I. Attalos'un direnişini kıramamaları, Hieraks ile Galatlatlar arasında anlaşmazlık çıkmasına ve Galatların isyan ederek ondan ayrılmalarına neden olmuştur. Galatlar, Hieraks'tan ayrı olarak Pergamon'daki Aphrodit tapınağına (Aphrodision)

---

[34] L. Robert, *Villes d'asie Mineure*. Paris 1962, 112; Wörrle 1975, 65; Strobell 1991, 123 dn. 151; Mitchell 1993, 17.

[35] Pausanias, *Greciae Descriptio* X.30.9; 32.1-4; Saldırıların yapılmış olduğu tarihler konusunda farklı görüşler vardır. Bk. Stähelin 1973, 9; Magie 1950, II 731 (n. 11); Strobel 1991, 123 dn. 153; Mitchell 1993, I 17.

[36] Strobel 1991, 125 dn. 161; Mitchell 1993, I 17.

[37] Bk. yukarıda dn. 30.

[38] Pausanios (I. 8.2) ve Strabon'dan (XII. 5.1) Galatları yeni ülkelerine (Galatia) çekilmeye zorlayan II. Attalos olmuştur. Acak bu yazarların ifadeleri doğru kabul edilecek olursa, Galatların batı Anadolu'da kadınları, çocukları, yaşlıları ve hastalarıyla birlikte yersiz yurtsuz başıboş yaklaşık kırk ya da elli yıl dolaşmış olmaları garakir ki buna inanmak güçtür. Savaş ve soter ünvanı için ayrıca bk. Pausanias, *Greciae Descriptio* I. 4.5; 25.2; Livius, *Ab Urbe Condita* XXXVIII.16.14; Stähelin 1973, 20 vd.; Magie 1950, II 735 (n.20); Hansen 1947, 29 ve 37 vd.; *OGIS* 269 ve 276.

[39] Bk. yukarıda dn. 30.

[40] Koloniler için bk. G. Cohen, *The Seleukid Colonies*. Studies in founding, Administration and Organization. Wiesbaden 1978, 15.

[41] Iustinus, *Epitome* XXVII.2.10-11; XLI.4.4 ve 7; Pompeius Trogus, *Prologi* 27; Magie 1950, II 737 (n. 23 ve 24); Mitchell 1993, I 22.

[42] Pompeius Trogus, *Prologi* 27; " item in Asia adversus fratrem suum Hieraum. quo bello Angurae victus est a Gallis". Ankyra Savaşı'nın tarihi konusunda kaynaklar için bk. yuarıda dn. 41. II. Seleukos, Ankyra Savaşı'ndan sonra Kilikia'ya kaçmış ve oradan bir ordu toplayarak krallığının doğusundaki isyanları bastırmak üzere İ.Ö. 236 yılında Parthia'ya ve Baktria'ya gitmiştir. Ölmüş olduğu 226 yılına kadar da Anadolu'ya dönmemiştir. Bk. N. Debevoise, *A Political History of Parthia*. New York 1968, 12 vd. dn. 55; Mitchell 1993, I 20.

saldırmışlardır. İ.Ö. 230 yılında, tapınak yakınlarında meydana gelen savaşta I. Attalos'a ikinci kez yenilmişlerdir. Bu savaşta Ankyra'ya yerleşmiş olan Tektosaglar ile Gordion civarına yerleşmiş olan Tolostobogiler yer almıştır[43].

Galatlar, Aphrodit tapınağı yakınında Pergamon kralı I. Attalos'a yenildikten sonra, daha önce isyan ederek terk ettikleri Antiokhos Hieraks'ın bizzat yaşamını hedef alarak peşinden gitmişlerdir. Ancak Mısır kralı Ptolemaios'tan yardım alan Antiokhos Hieraks, Ephesos (Selçuk) yakınlarında Galatları yenmiş ve onlarla bir ittifak antlaşması yapmıştır[44].

Antiokhos Hieraks, Galatlarla ittifak antlaşması yapan ilk Hellenistik kraldır. Bir başka deyişle Galatların Anadolu'da siyasal bir güç olarak varlıkları, onların Anadolu'yu istila etmiş oldukları tarihten yaklaşık yarım asır sonra bir Hellenistik kral tarafından resmen tanınmıştır. Böylece Ankyra'yı yurt edinen Tektosagların buradaki konumu da yasallaşmıştır.

Galatları yaşadıkları ülkede hedef alan ikinci saldırıyı Romalılar gerçekleştirmiştir. Galatların İ.Ö. 190 yılında meydana gelen Magnesia Savaşı'nda Ramalılara karşı Suriye kralı III.Antiokhos'un üçretli askerleri ya da müttefiki olarak yer almış olmaları, Romalı komutan Gn. Manlius'un İ.Ö. 189 yılındaki Galat seferinin gerekçesi olmuştur[45]. Galatlar, Manlius'un komutasındaki Roma ordularına karşı biri Olympos dağında diğeri Ankyra yakınındaki Magaba dağında (Elma Dağ) olmak üzere iki kez savaşmışlardır. Romalılar, bu savaşlarda Ortiagon adlı bir beyin komutası altında toplanmış olan en az onsekiz bin Galatı, kadın, çocuk ve yaşlı ayırt etmeksizin katletmiş ve kırkbin Galatı esir almışlardır[46].

İ.Ö. 189 yılı baharında Roma'nın ve Suriye Krallığı'nın temsilcilerinin yanısıra, Anadolu'daki pek çok kent ve kavimin temsilcilerinin katılımıyla gerçekleştirilen Apameia Barışı konferansında, Galatlara uygun görülen siyasi statü, öyle görülüyor ki Pergamon Krallığı'na bağımlılıktı. Nitekim Manlius'un Apameia Barışı konferansı öncesinde Toros dağlarının kuzeyindeki ve kuzey batısındaki tüm kent ve kavimlerin elçilerini kabul etmiş olduğu bir konferansta[47]

[43] Polybios, *Historiai* XVIII.2.2 ve 6.4; Livius, *Ab Urbe Condita* XVII. 33.5 ve 34.9; Magie 1950, I 6; II 738 vd. (n. 24); Mitchell 1993, I 21 vd..

[44] Iustinus, *Epitome* XXVII.2.12: " (Antiokhus)... societatemque cum mercanariis suis (Gallis)". Ayrıca bk. Mitchell 1993, I 20.

[45] Galatlar bu savaşta üç bin yaya ve iki bin beşyüz atlıyla yer almışlardır. Bk. Polybios, *Historiai* XXI.16-17; Livius, *Ab Urbe Condita* XXXVII. 40.4-14; XXXVIII.8.18; Appianos, *Syriaka* 32.

[46] Manlius, Olympos dağındaki savaşı Tolostobogilerle yapmış, ancak bu savaşta Tektosaglar da yer almıştır. Magaba dağı savaşı Tektosaglar ve Romalılar arasında olmuş, burada Trokmeler, Tektosagların yanında yer almışlardır. Savaşlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Polybios, *Historiai* XXI. 16-17; Livius, *Ab Urbe Condita* XXXVIII. 21 vd. Türkçe çevirisi için bk. " Gn. Manlius'un Galat Seferi". (Çev. M. Ali Kaya). *Tarih İncelemeleri Dergisi* X (1995) 370 vd. Olympos dağının lokalizasyonu kesin olarak yapılmış değildir. Appianos'a göre (*Syriaka* 42) Olympos, Mysia'dadır. Manlius burada kendisine karşı savaşan Tolistoboiların (= Tolostobogiler) kırk binini esir almış ve onların silahlarını yakmıştır. Tektosaglar ve Trokmelerden sekiz bin kişi ölmüştür. Ayrıca bk. Magie 1950, I 20 vd.; II 764 vd. (n. 59).

[47] Apameia konferansından önce gerçekleştirilmiş olan bu konferansın yeri belli değildir. Ancak Manlius'un buradan Apameia'ya sekiz günlük bir yürüyüş sonunda ulaştığı bilinmektedir. Bk. Livius, *Ab Urbe Condita* XXXVIII.37.8: " (Manlius) Principio deinde veris lustrato exercitu profectus die octavo Apameiam venit". Ramsay, bu konferansın yapıldığı yerin Amorion (Emirdağ) yakınında olabileceğini düşünmüştür. Bk. W.M.

Galat elçileriyle de görüşmüş, ancak onlara barış koşullarıyla ilgili yanıtın Pergamon kralı Eumenes'in Roma'dan dönmesinden sonra verileceğini söylemiştir[48]. Ayrıca Manlius'un, Apameia Barışı konferansından sonra Hellespontos'ta görüştüğü Galat elçilerini, Pergamon kralı II. Eumenes ile barışı korumalarını, geleneksel yağmalarına son vermelerini ve kendi sınırları içinde kalmalarını söyleyerek, uyardığı bilinmektedir[49].

Galatlar, Manlius'un uyarısına rağmen Apameia Barışı konferansında kendilerine uygun görülen bu siyasal statüyü, öyle görülüyor ki tanımamak için direnmişlerdir. Nitekim İ.Ö. 184 ya da 183 yılında Pergamon Krallığı ile Bithynia Krallığı arasında, Bithynia'daki Lypetron dağında meydana gelen savaşa ikincisinin müttefiki olarak katılmışlardır[50]. İ.Ö. 182 yılında Pontus kralı Pharnakes'in Kassiknatos ve Gaezatoriks adlı iki Galat beyi ile anlaşarak Galatia'yı istila etmesi ise, Pergamon kralının şiddetli tepkisine neden olmuştur. Pergamon kralı II. Eumenes, Pharnakes'in Galatia'yı istila etmesini protesto etmek için bir taraftan Roma senatosuna başvururken, diğer taraftan kardeşi Attalos'un komutasındaki bir orduyu Galatia'ya göndermiştir. Sonuçta Pontus ordusu Galatia'dan çekilmiş, Galat beyleri Kassiknatos ve Gaezatoriks, Attalos'tan kralın tüm emirlerine itaat edeceklerine söz vererek koruma istemişlerdir. Ancak onların istekleri Attalos tarafından geri çevrilmiştir[51].

Pergamon kralı II. Eumenes ile Pontos kralı Pharnakes arasında İ.Ö. 180/79 yılında meydana gelen savaş, ikincisinin yenilgisiyle sonuçlanmış ve Pharnakes'in daha önce Galat beyleriyle yapmış olduğu antlaşmaların tümü hükümsüz kılınmıştır. Pontos kralının nedeni ne olursa olsun Galatia'ya girmesi yasaklanmıştır[52]. İ.Ö. 171 ve 169 yıllarında II. Eumenes'in Yunanistan'a gönderdiği askeri güçler arasında Galatlar da yer almıştır[53]..

Galatların İ.Ö. 168/67 yılında Synnada (Şuhut) yakınlarında Pergamon kralına yenilmeleri, onlara tam bağımsızlıklarını kazandıracak süreci başlatmıştır. Romalı senatörler, Roma'ya gelerek II. Eumenes'ten şikayetçi olan Galat temsilcilerini dinledikten sonra Galatların bağımsızlıklarını ilan eden bir senato kararı çıkarmışlardır. Bu karar, daha sonra Bithynia kralı Prusias'ın Galatlar lehine Roma senatosuna yapmış olduğu şikayet üzerine, bir kez daha ilan edilerek sağlam-

---

Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*. II. Oxford 1989, 423 dn. 3. Apameia Barışı konferansı için bk. Polybios, *Historiai* XXI. 43 (45); Livius, *Ab Urbe Condita* XXXVIII. 38; Diodoros, *Bibliotheke* II.29.10; Appianos, *Syriaka* 38-39.

[48] Livius, *Ab Urbe Condita* XXXVIII. 37.6: " Gallis responsum cum Eumenes rex venisset, tum daturum iis leges".

[49] Livius, *Ab Urbe Condita* XXXVIII.40.1-3: " His foederibusque datis Manlius cum decem legati omnique exercitu ad Hellespontum profectus, evocatis eo regulis Gallorum, leges quibus cum Eumene servarent dixit, denuntavit ut morem vagandi cum armis finiret agrorumque suorum terminis se continerent".

[50] Polybios, *Historiai* XXV.2.4; Erzen 1946, 46 vd.; Hansen 1947, 83; Magie 1950, I 20; II 764 ve 1196 (n.39); Mitchell 1993, I 24 dn. 138 (Lypedron dağının bu günkü yeri belli değildir).

[51] Pompeius Trogus, *Prologi* 32 ; Polybios, *Historiai* XXIV. 24.8 (Eumenes'i Galat beyi Ortiagon ve Pontos kralı Pharnakes'e karşı savaşı); XXII.8.5; XXIII. 1.4; XXIV. 14 (Galat beyleri ve Attalos); Livius, *Ab urbe condita* XXXIX.46.9 (Pontos ordusunun Galatia'yı işgali): XXIII. 9. 1-4; XXV. 2.4; XL.20.1-4 (Attalos ve Romalı senatörler). Ayrıca bk. Hansen 1947, 80; Magie 1950, I 20 vd.; II 764 (n. 59); Mitchell 1993, I 24.

[52] Polybios, *Historiai* XXV.2.4.

[53] Magie 1950, II 765 (n. 60).

laştırılmıştır[54]. İ.Ö. 159 yılında II. Eumenes'in yerine geçen II. Attalos, Roma'nın tepkisinden korktuğu için Galatlara karşı yapmayı düşündüğü seferden vazgeçmiş[55] ve böylece Galatlar, Apameia Barışı konferansında kaybettikleri bağımsızlıklarını kesin olarak yeniden elde etmişlerdir.

Manlius'un Galat seferi, Galat saldırganlığına büyük ölçüde son vermiştir. Ancak Batı Anadolu kentleri Galatlardan korkmaya ve onları terörist olarak görmeye devam etmişlerdir. Zira İ.Ö. 184/83 yılında Lypetron dağındaki savaşta Ortiagon komutasındaki Galatların yenilmesi, savaşın galibi II. Eumenes'e *soter* (*kurtarıcı*) ünvanını kazandırdığı[56] ve II. Eumenes'in Galatlara karşı İ.Ö. 167 yılında Synnada yakınlarında kazanmış olduğu zaferin batı Anadolu kentlerince coşkuyla karşılandığı, kralı onore eden heykellerin dikildiği ve Sardeis kentinin bu zaferin anısına bayramlar düzenlediği bilinmektedir[57]. Ancak Galatlar İ.Ö. II. yüzyıl ortalarına doğru Roma'nın etkisi altına girmiş ve özellikle Pergamon Krallığı'nın, III. Attalos'un İ.Ö. 133 yılında ölmesinden sonra, Romalılar tarafından bir eyalet (Provincia Asia) olarak düzenlenmesiyle birlikte batı Anadolu kenlerinin korkacakları ya da bir tehdit olarak görecekleri bir kavim olmaktan çıkmıştır.

Asia Eyaleti'nin kurulmasından sonra, İ.Ö. 129 yılında, Büyük Phrygia'nın V. Mihridates'e bağışlanmasıyla (ya da satılmasıyla)[58] büyük olasılıkla Pontos Krallığı'na bağımlı kılınan Galatlar, İ.Ö. 120 yılında yeniden bağımsızlıklarını elde etmişlerdir[59]. İ.Ö. 103 yılında ülkelerini istila eden Pontos kralı VI. Mithridates[60] ile İ.Ö. 94 yılında ittifak yapmış olan Galatlar[61], İ.Ö. 89 yılında başlayan Mithridates savaşlarının ilkinde hem Pontos ordusunda hem de Roma ordusunda üçretli asker olarak yer almışlardır[62]. İ.Ö. 86 yılında, Galat beylerinin tümünü Pergamon'a davet eden VI. Mithridates, onları, kaçarak kurtulmayı başarabilen üçü dışında, tuzağa düşürerek katletmiş, ardından Galatların mallarını ve mülklerini kamulaştırmış ve Galat yerleşmelerine Pontos garnizonları yerleştirerek generali Eumakhos'u Galatia satrabı olarak atamıştır. Ancak katliamdan kaçarak kurtulmayı başaran üç Galat beyi, Galatia'dan bir ordu toplayarak Eumakhos'u ve Pontos garnizonlarını ülkelerinden kovmuşlardır[63]. Pontos kralı VI. Mithridates, İ.Ö. 85 yılında Romalı komutan Sulla ile birlikte imzaladıkları

---

[54] Polybios, *Historiai* XXX.30; Stähelin 1973, 68 vd.; Mitchell 1993, I 25 vd.

[55] Erzen 1946, 48; Magie 1950, II 774 (n.78).

[56] Polybios, *Historiai* XXV.2.4; Magie 1950, I 20; II 764 (n. 59) ve 1196 (n.39); Mitchell 1993, I 24 dn. 138.

[57] *OGIS* 305, 763 ; C.B. Welles, *Royal Correspondence in the Hellenistic Period*. A Study in Greek Epigraphy. New Hawen 1934, 52; Mitchell 1993, I 26.

[58] Appianos, *Mithridatika* 57; Iustinus, *Epitome* XXXVIII. 53; Erzen 1946, 49; Magie 1950, I 153 vd.; II 1042.

[59] Büyük Phrygia İ.Ö. 120 yılında Pontos Krallığı'ndan alınarak Asia Eyaleti'ne bağlanmış ya da Büyük Phrygia'ya bağımsız bir statü vetilmiştir. Bk. Appianos, *Mithridatika* 11; 12; 15;56; Livius, *Periocae* 77: "... Phrygiam provinciam populi Romani..". Ayrıca bk. Magie 1950, II 1058 (n.37).

[60] Iustinus, *Epitome* XXXVII.4.6: " (Mithridates)... Galatiam quaque occupat".

[61] Appianos, *Mithridatika* 17-19.

[62] Appianos, *Mitridatika* 11,17 ve 19; Plutarkhos, *Sulla* 5.7; *Lucullus* 41; Iustinus, *Epitome* XXXVIII.3.6-7.

[63] Appianos, *Mithridatika* 46 ve 48. Ayrıca bk. G. Brandis, "Galatia". Şurada: *RE* VII/1 (1910) 531 ve 548; Stähelin 1973, s.87. Lequenne 1991, 113 vd.; Magie 1950, I 226 vd.; Mitchell 1993, I 31.

Dardanos antlaşmasıyla Galatların ülkesindeki tüm taleplerinden vaz geçmiştir[64].

Pergamon katliamından sonra, Kannokoriks dışında, her zaman Roma'nın yanında yer alan Galatlar[65], Romalı komutan (*proconsul*) Pompeius'un Pontos Krallığı'na son vermiş olduğu İ.Ö. 64 yılından itibaren Roma'ya bağımlı kılınmıştır. Pompeius, Galatların siyasal ve idari örgütlenmesinde önemli değişiklikler yapmıştır. Trokmelerin beyi Brogitaros ile Tolostobogilerin beyi Deiotaros'a "kral" ünvanını verirken Ankyra ve çevresine yerleşmiş olan Tektosakları, Kastor Tarkondarios (ya da Saokondarios) ve Domnilaos (ya da Domnekleios) adında iki kardeşin yönetimine bırakmıştır[66]. İ.Ö. 44/43 yılında damadı Kastor Tarkondarios'u ve karısını Gorbeus kalesinde öldüren Deiotaros'un Galatia'ya tek başına egemen olmasıyla[67] Galatia Krallığı kurulmuştur[68].

Deiotaros öldükten sonra (İ.Ö. 40/39) Galatia Krallığı, onun en yakın mirascısı olan torunu Kastor'a kalmıştır. Kastor, üç ya da dört yıl hüküm sürmüştür. Romalı komutan Antonius, Kastor'un ölümünden sonra, Deiotaros'un yazmanı Amyntas'ı Galatia kralı olarak atamıştır[69]. Amyntas'ın İ.Ö. 25 yılında Pisidia'da öldürülmesinden sonra Galatia, Augustus tarafından Roma eyaleti (Provincia Galatia) yapılmıştır[70].

Ankyra ve çeresini yurt edinmiş olan Tektosagların sosyal yapısını, dinlerini, gelenekleri ve törelerini, siyasal yaşamlarında olduğu gibi, diğer Galat boylarından ayrı olarak düşünmek kuşkusuz olanaksızdır. Galatlarda yönetim, anayurtlarında olduğu gibi aristokratların elindeydi[71]. Her Galat boyunun yerleşmiş olduğu bölge, dolayısıyla Tektosagların yaşadığı Ankyra ve çevresi dört *tetrarkhia*'ya ayrılmış ve her *tetrarkhia* Livius'un *regulus*[72], bizim bey diye

---

[64] Magic 1950, II 1109 (n.56).

[65] Kannokoriks adlı bir Galat beyi İ.Ö. 72 yılındaki Heracleia Pontika kuşatmasında Pontos kralı VI. Mithridates'in tarafında yer almıştır. Bk. Mitchell 1993, I 31. Galatların Romalılara verdikleri yardımlar ve hizmetler için bk. Magic 1950, 226 vd.

[66] Strabon, *Georaphika* XII.3.1 ve 13, 5.4; Eutropius, VI.4; Altan 1975, 575 vd.; Magic 1950, II 1236 vd. (n.40); Mitchell 1993, 31 ve 33; M. A. Kaya, " Anadolu'da Roma Egemenliği ve Pompeius'un Siyasal Düzenlemeleri". *Tarih İncelemeleri Dergisi*. XIII (1998), 170 vd.

[67] Strabon, *Geographika* XII.5.3; B. Niese, "Deiotarus". Şurada: *RE* IV/2 (1901), 2402; Magic 1950, II 1236 vd. (n.40); D. French, *Roman Roads and milestones of Asia Minor*. I. The Pilgrim's Road. Oxford 1981, 25, 29; Mitchell 1993, I 37.

[68] Deiotaros'un Galatia kralı olduğu, Eutropius tarafından kaydedilmiştir. Bk. VI.14: "... Armeniam minorem Deiotaro Galatia regi donavit". Ancak buradan Galatia Krallığı'nın Pompeius zamanında (İ.Ö. 64) kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Oysa Pompeius'un Galatia'yı iki kral ve iki tetrarkhes'in yönetimine bırakmış olduğu bilinmektedir. Bu nedenle eğer bir "Galatia Krallığı" kurulmuşsa, bu krallığın kuruluşu Deiotaros'un Gorbeos'daki katliamından sonra gerçekleşmiştir ki, bu Strabon'un (*Geographika* XII5.1)şu ifadeleriyle uyumludur: "Çok eskiden Galatia'nın yönetimi böyleydi, ancak benim zamanımda yönetim ilkin üç, ardından iki, sonra bir lidere, yani Deiotaros'a daha sonra da Amyntas'a geçmiş bulunuyor.".

[69] Cassius Dio, *Romaika* XLVII.33.5; Jones 1971, 119 dn.9; Erzen 1946, 51; Magie 1950, II 1276 (n.60); Altan 1975, 575 vd.

[70] Leeshhorn 1992, 315 vd. R.K. Sherk, *The legates of Galatia from Augustus to Diokletian*. Baltimore 1952, 12 vd.

[71] Strabon, *Geographika*, IV.4.3.

[72] Livius, Galat önderleri için "regulus" sözcüğünü kullanmıştır. Bk. *Ab Urbe Condita* XXXVIII. 16. 2 " ... cum Lonorio ac Lutario regulis...", 19. 2 " Erant autem tunc triu populorum reguli Ortiago et Combolomarus et Gaulotos", 24.2 " Orgiagontis (= ortiagon) reguli ...".

çevirdiğimiz bir *tetrarkhes* tarafından yönetilmiştir. Bir başka deyişle Galatia on iki tetrarkhia'ya ayrılmış ve toplam on iki tetrarkhes tarafından yönetilmiştir. Her tetrarkhia'da tetrarkhes'e bağlı bir yargıç ve bir askeri komutan ve ayrıca ikinci derecede iki komutan bulunmaktadır. Üç Galat boyunun, büyük olasılıkla eşit sayıda temsilciyle katıldıkları "Tetrarkhesler Kurulu" adında bir üst yönetim bulunmaktadır. Üç yüz üyesi olan ve on iki tetrarkhes'in başkanlık ettiği bu kurulun toplantıları *Drynemeton* denilen bir yerde yapılmıştır. Tetrarkhes'ler, tetrarkhia sınırları içerisindeki her davaya bakarken, Tetrarkhesler Kurulu yalnızca cinayet davalarına bakmıştır[73].

Galatların üst yönetimini oluşturan Tetrarkhesler Kurulu'nun çalışmaları hakkında bize kadar ulaşmış bilgi yoktur. Öteyandan ana yurtlarındaki özel meclislerinde, mecliste sessizliği ve güvenliği sağlayan silahlı görevlinin bulunduğu, bir kişi konuşarak meclisi rahatsız ederse, silahlı görevlinin ona kılıcını çekerek yaklaşıp, tehdit ederek sessizliğe davet ettiği, susmazsa aynı şeyi iki üç kez tekrar ederek, sonunda konuşmayı sürdüren kişinin giydiği "sagus" denilen kaba ve kalın pelerininden ileride kullanılmayacak hale gelecek şekilde kestiği bilinmektedir[74].

Savaş zamanlarında sıradan halk tarafından bir kişi komutan seçiliyordu[75]. Galatlar, Anadolu'ya geldikten sonra, büyük olasılıkla aynı geleneği uygulamaya devam ettirmişlerdir. Zira Galatların, Balkan Yarımadasına geldiklerinde, başlarında Brennos adlı bir komutanları olduğu ve Leonnarios ve Lutarios'un önderliğinde boğazları geçerek Anadolu'yu istila eden Galatların burada çıkan bir anlaşmazlık sonucunda Brennos'tan ayrıldıkları bilinmektedir. Ayrıca hem Olympos ve Magaba savaşlarında hem de Pergamon Krallığı'na karşı yapılan savaşlarda Tolostobogilerin beyi Ortiagon'un ön plana çıktığı görülmektedir[76].

Tetrarkhlığın büyük olasılıkla babadan oğula geçtiği idari yapılanma, İ.Ö. 86 yılında gerçekleşen Pergamon katliamına kadar değişmemiştir. Katliam, tetrarkhes ailelerinin sayısını azaltmıştır.Nitekim Pompeius, İ.Ö. 64 yılında, Ankyra'daki Tektosagların yönetimini iki kardeş tetrarkhes'e bırakmıştır. İ.Ö. 44/43 yılında ise tetrakhes'lerin iktidarına son verilmiş ve Galatlar, Galatia Eyaleti'nin kurulmuş olduğu İ.Ö. 25 yılına kadar krallar tarafından yönetilmişlerdir[77].

Tetrarkhes'ler Kurulu'nun *Drynemeton* denilen yerde toplanmış olması, Galatların ana yurtlarındaki sosyal yapılanmalarını, dinlerini, geleneklerini ve törelerini Anadolu'ya geçtikten sonra da korumuş olabileceklerine işaret etmektedir. *Drynemeten* adı, hiç kuşkusuz Keltika'daki Galat (Kelt) toplumunun soylu ve onurlu insanları olarak bilinen Druidlerden (druidai) gelmektedir. Hem doğa bilgini hem de ahlak ve din bilginleri olan Druidlerden başka, yine doğa bilgini ve kahin olan Bardlar (Bardoi) ile Vatesler (Ouates) denilen ozanlar da Galat toplumunda seçkin bir yeri olan onurlu grublardır[78]. Ancak

73 Strabon, *Geographika* XII.5.1; W. Schwahn, "Tetrarch". Şurada: *RE* V/A-1 (1934), 1090 vd. Stahelin 1973, 43 vd., 88 vd.; Magie 1950, II 1235 vd. (n. 40).

74 Strabon, *Geographika* IV.4.4.

75 Strabon, *Geographika* IV.4.3. Caesar zamanında sıradan halkın yönetimde söz hakkı olmadığı gibi, onlara köle gibi davranılıyordu. Bk. Caesar, *Bellum Gallicum*, VI.13.

76 Livius, *Ab Urbe Condita* XXXVIII. 16. 1 vd., 19.2-3, 24.2 ve 9. Ayrıca bk. yukarıda dn. 56.

77 Bk. yukarıda dn. 66-69.

78 Diodoros, *Bibliotheke* V.29.1, 31.1-3; Strabon,

Ankyra'da ya da Galatların Anadolu'daki diğer yerleşim merkezlerinde bu son iki grubun varlığıyla ilgili hiç bir kayıt yoktur.

Halk, büyük saygı duyduğu Druidlerin kararlarına güvenir, cinayet davalarında druidlerin kararlarına başvururdu. Ruhun ölümsüzlüğüne inanan Druidlere kesin bir itaat vardır[79]. Çok sayıda hizmetçilere sahip olan Druidler, kuşların seslerinden ya da uçuşlarını izleyerek, tanrılara kurban olarak sundukları hayvanların kesimine ve bağırsaklarına bakarak kehanette bulunurlar. Kendilerini ilgiendiren büyük sorunlarda, tanrılara insan kurban ederler. Ayakta dururken arkadan yan karın boşluğuna hancer saplananarak yere düşürülen kurbanın kanının fışkırmasına, can çekişmesine ve dudaklarının seyirmesine bakarak kehanette bulunurlar. Özgür, köle ya da suçlu insanlar arasından seçilen bu kurbanlar, din adamlarının ya da bilginlerin huzurunda yapılmak zorundadır[80].

İ.Ö. 166 yılında Pergamon kralı II. Emenes'e karşı yapılan savaşın sonunda Galatların komutanının ele geçirilen esirler arasından en genç ve yakışıklısını başına çelenkten bir taç giydirerek kurban ettiğinin bilinmesinden[81] ve Deiotaros'un kehanete düşkünlüğü ile anılmış olmasından[82], Galatların bu inanclarını Anadolu'da da muhafaza etmiş oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca onların tanrı anlayışı öyle görülüyor ki, Greklerinkinden farklıydı. Zira Galatlar Yunanistan'ı istila ettiklerinde (İ.Ö. 279/78), onların komutanı Brennos, Greklerin tapınaklarında ibadet ettikleri insan biçimli taştan heykelleri ve ağaçtan yapılmış idolleri küçümsemiştir[83]. Öteyandan Anadolu'daki Galatların, en azından İ.Ö. I. yüzyılda, bir Phryg kültü olan Pessinus'daki Ana Tanrıça tapımını benimsemişlerdir[84].

Galatların en iyi bilinen yönlerinden birisi, onların savaş seven bir kavim olmasıdır. Strabon'un bir pasajında Keltika'daki Galatlardan söz ederken söylediği gibi, savaş delisiydiler[85]. Anadolu'ya geldikten sonra, Galat adının terör, korku anlamına gelmesi[86], Batı Anadolu kentlerine yaptıkları saldırıları yanısıra, Anadolu'da III. ve II. yüzyılda meydana gelen savaşların neredeyse tamamında taraf ya da üçretli asker olarak yer almış olmaları onların bu özelliklerini en iyi şekilde yansıtmaktadır.

Yaya, atlı ya da at arabalı olarak savaşabilen Galatların, bronz başlık, boylarına uygun büyüklükte uzun kalkan ve uzun kılıçlar savaş donanımlarıydı. Savaşa tutuşurlarken şarkı söyleyip bağırıp çağırırlar, hoplayıp zıplarlar, bu arada silahlarıyla korkunç gürültü çıkarırlar ve bütün bunları düşmanlarını korkutmak için

Geographika IV.4.4.

79 Diodoros, *Bibliotheke* V.8.25; Strabon, *Geographika* IV.4.4; Caesar, *Bellum Gallicum* VI.14.

80 Diodoros, *Bibliotheke* V.31.3-5, 32.6; Strabon, *Geographika* IV.4.4; Caesar, *Bellum Gallicum* VI.14.

81 Diodoros, *Bibliotheke*, XXXI. 13: " Οτι ο των βαρβαρος Γαλατων στρατηγος απο του διωγμου γενομενος και συναθροισας τους αιχμαλωτους πραξιν επετελεσατο βαρβαρικην και παντελως υπερηφανον. τους τε γαρ τοις ειδεσι καλλιστους και ταις ηλικιαις ακμαιοτατους καταστεψας εθυσε τοις θεοις, ...".

82 Cicero, *Divinatio* I.26-27; II.20; II.76-79.

83 Diodoros, *Bibliotheke* XXII.9.4.

84 Bu kültün başrahipiğini elde etmek için Brogitaros ve Deiotaros arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Bk. Magie 1950, II 1236 (n.40).

85 Strabon, *Geographika* IV.4.2: " το δε συμπαν φυλον, ο νυν Γαλλικον τε και Γαλατικον καλουσιν, αρειμανιον εστι...".

86 Livius, *Ab Urbe Condita* XXXVIII.16.3: "Tantusque terror eorum (Gallorum) nominis erat..."; Iustinus, *Epitome* XXV.2.10: "Tauntus terror Gallici nominis...".

yaparlar[87]. Savaşta at arabalarını kölelerine kullandırırlar, savaşa tutuşmak için saf alındığında kimi Galat savaşçıları öne çıkarak düşmanlarının en cesurlarını teke tek dövüşmek için meydana çağırırlar, savaş sırasında öldürdükleri düşmanlarının vücutlarından keserek ayırdıkları başlarını atlarının boynuna asarlar, yurtlarına döndüklerinde bu başları evlerinin duvarlarına mıhlarlar, savaşta öldürdükleri insan ünlü birisiyse onun başını mumyalayarak saklarlar ve evlerine gelen misafirlerine bu başları onur duyarak gösterirler[88].

Galatlar, Keltika'daki bu geleneklerini büyük olasılıkla Anadolu'ya geçtikten sonra da korumuşlardır. Nitekim Olympos dağı savaşı sırasında Romalılar tarafından esir alınan Ortiagon'un karısı Khiamora'nın kendisine tecavüz eden Romalı bir centurion'u tuzak kurarak öldürttükten sora, onun başını eteğinin altına saklayıp Ankyra'daki kocasına götürmüş olduğu bilinmektedir[89].

Olympos ve Magaba savaşlarını anlatan Romalı tarihçi Livius'un satılarından onların savaşçı yanları şu şekilde yansıtılmıştır: "Galatlar çıplak olarak savaştılar, savaşmadıkları zaman hiç soyunmadıkları için vücutları bembeyaz et gibiydi. Bu yüzden birçok yaradan akan kan vücutlarında siyah lekeler oluşturdu. Ancak onlar yaraların verdiği acıdan çok rahatsız olmadılar. Ara sıra yaralanan deriyi kesip atıyorlardı, böylece daha derin değil ancak daha geniş yaralar meydana geldi; böyle yapınca kendilerini savaşta daha ünlü kıldıklarını sanıyorlardı. Ok uçları ya da sapan taşları yaranın içinde kaldığı zaman görünüşte küçük bir yara meydana geliyor, ancak ince bir sızı veriyordu. Bu nedenle onlar yarayı yırtıyorlar ve içerideki mermiyi bulmaya çalışıyorlardı, bulamazlarsa deliye dönüyorlar, böyle küçük bir şey yüzünden mahvolmuş bir şekilde kendilerini yere atıyorlardı..."[90].

Galatların dili Keltçe'dir. Keltika'daki Galatlar hakkında biz kadar ulaşan bilgilere göre, onlar birbirleriyle karşılaştıklarında tek kelimeyle, bilmece gibi, eşyaların çoğunu ima ederek belli belirsiz konuşuyorlar, övücü, nükteci, tehdit edici ve küfürlü, sıfatların en üstün derecelerini kullanarak konuşmayı seviyorlardı[91]. Anadolu'da İ.S. VI. yüzyıla kadar konuşulan Keltçe, hiçbir zaman yazı dili olarak kullanılmamıştır[92].

Galatlar, uzun boylu, beyaz tenli, uzun sarı saçlı, iri, korkunç görünümlü, bıyıklarını ağızlarını örtecek kadar uzatan insanlar olarak tanımlanmıştır[93]. Erkekleri gibi iri ve cesur olan Galat kadınlarının çocuklarını emzirmekte, onlara bakmakta mükemmel oldukları söylenmiştir[94]. Hem kadınlar hem de erkekler süse düşkündür[95]. İskoç tartanına benzeyen

[87] Livius, *Ab Urbe Condita* XXXVIII.17.1-5. Avrupa'daki Galatların savaş donanımları için bk. Diodoros, *Bibliotheke* V. 29. 1, 30.2-4; Strabon, *Geographika* IV.4.3.

[88] Diodoros, *Bibliotheke* V.29.2 vd.

[89] Livius, *Ab Urbe Condita* XXXVIII.24.9-10: "... Iugulati praecisum caput ipsa involutum veste ferens ad virum Orgiagontem, qui ab Olympo domum refugerat, pervenit; quem prisquam complecteretur, caput centurionis ante pedes eius abiecit...". Ayrıca bk. Polybios, *Historiai* XXII.21.

[90] Livius, *Ab Urbe Condita* XXXVIII.21. 9-12.

[91] Diodoros, *Bibliotheke* V.31.1.

[92] S. Mitchell, "Population and the Land in Roman Galatia". *ANRW* II, 7-2 (1980), 1058 dn.20.

[93] Diodoros, *Bibliotheke* V.28.1-3; Livius, *Ab Urbe Condita* XXXVIII.17.3.

[94] Diodoros, *Bibliotheke* V.32.2; Strabon, *Geographika* IV.4.3.

[95] Diodoros, *Bibliotheke* V.27.3; Strabon, *Geographika* IV.4.5.

elbiseler giymişlerdir[96]. Evlerini uzun ve kubbe biçiminde yapan Galatlar, ev inşasında tahta ve ince dallar kullanmış, üzerlerini saz ya da samanlarla örtmüşlerdir. Yerde uyurlar, yemeklerini yerlerken içini samanla doldurdukları yastıklara ya da minder olarak kullandıkları köpek ya da kurt derileri üzerine otururlar. Yemek servisini uygun yaştaki kız ya da erkek çocuklara yaptırırlar[97]. Domuz ve koyun beslerler, koyun yününden kendilerinin *sagus* dedikleri kaba ve kalın kumaşlar dokurlar, etleri tuzlayarak korurlar[98], şaraba düşkündüler, kendilerinin *zythos* dedikleri arpadan yaptıkları bir çeşit bira üretirler[99].

Galatların bütün bu özelliklerini yine Avrupa'da ana yurtlarındaki- kabaca Ren nehri havzası- yaşamlarından biliyoruz. Ankyra ve yerleşmiş oldukları diğer merkezler, onların bu tür bir yaşam biçimini sürdürmeleri için uygundur. Öteyandan Anadolu'daki soylu Galat ailelerinin, en azından İ.Ö. I. yüzyılda çok konforlu konutlarda oturmaya başldıkaları söylenebilir. Zira Deiotaros'un kraliyet sarayı olarak kullandığı Blukion'da (Karalar) Romalı Ceasar'ı misafir ettiği bilinmektedir[100].

Galatlar, Anadolu'ya geçtikten sonra en azından antik yazarlarca vahşi, korkunç, iğrenç olarak nitelenen geleneklerini hiç kuşkusuz zamanla terk etmişlerdir. Romalıların onların bu tür inançlarını ve geleneklerini sürdürmelerine izin vermedikleri de söylenmiştir[101].

Ankyra kurulmuş olduğu tarihten itibaren kesintisiz ve önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. En azından Galatların iskanından sonra çok nüfuslu bir yerleşme haline gelmiştir[102]. Ancak, İ.Ö. I. yüzyılın son çeyreğine kadar, ne bir başkent (metropolis) ne de Grek polisi anlamında gerçek bir kent devleti statüsüne çıkmıştır. Galatların Ankyra'ya yerleşmiş olduğu tarihten itibaren yaklaşık ikiyüz elli yıl boyunca Strabon'un *Phrorion* (*kale*) sözcüğüyle ifade ettiği bir yerleşim birimi olarak kalmıştır[103]. Geleneksel Galat kabile teşkilatına dayalı idari yapılanmasını koruyan ve karakteristik göçebe yaşam biçimlerini sürdüren Tektosagların beyleri (tetrarkhes/regulus) ve soyluları bu kalede oturmuşlardır. Ankyra bu süre içerisinde bir başka Galat boyu olan Tolostobogilerin yerleşmiş olduğu Pessinos'a göre, özellikle ticari açıdan geri kalmıştır[104]. Hatta, en azından İ.Ö. I. yüzyıl ortalarına doğru, Tektosagların bir başka yerleşim merkezi olan Gorbeus (Oğulbey) kalesi de Ankyra'dan daha önemli bir konuma gelmiş olabilir. Zira Deitaros tarafından öldürülen Tektosagların son tetrarkhes'i Kastor Tarkondarios, Ankyra kalesinde değil Gorbeus kalesinde oturuyor-

---

96 Diodoros, Bibliotheke V.30.1-2.

97 Diodoros, *Bibliotheke* V.28.4; Strabon, *Geographika* IV.4.3.

98 Strabon, *Geographika* IV.4.3. Amyntas'ın koyun sürüleri için bk. XII.6.1.

99 Diodoros, *Bibliotheke* V.26.2.

100 Cicero, *Pro rege Deiotaro* 21; Strabon, *Geographika* XII.5.2. Ayrıca bk. S. Mitchell, "Blucium and Peium: The Galatian Forts of King Deiotarus". *AS* 24 (1974), 61 vd.

101 Strabon, *Geographika* IV.4.5.

102 Livius, Galatların nüfusunun doğal üremeyle çok arttığını kaydetmiştir: *Ab Urbe Condita* XXXVIII.16.13 "...multitudine etiam magna subote aucta...".

103 *Geographika* XII. 5.2-3. Strabon bir başka pasajında Ankyra için polis sözcüğünü kullanmıştır. Bk. IV. (187). Ayrıca Ankyra için Polybios (XXI.39.1) *polis* sözcüğünü kullanırken, Livius (XXXVIII. 24.1) Ankyra'yı *nobilis urbs* olarak tanımlamıştır. Ancak Ankyra'nın Roma yönetimine girmeden önce polis olduğunu kanıtlayacak hiç bir arkeolojik bulgu yoktur.

104 Strabon, *Geographika* XII.5.3.

du. Galatia Krallığı'nı kuran Deiotaros'un ise iki kraliyet merkezleri vardı. Bulardan birisi Blukion'dur (Karalar) ve kraliyet sarayı olarak kullanmıştır, diğeri hazinesini sakladığı Peion (Tabanlıoğlu) kalesidir[105].

Augustus, İ.Ö. 25 yılında kral Amyntas'ın öldürülmesinden sonra Galatia Krallığı'nı Roma sınırları içerine dahil ederek, bu krallık toprakları üzerinde Galatia Eyaleti'ni kurmuştur[106]. Ankyra, Galatia Krallığı'nın Roma eyaleti (provincia Galatia) yapılmasından sonra, Augustus dönemide, büyük olasılıkla da eyaletin ilk valisi Marcus Lollius'un zamanında (İ.Ö. 25-22) ilk kez Grek polisi anlamında bir kent statüsüne çıkarılmıştır[107].

Augustus, Ankyra'da yeni kent yönetimini oluştururken öyle görüyor ki Galatia'daki kabile yönetimi geleneğinin kentleşme sürecine nasıl uyarlanacağını da düşünmüş ve yumuşak bir geçiş yapmaya özen göstermiştir. Galatların Drynemeton denilen yerde toplanan dinsel karakterli meclislerinin yerini, yine dinsel karakterli bir başka meclis almıştır. *Koinon* (Latince kommune) denilen bu meclis yazıtlardan ve sikkelerden görüleceği üzere[108] Ankyra'da yaşayanların ya da yalnızca Tektosagların değil, tıpkı Drynemeton gibi Galatların tümünün meclisi olmuştur. Eski meclisin kabile kültü olan Druizmin yerini ise Tanrı Augustus ve Tanrıça Roma kültü almıştır. Ankyra, Tavium ve Pessinus kenlerinin Sebaste (Augusta), sakinlerinin Sebastenes (Augustani) adını alması ve meclisin (koinon) "Galatların meclisi" ya da "Augustus taraftarı Galatların meclisi " olarak anılması, yeni meclisin ve kültün Galatlarca kolayca benimsenmiş olduğuna işaret etmektedir[109].

Galatların (ya da Galatia) koinonunun yönetimine bırakılmış olan Augustus Tapınağı'nın yapımına Augustus zamanında başlanmış ve Tiberius zamanında, büyük olasılıkla İ.S. 19/20 yılında tapınak inşa edilmiştir. Tapınağın Sebasteion'u son Galatia kralı Amyntas'ın oğlu Pylamenes tarafından yapılmıştır[110].

Koinonun yöneticisi Arkhiereos denilen başrahiptir. Meclis yönetiminin diğer daimi üyeleri Sebastephontes, Hierophantes ve Galatarkhes ünvanları taşıyan yüksek rahiplerdir. Roma imparatorunu temsil eden Sebastephontes'in karısı, Sebastephontissa ünvanıyla kült ayinlerinde imparatoriçeyi temsil etmiştir. Koinonun üst yönetimini oluşturan bu rahipler, Roma vatandaşlığını kabul etmiş aristokrat ve zengin Galatlar arasından, en azından başlangıçta Roma imparatoru adına eyalet valisi tarafından seçilmişlerdir. Bir kişi hiç bir zaman üç kezden daha fazla başrahiplik yapmamıştır. Galatarkhes ünvanına sahip olmak, üst raiplikleri elde etmek isteyen daha genç vatandaşlar için caziptir[111].

---

105 Magic 1950, II 1236 vd. (n. 40) ve 1276 (n.60); Mitchell 1993, I 37. Ayrıca bk. yukarıda dn. 100.

106 Erzen 1946, 52 dn. 1; Leschhorn 1992, 315 vd. ; Mitchell 1993, I 62.

107 Ankyra'yı polis olarak kaydeden yazı için bk. Bosch 1967, 35 (nr. 51). Ayrıca bk. Leschhorn 1992, 326 vd.; Mitchell 1993, I 88 dn. 83.

108 *CIG* 4039: " Γαλατων το κοινον"; Bosch 1967, 53 (nr.56):" το κοινον Σεβαστηνων Γαλατων"; Sikkeler için bk. Aslan 1990, 159 (nr. 30) ve 161 (nr. 36). Ayrıca bk. Magic 1950, II 1318 (n.28).

109 Aslan 1990, 68 (nr. 58-60); Bosch 1967, 53 (nr. 56), 90 (nr. 92), 288 (nr. 225); Mitchell 1993, 113.

110 H. Halfmann, " zur Dateierung und Deutung der Priester liste am Augustus-Roma-Tempel in Ankara". *Chiron* 16 (1986), 35 vd.; Leschhorn 1992, 330; Mitchell 1993, I 103 (dn. 27).

111 Ramsay 1922, 155 vd.; Magic 1950, 1304 (n. 3); Mitchell 1993, I 122. iki ve üç kez başrahiplik yapanlar için bk. Bosch 1967, 141 (nr. 117), 182 (nr. 142), 317 (nr. 225-228).

Ankyra'daki koinona katılan ayin rahipleri (*hierourgoi*), çoğu Galatlardan olmak üzere eyaletin her yerinden gelmiş ve kendilerini imparatorluk kültünün hizmetçileri olarak görmüşlerdir. Bu bakımdan koinon, Tanrı Augustus ve Tanrıça Roma için dinsel ayinler yapan rahipler (*hierourgoi*) meclisi olmuştur[112].

Koinonun üye sayısı bilinmiyor. Ancak Arslan Cami yakınında bulunan M.S. 102 yılına tarihlenmiş bir yazıtta, koinonun daimi rahipleri olan Arkhieraos, Sebastephotes ve Hierophantes ile birlikte doksan iki ayin rahibi kaydedilmiştir[113].

Dört yılda bir düzenlenen koinon şenliklerinde Glatyatör gösterileri, vahşi hayvanlarla döğüşler (*venetiones*), kutsal oyunlar ve yarışların yanısıra, sosyal içerikli yardımlar ve hayır işleri de organize edilmiştir. Gymnasium'da kullanılacak yağın temini, *hekatombai* (yüz öküz) adıyla bilinen hayvan kurbanları, halka ziyafet verme (*demothoimioi*) ve hububat dağıtımı koinon etkinlikleri arasında yer alan bu tür organizasyonlardır[114].

Roma yönetimi, Ankyra'yı yalnızca bir kent olarak düzenlemekle yetinmemiş, Galatların yoğun olarak yaşadıkları Galatia bölgesinin metropolisi, Galatia Eyaleti'nin de başkenti yapmıştır. Ankyra'nın Galatia bölgesi metropolisi[115] olduğu, Galarların koinonunun burada bulunmasından anlaşılmaktadır.

Galatia Eyaleti, *Legatus Propraetore* ünvanlı *proconsul* (eski konsul) ya da *propraetore* (eski Praetor) rütbeli Romalı valilerce yönetilmiştir[116]. Roma imparatorunu temsil eden valinin görevleri, eyaletin en yüksek idari ve mülki amiri olmasına karşın, askeri ve adlidir. Vali, adli işler dolayısıyla eyaleti gezmek zorunda olmadığı zamanlarda danışma kuruluyla (*cosilium*) ve yardımcılarıyla (*comites*) birlikte başkent Ankyra'daki valilik konutunda (palation) oturmuştur[117]. Askeri ve adli işler dışında kalan bütün işler, kent yöneticileri tarafından yürütülmüştür[118].

Ancak, kent yöneticileri, açlık kıtlık gibi üstesinden gelemedikleri bir.sorunla karşılaştıkları zaman valiye başvurmuşlardır[119].

Ankyra'nın kent yapılması, Galatların boy (εθνη; Livius'ta gens/populus) esasına dayalı yerleşim düzenini değiştirmemiştir[120]. Önceden Tektosagların yerleşim merkezi olan Ankyra, Tektosagların kenti olmuştur. Kent yönetiminin çoğunluğunu Tektosaglar oluşturmuştur. Roma yönetimi, Ankyra kent sınırlarını (*territorium*) belirlerken de büyük ölçüde boy esasına dayalı etnik yapılanmanın korunmasına özen göstermiştir. Bir başka deyişle önceden Tektosaglara ait olan topraklar, Ankyra'nın kent sınırlarını belirlemiştir. Sangarios (Sakarya) ırmağı, Ankyra'nın güney batı sınırını, Halys ırmağı

112 Ramsay 1922, 155 vd.

113 Erzen 1946, 68 vd.; Bosch 1967, 94 vd. (nr. 98).

114 Bosch 1967, 35 vd. (nr. 51), 114 vd. (nr. 100 ve 101), 188 vd. (nr. 149-152); Mitchel 1993, I 108.

115 Bosch 1967, 288 (nr. 225).

116 R.K. Sherk, " Roman Galatia; The Governors from 25 BC to AD 114". *ANRW* II 7/2 (1980), 954 vd.

117 Valilerin oturdukları resmi konağa palatia ya da praetoria denir. Ankyra'daki palatia bir yazıttan bilinmektedir. Bk. Bosch 1967, 369-71 (nr. 306). Ayrıca bk. Mitchell 1993, I 65 (dn. 38).

118 Bk. aşağıda dn. 122.

119 Valiler kentler için yapmış oldukları yardımlar için kent yönetimi tarafından koruyucu (patronus/ prostates), iyilikçi (euergetes) gibi onur ünvanları almışlardır. Bk. Bosch 1967, 174 vd. (nr. 135-137), 284 (nr. 219); Mitchell 1993, I 66.

120 Augustus Tapınağı duvarındaki yazıtta εθνε kelimesinin düzenli olarak kullanılmış olması da boy esasına dayalı yerleşim düzeninin koruduğunun göstergesidir. Bk. Bosch 1967, 35 vd. (nr. 51; IX.51: " τοις τρισιν εθνεσιν", X.60: δυο εθνη).

(Kızılırmak) doğu sınırını oluşturmuştur. Kuzeyde Gangra (Çankırı) kenti ve Mnios bölgesiyle komşu olan Ankyra'nın batı sınırı, İ.Ö. I. yüzyılda Tolostobogilerin kaleleri olan Peion ve Blukion'u içine alacak şekilde Kirmir çayı ortalarına kadar uzanmıştır. Güney sınırı olasılıkla Tuz Gölü'nün kuzey ucuna kadar ulaşmıştır[121].

Ankyra kent merkezi, Grek kent devletlerinde (polis) olduğu gibi *Phylelere* ayrılmıştır. Phyleler, kent devletlerinin siyasal, demokratik örgütlenme biçiminde mahalli yönetim birimleridirler. İ.S. II. yüzyıl ortalarına doğru Ankyra'daki Phyle sayısı on iki olmuştur ki bu kent nüfusunun zamanla artmış olduğunu göstermektedir. Grekçe ve Latince adlar taşıyan Phylelerin yanısıra, adlarının hangi dilden olduğu kesin olarak bilinmeyen Phylelerin bulunması, kentte değişik etnik kökenden insanların yaşamış olduklarının işaretidir. Ayrıca her phylenin bir numarası vardır ve bu numaralar, phylelerin kentin en eski yerleşim merkezi olan kaleye uzaklıkları hakkında fikir verebilir. En son kurulan phyle, yani on ikincisi, kuşkusuz kaleye en uzak olanlardan birisidir. Adları Grekçe ve Latince olmayan ilk dört phylenin, Tektosaglar ve onlardan önce burada yaşayan Phrygler olması ve Ankyra kalesi ve eteklerini işgal etmiş olması gerekir. Sebaste (ya da Augutanes) adını taşıyan VI. Phyle, adından da anlaşılacağı üzere Augustus tarafından, Tanrıça Roma ve Augustus Tapınağı'nın hizmetlerinin görülmesi için kurulmuştur. Bu phyle'nin işgal ettiği alan ise hiç kuşkusuz Tanrıça Roma ve Augustus Tapınağı'nın çevresidir. Her Phyle'nin kendi içinden seçtiği bir ya da daha fazla *Phylarkhes*'i (kabile/mahalle yöneticisi) vardır. Ancak Phyle'nin başkanı birinci Phylarkhes'tir. Phylarkhes olmak için Roma vatandaşı olma koşulu yoktur. Halk kendi kent meclisini (*boule*) ve halk meclisini (*demos*/ *ekklesia*) seçer. Kentin her türlü işi kent meclisince görülür. Yasama gücü, Kent ve halk meclislerinin elindedir. Kararları bu iki meclis birlikte alır. Ancak kaynaklarımız kent meclisinin kaç üyeden oluştuğunu söyleyebilmemize olanak tanıyacak durumda değildir[122].

[121] *CIG* 4011; Aslan 1990, 168 (nr.58-60); Erzen 1946, 73; Mitchell 1993, I 88.

[122] Ankyra'daki Phyleler, kent ve halk meclileri ve kamu görevlileri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Erzen 1967, 54 vd.; Bosch 1967, nr. 55, 75, 72, 100, 101, 103, 105, 107, 129, 135, 140, 144, 201, 202, 249, 250, 254, 258, 287, 357; S. Mitchell, "R.E.C.A.M. Notes and Studies, No.1: Inscriptions of Ankyra". *AS* 27 (1977), 80 vd.

Kısaltmalar

Altan 1995, S. Altan, "Side'de Bulunan Amyntas Sikkeleri". *Belleten* XXXIX/56 (1975), 575-607.

ANRW, *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt.* Geschichte und Kultur Roms im spiegel der neueren Forschung. Hrsg. von H.TEMPORİNİ. I vd. Berlin 1972 vd.

Aslan 1990, M. Aslan, "Anadolu Medeniyetleri Müzesinde Bulunan Phrygia ve Galatia Bölgesi Şehir Sikkeleri". *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1989 Yıllığı.* Ankara 1990, 114-175.

Bosch 1967, E. Bosch, *Quellen Zur Geschichte Der Stadt Ankara im Altertum.* Ankara 1967.

CIG, *Corpus Inscriptionum Graecarum.* Ed. A. Boechius. IV. Berlin 1877.

Erzen 1946, A. Erzen, *İlkçağda Ankara.* Ankara 1946.

Hansen 1947, E.V. Hansen, *The Attalids of Pergamon.* Ithaka- New York 1947.

Jones 1937, A.H.M. Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces.* Oxford 1937.

Lequenne 1991, F. Lequenne, *Galatlar*. çev. S. Albek. Ankara 1991.

Leschhorn 1992, W. Leschhorn, "Die Anfange der provinz Galatia". *Chiron* 22 (1992), 315-336.

Magie 1950, D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the End of Third Century after Christ.*: I-II. Princeton 1950.

Mansel 1984, A.M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara 1984.

Mitchell 1993, S. Mitchell, *Anatolia*. Land, Men and Gods in Asia Minor : I, The Rise of the Church: II. Oxford 1993.

OGIS, *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae* : I-II. Ed. W. Dittenberger. Lipsae 1903 ve 1905.

Ramsay 1922, W.M. Ramsay, "Studies in the Roman Province Galatia: III. Imperial Goverment of the Province Galatia". *The Journal of Roman Studies* 12 (1922), 147 vd.

RE, *Paulys Realencyclopadie der Classischen Altertumswissenschaft*. Neue Bearb. unter Mitwirkung Zahlreicher Fachgenossen hrsg. G. Wissowa. Stuttgart 1893 vd.

Schachner 1993, Ş.-A. Schachner, "Ankara ve Çevresinin Anadolu Arkeolojisindeki Yeri". *Ankara Dergisi* 2/5 (1993), 73 vd.

Stähelin 1973, F. Stähelin, *Geschichte Kleinasiatischen Galater*. Osnabrück 1973.

Strobel 1991, K. Strobel, "Die Galater im Hellenischen Kleinasien Historische aspecte einer Keltischen staatenbidung. *Hellenischen Studien*. Gedenkschrift für Hermann Bengtson. Hrsg. J. Seibert. München 1991, 101-134.

Temizsoy 1996, İ.Temizsoy, vd., "Ulus Kazısı 1995". *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1995 Yıllığı*. Ankara 1996, 7-36.

Wörrle 1975, M. Wörrle, "Antiochos I., Achaios der Altere und Die Galater". *Chiron* 5 (1975), 59-87.

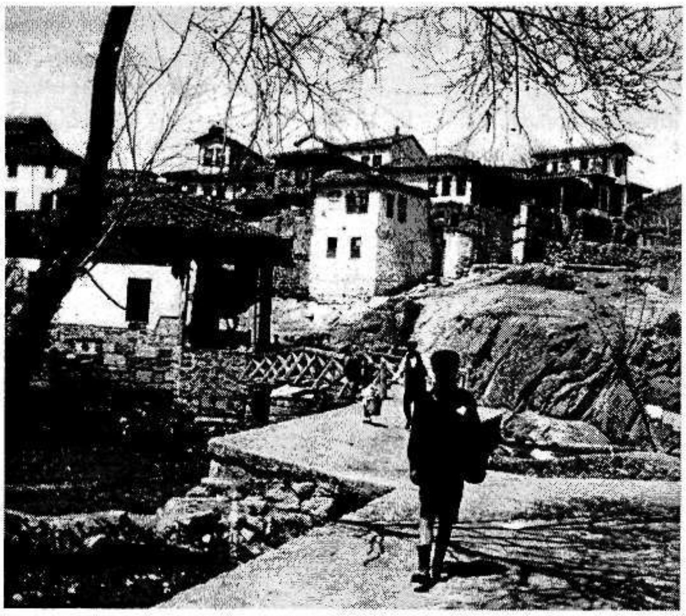

©*Meçhul Seyyah(lar)ın Ankara Fotoğrafları* **(Frank Fokke Ferwarda Arşivi)**
© *Kebikeç*

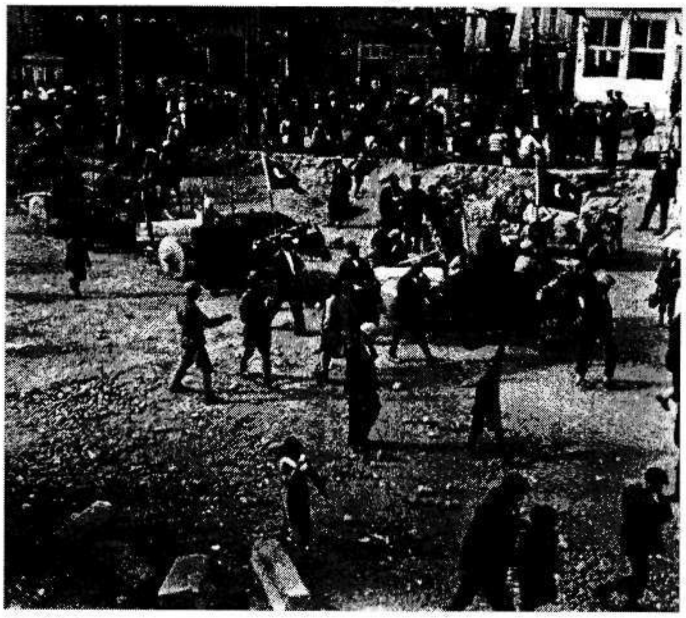

©*Meçhul Seyyah(lar)ın Ankara Fotoğrafları* **(Frank Fokke Ferwarda Arşivi)**
© *Kebikeç*

Dosya:
ANKARA

1611-1612 Yıllarında ANKARA'DAN BİR GÖRÜNÜM*

Hüseyin ÇINAR**

Ankara, tarih boyunca çeşitli kültürlere ve medeniyetlere ev sahipliği yapmış önemli bir Anadolu şehridir. Gerek coğrafî özelliği, gerekse ticaret yolları üzerinde bulunuşu, onun önemini daha da artırmış ve bir çok devletin Ankara ve çevresini hâkimiyetleri altına almalarına sebep olmuştur. Ankara, Türk hâkimiyeti dönemine girdikten sonra, önce Selçuklular ve daha sonra da Osmanlılar'ın idaresi altında bulunmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile de, yeni devletin başkenti olmuştur[1].

Ankara, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra, 1393 yılından 1451 yılına kadar, yeni kurulan Anadolu Beylerbeyiliği'nin merkezi olmuştur. Fatih Sultan Mehmed zamanında Menteşe Beyliği'nin Osmanlı hâkimiyeti altına alınmasından sonra bu beylerbeyiliğin merkezi Kütahya'ya taşınmıştır. 16. yüzyılın ikinci yarısında, kısa dönem halinde de olsa (1550-1558; 1562-1566) Ankara tekrar Anadolu Beylerbeyiliği'nin merkezi olmuş; ancak 1566 yılından 1893 yılına kadar Kütahya yeniden beylerbeyiliğin merkezi olmuştur[2]. Ankara, bu dönemler içerisinde hep Anadolu Beylerbeyiliği ya da daha sonraları kullanılan şekliyle eyaletinin, bir sancağı olarak idarî statüdeki yerini devam ettirmiştir. İncelemeye konu olan 1611-1612 (H.1020-1021) yıllarında Ankara, Anadolu eyaletine bağlı bir sancaktır. Osmanlı Devleti'nin tarihinde 16. yüzyılın sonlarında başlayıp, 17. yüzyılın ilk yıllarında da devam eden en önemli toplumsal olaylardan biri ve belki de en önemlisi Celâlî isyanlarıdır. Bu yıllar Anadolu'nun diğer şehirlerinde olduğu gibi Ankara için de oldukça bunalımlı bir dönem olmuştur. 1604 yılında Karakaş Celâlî, 1605 yılında Hasan Celâlî ve 1606 yılında Kalenderoğlu gibi kimselerin öncülüğünü yaptığı isyanlar, Ankara'yı olumsuz yönde etkilemiştir[3]. Hatta

* Bu çalışma, 1993 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunduğum; *H.1020-1021 Tarihli 13 Numaralı Ankara Şer'iye Sicili - Transkripsiyon ve Değerlendirme-*, konulu yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır

** Kırıkkale Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi.

[1] Ankara'nın eski dönemlerden günümüze kadarki durumunu ortaya koyan çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Tarihi süreç içerisinde Ankara'nın geçirmiş olduğu dönemler hakkında genel bilgiler için bkz. Besim Darkot, "Ankara", *İslam Ansiklopedisi*, I, s. 437-442; F. Taeschner, "Ankara", *Encylopedia of Islam (ikinci edisyon)*, I, s. 509-511; Sargon Erdem-Abdülkerim Özaydın-Rıfat Özdemir, "Ankara", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, III, s.201-209.

[2] M. Çetin Varlık, "Anadolu Eyaleti", *TDVİA*, III, s. 143-144.

[3] Celâlî isyanları için bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celâlî*

1607 yılında Ankara ahâlisi, kadı'ya başvurarak şehrin eşkiya saldırıları nedeniyle nüfusunun üçte birinin dağıldığını belirtilerek, avârız hânelerinin yeniden düzenlenmesini istemişlerdir[4].

Anadolu'yu baştan başa kasıp kavuran celâlî isyanlarının büyük ölçüde durulduğu bir dönemde, bu durumdan en fazla etkilenen şehirlerden birisi olan Ankara, acaba 1611-1612 yıllarında nasıl idi? Şehrin bu yıllara ait görünümünü en iyi şekilde mahkemeye intikal eden davalardan ve şehirle ilgili merkezdeki yöneticilerin gönderdikleri emirlerden öğrenmek mümkündür. Bu çalışmada, incelenen yıllarda mahkemeye intikal eden davaların ve diğer emirlerin kaydedildiği belgelerin yer aldığı Ankara'nın 13 numaralı şer'iye sicili ele alınmıştır. Bu şer'iye sicili ya da diğer adıyla kadı sicilinde yer alan bilgiler, Ankara'nın bu yıllarına ait idarî, sosyal ve ekonomik durumu bir nebze de olsa ortaya koymaktadır. Tabiî ki bu bilgileri sadece bir defter ile genellendirmek de oldukça sakıncalı olabilir. Bu çalışmanın genel çerçevesi, ele alınan sicilde yer alan bilgilere göre, önce Ankara hakkında genel bir değerlendirmenin yapılması ve sonunda da mahkemeye bir yılda intikal eden olaylarla ilgili belgelerin konularına göre bir sıra halinde verilmesi şeklinde olacaktır[5]. Bu çalışma ile bir yıllık zaman zarfında mahkemeye intikal eden yerel olaylar ve Osmanlı merkezindeki yöneticilerin şehir üzerindeki isteklerini bildiren ferman, buyruldu, mektup gibi belgelerin konu başlıklarının ortaya konulmasıyla, Ankara halkının ne tür olaylarla iç içe oldukları gözler önüne serilmeye çalışılacaktır. İncelenen bu defter, 112 sayfa ve 747 belgeden oluşmaktadır[6].

1) Ümerâ, Ülemâ ve Şehir Yönetimi

Ümerâ (ehl-i örf) ve ülemâ (ehl-i ilm) diğer bir ifadeyle askerî sınıf, saltanat beratı ile padişahın kendilerine idarî ya da dinî yetki tanıdığı kimselerden oluşmaktadır. Yönetenler olarak da kabul edilen bu sınıf vergi muafiyetine sahip olup, ülkede İslam hukuku ve örften oluşan Osmanlı hukukunu uygulayarak adaletin hüküm sürmesini ve halkın refahını sağlamayı gerçekleştirmeye çalışırlardı[7]. Askerî sınıfa giren görevlilerin Ankara'daki faaliyet alanları ve şehir yönetimindeki yerleri hakkında kısaca da olsa şu bilgileri vermek mümkündür.

a) Ümerâ (Ehl-i Örf)

Sancakbeyi: Ankara şehri, yukarıda da belirtildiği gibi, Anadolu eyaletine tâbi bir sancak merkezidir. Şehrin, idarî ve askerî sorumlusu sancakbeyi'dir. Ankara sancakbeyliğine, 20 Ramazan 1020 / 26 Kasım 1611 tarihinde Çorum sancakbeyi İbrahim Bey,

---

İsyanları, İstanbul 1975. Bu isyanların 17. yüzyılın ilk yıllarının Ankara'sı üzerindeki etkisi için ayrıca bkz. Özer Ergenç, "XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları*, I (1980), s. 96.

4 Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995, s. 53.

5 Halit Ongan tarafından Ankara'nın I ve II numaralı şer'iye sicilleri benzer bir şekilde daha önce yayınlanmıştır. Bkz .Halit Ongan, *Ankara'nın I Numaralı Şer'iye Sicili*, Ankara, 1958; aynı yazar, *Ankara'nın II Numaralı Şer'iye Sicili*, Ankara, 1974.

6 Bu defter , Milli Kütüphane'de Ankara şer'iye sicili 13 olarak kayıtlıdır. Boyu 40,5 cm. , eni ise14,5 cm.'dir. Defter içerisinde bulunan belgelerden 4'ü önceki yıllara, geri kalan 743'ü 1020 - 1021 (1611-1612) yıllarına aittir. Defter çalışma içerisinde *AŞS ,13* olarak gösterilmiştir.

7 Bahaeddin Yediyıldız , "Osmanlı Toplumu", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti*, edittör: Ekmeleddin İhsanoğlu, I, İstanbul 1994, s. 444.

Amid (Diyarbekir)'de bulunan Osmanlı ordusunun serdarı ve aynı zamanda veziriazam olan Nasuh Paşa[8] tarafından tayin edilmiştir[9]. İbrahim Bey'den önceki Ankara sancakbeyi ise, Süleyman Bey'dir. 5 Zilkade 1120 / 9 Ocak 1612 tarihinde Ankara mahkemesine intikal eden borç ibrâsı ile ilgili bir belgede, sancakbeyi Süleyman Bey'in İran üzerine düzenlenen sefere çıkmadan önce yerine Ankara'da kâimmakam (vekil) yani mütesellim olarak Sadık Bey bin Sinan el-Cündî'yi bıraktığı ve ondan peşin 100.000 akça aldığı yer almaktadır. Sancakbeyi, almış olduğu bu borcu, *"bâd-ı hevâ ve bâc-ı hamr ve Orta nâm karyenin bağ ve bahçe resmini ve bi'l-cümle a'şardan ma'dâsı"* olarak belirtilen kendine ait gelirin, 100.000 akça tutan karşılığında almış, daha sonra bu gelirle ilgili muhasebe mahkemede görülmüştür[10]. Sadık Bey'in *"cündî"* lakabından dolayı, onun asker kökenli bir kimse olduğu ve bu dönemde Ankara'da sancakbeyi'nin mütesellimi olduğu anlaşılmaktadır.

Subaşı: Subaşı, beylerbeyi ve sancakbeyinin kendi hüküm sürdüğü bölgesinde güvenliğini sağlamakla görevlendirdiği kimsedir. Subaşı, sancakbeyinin özel ücretli adamı olmasına karşılık, kadı'nın emrinde çalışır, asesleri ve mahalle bekçilerini kullanarak bulunduğu bölgenin huzur ve güvenliğini sağlardı[11]. Araştırma konusu olan bu yıllarda, Ankara'da iki subaşı tayin mektubuna rastlanmaktadır. Bunlardan ilki, Gurre-i Muharrem 1021/ 4 Mart 1612 tarihlidir. Ankara sancakbeyliği'ne yeni tayin edilen İbrahim Bey, göreve geldiğinde Ankara subaşısı olan Hüseyin Bey'e gönderdiği mektupta; yeniden şehir subaşılığına tayin edildiği yer almaktadır[12]. Bir diğer subaşılık mektubu ise, yine sancakbeyi İbrahim Bey tarafından kendisinin ağalarından ve kapıcıbaşısı olan Kubad Ağa'ya, Gurre-i Safer 1021/ 3 Nisan 1612 tarihli *"nefs-i şehr-i Ankara subaşılığı"* ile ilgili yani şehrin merkezine subaşı tayini ile ilgili mektuptur[13]. Bu subaşılık tayinlerinin dışında, Ankara'nın nahiyelerinden olan Kasaba[*] subaşılığına da sancakbeyi İbrahim Bey tarafından Gurre-i Muharrem 1021/ 4 Mart 1612 tarihinde Celil Ağa tayin edilmiş ve ayrıca sancakbeyi tarafından buraların *"cürm-i cinâyet ve resm-i arûsâne ve bâd-ı hevâ"* vergilerini toplamak üzere de görevlendirilmiştir[14]. Kasaba nahiyesinin daha önceki subaşısı ise, Bekir Ağa'dır[15]. İbrahim Bey, sancakbeyi olduğunda Kasaba dışında diğer kazalara subaşı tayini yapmamıştır.

Şehrin Asker Yöneticileri: Yeniçeri Serdarı, Kethüda Yeri, Yasakçı ve Kale Görevlileri: Osmanlı Devleti'nde savaş ve barış zamanlarında padişahın hizmetinde

[8] İran seferine serdar olan Sadrazam Kuyucu Murad Paşa'nın 25 Cemâziyelûlâ 1020/ 5 Ağustos 1611 tarihinde Diyarbekir kışlağında ölümü üzerine sedarlığa ve veziriazamlığa Diyarbekir Beylerbeyi Nasuh Paşa tayin edilmiştir. Bkz. İ. Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, İstanbul 1972, s. 255-257.

[9] *Ankara Şer'iye Sicili 13* (*AŞS* 13), 92 / 694. (İlk sayı sayfa, ikinci sayı ise belgenin numarasıdır)

[10] *AŞS* 13, 46 / 402 .

[11] Ergenç, Ankara ve Konya, s. 69; Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara 1985, s. 202.

[12] *AŞS* 13, 102 / 735 .

[13] *AŞS* 13, 98 / 721 .

[*] Kasaba, Ankara'nın Elmadağı ile Kalecik'e doğru uzanan bölgeyi içine alan bir nahiyedir. Bkz. Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 61 - 62 .

[14] *AŞS* 13, 102 / 734 .

[15] *AŞS* 13, 53 / 462

bulunan kapıkulu askerinin, en kalabalık olanı ve nüfuzlusu yeniçeri ocağıdır[16]. Yeniçerilerin, İstanbul dışına, yani taşradaki şehir ve kalelere, garnizonlar halinde yerleştirilmeleri, 16. yüzyılın ikinci yarısına rastlar. Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şeyhzâde Bayezid, taht mücadelesine giriştiğinde Anadolu'daki timarlı sipahiler, onun tarafını tutmuşlardı. Bu durum taşradaki güç dengelerini sarsmıştı. Anadolu'daki bozulan asayişi sağlamak ve şeyhzâdelerin bundan sonraki ayaklanmalarını önlemek için bazı önlemlerin alınması, Şeyhzâde Bayezid olayından sonra gündeme geldi. Bunun üzerine Kanuni Sultan Süleyman, halkı *bozguncu* olarak tanımlanan kesimden korumak için yeniçerileri *yasakcı* veya *korucu* adıyla Anadolu'nun bir çok yerine, postalar şeklinde yerleştirmeyi gerekli gördü. Böylece daha önce de var olan, ancak yaygın bir uygulama olmayan yeniçerilerin nöbetçilik adı da verilen koruculuk görevi, memleketin her tarafına yayılmış oldu[17]. Bunun sonucunda 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeniçerilerin İstanbul dışındaki (taşra) görevleri şehir ve kale hizmetleri olmak üzere iki kısma ayrıldı. Şehirdekiler, *yasakcılık* ederek oranın güvenliğini sağlarken; kale muhafızı olanlar da nöbetleşe ve üç sene müddetle kalelerde muhafızlık etmeye başladılar[18]. Taşrada görevlendirilen yeniçerilerin, kaza gibi daha küçük idarî birimlerde, başlarında *yeniçeri serdarının* bulunması kanundu[19].

Altı bölük halkı da denilen kapıkulu sipahileri, 17. yüzyıldan itibaren taşrada oturmaya başlamışlardı. Bu sipahilerin bulundukları mahallerde *sipah kethüda yeri* denilen birer zâbitleri vardı. Kethüda yeri de denilen bu görevli, altı bölük ağasının mühürlü mektubu ve bunu te'yid eden bir ferman ile tayin edilirdi. Taşradaki kapıkulu sipahilerinin savaşa sevk edilmelerinden, asayişinden, herhangi bir suç işlenmesi durumunda davalarının görülmesinden, kethüda yeri sorumluydu[20]. Kethüda yeri ayrıca reâyânın korunması ve asayişin sağlanması için, kadı'nın denetimi altında görev yapan bir *örf* mensubudur[21].

Kulluk[22] hizmeti yeniçerilere aitti. Bunlar şehir içerisinde kolluk hizmeti görürlerdi. Gece gündüz devre çıkan kullukçular, şehir içerisindeki emniyet ve huzuru sağlar, suçluları ve şüpheli gördükleri kimseleri yeniçeri ağasına ya da ihtisab ağasına teslim ederlerdi[23]. Kulluklar, İstanbul ve taşra kullukları olmak üzere ikiye ayrılırdı. Kulluk tevcihi, yeniçeri ocağının tecrübe görmüş

---

[16] Kapıkulu ocakları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, I, II, Ankara 1984.

[17] Yeniçerilerin taşraya gönderilmeleri için bkz. Şerafettin Turan, *Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası*, Ankara 1961 s. 175-177.

[18] Yeniçerilerin merkez ve taşradaki muhafaza hizmetleri için bkz. İ.H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, s. 324-331; Mücteba İlgürel, "Yeniçeriler", *İA*, XIII, s. 385-395.

[19] Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, s. 327.

[20] Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, II, s.170, 180; Özkaya, *Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, s. 36-37.

[21] Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 76.

[22] Kulluk, eskiden karakol yerinde kullanılan bir tâbirdir. Kul; köle, bende manasına geldiği gibi, ıstılah olarak yeniçeri manasına da gelirdi. Kul yeri demek olan kulluk; bulunduğu mevkinin, semtin, taşrada ise şehir ve kasabanın inzibatiyle alâkadar olup, o şehir ve kasaba halkının emniyeti için konak, karakol, zabıta dairesi demekti. Kullluğun koldan geldiği zannıyle kolluk denilmesi ise yanlıştır. Bkz. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1993, s. 319.

[23] Hikmet Tongur, *Kolluk, Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, Ankara 1946, s. 60.

ihtiyarlarına verilmesi âdettendi. Taşrada bulunan kullukların muhafızlarına da *yasakçı* denilirdi[24]. Yeniçerilere, ocak ve askerlik hizmetleri dışında verilen yasakçılık görevi adından da anlaşılacağı gibi, şehirlere gelen yolların ağızlarını ve asayiş bakımından çok önemli sayılan bazı noktaları göz altında tutmak ve devletin buralar hakkında koyduğu yasakları uygulamaktı. Alım-satım ve taşınmaları kısıtlı olan maddeler üzerinde düzene aykırı iş yapanların kontrolleri de yasakçılara aitti.[25] Kullukların bulunduğu her mıntıkanın ve semtin halkı, kendilerini muhafaza eden kullukçuya muayyen bir para verirdi. Taşra kulluklarının halkı da *yasakçı* denilen kullukçulara para vererek kendilerini muhafaza ettirirlerdi[26].

Ankara'daki yeniçerilerin işleri ile yeniçeri serdarı, altı bölük halkının işleri ile de kethüda yeri sorumluydu. Evâhir-i Zilkade 1020 / 24 Ocak - 3 Şubat 1612 tarihinde Ankara, Ayaş ve Beypazarı kadılıklarına yeniçeri ağası İbrahim Ağa tarafından gönderilen mektupta, yeniçeri yoldaşlar üzerine serdar olan 38. bölükten Korucu İbrahim'in yeniden serdar tayin edildiği belirtilmiş ve yapması gereken görevler sıralanmıştır. Burada, sefere gelmeyen yeniçerilerin tespiti ve dirliklerinin kesilmesi, levend tâifesinin zulüm ve şerlerinden fukaranın korunması, emrinde bulunan yeniçerilerden vârissiz ölenlerin mallarının müzâyede ile satılarak elde edilen paranın *müfredat defterleri* ile İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir[27]. Şehirlerde bulunan kapıkulu askerlerine verilen görevlerden birisi de şehrin asayişinin sağlanmasında subaşıya yardımcı olmaları ve reâyânın korunmasını ve kollanmasını sağlamaktı[28]. Ankara'da yeniçeri serdarlığı ve yasakcılık görevleri aynı kişinin üzerinde bulunmaktadır. Yeniçeri kethüdası Ömer tarafından 1612 yılının Ocak ayının sonlarında gönderilen tayin mektubunda, nefs-i Ankara (Ankara'nın merkezi) ile İstanos, Erkeksu, Miranos, Kalecik, Tuzla ve Keşanos adındaki köylerin yasakcılarının görevlerinden alındığı ve yerine yeniçeri serdarı da olan Korucu İbrahim'in tayin edldiği belirtilmektedir[29].

Altı bölük halkının düzenini sağlamakla görevli olan kethüda yeri, reâyânın korunması ve asayişin sağlanması için kadı'nın denetimi altında şehirde görev yapmaktadır. Ankara'da bu göreve, Evâsıt-ı Receb 1020 / 18-28 Eylül 1611'de ebnâ-i sipâhiyandan 223. bölükte günde 26 akça ulûfesi olan Mehmed Ferruh ocağın emektarı olması hasebiyle tayin edilmiş ve fukaraya zulüm ve eziyet eden sipahilerin engellenmesi de ayrıca kendisinden istenmiştir[30].

Şehrin güvenliğinin sağlanmasının yanında; askerî, idarî, adlî bir çok görevin yerine getirildiği mekânlardan olan kale, Ankara için önemli merkezlerden birisidir. Ankara Kale'sinin bu yıllardaki dizdârı yani kale sorumlusu ve kalede bulunan erlerin (merdân-ı kal'a) başbuğu Abdurrahman Ağa[31] ve onun yardımcısı olan kale kethüdası da Musa Bey'dir[32]. Kalede bu görevlilerin dışında, dergâh-ı âlî çavuşları ve yeniçeriler de bulunmaktadır.

---

[24] Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, s. 196-197.

[25] Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, II, İstanbul 1995, s. 77.

[26] Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*,I, s.197; Tongur, *Kolluk, Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, s.56.

[27] *AŞS* 13, 105 / 740.

[28] Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.72-76.

[29] *AŞS* 13, 105 / 741 .

[30] *AŞS* 13, 82 / 670.

[31] *AŞS* 13, 6 / 41 .

[32] *AŞS* 13, 13 / 88 .

Şehrin İhtisab İşleri: Osmanlı Devleti'nde kadı'ların görevleri arasında çarşı pazarı denetlemek, satılan malları kontrol etmek, fiyatları denetleyip narh koymak gibi bugünkü belediyelerin yaptığı bazı işler de bulunmaktaydı. Onların bu tür işlerdeki en büyük yardımcıları ihtisab ağası ve muhtesib denilen görevlilerdi[33]. İhtisab görevi, Osmanlılar'da kamu düzenini sağlamayı görev edinmiş bir müessese olarak görünürken, diğer bir yönüyle de devletin gelir kaynakları arasında yer almıştır[34]. Bu gelir mukataa olarak işletilmiştir. Ankara şehrinde bu yıllarda ihtisab işlerini yürüten muhtesiblik ve muhzırlık görevlerine Kapıcı Mahmud oğlu Mehmed'in tayin edildiği hakkında Evâsıt-ı Ramazan 1020/ 17-26 Kasım 1611 tarihinde verilmiş olan bir berat yer almaktadır[35]. Bu beratta, *"kaza-i Ankara ihtisab ve ihzârından 5000 akçalık üzere mutasarrıf"* olunduğu ibaresi yer almaktadır. Buradan Ankara'nın *ihtisab ve ihzâriye* gelirinin yılda 5000 akça olduğu anlaşılmaktadır. Muhtesibin gelir kaynakları olarak da *resm-i ihtisab* dışında, davalının mal makbuzundan da % 2 akça alması istenmiştir. Ankara'nın ihtisab mukataası, bu yıllarda emanet yolu ile işletilmiştir.

b) Ülemâ (Ehl-i İlm)

Buraya kadar şehirde görev yapan ilmiye sınıfının dışında yer alan yönetici kesim hakkında bilgi verilmiştir. Şehir yönetiminde etkisi olan diğer bir grubu da ilmiye sınıfından gelen; kadı, müftü, müderris, mahkeme görevlileri ve tarikat mensupları gibi kimseler oluşturmaktadır..

[33] Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul 1987, s. 41-44.

[34] Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 103.

[35] *AŞS* 13, 92 / 695.

Kadı: Osmanlı Devleti'nde kadı; şer'î ve hukukî hükümleri tatbik eden, ayrıca devletin emirlerini yerine getiren bir fonksiyona sahipti. Görev sahası itibarıyla; hukukî, idarî ve beledî konularda yetkisi bulunmaktaydı[36]. Özer Ergenç, 16. yüzyılın sonlarında Ankara'ya gündeliği 300 akça olan kadı'ların gönderildiğini ifade etmektedir[37]. Ancak, Evâsıt-ı Ramazan 1020 / 17-26 Kasım 1611 tarihinde Ankara kadı'lığına günde 150 akça ile, o tarihte Ankara kadısı olan Mevlânâ Seyyid Mehmed, eski serdar ve Sadrazam Murad Paşa tarafından, yeniden bir yıllığına tayin edilmiştir. Tayin gerekçesinde, Ankara kadısı'nın bölgesinden istenen nüzül ve benzeri vergileri zamanında teslim etmiş olması ve halkın da kendisinden hoşnut olduğu gerekçe gösterilmiş ve Diyarbekir'den gönderilen bir emirle bu tayin gerçekleşmiştir[38]. Böylece, Ankara kadı'sı görevini gereği gibi yerine getirdiğinden dolayı ödüllendirilmiştir. Bu tayinden yaklaşık iki ay sonra, İstanbul'dan gönderilen bir başka emirde, Belgrad eski kadısı Mevlânâ Ahmed b. Mahmud'a Ankara kazasının *mevleviyet* üzere sadaka kılındığı bildirilmektedir[39]. Bu yıllarda Ankara'ya bağlı kazalarda ise, şu kadılar görev yapmaktadır: Yörükân–ı Ankara kadısı Mustafa Efendi b. el–Hac Ahmed, Ayaş kadısı Mehmed Efendi b. Tahir, Bacı kadısı Abdünnebi Efendi b. el–Hac Ali, Şorba kadısı es–Seyyid Mehmed Efendi b. el–Hac Abdi, Çubuk kadısı Mustafa Efendi b. el–Hac Hüseyin, Yabanâbâd kadısı Yahya Efendi

[36] İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1984, s. 82 vd. Osmanlı Devleti'nde kadı'nın görevleri ve yükümlükleri için ayrıca bkz. İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara 1994.

[37] Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 82.

[38] *AŞS* 13, 39 / 335 .

[39] *AŞS* 13, 52 / 446 .

b. Mehmed ve Beypazarı kadısı Mehmed Efendi. Murtazaâbâd kazası ise, İstanbul'dan gönderilen bir emr–i şerif ile, *"kaza–i Murtazâbâd ve medrese–i ibtidâ–i mevleviyyetdir"* denilerek evâsıt–ı Zilkade 1020/ 1732 yılının Ocak ayının sonlarında Ankara kadısı'nın tasarrufuna bırakılmıştır. Ankara kadı'sının buraya nâib göndermesi istenmiştir.

Müderrisler ve Diğer İlim Erbâbı : Ankara'nın bu yıllardaki müftüsü, Yahya Efendi'dir. Ankara'da ilim hayatının canlı olduğu yerlerin başında hiç şüphesiz medreseler gelmektedir. Bu medreselerde ders veren müderrisler de şehir hayatında önemli yere sahip, toplum içerisinde etkinliği olan kimselerdir. İncelenen sicilde Ankara'daki medreselere bu yıllarda da müderris tayinlerinin yapıldığı yer almaktadır. Anadolu kazaskeri Hüseyin Efendi tarafından verilen 19 Şaban 1020 / 27 Ekim 1611 tarihli müderrris tayini ile ilgili beratta, Mevlânâ Mustafa Efendi'nin günde 50 akça ile Ankara'daki Medrese-i Cedîde'ye müderris tayin edildiği belirtilmektedir[40]. Aynı şekilde Yeşiloğlu Medresesi'ne de Mevlânâ Rıdvan Efendi, 25 Zilkade 1020/ 29 Ocak 1612 tarihinde günde 30 akça ile müderris tayin edilmiştir[41]. Tabiî ki Ankara'da bu müderrislerden başka müderrisler de bulunmaktaydı. Bunların isimlerine daha çok mahkeme kayıtlarında yer alan şuhûdü'l-hal'lerde rastlamaktadır. Mustafa Efendi, Alaeddin Efendi, Muslihiddin Efendi bunların sadece birkaçıdır.

Hacı Bayram Veli ve Bayrâmiye tarikatı Osmanlılar döneminde Ankara'nın dinî ve tasavvufî hayatına canlılık kazandırmıştır. 19 Şevval 1020 / 25 Aralık 1611 tarihinde mahkemeye intikal eden bir tereke kaydında, Bayrâmiye tarikatı şeyhlerinden ve Hacı Bayram Veli'nin soyundan gelen Şeyh Abdülhay Baba b. Halil Baba b. el-Hac Bayram'ın tek vârisi olan oğlu Mustafa'ya kalan mirası yer almaktadır. Bu tereke kaydında, Hacı Bayram Veli'nin torunu olduğu belirtilen Şeyh Abdülhay Baba'nın toplam 446.269 akça tutarında kitap, eşya, menkul ve gayrimenkulünün olduğu görülmektedir. Kitapları arasında hediyesi 300 akça olan bir Kuran-ı Kerim, 150 akça değerinde Şekâyik, 100 akça değerinde bir cilt Buhari, 100 akça değerinde Lügat-i Ef'al, 400 akça değerinde Dürer-i Gürer ve 80 akça değerinde Yusuf ü Züleyha dikkat çekenlerden bazılarıdır. Terekede ayrıca 12.000 akça değerinde dört camuz öküzü, 6400 akça değerinde sekiz kara sığır ineği, 12.000 akça değerinde üç araba, 50.000 akça değerinde bir ev, cariye ve kul olmak üzere iki hizmetci ile bağ, tarla ve 45.000 akçaya yakın nakit parası yer almaktadır[42]. Bu tereke kaydında yer alan bilgilerden yola çıkarak Şeyh Abdülhay'ın geçimini ziraat ile temin eden bir kimse olduğu söylenebilir.

2) Şehirin Sosyal ve Ekonomik Durumu

Aile Hayatı: İncelenen 1611-1612 yıllarına ait sicilde yer alan boşanma, nikah, karı-koca arası anlaşmazlıklar, nafaka ve kisve takdiri, vasî ve vekil tayini, miras ve muhallefat ya da tereke kayıtları dediğimiz belgeler aile hayatını doğrudan ilgilendirmektedir. Bu sicilde, boşanma ve karı-koca arasında meydana gelen anlaşmazlıklarıyla ilgili 25 belge bulunmaktadır. Bunlardan 18'i boşanma davaları ile ilgilidir. Bu belgeler arasında dikkati çeken hususlardan birisi celâli isyanları esnasında *"celâ-yı vatan"* eden yani yerini yurdunu terkederek başka yerlere göç etme sonucunda, ailelerin

[40] *AŞS* 13, 87 / 683 .

[41] *AŞS* 13, 105 / 742 .

[42] *AŞS* 13, 108 / 747.

parçalanmış olduğu görülmektedir. Nitekim, Ankara'dan Ahmed b. Habib, vilâyetin kaht u galâ (yokluk ve kıtlık) içerisinde olduğu zamanda başka diyara gittiğinde, karısı Emine binti Bâli'nin Şaban b. Hasan ile evlenmiş olmasını mahkemeye şikayet etmiştir. Bunun üzerine, Şaban, mahkemeye şahitler getirerek Ahmed'in karısını daha önce boşadığını ve ondan sonra kendisinin evlendiğini şahitlere söyletmesi üzerine, Ahmed kadı tarafından davasından vazgeçirilmiştir.[43] Yine benzer bir dava da, Mirza b. İsa'nın iki yıldan fazla bir zaman başka diyarlarda bulunup daha sonra Ankara'ya geri geldiğinde, karısı Fâtıma bintiyle Mehmed'in başka birisiyle evlendiğini görünce, mahkemeye gelerek karısını boşadığını bildirmiştir[44]. Bir başka belgede yer alan Yunus b. Mehmed ise yine celâli isyanları nedeniyle terk ettiği Ankara'ya geri geldiğinde kayıp olan on yıllık karısı Huriye binti Abdullah'ı bulduğunu mahkemede şahitleriyle ispatlamıştır. O dağılan aileyi biraraya getirme konusunda diğerlerine göre şanslı çıkmıştır[45]. Bu tür örneklere, eski karısı olduğunu ispatlamaya çalışan insanlar ile ilgili davalara genel olarak bakıldığında, Ankara şehrindeki ailelerin celâli fetreti esnasında *"perâkende ve perişan"* oldukları anlaşılmaktadır.

Ankara'da bu yıllarda meydana gelen boşanmalardan ikisinin sebebi zina; birinin sebebi kayın validesinin kendi evine sık sık gelmesi nedeniyle verilen talâk (boşanma); ikisinin sebebi kocasının şehir dışında yaşaması; birinin sebebi de sipahi olan kocanın seferden geç dönmesi olarak mahkeme kayıtlarında yer almıştır. Bunların dışında sebep belirtilmeden karşılıklı anlaşma ile yani *"muhale'a"* ile de gerçekleşen boşanmalar bulunmaktadır. Mahkemeye intikal eden karı koca anlaşmazlıklarından birisinin sebebi de kocanın izni olmadan karısının, annesinin evine gitmesi ile ilgili davadır. Bu davada kadı; "bundan sonra sen izinsiz annenin evine gitmeyeceksin, annen senin evine gelecek" şeklinde vermiş olduğu hükümle bu davayı boşanmaya varmadan sonuçlandırmıştır[46].

Aile hayatını ve toplumun sosyal yönünü ilgilendiren bir başka nokta da, ölüm ve boşanmalardan sonra kadı'lar tarafından takdir edilen nafaka ve kisve yani erkeklerin erginleşinceye, kızların da evleninceye kadar her türlü yiyecek, içecek, giyim - kuşam ve benzeri zaruri ihtiyaçlarının karşılanması için belirlenen ücretlerle, geride kalan çocukların velâyeti yani bakım ve sorumluluklarını üzerine alma diğer adı ile vasî tayinidir. Nafaka ve kisve tayini ile ilgili belgelerden, bir kişinin bir günlük ortalama ihtiyacının ne kadar olduğunun tespit edilmesi mümkündür. Ankara'da, incelenen 1611-1612 yıllarına ait sicilde, 11 nafaka ve kisve tayini, 6 vasî tayini ile ilgili belge bulunmaktadır. Takdir edilen nafaka ve kisveler genellikle babaları ölen çoçuklara miras kalan maldan verilmek üzere ortalama günlük 3 akça olarak belirlenmiştir. Ayrıca memleketini terk ederek giden kimselerin geride kalanlarına da malından nafaka ve kisve ücreti verilmiştir. Nafaka ve kisve için belirlenen ortalama 3 akça bir kişinin bir günlük ihtiyacının karşılığı olarak kabul edilmiştir. Vasî ve vekil tayinleri, ölüm sonrası geride kalan çoçukların bakım ve ihtiyaçlarını gidermek üzere herhangi bir yakınının kadı'ya müracaatı sonucunda gerçekleşmektedir. Ayrıca miras ile ilgili işler için de vasî tayin edilmiştir.[47] İncelenen şer'iye sicilinde miras ve terekelerle ilgili belge sayısı da 23 adettir. Bunlardan

[43] *AŞS* 13, 20 / 151.

[44] *AŞS* 13, 23 / 171.

[45] *AŞS* 13, 57 / 490.

[46] *AŞS* 13, 52 / 502.

[47] *AŞS* 13, 17 / 130.

sadece 4'ü tereke kaydı[48] diğerleri de çeşitli miras davalarıdır. Tereke kayıtları hiç şüphesiz, toplumun sosyal ve ekonomik yapısını yansıtan en önemli belge türleridir.[49] Ankara'da bu yıllara ait terekelerden en önemlisi yukarıda da belirtilen Bayrâmiye tarikatının post-nişini Şeyh Abdülhay Baba'ya ait olan toplam 446.269 akçalık tereke kaydıdır. Abdülhay Baba ölümünden bir gün önce yapmış olduğu vasiyetinde 200 sikke-i haseneyi yani parayı hac farizası için, 100 sikke canı için ve 10.000 akça da geri kalan zekatı için vasiyet etmiş ve Ankara kadısı Seyyid Mehmed Efendi'yi de kendisine vasî tayin etmiştir[50].

Köle ve Câriyeler: Ankara'da bu yıllarda cariye ve köleler hem ticari hayatın hem de sosyal hayatın içerisinde yer almışlardır[51]. İncelenen yıllarda şer'iye sicilinde beş cariye ve köle âzadına rastlamaktayız[52]. Bunlar, Eflak asıllı Mülayim binti Abdullah, Rus asıllı Gülizar binti Abdullah, Macar asıllı Âbide binti Abdullah, Rus asıllı Handan ve Gürcü asıllı Osman'dır. Bu kimselerin âzad edildikleri, mahkeme kayıtlarında yer almaktadır. Rus asıllı Handan'ın, efendisi el-Hac Ahmed bin Murad'a kitâbet ücreti olan 20.000 akçayı ödeyerek hür olduğunu; Derviş Ahmed b. Abdi'nin kâtip Mehmed Çelebi b. İbrahim'deki cariye ücreti olan 12.000 akça olan alacağı; Hidayetullah b. Mehmed'in 400 günlüğüne Ali b. Hüseyin'i hizmet için 1500 akçaya kiraladığı hakkındaki belgeler, cariye ve hizmetcilerin ücretleri hakkında da bize bilgi vermektedir.

Etnik ve Dinî Bakımlardan Nüfus: Ankara'da etnik olarak Türk, Rum ve Ermeni; dinî cemaat olarak da Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi milletine mensup insanlar iç içe yaşamaktaydı. 16. yüzyılda Ankara'da kale içinde; 5 Müslüman, bir Hıristiyan; aşağı şehirde 69 Müslüman, 3 Hıristiyan, bir Yahudi ve 8 de karışık olmak üzere 87 mahalle bulunmaktaydı. Şehir içinde nüfus tahmini olarak 15.000 civarında idi; bunun 1500'ünün Hıristiyan, 200'den azının Yahudi ve geri kalan çoğunluğun da Müslüman olduğu tahmin edilmektedir[53]. Özer Ergenç, avarız hâne kayıtlarına göre 17. yüzyılın başlarında Ankara'nın mahalle sayısının 85 olduğunu belirtmektedir. Bu sayıya kalenin içindeki ve dışındaki mahalleler dahil değildir. Bunlarla beraber mahalle sayısı 90'ın üzerine çıkmaktadır. Yine, Özer Ergenç'e göre, 1600-1607 yılları arasında nüfus, askerîlerle birlikte 25.000 civarındadır[54].

1611-1612 yıllarında Ankara'da gayri müslim teb'a ticarî, sosyal ve dinî yaşantı bakımlarından müslüman teb'a kadar hareketli ve faal durumda gözükmektedir. Ankara'nın

---

48 *AŞS* 13, 17 / 125 , 81/ 667, 96/ 717, 112/ 758.

49 Halil İnalcık, 15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları,İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, XV(1953-1954), s. 51-67.

50 *AŞS* 13, 32 / 260.

51 Osmanlı toplumunda köleliğin sosyal ve ekonomik hayat içerisindeki durumu için şu çalışmalara bakılabilir: Halil Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu İle Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", *ODTÜ Gelişme Dergisi, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar:* II (1979-1980), s.67-138. İzzet Sak, *Şer'iye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)*,Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1992; aynı yazar, "Konya'da Köleler (16. yüzyıl sonu -17. Yüzyıl)", *Osmanlı Araştırmaları,* IX (1989), s. 159-195.

52 *AŞS* 13, 70/603, 41/358, 47/404, 53/460, 59/505.

53 Nejat Göyünç, "Onaltıncı Yüzyılda Ankara", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* , I /1 (1967), s. 71-75.

54 Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 22, 29-31, 53-54.

en önemli gelir kaynaklarından olan *Damga ve Cendere ve tevâbi' Mukataası* 'na Bazarla ve İsak adındaki yahudiler mültezim olmuşlardır[55]. Müslüman ahâli ile gayri müslim ahâlinin birbirleriyle ortak iş yapmaları, alışverişte bulunmaları, borç alıp vermeleri sıkca karşılaşılan belge türlerindendir. Sevindik b. Ali'nin ortak kasaplık yaptığı Ali b. Süleyman, Agop veled-i Arap ve Bahşi veled-i Aydın'dan elde edilen kârdan kalan 1700 akçayı talep etmesi[56]; Karakoç veled-i Boran'ın Tanrıverdi b. Ali'ye olan 13.300 akçalık koyun borcu[57]; Bekir b. Mustafa'nın Samagon veled-i Yasef'e satmış olduğu dükkan[58] ve benzeri pek çok örnek bu ilişkileri ortaya koymaktadır.

Gayri müslim ahâlinin dinî yaşantılarını sürdürmeleri bakımından müslümanlar kadar rahat oldukları görülmektedir. Gayri müslimler de müslümanlar gibi vakıflar kurup dinî müesseselerini ayakta tutmaya çalıştıkları gibi, vakıf akçaları ya da para vakıflarıyla sosyal yardımlaşmayı sağlamaya çalışmışlardır. Ankara Kalesi'nde bulunan Yanartaş Kilisesi'ne ait olan ve keşişlerin oturması ve cemaatın yemek yemesi için vakfedilmiş olan eve, Abraham veled-i Amuş adındaki bir zımminin sahiplenmesi üzerine, kilisenin mütevellisi Kirkor veled-i Şirin, Ankara kadısına başvurarak evin vakıf olduğuna dair bir hüccet almıştır[59]. Ayrıca bu yılda Ankara'daki Kirmir Kilisesi tamir edilmiştir[60]. Rumlar'a ait Nikola Kilisesi'nin akçasına cemaatın isteği üzerine Yasef veled-i Sinan'ın mütevelli, Bâli veled-i Tera'nın da nâzır tayin edilmesi yine bu yılda gerçekleşmiştir[61].

Osmanlı Devleti'nde gayri müslim teb'anın erginlik çağına giren her erkeğinden, devletin kendilerine sağladığı haklara karşılık cizye adı altında bir vergi alınmaktaydı. Ankara'da bu yıllarda Dergâh-ı muallâ çavuşlarından Ferhad Çavuş Ankara kazasındaki "yave" yani gelip geçen Ermeni ve Rumlar'ın cizyelerini toplamak üzere görevlendirilmiş; Ermeniler'den 174 akça, Rumlar'dan da 200 akça alması emr-i şerif ile istenmiştir[62]. Sicilde yer alan bir cizye belgesinde "*vilâyet-i Anadolu perâkende keferesinin defteri*" içerisinde yer alan Ankara ve mahallelerinde 107 hâne, Hisar içinde 30 hâne; yine Ankara'da 50 hâne Yahudi cemaatı ve Uruş köyünde 10 hâne, Çankırı sancağına bağlı Kalecik'de ise 27 hâne cizye tahvili kayıtlı olduğu bildirilmekte ve her hâneden 240'ar akça toplanması istenmektedir[63].

Vakıflar: Sosyal ve dinî yönü olan ve karşılıklı yardımlaşma esasına dayanan vakıf müesseseleri, Ankara'da toplum hayatında önemli bir yere sahiptir. İncelenen Ankara'nın 13 numaralı şer'iyye sicilinde vakıflarla ilgili kayıtlar, genellikle mütevelli ve câbi (vakıfların gelirini toplayan görevli) tayinleri, vakıf gayrımenkullerin kiraya verilmesi, vakıf akça borçları, vakfiye tescilleri, vakıflar tarafından finanse edilen hayır müesseselerinden zâviye, han, hamam tamirleri ve vakıf muhassebe kayıtları yer almaktadır. Mahkemeye intikal eden bir yıllık olaylar içerisinde vakıflarla ilgili kayıtların sayısı 70'tir. Vakıflarla ilgili belgelerin, sicildeki diğer belgeler içerisindeki oranı %9,3'tür. Bunun azımsanamayacak bir oran olduğu görülmektedir.

---

[55] *AŞS* 13, 78 / 652.
[56] *AŞS* 13, 35 / 295.
[57] *AŞS* 13, 46 / 399.
[58] *AŞS* 13, 17 / 128.
[59] *AŞS* 13, 24 / 184.
[60] *AŞS* 13, 29 / 231.
[61] AŞS, 13, 23 / 170.
[62] *AŞS* 13, 88 / 685.
[63] *AŞS* 13, 103 / 736.

İncelenen sicilde, Kıbrıs eski beylerbeyi ve vakfiyesinin kadı tarafından tescil edildiği zaman ise, Anadolu Defterdarı olan Mustafa Paşa'nın, Evâil-i Cemaziyelevvel 1020/ 12-21 Temmuz 1611 tarihinde sicile kaydedilen vakfiyesi yer almaktadır. Bu vakfiyede, Mustafa Paşa'nın Cenâbi Ahmed Paşa (Yeni Câmii) Câmii'nde görevli olanlara verilmek üzere 40.000 akçayı nakid olarak vakfeylediği kaydededilirken, mütevelli olarak da Mevlânâ Mustafa Efendi b. Hüseyin görevlendirilmiştir. Mütevelli tarafından bu vakıf para on'u on bir buçuk üzere yani %15 ile işletilerek elde edilen ribh (gelir-kâr) câmideki görevlilere verilecektir. Cenâbi Ahmed Paşa Câmii'nde, bu yıllarda bir imam, 2 müezzin, bir kayyım, 6 cüz-han ve bir muarrif görev yapmaktadır. Bu görevlilere altı aylık verilen ücret ise 2520 akçadır[64]. Ankara'da bu yıllarda en fazla yaygın olan vakıf uygulamalarının başında para vakıfları ve bunlarla ilgili işlemler gelmektedir. Bir kredi kaynağı olarak da uygulama alanı bulmuş olan para vakıfları; İslam hukukcusu İmam Züfer'in içtihadı doğrultusunda Osmanlı toplumunda yaygınlık kazanmış; dinî, hayrî, idarî, beledî, eğitim, köle ve cariyeliğin kaldırılması vb. konularda, toplum hayatına katkıda bulunmuştur[65]. Ankara'da bu yıllarda kurulmuş olan bir başka para vakfı da dergâh-ı âlî çavuşlarından Hızır Çavuş b. Ahmed'in on'u on bir (%10) üzere işletilmesini şart koyduğu 2000 akçalık para vakfıdır. Bu vakfın tahsis edildiği alan ise, Haseki Câmii'nin müezzinidir. Vakfı kuran kimse (vâkıf) müezzinden her gün öğle namazından sonra Mülk süresini okumasını ve sevabını da kendisine göndermesini istemiştir[66]. Hemen hemen her mahallede kurulmuş olan mescid vakıfları ve avârız vakıfları da ayrıca zikredilmeye değer vakıflardır. Bu vakıflar aracılığı ile mahalleli kendi sorunlarını yerinde çözmeye çalışmış, bir nevi sosyal yardımlaşma örneği sergilenmiştir. Vakıflardan istifade edenlerin hemen hemen her kesimden olduğu görülmektedir. Nitekim, Ankara kadısı olan Seyyid Mehmed Efendi de Hasan Paşa vakfından 50.000 akça borç almış ve daha sonra bu borcunu eşkiya tarafından yakılarak tahrip edilmiş olan Hasan Paşa Hanı'nın tamiri esnasında vermiştir[67]. Ankara'da bulunan vakıflara ait gayrimenkullerden bu yıllarda mütevelli ya da câbileri tarafından kiraya verilenlerden bazıları da şunlardır: Rum Mehmed Paşa vakfına ait Kurşunlu Han bir yıllığına 9000 akçaya Muslu b. Hızır'a; İsa Bey vakfına ait Kapan Hanı ve dükkanlar bir yıllığına Mahmud b. Yusuf'a 6000 akçaya[68]; Ziyâde Hatun vakfına ait Değerli adındaki bahçe yılda 1400 akçaya *"icâre-i tavîle"* üzere, otuz yıllığına Ahmed b. Aslan'a[69]; Öğle Hamamı (=Eyne Bey Subaşı Hamamı) günlük önce 20 akçaya, daha sonra iki ay boş kalması ve kimsenin rağbet etmemesi üzerine de günde 15 akçaya Bekir b. Yusuf'a; Hasan Paşa Hamamı da eski kiracısı Celal Beşe b. Ferhad'a yıllığı 8000 akçaya kiraya

---

[64] *AŞS* 13, 83-84 / 671 ,84 / 672.

[65] Para vakıfları ve işletilme usülleri üzerine, 16. yüzyılda başlayıp günümüzde de devam eden hararetli tartışmalar yapılmaktadır. Bu tartışmlar için bkz. Murat Çizakça, *Risk Sermayesi Özel Finas Kurumları ve Para Vakıfları*, İstanbul 1993; İsmail Kurt, *Para Vakıfları -Nazariyat ve Tatbikat*, İstanbul 1996. Para vakıflarının Ankara'daki bir uygulama örneği için bkz. Rıfat Özdemir, "Ankara Hatuni Mahallesi Nakit Avarız Vakfının Kredi Kaynağı Açısından Önemi (1785-1802), *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler,* Ankara 1990, s. 733-754.

[66] *AŞS* 13, 50 / 433 .

[67] *AŞS* 13, 47 / 403.

[68] *AŞS* 13, 22 / 165 , 23 / 175.

[69] *AŞS* 13, 8 / 58.

verilmiştir[70]. Vakıflar sadece müslümanlar arasında yaygın olan müesseseler değil, yukarıda gayri müslimlerden bahsederken de belirtildiği gibi diğer cemaatler arasında da uygulama alanı bulmuştur. Vakıflar, faaliyet alanları ve üstlenmiş olduğu hizmetler bakımından, Ankara'nın sosyal ve ekonomik hayatı üzerinde canlılık kazandırmıştır.

Ticarî ve Ekonomik Hayat: Osmanlı döneminde devletin gelir kaynakları arasında; haslar, timar ve zeametler, mukataalar, şer'î ve örfî vergiler sayılabilir. Ankara'daki en önemli gelir kaynakları arasında hiç şüphesiz Büyük ve Küçük Haymalar bir tahıl ambarı olmaları bakımından önemli bir yere sahipti. Büyük ve Küçük Haymalar'ın bütün gelirleri sadrazama has olarak verilmiştir[71]. 1611-1612 yıllarında Haymana hasları Sadrazam Kuyucu Murad Paşa'ya has olarak kaydedilmiş ve voyvoda olarak da Ali Ağa b. Abdullah görev yapmıştır. Sadrazam Kuyucu Murad Paşa, 1611 yılında çıktığı İran seferinden dönerken Diyarbekir kışlağında ölmesi üzerine, Haymana haslarına ait öşür ve rüsum devlete kalmış, bunu toplamak üzere de Ferhad Çavuş görevlendirilmiştir. Ferhad Çavuş, 1019-1020/ 1610-1611 yıllarına ait iki yıllık öşür ve rüsumun karşılığı olan 20.312 akçayı devlet adına teslim almıştır[72]. Haymana hasları ile ilgili bir başka belgede ise, bu haslardan toplanan mahsülün tamamının *narh-ı cârî* üzere yani o dönemdeki fiyatı karşılığında Ankara'daki esnafa satılması ve elde edilen gelirin de Hazine-i âmire'ye teslim edilmesi istenmiştir[73]. Bu hasların dışında, Rumeli Beylerbeyi Mahmud Paşa'nın Ankara'da bulunan haslarından; perâkende-i Haymana, Aydınbeylü ve tevâbi' hasları ve Anadolu Beylerbeyi haslarından olan Susuz köyü ile ilgili kayıtlar da, incelenen sicilde yer almaktadır[74].

Ankara'daki en önemli mukataalardan birisi de padişahın hasları arasında yer alan *Damga ve Cendere Mukataası*'dır. Damga vergisi ticareti yapılan mamul maddelerden alınan bir vergidir. Bu vergi Ankara'da ağırlıklı olarak sof satışlarından alınmaktadır. Ankara sof üretiminin en yaygın olduğu şehirlerdendir. Cenderecilik diğer adı ile sof perdahtcılığı, Ankara'da yaygın bir meslek dalıdır. Bu nedenle damga ve cendere bir mukataa olarak ele alınmıştır[75]. Bu yıllarda Damga ve Cendere Mukataası Bazarla ve İsak adındaki yahudilerin üzerinde iltizam olarak bulunmaktadır. Ayrıca padişah haslarından olan "Ankara, Çankırı, Bacı, Yabanâbad, Kalecik, Tosya, Beypazarı, Karahisar-ı Nallu, Mihaliççık, Ayaş, Sivrihisar ve Günyüzü'ndeki cizye-i gebran ve âzâdegan ve cizye-i kıbtiyan ve bedel-i avârız-ı ekrad ve Kara yağmurlu ve Marifetli ve rusûm-ı kahve ve kahvehane ve beytülmal-i âmme ve hâssa ve mâl-ı gâib ve mâl-ı mefkûd ve cürm ü cinâyet ve salb-i siyaset ve bâd-ı hevâ mukataaları" 1021-1022/ 1612-1613 yılları için Dergâh-ı âlî sipahilerinden Hüseyin Bey ile Mehmed Bey'e 20.000 akçası peşin olmak üzere 40.000 akçaya iltizama verilmiştir[76]. Burada askerî zümreye mensup iki kişi ortak olarak bu mukataaya mültezim olmuşlardır.

Ankara ve çevresi sof üretim ve ticareti bakımından oldukça önemli bir bölgedir[77]. Bu yıllarda sof üretimi yine devam etmekte; fakat

[70] *AŞS* 13, 3 / 13 , 5 / 33-34.

[71] Ergenç, *Ankara ve Konya*, sh. 62.

[72] *AŞS* 13, 95 / 702 , 17 / 129.

[73] *AŞS* 13, 102 / 733.

[74] *AŞS* 13, 110 / 753 .

[75] Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 100,118-119.

[76] *AŞS* 13, 90 / 690.

[77] Ankara ve çevresi tiftik ipliğinden dokunan sofları

bazı şikayetler görülmektedir. Bunların başında padişahın emrine rağmen sofun, keçi tiftiği yerine koyun yapağısından yapılmasının yaygınlık kazanmış olduğunu şikayet konusu olmaktadır. Nitekim, Damga ve Cendere Emini Bazarla, Hüseyin b. el-Hac İskender'i yün sof işlemesinden dolayı mahkemeye getirmiş ve bu kimse, kadı'nın tenbihine maruz kalmıştır[78]. Ankara'da sof dükkânı ve tezgahları da sof ticareti kadar rağbet görmektedir. Artun veled-i Keşiş'in, Karagöz veled-i Ketson'a Ankara Kalesi'nde bulunan sof dükkânını 5000 akçaya, Hızır Bali b. Murad ve diğer üç zımmi ortağının Kurd mahallesinde bulunan üç adet sof tezgahlarını Aspadiryop veled-i Haçardur-yop'a 4000 akçaya sattıkları mahkeme kayıtlarında yer almaktadır[79].

Ankara'da ticarî hayat içerisinde dikkati çeken en fazla belge gayrimenkul satışları adı altında ele aldığımız ev, bağ, bahçe ve değirmenlerle ilgili olanlarıdır. Kadı'ların görevleri arasında bugünkü noter hizmetleri de bulunmadır. Alım -satım, vekil bırakma, kefil gösterme gibi işlemleri de kadı yapmaktadır. Gayrimenkullerin satışları sonucunda verilen hüccetler, bir nevi mülk değişikliğinin ya da satışın gerçekleştiği hakkındaki belgelerdir. 1611-1612 yıllarında Ankara'da mahkemeye intikal eden gayrimenkul satışları içinde 61 adet belge ev satışı ile ilgilidir. Ev satışlarının, incelenen sicilde yer alan bütün belgeler içerisindeki oranı %12'dir. Ankara'da bu yıllarda satılan en pahalı ev, zımmi İsfandiyar veled-i Beylü'nün vârisleri tarafından, İsfandiyar'ın diğer vârisi karısı Hasbula Hatun'a 24.000 akçaya satılan Kurd mahallesindeki bir sofa, bir tabhhane (misafir odası), kapı üstünde bir oda, bir tahtânî (alt katta) ahur, iki sayegâh (gölgelik) ve bir karanlık odası bulunan evdir[80]. Ev satışlarının ekseriyeti şehrin içinde gerçekleşmiştir. Satış işlemlerinin yapıldığı mahallelerin bazıları şunlardır. Eşenhor, Hacı Doğan, Hacı Musa, Tûli, İbn-i Gökçe, Hatun, Kurd, Kale İçi, İmaret, Murûri, Hacı Bayram, Merveri, Teke Ahmed, Yeğenbey, Leblebici, Valtarin, Dibek, Konurca, Papâni ve Hacı Mansur mahalleleridir. Ev satışlarının dışında gayrimenkul satışları içerisinde bahçe satışları da Ankara'da önemli bir yer tutmaktadır. Bu satışlar şehrin yakınında bulunan İstanos, Yalıncak, Kurbağa, Karabürçek, Kiçiviran, Yakacık, Dermiyan, Miranos ve Karayos köyleri ile Kayaş ve Sultanderesi mevkilerinde ve Hoca Esad mezraasında gerçekleşmiştir. En fazla fiyata satılan bahçe, Hadice binti el-Hac Ahmed'in, 30.000 akçaya Ahmed Çelebi'ye sattığı Dermiyan mevkindeki bahçedir[81].

Ankara'da beygir, kısrak, at, eşek, katır, inek, öküz, koyun, keçi, öküz arabası, çift aletleri, pirinç, buğday, arpa, burçak, un, pekmez, pastırma, bal, kahve, ceviz, sof, çuka, aba, keten, kaftan, ferâce, zıbun, tiftik, iplik, çivid, yaşmak, kazan, sini, vb. günlük ihtiyacın birer parçası olan yiyecek, giyim-kuşam ve ev eşyaları, canlı hayvan ve bunlardan elde edilen ürünler, dokuma ürünleri gibi ihtiyaçlar çarşı ve pazarlarda alınıp satılmıştır. Bu yıllarda bir

ile meşhurdu. Sof üretimi, bu bölgenin en önemli sanayi kolunu teşkil etmekteydi. Ankara sofunun üretimi ve pazarları hk. bkz. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler,* (çeviren: Neyyir Kalaycıoğlu) İstanbul 1994, s. 173-179; Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 99-101; 113-116; François Georgeon, "Keçi Kılından Kalpağa: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yüzyılında Ankara'nın Gelişimi", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri,* Editörler: Paul Dumont, François Georgeon (çeviren Ali Berktay), İstanbul 1996, s. 99-115.

[78] *AŞS* 13, 4 / 23 ; 96 / 716.

[79] *AŞS* 13, 51 / 440 ; 53 / 461.

[80] *AŞS* 13, 20 / 150 .

[81] *AŞS* 13, 67 / 582.

camuz öküzü 1500 akça, bir kara sığır öküzü 1500 akça, kara sığır ineği 800 akça, tosun 300 - 500 akça, bal vukıyyesi (okkası) 14 akça, pasdırma vukıyyesi 6 akça, bir müd buğday 200-300 akça, bir müd arpa 100-120 akça gibi ortalama fiyatlara satılmıştır.

Ankara'da çeşitli mesleklere mensup esnaf grupları faaliyette bulunmaktadır. Bu yıllarda onların hepsinin ortak derdinin koltukçu adı altında ortaya çıkan ve dükkân sahibi esnafın işlerinin azalmasına sebep olan kimseler olduğu görülmektedir. Ankara'daki ehl-i sûk (çarşı esnafı) ve erbâb-ı hiref (zanaat sahibi kimseler) İstanbul'a adam göndererek; At pazarı denilen mahalde eskiden at ve benzeri hayvanlar alınıp satılırken, on yıldan beri koltukçu adındaki bazı kimseler ortaya çıkarak, vergi vermeden ayak üstü alışveriş yapıp esnafın zarara uğramasına sebep oldukları yönündeki şikayetlerini bildirmişlerdir. Ayrıca bu koltukçu tâifesinin mescid, mihrap, çırağ ve eczâ-i şerife'ye vakıf olan 200-300 dükkânın da boş kalmasına sebep oldukları belirtilmiştir. Şikayet dilekçesinde (mahzar) ayrıca, koltukçuluk yapan kimselerin ekserisinin kafir olduğu, müslüman olanlarının da bî-namaz oldukları yani namaz kılmadıkları, diğer esnaf sabah namazında iken bunların çarşı, pazar gezerek alışverişlerini yaptıkları, bu esnada halka da zulüm ve eziyet verdikleri gibi konular yer almış; padişahtan koltukçu tâifesinin menedilmesi için emr-i şerif istenmiştir. Bu şikayet üzerine İstanbul'dan gönderilen fermanda, isteklerinin kabul edildiği Ankara kadısı ve diğer ehl-i örfe bildirilmiştir[82]. Bu tarz bir uygulama, esnafın, kendi kuralları dışında ticarî hayat içerisinde yer almaya çalışan toplumun diğer kesimlerine karşı takındıkları ortak tavrı ve argümanları yansıtması bakımından örnek teşkil etmektedir.

Sonuç: Ankara'ya ait 1020-1021 (1611-1612) yıllarını içine alan 13 numaralı şer'iye sicilinden yola çıkılarak denilebilir ki, Celâlî isyanları sonrasında Ankara, yeniden eski görünümünü kazanmaya başlamıştır. Bunu aşağıda bir tablo halinde verilen mahkemeye intikal eden olayların kısa başlıkları daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu sicilde yer alan 747 belge içerisinde 119'u (%16) Osmanlı devlet yöneticilerinin göndermiş oldukları tayin, vergi tahsili, has, zeamet ve timar tevcihleri, asayişin temini vb. konulardaki ferman, buyruldu, tayin mektubu gibi belgeler; 153'ü (%20,5) çeşitli alacak davaları; 104'ü (%14) gayri menkul satışı; 82'si (%11) çeşitli suçlar ve asayişi bozucu haller ile ilgili davalar; 69 'u (%9,2) aile hayatını ilgilendiren konular; 70'i (%9,3) vakıflar ile ilgili konular; 51'i (%7) vekil ve kefalet bırakma; 31'i (%4) rehin ve emanet bırakma ve 69 belge de (%9) çeşitli konulara aittir. Olaylardaki bu dağılım ve çeşitlilik bize 1610'lu yılların başlarında Ankara'nın genel manzarasını ve toplum yapısını gözler önüne sermektedir.

[82] *AŞS* 13, 96 / 715.

Ankara'nın (1020 - 1021) 1611-1612 Yıllarına Ait 13 Numaralı Şer'iye Sicilinde Yer Alan Belge Türleri ve Konu Başlıkları

Belgenin Sayfası ve Numarası	Belge Türü ve Konu Başlığı	Belgenin Sayfası ve Numarası	Belge Türü ve Konu Başlığı
2 / 8	Hüccet[83] -Tedâhül-i (Biriken) Cizye	5 / 32	Hüccet-Anadolu Beylerbeyi Hasları (Susuz)
9 / 62	Hüccet -Nüzül Bedeli	13 / 85	Hüccet -Rüsûm-ı Cendere
10 / 68	Hüccet- Zahire Nüzülü	17 / 129	Hüccet -Haymana Hasları
10 / 69	Hüccet-Zahire Nüzülü	18 / 132	Hüccet -Haymana Hasları
11 / 73	Hüccet-Zahire Nüzülü	19 / 142	Hüccet -Haymana Hasları
11 / 74	Hüccet-Zahire Nüzülü	19 / 143	Hüccet -Haymana Hasları
87 / 681	Buyruldu[84] - Nüzül Bedeli	28 / 221	Hüccet -Haymana Hasları
104/ 739	Buyruldu - Nüzül Bedeli	39 / 334	Hüccet -Ortaköy Hasları
29 / 236	Temessük[85] - Cizye Tahsili	78 / 652	Ferman[86] - Vergi Mukataası
38 / 326	Hüccet-Vergi Teslimi	81 / 666	Buyruldu - Mukataa Nâzırlarının Orduya Çağrılması
41 / 351	Hüccet -Sürsat Akçası	88 / 684	Ferman-Haymana Haslarının Geliri
46 / 402	Hüccet-Vergi Tahsili ve Kâimmakam (Vekil) Bırakma	90 / 690	Mektup - Vergi İltizamına Görevlendirilenler
27 / 216	Hüccet -Develerin Nakli	95 / 712–713	Tezkere -Haymana Haslarının Geliri
54 / 474	Tezkere[87] - Cizye Tahsili	102 / 733	Ferman -Haymana Hasları Mahsulünün Satışı
55 / 479	Hüccet- Zorla Vergi Alma	110 / 753	Temessük -Rumeli Beylerbeyi Haslarına Voyvoda Görevlendirilmesi
56 / 481	Hüccet -Zorla Vergi Alma	91 / 692	Buyruldu -Başka Yerde Ziraat Edenden Alınan Öşür
61 / 533	İlâm[88] - Bâc–ı bazar	77 / 647	Buyruldu -Zeamet Tevcihi
61 / 534	Hüccet- Bâc–ı bazar	77 / 648	Nişan[89] - Zeamet Tevcihi
86 / 677	Ferman -Üzüm Bâc–ı bazarı	7 / 44	Hüccet -Timar Devri
86 / 678	Ferman -Üzüm Bâc–ı bazarı	46 / 395	Hüccet -Timar Anlaşmazlığı
78 / 653	Temessük - Cizye Teslimi	47 / 409	Hüccet -Timar Satışı ve Katır Alacağı

[83] Hüccet; gerek bir hükmü ihtiva etsin, gerekse akid , ikrar ,vasî tayini gibi hukukî bir hadiseyi tespit gayesiyle olsun bir kadı'nın huzurunda tanzim olunan vesikaya verilen isim.

[84] Buyruldu; sadrazam, kaptan-ı derya , vezir ,beylerbeyi gibi devlet erkânının yazılı emirleri.

[85] Temessük; borç senedi.

[86] Ferman ; padişahın herhangi bir meseleye ait resmî emri.

[87] Tezkere (tezkire); herhangi bir işi için izin verildiğini bildirmek üzere alınan resmi vesika , pusula.

[88] İlâm ; bir mahkemede hâkim tarafından verilmiş olan hüküm ve kararı bildiren resmî vesika için kullanılır. Bunlar taraflara verildiğinde hâkimin mühür ve imzasını taşır.

[89] Nişan; padişahın imza ve tuğrası bulunan resmî vesika , fermanın diğer adı.

80 / 660	Buyruldu -Cizye Tahriri	57 / 492	Hüccet -Timar İçin Temessük Talebi
80 / 661	Ferman - Cizye Tahriri	59 / 513	İlâm -Timar Ücreti (Timar Satışı)
80 / 662	Mektup -Cizye Tahsildarı	59 / 515	Hüccet - Kendini Tanıtma ve Timar Zabtı
80 / 663	- Cizye Tahsil ve Tahriri	77 / 650	Buyruldu -Timar Toprağına Müdahale
81 / 664	Buyruldu - Cizye Tahsili	78 / 651	Tezkere Timar Birleştirme
81 / 665	Mürâsele[90] - Cizye Tahsili	79 / 658	Berat[91] -Timar ve Kale Müstahfızlığı
85 / 673	Mektup-Vergi Tahsildarları	81 / 668	Buyruldu -Timar Tahvil Mektubu
88 / 685	Ferman -Yave Zımmînin Cizyeleri	86 / 679	Hüccet -Timar Toprağına Müdahale
89 / 687	Ferman - Ankara'daki Yave Keferenin Cizyesi	92 / 696	Buyruldu -Timar Tevcihi
89 / 688	Ferman -Yave Keferesinin Emir Sureti	94 / 700	Buyruldu -Timar Tevcihi
90 / 689	Ferman -Yaveci Mehmed Bey'in Emr-i Sureti	99 / 724	Buyruldu - Çavundur Karyesi Timarı
92 / 697	Ferman-Ankara'daki Hüdavendigar Reâyâsı	100 / 725	Berat - Karamusa Karyesi Sipahisinin Beratı
103 / 736	Temessük - Ankara Cizyesinin Teslim Edildiği	100 / 726	Berat - Karamusa Karyesi Sipahisinin Beratı
103 / 737	Ferman - Cizye Alınandan Tekrar İstenilmemesi	100 / 727	Berat - Tercan Teberik ve Gayrısının Timar Tevcihi
103 / 738	Mektup - Defterdarın Cizye İle İlgili Mektubu	61 / 527	Hüccet -Timar Arazinin Buğdayının Satışı
107 / 746	Temessük - Zımmîlerin İspençe Vergilerinin Tahsili	76 / 643	Hüccet -Reâyâsı Olduğuna Dair İddia
111 / 755	Buyruldu - Perakende Cizyesinin Tahsildarları	109 / 751	Ferman -Raiyyet Anlaşmazlığı
111 / 756	Buyruldu -Perakende Cizyesinin Tahsildarları	101 / 730	Hüccet - El-Hac Evren ve Müsellem'in Piyade Taifesi
3 / 12	Hüccet - Bâd-ı hevâ Mukataası	32 / 267	Hüccet - Ortak Tarla Ekme
105 / 741	Mektup - Yasakçı Görevine Tayin	35 / 295	Hüccet - Ortak Kasaplık
92 / 695	Berat - Muhzır ve Muhtesib Tayini	61 / 531	İlâm - Ortak Ticaret
98 / 721	Mektup- Subaşı Tayini	40 / 346	Hüccet - Ortak Değirmeni Kiraya Verme
53 / 457	İlâm - Sipahiye Verilen Yem ve Yemek	53 / 459	Hüccet -Berber Dükkânı Kiraya Verme
54 / 471	Hüccet- Ru'yet-i Hilal	24 / 186	Hüccet -Ekmek Dükkânını Kiraya Verme

[90] Mürâsele; Anadolu ve Rumeli kazaskerleri tarafından kadı ve nâiblere ve onlar tarafından da nahiye nâiblerine gönderilen tayin ve yetkilerini bildiren resmî emirler.

[91] Berat ; Osmanlı Devleti'nde herhangi bir göreve veya hizmete tayin veya maaş tahsisi yahut da ünvan veya nişan verilmesi , bir imtiyaz ya da muafiyetin belirtilmesini bildiren fermanlar için kullanılır.

53 / 462	Hüccet - Asayiş	70 / 597	Hüccet -Ekmek Dükkânını Kiraya Verme
95 / 714	Hüccet - Asayiş	42 / 366	Hüccet -Kalb Akça Basımı
60 / 518	İlâm - Komşulara Zarar Verme	40 / 347	Hüccet- Mîrî Boyahaneye Boyacı Tayini
60 / 522	İlâm - Komşulara Zarar Verme	82 / 670	Mektup- Kethüda Yeri Tayini
71 / 608	Hüccet- Komşularını Şikayet	86 / 680	Hüccet - Şem'hane ve Beytü'l – mal–i Yaban Emaneti
64 / 560	İlâm - Komşu Duvarının Tamiri	91 / 693	Temessük - Şem'hane ve Beytü'l–mal Emini
31 / 249	İlâm - Evin Işığının Engellenmesi	87 / 682	Buyruldu - Eşkiya ile Mücadele
61 / 536	Hüccet- Hâneye Tecavüz	39 / 335	Buyruldu- Kadı'nın Görevinin Uzatıldığı
73 / 619	Hüccet - Hâneye Tecavüz	52 / 546	Buyruldu - Kadı Tayini
73 / 620	Hüccet - Hâneye Tecavüz	52 / 447	Hüccet - Kadı'nın Göreve Başladığı
62 / 541	Hüccet - Hileli Çörek ve Börek Yapımı	101 / 728	Buyruldu - Kaza İlhakı
67 / 578	İlâm - Çiğ Ekmek	92 / 694	Buyruldu - Sancakbeyi Tayini
35 / 294	Hüccet- Kaftan Davası	102 / 734	Mektup - Kasaba Subaşılığına Tayin
34 / 287	Hüccet - Ziynet Satışı	102 / 735	Mektup - Ankara Subaşılığına Tayin
42 / 363	Hüccet- Dergah–ı Âlî Çavuşu Ahmed'in Ölümü	105 / 740	Mektup -Yeniçeri Serdarlığına Tayin
42 / 364	Hüccet - Mum Dökme Taahhüdü	96 / 715	Ferman - Koltukçu Taifesinin Ortadan Kaldırılması
54 / 465	İlam - Narh Üzerinden Satış	98 / 719	Hüccet - Ulak İçin Menzil ve Beygir Temini
64 / 557	Hüccet - Pirinç Nakliyesi	101 / 731	Ferman - Ulak İçin Menzil ve Beygir Temini
70 / 601	Hüccet - Yeni Sene İle İlgili Dua	101 / 732	Ferman - Ulak İçin Menzil ve Beygir Temini
32 / 260	Hüccet - Köle Alma	106 / 743	Ferman- Ulak İçin Menzil ve Beygir Temini
32 / 268	Hüccet - Hizmetçi Cariye	49 / 422	Hüccet -Mîrî Develerin Mühimmatı
40 / 340	Hüccet - Cariye Satışı	78 / 655	Ferman -Mîrî Develerin Bakımı
41 / 358	Hüccet - Cariye Azadı	79 / 656	Buyruldu -Mîrî Develerin Bakımı
44 / 383	Hüccet - Hizmetkar Kiralama	79 / 657	Buyruldu - Mîrî Develerin Bakımı
47 / 404	Hüccet - Cariye Azadı	85 / 674	Buyruldu - Mîrî Gebe Develerin Nakli
53 / 460	Hüccet - Köle Azadı	99 / 723	Ferman -Mîrî Develerin İstanbul'a Nakli

57 / 488	Hüccet- Abd–i abik (köle)	106 / 744	Ferman -Mîrî Develer
57 / 489	Hüccet - Abd–i abik	98 / 720	Ferman - Seferi Hümâyûn Emri
59 / 505	Hüccet - Köle Azadı	106–107/ 745	Ferman - Seferi Hümâyûn'a Hazırlık
40 / 343	Hüccet - Kayıp Köle ve Eşyalar	109 / 749	Temessük- Balıkhisarı Karyesinin Muafnamesi
52 / 444	Hüccet - Kayıp Hizmetkar ve Cariye	14 / 101	Hüccet - Ehl-i Hibre Tayini
65 / 628	Hüccet - Şartlı Cariye Satışı	46 / 399	Hüccet -Koyun Ücreti Alacağı
70 / 603	Hüccet - Müdebbire Âzadı	48 / 417	Hüccet -Borç Alacağı
72 / 615	Hüccet - Firar Eden Hizmetkar	49 / 421	Hüccet -Alacak, Başlık Parası
75 / 631	Hüccet - Şartlı Cariye Satışı	49 / 427	Hüccet -Pirinç Ücreti Alacağı
75 / 632	Hüccet - Kaçan Köle	50 / 431	Hüccet -Borç Alacağı
79 / 659	İlâm - Abd–i abik	52 / 448	İlâm -Borç Alacağı
73 / 623	Hüccet - Kardeşinin Bakımı	52 / 450	Hüccet -Borç ve Beygir Ücreti
75 / 633	İlâm - Boza Yapımı	52 / 452	İlâm -Borç Alacağı
93 / 698	Ferman - Avarız Akçasından Muaf Olan Köyler	53 / 454	Hüccet -Borç Alacağı
97 / 718	Ferman - Nüzül Bedeli Alınmaması	53 / 456	İlâm -Borç Alacağı
93 / 699	Ferman - Sancakbeyi ve Adamlarını Şikayet	54 / 463	İlâm -Borç Alacağı
94 / 701	Buyruldu - Reâyâya Zulüm Yapılmaması	54 / 464	İlâm -Borç Karşılığı Verilen Tarlalar
109 / 750	Temessük- Balıkhisarı Karyesinin Muafnâmesi	54 / 466	Hüccet -Borç Karşılığı Verilen Tarlalar
38 / 328	Hüccet - Borç Alacağı	54 / 467	Hüccet -Kaftan ve Zıbun Ücreti Alacağı
38 / 329	Hüccet - Ferâce Ücreti Alacağı	54 / 468	İlâm -Bilezik Borcu
38 / 330	Hüccet - Öküz Ücreti Alacağı	54 / 469	İlâm -Borç Alacağı
39 / 338	Hüccet - Borç Alacağı	54 / 470	Hüccet -Borç Alacağı
40 / 342	Hüccet - Borç Alacağı	28 / 225	Hüccet -Borç Alacağı
41 / 352	Hüccet - Emanet Akça Alacağı	28 / 226	Hüccet -Koyun Ücreti Alacağı
41 / 353	İlâm - Buğday Ücreti Alacağı	28 / 227	Hüccet -Borç Alacağı
41 / 354	Hüccet - Çivid Ücreti Alacağı	28 / 230	Hüccet -Ceviz Ücreti Alacağı
41 / 355	Hüccet - Borç Alacağı	29 / 232	Hüccet -Alacak ve Kefil
41 / 356	Hüccet - Bağ Kirası Alacağı	30 / 241	Hüccet -Öküz Ücreti Alacağı
42 / 360	Hüccet - Borç Alacağı	30 / 242	Hüccet -Borç Alacağı
42 / 361	Hüccet - Borç Alacağı	30 / 243	Hüccet -Borç Alacağı
44 / 380	Hüccet - Borç Alacağı	30 / 245	Hüccet -Rehinli Alacak Davası

45 / 392	Hüccet - Öküz Ücreti Alacağı	30 / 246	Hüccet -Borç Alacağı
45 / 393	Hüccet - Ücret Alacağı	31 / 250	Hüccet -Borç Alacağı
46 / 397	Hüccet - Buğday ve Arpa Borcu	31 / 254	Hüccet -Borç Alacağı
2 / 10	Hüccet - Borç Alacağı	31 / 256	Hüccet -Borç Alacağı
3 / 18	Hüccet - Borç Alacağı	31 / 257	Hüccet -Borç Alacağı
4 / 19	Hüccet - Vasîdeki Alacak	31 / 258	Hüccet -Borç Alacağı
4 / 24	Hüccet - Buğday Ücreti Alacağı	31 / 259	Hüccet -Öküz ve diğer Alacaklar
4 / 26	Hüccet - Aba Ücreti Alacağı	32 / 261	Hüccet -Borç Alacağı
5 / 30	Hüccet - Çuka Ücreti Alacağı	32 / 266	Hüccet -Borç Alacağı
7 / 48	Hüccet - Borç Alacağı	32 / 269	Hüccet -Borç Alacağı
8 / 55	Hüccet - Mülevven Ücreti Alacağı	33 / 273	Hüccet -Borç Alacağı
8 / 57	Hüccet - Borç Verme	33 / 275	Hüccet -Borç Alacağı
9 / 60	Hüccet - Borç Alacağı	33 / 277	Hüccet -Yaşmak Ücreti Alacağı
9 / 65	Hüccet - İplik Ücreti Alacağı	33 / 278	Hüccet -Borç Alacağı
9 / 66	Hüccet - Borç Alacağı	33 / 279	Hüccet -Borç Alacağı
12 / 76	Hüccet - Koyun Eti Ücreti Alacağı	33 / 280	Hüccet -Koyun Ücreti Alacağı
13 / 80	Hüccet - Borç Alacağı	33 / 281	Hüccet -Dolama Ücreti Alacağı
13 / 81	Hüccet - Borç Alacağı	35 / 293	Hüccet -Katır Ücreti Alacağı
13 / 87	Hüccet - Borç Alacağı	35 / 301	Hüccet -At Ücreti Alacağı
13 / 88	Hüccet - Borç Alacağı	36 / 307	Hüccet -Borç Alacağı
15 / 104	İlâm - Borç alacağı	36 / 308	Hüccet -Öküz Ücreti Alacağı
15 / 105	Hüccet - Borç Alacağı	36 / 309	Hüccet -Borç Alacağı
16 / 105	Hüccet - Sof Ücreti Alacağı	37 / 311	Hüccet -Ücret Alacağı
16 / 120	Hüccet - Borç Alacağı	37 / 313	Hüccet - Bal Ücreti Alacağı ve Borç Ödeme
17 / 127	Hüccet - Borç Alacağı	37 / 314	Hüccet -Borç Alacağı
19 / 138	Hüccet - Borç Alacağı	37 / 315	Hüccet -Buğday Alacağı
21 / 162	Hüccet - Dükkan Borcu Alacağı	37 / 316	Hüccet -Basdıma Alacağı
22 / 167	Hüccet - Borç Alacağı	37 / 320	Hüccet -Öküz Ücreti Alacağı
23 / 177	Hüccet - Borç Alacağı	38 / 322	Hüccet -Borç Alacağı
24 / 181	Hüccet - Borç Alacağı	38 / 325	Hüccet -Eşek Ücreti Alacağı
24 / 188	Hüccet - Kazan ve Sini Alacağı	59 / 512	İlâm -Borç Alacağı
25 / 192	Hüccet - Borç Alacağı	60 / 516	Hüccet -At Ücreti
25 / 195	Hüccet - Kahve Ücreti Alacağı	60 / 521	Hüccet -Keten Ücreti Alacağı
26 / 203	Hüccet - Borç Alacağı	60 / 523	İlâm -Ücret Alacağı
26 / 205	Hüccet - Borç Alacağı	60 / 524	İlâm -Borç Alacağı
27 / 210	Hüccet - Borç Alacağı	61 / 528	İlâm -Buğday Alacağı

27 / 211	Hüccet - Borç Alacağı	61 / 532	İlâm -Borç Alacağı
27 / 214	Hüccet - Hizmetkar Ücreti Alacağı	62 / 542	İlâm -Borç Alacağı
27 / 219	Hüccet - Borç Alacağı	62 / 543	İlâm -İmamet Ücreti
28 / 220	Hüccet - Borç Alacağı	63 / 552	Hüccet -Borç Alacağı
28 / 223	Hüccet - Borç Alacağı	64 / 561	Hüccet -Öküz Ücreti Alacağı
28 / 224	Hüccet - Kısrak Ücreti Alacağı	65 / 562	Hüccet -Borç Alacağı
56 / 482	İlâm - Borç Alacağı	65 / 564	Hüccet -Borç Alacağı
56 / 485	İlâm - At Ücreti Alacağı	9 / 59	Hüccet -Boşanma
58 / 494	İlâm - Tiftik Ücreti Alacağı	9 / 63	Hüccet -Boşanma
58 / 495	İlâm - Buğday ve Pekmez Ücreti	20 / 149	Hüccet -Boşanma
58 / 498	İlâm - Borç Alacağı	20 / 151	Hüccet -Boşanma
58 / 499	İlâm - Ücret Alacağı	23 / 171	Hüccet -Boşanma
58 / 501	Hüccet -Delil Ücreti Alacağı	24 / 183	Hüccet -Boşanma (Zina)
58 /503	Hüccet -Koyun Ücreti Alacağı	26 / 208	Hüccet -Boşanma
59 / 504	İlâm - Koyun Ücreti Alacağı	3 / 11	İlâm -Boşanma
59 / 508	İlâm - Un Alacağı	3 / 15	Hüccet -Boşanma
59 / 509	İlâm - Borç Alacağı	30 / 239	Hüccet -Boşanma
59 / 510	Hüccet - Un Alacağı	43 / 373	Hüccet -Boşanma
59 / 511	Hüccet - Un Alacağı	44 / 378	Hüccet -Boşanma
66 / 570	Hüccet - Borç Alacağı	53 / 455	Hüccet -Boşanma
66 / 568	Hüccet - Ücret Alacağı	54 / 473	Hüccet -Boşanma (Zina)
67 / 579	Hüccet - Borç Alacağı	55 / 480	Hüccet -Boşanıp Evlenme
68 / 585	İlâm -Ev Borcu	57 / 493	Hüccet -Boşanma
69 / 588	Hüccet -Borç Alacağı	58 / 502	İlâm -Karı Koca Arası Anlaşmazlık
69 / 589	Hüccet -Borç Alacağı	60 / 517	Hüccet -Boşanma
69 / 590	Hüccet -Borç Alacağı	71 / 604	Hüccet -Boşama İçin Vekil
69 / 594	Hüccet -Borç Ödeme	71 / 605	Hüccet -Boşama İçin Vekil
70 / 598	Hüccet -Borç Alacağı	71 / 606	Hüccet -Boşanma
70 / 600	Hüccet -Borç Alacağı	76 / 638	Hüccet -Evlenme (Bâkirelik Davası)
70 / 602	Hüccet -Borç Alacağı	72 / 613	Hüccet -Karısı Olduğuna Dair
72 / 612	Hüccet -Tiftik Ücreti Alacağı	73 / 618	Hüccet -Karısı Olduğuna Dair İddia
73 / 622	Hüccet -Borç Alacağı	57 / 490	Hüccet -Kayıp Olan Karısını Bulduğu
74 / 626	Hüccet -Borç Alacağı	4 / 25	Hüccet -Miras, Vasiyyet
74 / 627	Hüccet -Yorgan Borcu	4 / 27	Hüccet -Miras
76 / 645	Hüccet -Borç Alacağı	11 / 75	Hüccet -Miras
4 / 20	İlâm -Nafaka ve Kisve	12 / 77	Hüccet -Miras
5 / 29	İlâm -Nafaka ve Kisve	14 / 99	Hüccet -Miras Taksimi Bağ
14 / 93	İlâm -Nafaka ve Kisve	14 / 100	Hüccet -Miras
19 / 141	İlâm -Nafaka ve Cer Takdiri	17 / 125	Hüccet -Tereke Kaydı Miras
26 / 206	İlâm -Nafaka ve Kisve	25 / 197	Hüccet -Müşterek Mal Davası
43 / 374	İlâm -Nafaka ve Kisve	30 / 240	Hüccet -Miras

47 / 408	İlâm -Nafaka ve Kisve	35 / 296	Hüccet -Miras
50 / 430	İlâm -Nafaka ve Kisve	42 / 365	Hüccet -Vasiyyet
51 / 441	İlâm -Nafaka ve Kisve	43 / 372	Hüccet -Miras
53 / 458	İlâm -Nafaka ve Kisve	15 / 112	Hüccet -Vakıf Dükkânı Kiraya Verme
58 / 497	İlâm -Nafaka ve Kisve	22 / 165	Hüccet -Vakıf Hanı Kiraya Verme
15 / 110	Hüccet -Vasî ve Vekil Tayini	23 / 172	Hüccet -Vakıf Hanı Kiraya Verme
16 / 116	Hüccet -Vasî Tayini	23 / 175	Hüccet - Vakıf Han ve Dükkanları Kiraya Verme
17 / 130	Hüccet -Vasî Tayini	26 / 202	Hüccet - Vakıf Dükkânı Kiraya Verme
38 / 324	Hüccet -Vasî Tayini	40 / 345	Hüccet -Vakıf Dükkânı Kiraya Verme
70 / 599	Hüccet -Vasî Tayini	42 / 362	Hüccet- Vakıf Değirmeni Kiraya Verme
75 / 635	Hüccet -Vasî ve Vekil Tayini	48 / 413	Hüccet -Vakıf Dükkânı Kiraya Verme
44 / 381	Hüccet -Miras	49 / 420	Hüccet -Vakıf Bahçeyi Kiraya Verme
45 / 391	Hüccet -Miras	51 / 438	Hüccet -Vakıf Yeri (Tarla) Kiraya Verme
47 / 410	Hüccet -Miras	3 / 17	Hüccet -Vakıf Akça Borcu
48 / 414	Hüccet -Miras	6 / 40	Hüccet -Vakıf Akça Borcu
48 / 415	Hüccet -Miras	10 / 71	Hüccet -Vakıf Akça Borcu
49 / 416	Hüccet -Miras	15 / 106	Hüccet -Vakıf Akça Borcu
49 / 426	Hüccet -Miras	16 / 121	Hüccet -Vakıf Akça Borcu
53 / 453	Hüccet -Miras Ev	31 / 251	Hüccet -Vakıf Akça Borcu
58 / 500	Hüccet -Miras Ev	35 / 297	Hüccet -Vakıf Akça Borcu
62 / 545	Hüccet -Miras	36 / 310	Hüccet -Vakıf Akça Borcu
65 / 565	Hüccet -Miras	38 / 321	Hüccet -Vakıf Akça Borcu
81 / 667	Hüccet -Muhallefat (Tereke)	39 / 336	Hüccet -Zımmîlerin Vakfı, Vakıf Akça Borcu
96 / 717	Hüccet -Muhallefat (Tereke)	41 / 349	Hüccet -Vakıf Akça Borcu
108 / 747	Hüccet -Muhallefat (Tereke)	46 /401	Hüccet -Vakıf Akça Borcu
112 / 758	Hüccet -Muhallefat (Tereke)	47 / 403	Hüccet - Ankara Kadısının Hasanpaşa Vakfına Borcu
2 / 5	Hüccet -Mütevelli Tayini	51 / 442	Hüccet -Vakıf Akça Borcu
6 / 37	Hüccet -Mütevelli Tayini	63 / 551	Hüccet -Vakıf Akça Borcu
13 / 90	Hüccet -Mütevelli Tayini	66 / 569	Hüccet -Vakıf Akça Borcu
14 / 97	Hüccet -Mütevelli Tayini	67 / 576	Hüccet -Vakıf Akça Borcu
27 / 218	Hüccet -Mütevelli Tayini	68 / 584	Hüccet -Vakıf Akça Borcu
44 / 375	Hüccet -Mütevelli Tayini	73 / 621	Hüccet -Vakıf Akça Borcu
63 / 550	Hüccet -Vakıf Mütevellisi	75 / 634	Hüccet -Vakıf Akça Borcu
77 / 649	Buyruldu -Câbî Tayini	76 / 646	İlâm -Vakıf Akça Borcu
78 / 654	Berat - Mütevelli Tayini	6 / 41	Hüccet -İmam Evi Vakfiyesi
7 / 51	Hüccet - Dükkân Vakfı ve Mütevelli Tayini	19 / 147	Hüccet - Şarap İçme
2 / 9	Hüccet - Vakıf Araziyi Kiraya Verme	20 / 154	Hüccet - Şarap İçme

15 / 111	Hüccet - Vakıf Hamam Kirası	21 / 160	Hüccet - Şarap İçme
3 / 13	Hüccet -Vakıf Han ve Dükkânı Kiraya Verme	39 / 332	Hüccet - Şarap İçme
5 / 33	Hüccet - Vakıf Hamamı Kiraya Verme	51 / 443	Hüccet - Şarap İçme
5 / 34	Hüccet - Vakıf Hamamı Kiraya Verme	26 / 484	Hüccet -Şarap İçme ve Yaralama
6 / 42	Hüccet -Vakıf Kasap Dükkânı Kiraya Verme	56 /486	Hüccet -Şarap İçme ve Yaralama
8 / 58	Hüccet - Vakıf Bahçeyi Kiraya Verme	63 / 553	Hüccet - Şarap İçme
50 / 433	Hüccet - Para Vakfı	76 / 641	Hüccet -Ekşi Boza İçmek
83 / 671	Hüccet - Cenâbi Ahmed Paşa Camii ile ilgili Vakfiye	6 / 36	– Sövme
84 / 672	Hüccet - Cenâbi Ahmed Paşa Camii Görevlilerine Verilen Ücretler	9 / 61	Hüccet -Tahkir ve Küfür
87 / 683	Buyruldu - Müderris Tayini	60 / 520	Hüccet -Tahkir ve Küfür
105 / 742	Mektup Müderris Tayini	8 / 52	Hüccet -Şekavet
45 / 385	Hüccet -Müezzin Tayini	16 / 119	Hüccet -Şekavet (Oda Basma)
85 / 675	Hüccet -Zâviye Tamiri	19 / 145	Hüccet -Bahçenin Zarara Uğratılması
14 / 102	Hüccet -Zâviye Tamiri	63 / 547	Hüccet -Bahçe ve Bostana Zarar Verme
99 / 722	Hüccet -Han Tamiri	8 / 53	Hüccet -Hırsızlık (At)
35 / 300	Hüccet - Han Tamiri	9 / 67	Hüccet -Hırsızlık (Mîrî At)
41 / 357	Hüccet -Hamam Tamiri	108 / 748	Temessük Hırsızlık (Mîrî At)
45 / 387	İlâm - Mescid Tamiri	13 / 92	Hüccet -Hırsızlık (Öküz)
91 / 691	Hüccet - Dükkân Tamiri	24 / 187	Hüccet -Hırsızlık (Öküz)
82 / 669	Hüccet - Hasanpaşa Hanı'nın Tamir Muhasebesi	28 / 228	Hüccet -Gasb
110 / 752	Hüccet - Hasanpaşa Vakfı Hamamının Muhasebesi	31 / 255	Hüccet -Kayıp Eşya
112 / 757	Hüccet-Hasanpaşa Vakfının Muhasebesi	33 / 274	Hüccet -Hırsızlık (Eşya)
22 / 170	Hüccet - Gayrimüslim Vakfı Mütevelli Tayini	8 / 56	Hüccet -Yaralama
24 / 184	Hüccet - Kilise Vakfı	9 / 64	Hüccet -Yaralama
29 / 231	Hüccet - Kilise Tamiri	22 / 163	Hüccet -Yaralama
85 / 676	Hüccet - Kirmir Kilisesinin Tamiri	25 / 189	Hüccet -Yaralama
36 / 306	Hüccet -Vakıf Malını Zimmete Geçirme	25 / 191	Hüccet -Yaralama
7 / 50	Hüccet - Dükkân Vakfetme	25 / 194	Hüccet -Yaralama
101 / 729	Berat - Ahî Hüsam Mescidine Cüz-hân Tayini	25 / 196	Hüccet -Yaralama
37 / 312	Hüccet -Vakıf Dükkân	25 / 198	Hüccet -Yaralama
45 / 390	Hüccet -Dükkân Hibe ve Temlik	27 / 213	Hüccet -Yaralama ve Kefil
3 / 14	Hüccet -Zina	2 / 7	Hüccet -Yaralama

10 / 70	Hüccet -Zina	6 / 43	Hüccet -Yaralama
24 / 179	Hüccet -Zina	64 / 554	Hüccet -Yaralama
47 / 405	Hüccet -Zina	30 / 244	Hüccet -Yaralama
63 / 549	Hüccet -Zina	39 / 339	Hüccet -Yaralama, Dövme
64 / 558	Hüccet -Zina	49 / 423	Hüccet -Yaralama
66 / 571	Hüccet -Zina	51 / 437	Hüccet -Yaralama
60 / 526	Hüccet -Zina	55 / 476	Hüccet -Yaralama
34 / 286	Hüccet -Hırsızlık (Keçi)	60 / 525	Hüccet -Yaralama
36 / 303	Hüccet -Hırsızlık	65 / 566	Hüccet -Ev Basma ve Dövme
41 / 359	Hüccet -Hırsızlık (Öküz)	13 / 89	Hüccet -Dövme
48 / 412	Hüccet -Hırsızlık (Öküz)	16 / 124	Hüccet -Dövme
54 / 432	Hüccet -Hırsızlık (Öküz)	23 / 176	Hüccet -Dövme
38 / 327	Hüccet -Dükkan Soygunu	43 / 369	Hüccet -Dövme
73 / 616	Hüccet -Öküz Davası İçin Vekil	42 / 367	Hüccet -Dövme
73 / 617	Hüccet -Öküz Davası	48 / 418	Hüccet -Dövme
38 / 331	Hüccet -Araba Satışı	21 / 158	Hüccet -Dem ve Diyet (Kan Tazminatı) Davası
50 / 428	Hüccet -Hasta İnek Satışı	4 / 21	Hüccet -Öldürme
59 / 514	Hüccet -Beygir Satışı	18 / 133	Hüccet -Öldürme
1 / 2	Hüccet -Eşek Satışı	22 / 164	Hüccet -Öldürme
2 / 6	Hüccet -Eşek Satışı	22 / 168	Hüccet -Öldürme
14 / 96	Hüccet -Eşek Davası	23 / 173	Hüccet -Öldürme
15 / 113	Hüccet -Eşek Satışı	50 / 434	Hüccet -Öldürme Dem ve Diyet
16 / 117	Hüccet -Eşek Satışı	62 / 540	Hüccet -Öldürme
26 / 207	Hüccet -Eşek Davası	1 / 1	İlâm -Sof Ticareti
27 / 209	Hüccet -Eşek Satışı	4 / 23	Hüccet -Yün Sof İşleme
28 / 222	Hüccet -Beygir Satışı	96 / 716	Ferman -Sof Üretimi
29 / 234	Hüccet -Kayıp Eşek	55 / 475	İlâm -Emanet Kız
32 / 263	Hüccet -Kayıp Öküz	4 / 28	Hüccet -Emanet Kavun
18 / 135	Hüccet -Kayıp Eşya	8 / 54	Hüccet -Ev Satışı
19 / 144	Hüccet -Kayıp Deve	13 / 84	Hüccet -Ev Satışı
34 / 288	Hüccet -Kayıp Sığır	15 / 103	Hüccet -Ev Satışı
67 / 575	İlâm - Kayıp Düve	15 / 109	Hüccet -Ev Satışı
32 / 265	Hüccet -Eşek Davası	16 / 118	Hüccet -Ev Satışı
38 / 323	Hüccet -Eşek Davası	17 / 126	Hüccet -Ev Satışı
40 / 341	Hüccet -Kayıp Eşek	20 / 150	Hüccet -Ev Satışı
56 / 483	Hüccet -Kayıp Öküz	21 / 156	Hüccet -Ev Satışı
61 / 535	Hüccet -Kayıp İnek	22 / 169	Hüccet -Ev Satışından Vazgeçme
52 / 451	Hüccet -Kayıp Silah	23 / 174	Hüccet -Ev Satışı
62 / 544	Hüccet -Kayıp Kişiler	23 / 178	Hüccet -Ev Satışı
68 / 583	Hüccet -Kayıp Eşek	25 / 190	Hüccet -Ev Satışı
12 / 78	Hüccet -Emanet Eşya	26 / 200	Hüccet -Ev Satışı
12 / 79	Hüccet -Emanet At ve Eşya	27 / 215	Hüccet -Ev Satışında Anlaşmazlık
18 / 136	Hüccet -Emanet Eşya	29 / 235	Hüccet -Ev Satışı
19 / 137	Hüccet -Emanet Eşya	30 / 237	Hüccet -Ev Satışı
20 / 153	Hüccet -Emanet Eşya	31 / 248	Hüccet -Ev Satışı İptali

21 / 157	Hüccet -Emanet Eşya	37 / 317	Hüccet -Ev Satışı
24 / 180	Hüccet -Emanet Eşya	37 / 318	Hüccet -Ev Satışı
27 / 212	Hüccet - Emanet Verme	41 / 350	Hüccet -Ev Satışı
30 /238	Hüccet -Emanet Ziynet	43 / 368	Hüccet -Ev Satışı
32 / 264	Hüccet -Emanet Eşya	44 / 382	Hüccet -Ev Satışı
33 / 271	Hüccet -Emanet Araba	45 / 384	Hüccet -Ev Satışı
33 / 272	Hüccet -Emanet Araba	45 / 389	Hüccet -Ev Satışı
34 / 282	Hüccet -Çalınan Emanet	46 / 394	Hüccet -Ev Satışı
34 / 283	Hüccet -Çalınan Emanet	46 / 396	Hüccet -Ev Satışı
34 / 289	Hüccet -Çalınan Emanet	47 / 406	Hüccet -Ev Satışı (Ortak)
35 / 298	Hüccet -Çalınan Emanet	47 / 407	Hüccet -Ev Satışı (Ortak)
35 / 299	Hüccet -Çalınan Emanet	49 / 424	Hüccet -Ev Satışı
66 / 574	Hüccet -Emanet Kılıç	51 / 439	Hüccet -Ev Satışı
16 / 122	Hüccet -Rehin Davasına Vekil	52 / 445	Hüccet -Ev Satışı
16 / 123	Hüccet -Rehin Davası	54 / 472	Hüccet -Ev Satışı
19 / 139	Hüccet -Rehin Davası	57 / 487	Hüccet -Ev Satışı
21 / 155	Hüccet -Rehin Bağ Davası	57 / 491	Hüccet -Ev Davası
21 / 161	Hüccet -Ödünç Kısrak Verme	59 / 506	Hüccet -Ev Satışı
32 / 262	Hüccet -Rehin Koyma	36 / 304	Hüccet -Ev ve Bağ Satışı
67 / 581	Hüccet -Rehin Davası	43 / 371	Hüccet - Miras Evin Satışı ve Babasının Borcunun Ödenmesi
71 / 609	Hüccet -Rehin Davası	47 / 411	Hüccet -Arsa Davası (Ev Satışı)
70 / 642	Hüccet -Rehin Davası	76 / 639	Hüccet -Ev İle Bağ Değişimi
76 / 644	Hüccet -Rehin Davası	110 / 754	Hüccet - Sahibi Olmayan Evin Beytülmal'ce Satışı
1 / 3	Hüccet -Ev Satışı (Mübâdele)	26 / 201	Hüccet -İşyeri Satışı
3 / 16	Hüccet -Ev Satışı	26 / 204	Hüccet -Müşterek Ambar Satışı
6 / 38	Hüccet -Ev Satışı İçin Vekil	27 / 217	Hüccet -Ambar Satışı
6 / 39	Hüccet -Ev Satışı	33 / 270	Hüccet -Ev Hayatı Satışı
7 / 45	Hüccet -Ev Satışı	33 / 276	Hüccet -Arsa Satışı
7 / 46	Hüccet -Ev Satışı	17 / 128	Hüccet -Dükkân Satışı
64 / 555	Hüccet -Ev Satışı	44 / 379	Hüccet -Dükkân Satışı
65 / 567	Hüccet -Ev Satışı	49 / 425	Hüccet -Kahvehane Kiraya Verme
66 / 573	Hüccet -Ev Satışı	51 / 440	Hüccet -Sof Dükkânı Satışı
68 / 586	Hüccet -Ev Satışı	53 / 461	Hüccet -Sof Tezgahı Satışı
68 / 587	Hüccet -Ev Satışı	60 / 519	Hüccet - Ekmekci Dükkânı Kiraya Verme
69 / 591	Hüccet -Ev Satışı	63 / 548	Hüccet -Tarla Satışı
69 / 593	Hüccet -Ev Satışı	35 / 292	Hüccet -Tarla Satışı
70 / 595	Hüccet -Ev Satışı	19 / 148	Hüccet -Tarla Davası
71 / 607	Hüccet -Ev Satışı	20 / 152	Hüccet -Tarla Davası
72 / 614	Hüccet -Ev Satışı	89 / 686	Tezkere Tapu İle Tarla Verme
74 / 625	Hüccet -Şartlı Ev Satışı	73 / 624	Hüccet -Tapu İle Tarla Verme
74 / 629	Hüccet -Ev Satışı	64 / 559	İlâm -Toprak Anlaşmazlığı
74 / 630	Hüccet -Ev Satışı	61 / 530	Hüccet -Değirmen Satışı

76 / 640	Hüccet -Ev Satışı	5 / 35	Hüccet -Değirmen Satışı
5 / 31	Hüccet -Miras Bağçe Satışına İtiraz	65 / 563	Hüccet -Değirmen Satışı
69 / 592	İlâm - Mülk Olmayan Bağın Satışı	66 / 572	Hüccet -Değirmen Satışı
13 / 83	Hüccet -Bağ Satışı	72 / 611	Hüccet -Değirmen Hissesi Satışı
13 / 86	Hüccet -Bağ Satışı	45 / 386	Hüccet -Değirmen Hissesi Satışı
13 / 91	Hüccet -Bağ Satışı	4 / 22	Hüccet -Kefil Olma
14 / 95	Hüccet -Bağ Satışı	7 / 47	Hüccet -Kefil Olma
18 / 131	Hüccet -Bağ Satışı	13 / 82	Hüccet -Kefil Olma
29 / 229	Hüccet -Bağçe Satışı	14 / 94	Hüccet -Kefil Olma
36 / 302	Hüccet -Bağ Satışı	15 / 107	Hüccet -Kefil Olma
40 / 344	Hüccet -Bağçe Satışı	15 / 108	Hüccet -Kefil Olma
43 / 370	Hüccet -Bağ Satışı	34 / 290	Hüccet -Vekil Tayini
46 / 398	Hüccet -Bağ Satışı	37 / 319	Hüccet -Vekil Tayini
55 / 477	Hüccet -Bağ Satışı	44 / 376	Hüccet -Vekil Tayini
62 / 539	Hüccet -Bağ Satışı	44 / 377	Hüccet -Vekil Tayini
67 / 582	Hüccet -Bağçe Satışı	46 / 400	Hüccet -Vekil Tayini
70 / 596	Hüccet -Bağ Satışı	48 / 419	Hüccet -Vekil Tayini
72 / 610	Hüccet -Bağ Satışı	51 / 436	Hüccet -Vekil Tayini
75 / 636	Hüccet -Bağçe Satışı	58 / 496	Hüccet -Vekil Tayini
10 / 72	Hüccet - Yeniçerinin Metrûkatı Olan Evin Satışı	64 / 556	Hüccet -Vekil Tayini
31 / 253	Hüccet -Kefil Olma	73 / 616	Hüccet -Öküz Davasına Vekil Tayini
34 / 285	Hüccet -Kefil Olma	15 / 114	Hüccet -Vekil Tayini
34 / 291	Hüccet -Kefil Olma	18 / 134	Hüccet -Vekil Tayini
36 / 305	Hüccet -Kefil Olma	22 / 166	Hüccet -Vekil Tayini
39 / 333	Hüccet -Kefil Olma	29 / 233	Hüccet -Vekil Tayini
39 / 337	Hüccet -Kefil Olma	34 / 284	Hüccet -Vekil Tayini
40 / 348	Hüccet -Kefil Olma	67 / 580	Hüccet -Kefil Olma
45 / 388	Hüccet -Kefil Olma	75 / 637	Hüccet - Kefil Olma
50 / 429	Hüccet -Kefil Olma	19 / 140	Hüccet - Kefil Olma
51 / 435	Hüccet -At Satışına Kefil	19 / 146	Hüccet - Kefil Olma
52 / 449	Hüccet -Kefil Olma	21 / 159	Hüccet - Kefil Olma
55 / 478	Hüccet -Kefil Olma	24 / 182	Hüccet - Kefil Olma
59 / 507	Hüccet -Kefil Olma	24 / 185	Hüccet - Kefil Olma
61 / 529	Hüccet -Kefil Olma	25 / 193	Hüccet - Kefil Olma
61 / 537	Hüccet -Kefil Olma	26 / 199	Hüccet - Kefil Olma
67 / 577	Hüccet -Kefil Olma	30 / 247	Hüccet - Kefil Olma
7 / 49	Hüccet - Ameliyat İçin Vekalet verme	31 / 252	Hüccet - Kefil Olma
14 / 98	Hüccet -Vekil Tayini		

©*Meçhul Seyyah(lar)ın Ankara Fotoğrafları* **(Frank Fokke Ferwarda Arşivi)**
© ***Kebikeç***

©*Meçhul Seyyah(lar)ın Ankara Fotoğrafları* **(Frank Fokke Ferwarda Arşivi)**
© ***Kebikeç***

Dosya: ANKARA

"Ankara Keçisi ve İnsan Psikolojisi Üzerine Bir Halk Hikâyesi" CIBA

Yahya AKYÜZ

1983 yılı Nisan ayında Ayaş'ın Tiske (Gökçebağ) köyünde çok cıba ölmüştü. Bunu duyduğumuzda, aslen Ilıca köylü olan kayın pederim Hacı Mustafa Güler (1917-1992) ve kayın validem Fatma Güler, köy hayatı ile ilgili engin tecrübelerinin ürünü olan bazı bilgiler verdiler. Bu bilgileri o tarihte kendi ifadeleri ile derlemiştim. Ayaş'ın tiftik keçileri ve halk bilimi ile, insan psikolojisi ile ilgili bulunan, ayrıca Ayaş ağzından bazı örnekler içeren bu derlememi, çizdiğim bir resimle beraber aşağıda sunuyorum.

Tiftik keçileri Nisan ayında kırklığınan kırkılır. Kırkılan keçilere cıba denir. "Cıba çobanı sürü değil bulut güder" derler. Yani çoban, hava değişmelerini, yağmuru gözler durur. Cıba çobanları yağmurun yağacağını çok iyi sezerler. Bu konuda tecrübelidirler. Bunu, cıbaların kuyruk hareketlerinden anlarlarmış.

Yağmur cıbalar için çok tehlikelidir. Çünkü onları ıslatır ve üşütüp öldürür. Bu nedenle cıba çobanları sürülerini kırlarda ağıl kenarlarından pek uzaklaştırmazlar. Çobanlar, ağılları yanlar durur.

Ötten yağmur gelince, cıbalar başlarını öne eğip birbirinin peşi sıra, en yakın ağıla doğru at gibi koşarlar. 100 davarın girebileceği yere 500 cıba sokuşur. Hararet çok artar, duman dikilekalır. Birbirlerine iyice sokulurlar ve kendi sıcaklıkları ile, ıslanmış çıplak derilerini kuruturlar.

Yakında kapalı bir ağıl yok da bir koyun sürüsü varsa, cıbalar koşup onların altlarına girerler ve daha çok ıslanmaktan kurtulurlar. Koyunların sıcaklığı ile derilerini kuruturlar. Çünkü o sırada koyunların yünleri henüz kırkılmamıştır. Koyunlar gündönümünde (21 Haziran) kırkılır.

Cıbalar altlarına sokulunca, koyunlar sorarmış:

-"Kim o, ayağımıza dolaşanlar?"

Cıbalar, daha da büzülüp, seslerini incelterek:

-"Cıba kulları!" derlermiş.

Biraz zaman geçince, cıbalar kumaşlar (kılları çoğalır). Artık yağmurdan korkmazlar.

21 Haziran gündönümüne kadar ayrı yayılan cıbaları, o tarihte koyun davarına katarlar. Artık beraber güdülürler.

Yazın, öğle sıcağında koyunlar aşağıda yatarken, keçiler kırmalara (taşlık yerlere) çıkar, oraları ayakları ile eşip düzeltir ve serin toprak bulup yatarlar. Kendilerine yatacak yer hazırlarken aşağıdaki koyunların üzerine taş düşürürler.

Koyunlar yine sorarmış:

-"Kim o üstümüze taş atanlar?"

Keçiler seslerini kalınlaştırıp:

-"Keçi beyleri!" derlermiş.

İnsanlar arasında da "cıba"lar vardır. Bunların eline güç ve yetki geçince "keçi beyi" geçinirler...

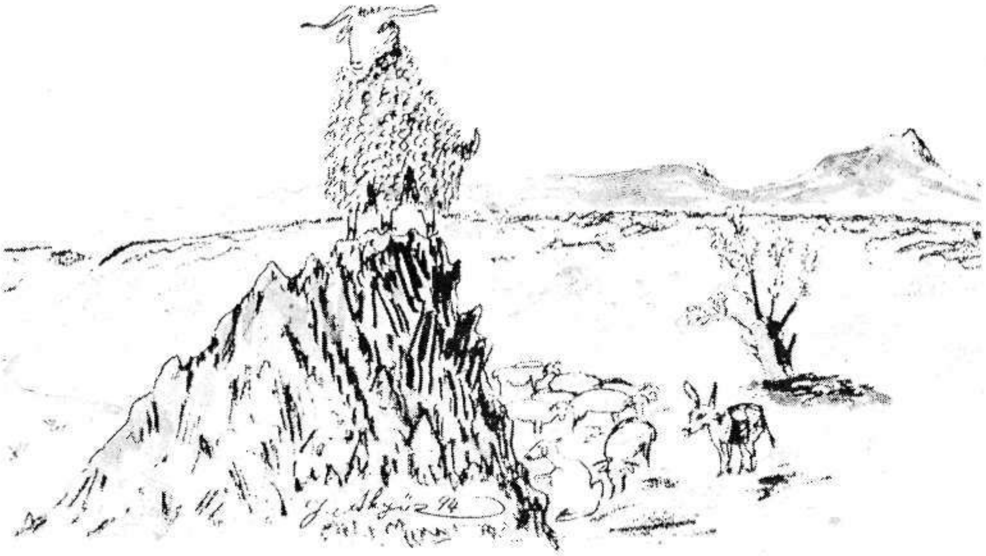

Keçi Beyi ve arkada Ayaş Ilıca Köyden göründüğü şekliyle, Güdül Sivrisi

Dosya:
ANKARA

ANKARA ŞEHREMİNİ VE VALİSİ ALİ HAYDAR BEY VE FAALİYETLERİ

Mehmet SARIOĞLU

Ali Haydar (Yuluğ) Bey 1879'da İzmir'de doğdu. Babası İzmir gümrük memurlarından Mustafa Nailî Efendiydi. İzmir idadîsinde orta ve lise öğrenimini tamamladıktan sonra Mülkiye Mektebine girdi ve 1902 yılında mezun oldu. Almanca, Fransızca ve Arapça bilmekteydi. Mezuniyetinden sonra Aydın Vilayeti maiyet memurluğuna tayin olundu. Marmaris ve Seferihisar Kaymakam Vekilliklerinde bulundu, daha sonraki yıllarda Milas ve Nazilli Kaymakamı olarak görev yaptı. 1912 seçimlerinde Menteşe mebusu olarak Meclise girdiyse de birkaç ay sonra Meclisin kapanmasıyla mesleğine geri döndü. Yeniden kaymakamlık, mülkiye müfettişliği ve mutasarrıflık yaptı. 1919'da Bolu mutasarrıfı iken Milli Mücadeleye katıldı, Ağustos 1920'de T.M.M.M. Ankara Hükümeti emrine girerek Dahiliye Vekaleti Mahalli İdareler Umum Müdürü oldu. Ağustos 1921'de Sivas, 12 Mart 1923'de İstanbul Valiliğine atandı.[1] Cumhuriyet rejiminin ilk İstanbul Valisi Ali Haydar Bey 15.000. kuruş maaşla çalışırken, 15 Nisan 1923'den 8 Haziran 1924 tarihine kadar İstanbul şehreminiliğini de vekaleten yürüttü.

Ali Haydar Bey'in İstanbul Valiliği ve Şehramanetinde yaptığı hizmetler sayılamayacak kadar çoktur. Denilebilir ki, İstanbul Şehremaneti onun döneminde gerçek anlamıyla teşekkül etmiş, işlerlik kazanmıştır. Emaneti aldığında memurların maaşları ödenemez durumdaydı, sürekli işçi çıkarılıyor, ücretler düşürülüyordu. Düzensizlik ve disiplinsizlik almış yürümüştü. Hiçbir beledî hizmet hakkıyla yerine getirilemiyordu. Ali Haydar Bey derhal bu konulara el attı, sağlam bir bütçe hazırladı, belediye için yeni gelir kaynakları aramaya başladı. Yapımı yarım kalmış mezbahayı tamamladı. İstanbul modern bir mezbahaya kavuşurken

1 Kazım Atakul-Hayri Orhun (Haz.), *Meşhur Valiler*, Ankara İçişleri Bak. Yay. 1969, s. 455-456

emanete de gelir sağlanmaya başlandı[2] İkinci olarak tramvay, elektrik, tünel ve gaz şirketleri ile sıkı bir diyalog kurdu, belediyeye hisse vermelerini sağladı. Elde edilen gelirlerle büyük caddelerin tamirine, genişletilmesine, bazı istimlak işlerine girişildi. Bu arada "Umur-u Belediyeye müteallik Ahkam-ı Cezaiye Kanunu" adıyla bir kanunun çıkmasında rol oynadı.[3] Nişantaşı'nda büyük bir ekmek fabrikasını ve modern bir itfaiye teşkilatını faaliyete geçirmesi de İstanbul adına önemli hizmetlerdi.[4]

Ali Haydar Bey'in İstanbul'da yaptığı son ve önemli bir girişim de son Halife Abdülmecid Efendi'ye memleket dışına çıkması emrinin tebliğ edilmesidir.[5] İstanbul Valisi sıfatıyla Ali Haydar Bey'in, yanında Emniyet Umum Müdürü ile birlikte halifenin yurtdışına çıkarılması vazifesini başarıyla yerine getirdiğini vurgulamak gerekir.

"Ali Haydar Bey herşeyden evvel bir idare adamı idi. Bununla beraber bir ilim adamı olarak tedkik ve tetebbu'dan bir an hâli kalmamış ve memuriyet hayatından ihtilas edebildiği boş vakitlerini felsefe, içtimaiyat ve bilhassa iktisadiyat vadilerinde mütalaat ve tetebbuata hasretmişti."[6] Bu meyanda iki tane eser verdi. Birisi ünlü iktisatçıların görüşlerini toplayan bir iktisat kitabı, diğeri Amerika Sanayi tarihini ve Amerika belde ve belediylerinin gelişmelerini inceleyen bir eserdir.[7]

Ali Haydar Bey'in hem idarecilik, hem de belediyecilik işlerine dair alışılagelenden farklı düşünceleri vardı. O'na göre Vilayet, Emanet ve Evkaf idareleri bir elden yönetilmeliydi. Yürütme yetkisi zayıf bir şehreminin işgörmesi imkansızdı. İstanbul'un yönetiminde şehri bütün haklarına sahip kılmak gerekliydi. Eldeki kanunlar değişmeli, şehremeneti, teşkilatını yapmakta serbest kalmalı, bazı vergileri doğrudan doğruya koyabilmeliydi. Vilayet, bayındırlık ve sağlık işlerini Emanete devretmeli, Evkaf, Belediyeye bağlanmalıydı.[8]

Sözden çok işe, icraata önem veren Ali Haydar Bey, yetenekli, çalışkan ve başarılı bir idareciydi. Ciddi, ağırbaşlı ve dürüst bir kişiliğe sahipti, görev yaptığı yerlere kişiliğinin damgasını vurmuştu.[9]

Ali Haydar Bey'in İstanbul'daki faaliyetleri Ankara Hükümeti'nin dikkatini çekmişti. Bu yüzden 8 Haziran 1340'da (1924) Ankara Şehramenetine tayin edildi. Siyasî çevrelerde ve gazeteciler arasında bu değişiklik bir kaç günden beri bili-

2 Rakım Ziyaoğlu, *İstanbul Kadıları, Şehreminleri, Belediye Reisleri ve Partiler Tarihi (1453-1971)*, İstanbul, Hak Kitabevi Yay. 1971, s. 300-301

3 Ziyaoğlu, *a.g.e.*, s.303

4 Ali Haydar Bey'in İstanbul'daki faaliyetleri konusunda ayrıntılı bilgi için; Osman N.Ergin, *İstanbul Şehremenleri*, İstanbul, Şehremaneti matbaası 1927, s. 686-774

5 Cemal Kutay, "İngilizler ve Halife Abdülmecid Efendi'nin Mısır'a yerleşme teklifi", *Tarih Konuşuyor*, Eylül 1966, c.VI, sayı:32, ss. 2669-2673

6 Osman Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, s. 689

7 Ergin, *a.g.e.*, s. 689. Milli Kütüphanede yaptığımız araştırmada bu eserlere rastlayamadık.

8 Ziyaoğlu, *a.g.e.*, s.299-300

9 Mehmet Aldan, *İz Bırakan Mülki İdare Amirleri*, Ankara, İçişleri Bak. Yay. 1980, s.365

10. Ali Haydar Bey'in icraatları ve Ankara'ya tayini hakkında 6, 9 Haziran 1340 tarihli *Vatan*, 9 Haziran 1340 *Tevhid-i Efkar*, 9, 14 tarihli *Akşam*, 10 Haziran 1340 tarihli Tanin gazetelerinde çeşitli makaleler yayınlanmıştı.

nir olmuştu.[10] Bu değişiklik siyasi çevrelerce bir ceza değil, bilakis başkenti imar gibi vatani ve milli bir hizmet suretinde telakki olunuyordu. Değişikliğin sebebini soran bir gazeteciye devrin Dahiliye Vekili Recep Bey, "Ankara suratle inkişafa muhtaçtır. Haydar Bey tecrübe edilmiş ve amelî kıymeti hakkında bizde kuvvetli bir fikir hasıl olmuştur. Kendisinin Ankara'ya tayini bir takdir-i şahsi meselesidir"[11] diye cevap vermişti. Aynı soruyu İstanbul mebusu Rauf (Orbay) Bey de sormuş, böyle başarılı bir yöneticinin tayin nedenini araştırmış[12] benzeri cevaplar almıştı. Osman Ergin'e göre Ali Haydar Bey'in İstanbul'daki görevlerinden ayrılışının kapalı nedenleri vardı. O'na göre Ali Haydar Bey, İstanbul'da yeni kurulmağa başlanan Halk Fırkası ile yeteri kadar meşgul olmuyor, siyasetle fazla uğraşmıyor, gece yarısına kadar Emanet binasında şehir işleriyle uğraşıyordu. Ayrıca uygulamaya koyduğu Oktruva Vergisi esnafı, tüccarı, Ticaret Odasını ve basını aleyhine çevirmişti. Bunlardan başka, İstanbul vali ve şehremini sıfatıyla İstanbul'a gelen mebus, vekil ve heyetleri Haydar Paşa'da karşılaması ve uğurlaması beklenirken böyle işlere iltifat etmemesi Ankara Hükümetinin dikkatini çekmişti[13]

Ankara Belediyesi 16 Şubat 1924 tarih ve 417 sayılı kanunla (Ankara Şehremaneti Kanunu) İstanbul'dakine benzer bir şehremanetine dönüştürülmüştü. Ankara şehremanetinde, İstanbul şehremanetince uygulanan kanunlar, nizamlar ve talimatlardan idarece uygun görülenler tatbik edilecekti. Ankara Şehremaneti, Hükümetçe atanan bir şehremini ve 24 azadan oluşan Cemiyet-i Umumuye-i Belediye tarafından idare edilecekti.[14] Bunun yanısıra her iki uygulama arasında bazı farklar da göze çarpıyordu. Mesela; İstanbul Şehremaneti bütçesi Cemiyeti Umumiye-i Belediyenin kabulü, şehremeninin onayı ile uygulamaya konulduğu halde, Ankara Şehremaneti bütçesi. Dahiliye Vekaletinin onayına mecbur tutulmuştu. Ayrıca İstanbul şehremaneti, kadrosunu ve maaşlarını tespit etmeye yetkiliyken, Ankara şehremaneti mensuplarının maaşını tayin hakkı bahsedilen kanunla (417 sayılı) Dahiliye Vekaletine verilmiştir. Bunun yanında Ankara'da belediye zabıtasının görevleri polisçe yürütülecekti. Bütün bunlardan Ankara'da yeni kurulan Şehremanetinin, merkezi yönetimin daha fazla denetimine tâbi olduğu dikkati çekiyordu.

Ali Haydar Bey Ankara'ya gelip şehremini olarak göreve başladığı zaman emanet, teşkilat, araç-gereç ve bilhassa varidat bakımından Anadolu'nun herhangi bir kazasından farklı bir seviyede değildi. Emanetin geliri toplam 50.000 lirayı ancak buluyordu. Kendisinden önceki şehremini Mehmet Ali Bey emanet işlerinde önemli bir değişiklik gerçekleştirememiş, zaten çok kısa bir süre bu görevde kalmış bulunuyordu. Oysa Ankara Şehri henüz Başkent olmuş, yeni başkentin başarısı rejimin başarısıyla özdeşleşmişti. Cumhuriyeti kuran kadrolara göre öyle bir başkent kurulmalıydı ki, bununla

11 9 Haziran 1340 (1924) tarihli *Vakit*

12 Ali Çankaya Mücellidoğlu, *Son asır Türk Tarihinin önemli olayları ile birlikte yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler,* Ankara, 1968-1969, Mars Matbaası, III. c-s. 939-940

13 Osman Ergin, *İstanbul Şehramenileri*, s.

14 Osman Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi inkişafı*, İstanbul, İ.Ü. Hukuk Fk. Yay. 1936, s. 133

hem bütün dünyaya bir mesaj verilmeli, hem de başkent genç Cumhuriyet yönetiminin bulunduğu şehir olarak bütün Anadolu şehirlerine örnek teşkil etmeliydi. Bu yüzden Ali Haydar Bey herşeyi yeniden yapmak, yeni gelir kaynakları bulmak, Ankara Belediyesi'ni bir Hükümet Merkezi Belediyesinden beklenen teşkilat, görev ve yetkilerle donatmak ve bütün bunların sağlanmasıyla Ankara'yı imar etmek zorundaydı.[15]

Ali Haydar Bey derhal çalışmalara başladı. İlk iş olarak emanetin teşkilatını ele aldı, ıslah etmeye çalıştı. alelacele kurduğu teşkilat İstanbul şehremanetinin bir benzeriydi. İkinci olarak Ali Haydar Bey Ankara'nın imara, onun için de inşaata ihtiyacı olduğunu düşündü. İnşaat için ise, tuğla, çimento, kereste, elektrik v.s. malzemelere gereksinim duyuluyordu. Bu yüzden Ali Haydar Bey Ankara'nın taşından, toprağından, suyundan örnekler alarak birkaç mühendis ve uzman ile birlikte Avrupa'ya bir geziye çıktı.[16] Bu gezisi sırasında yanında götürdüğü numuneleri Avrupalı uzmanlara göstererek tahlillerini yaptırdı. Geri dönüşünde Avrupa'da aldığı sonuçlara göre harekete geçti. Önce Avrupa'dan makineler sipariş etti, uzmanlar çağırdı. Bunlarla Ankara'da geniş bir arazi üzerinde tuğla, kiremit, kereste, kireç, elektrik fabrikası ve amele evleri inşa olundu.[17] Ankara Şehremanetinin ilk görevi en kısa zamanda yaşanabilir konforu sağlamaktı. Memuslar, memurlar, iş sahipleri iyi birer evde oturabilmeli, dizboyuna ulaşan çamurlu sokaklardan kurtulmalıydılar. Şehre yeni gelen misafirler, ziyaretçiler bir otel odası bulabilmeliydiler[18] Bu yüzden kurulan bu fabrikalar Ankara şehri için çok gerekliydiler.

Ali Haydar Bey'in girişimleri bununla kalmadı. İlk kurulan fabrikaları, elektrikle çalışan bir değirmenin, peşinden bir buz fabrikasının, bir gaz deposunun ve ekmek ihtiyacının karşılanması için bir numune fırınının kurulması takip etti. Ardından biri eski emanetin karşısında, diğeri itfaiye meydanında olmak üzere iki büyük bina inşa ettirdi. Daha sonra sıkı bir çalışma temposu ile en son teçhizata sahip bir itfaiye teşkilatı kurdu. Ali Haydar Bey, yeni Ankara'nın yeşillenmesine de büyük önem verdi. Büyük bir sera yaptırdı. Avrupa'dan ve İstanbul'dan binlerce fidan ve ağaç getirip diktirdi.[19] O'nun bu faaliyetleri dönemin hükümetleri tarafından dikkatle izleniyor, başarıları takdir ediliyordu. Nitekim "Ankara şehrinin, şerait ve vesait-i maddiye ve maneviyece Cumhuriyet başşehri olmaya layık bir umran derecesine ulaşması, hususlarında görülen son derece gayret ve faaliyetinden dolayı" maaşı 25.000 kuruşa çıkarılmış ve kendisine ayrıca 5.000 liralık para ödülü verilmişti.[20]

Ali Haydar Bey'in başkent Ankara için en önemli katkısı kendisinin girişimi ile büyük bir istimlakın gerçekleştirilmesidir. T.M.M.M.'nin açılmasından itibaren vekaletler bugünkü Ulus'ta Hacı Bayram

15 Mücellidoğlu, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler,* c.III, s. 941

16 İlber Ortaylı-İlhan Tekeli; *Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi, Belediyecilik Araştırma Projesi I. Kitap.*, Ed. Ergun Türkcan, Ankara, Türk İdareciler Der. Yay. 1978, Ayyıldız Matbaası, s.39

17 Rakım Ziyaoğlu, *İstanbul Kadıları, Şehreminleri,* s. 314

18 Ziyaoğlu, *a.g.e.*, s.314, *Meşhur Vali'-ler,* s. 463

19. Osman Ergin, *İstanbul Şehremenileri,* s. 774

20. Mehmet Aldan, *İz Bırakan Mülkü İdare Amirleri*, s. 365

amii civarında yerleşmişlerdi. 1920-1923 yılları arasında Ankara'nın nüfusu oldukça kalabalıklaşmış, konut-arsa sıkıntısı hissedilir olmuştu. Ankara'nın başkentlik kararı kabul edildikten sonra yeni başkentin Ulus-Hamamönü (Kale)-Cebeci civarındaki eski Ankara üzerinde mi, yoksa bir başka yerde mi yükseleceği sorunu gündeme geldi. Bu arada eski Ankara'da konut ve arsa fiyatları önemli ölçüde artmıştı. Spekulatörler ve eşraftan kişiler eski Ankara'nın geliştirilmesi fikrinde ısrar ediyorlardı. Ali Haydar Bey bütün bu tartışmalara son verecek bir girişimde bulundu. Hazırlattığı bir yasa tasarısını meclise sundu.[21] Yapılan görüşmeler neticesinde 24 mart 1341 (1925) tarih ve 583 sayılı "Ankara'da inşaası mukarrer yeni mahalle için muktazi yerler ile bataklık ve merzagi arazinin şehremanetince istimlaki hakkında kanun" çıkarıldı.[22] Ali Haydar Bey bu kanundan aldığı güç ve yetkiyle Hakimiyet-i Milliye (Ulus) Meydanından Sıhhiye-Yenişehir-Kızılay istikametine doğru 4.000.000 m[2] lik bir alanı istimlak etti.[23] Sözkonusu kanundan ve yapılan istimlak hareketi başkent Ankara'nın gelecekteki konumunu da belirlenmiş oldu. Başkent Ankara Ulus ile Çankaya arasında kurulacaktı.

Ne varki istimlak konusunda ilginç

Ali Haydar (Yuluğ) 1879-1937

tartışmalar da yaşandı. 1924 Anayasasına göre kimsenin malı ve mülkü değeri peşin olarak ödenmedikçe istimlak edilemez düşüncesi kabul edilmişken 583 sayılı kanunla yapılacak istimlakta değer pahası olarak vergi değerinin 15 misli alınması öngörülüyordu. Yani istimlake uğrayacak araziler için rayiç değer değil, vergi değeri esas kabul ediliyordu. Bu durum tartışmalara neden oldu.[24] Ayrıca kanun görüşülürken kentsel topraklarda ortaya çıkan değer artışının toprak sahiplerine mi, yoksa kamuya mı ait olması konusu tartışıldı. Artan değerin emlâk sahibine ait olamayacağı görüşü kabul görüyordu.

Ali Haydar Bey teşkilatını tamamladıktan sonra Hükümetin tahsis ettiği para ile Ankara'nın imarına başladı. İlk önce

21.Fehmi Yavuz-Ruşen Keleş, "Başkent Ankara için 50 yıl önce çıkarılan 583 sayılı yasa üzerinde T.B.M.M. de yapılan görüşmeler." *S.B.F. Dergisi,* 1975, c.XXIX, s. 3-4

22 *Ankara Şehri İmar Kılavuzu*, Ankara, Ankara İmar Müdürlüğü Yay. 1946, Ziraat Matbaası, s. 59-60; Sıddık Tümerkan, *Türkiye'de Belediyeler,* Ankara İçişleri Bak. Yay. 1946, s. 239

23 Ortaylı-Tekeli; *Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi* c.I. s.39

24 Ortaylı-Tekeli, *a.g.e.*, c.I.s.39

şehrin belli başlı caddelerini genişletmeye, yenilerini açmaya ve bunları parke ile döşemeye başladı. Kale önündeki ve yangın yeri denilen bölge kısa sürede inşaata uygun hale getirildi. Eski Ankara'nın tek caddesi olan Karaoğlan cadde ve çarşısını (bugün Ulus'taki Sümerbank ile Atatürk Heykeli arasından başlayan, Anafartalar Caddesine doğru uzanan yol) genişletti. Balıkpazarı'ndan Samanpazarı'na kadar geniş bir diğer caddeyi daha açmayı planladı ise de bu gerçekleşemedi. Demiryolları ile Çankaya arasında birinci yılda yüz kadar ev inşa ettirdi. Yenişehirin lağımlarını ve sokaklarını ayrıca kaldırımlarının bir kısmını yaptırdı.[25]

Ali Haydar Bey bunlarla da yetinmedi, büyükçe bir parkın yapımına girişildi, getirilen fidanlar buralara ve şehrin diğer kısımlarına dikilmeye başlandı. Bu arada Nef'a Vekaleti İstasyon ve İstanbul caddelerini inşa ettirmişti. Bu durum şehremanetinin işini kolaylaştırıyordu. Ali Haydar Bey şehrin su meselesine de çözüm bulmaya çalıştı. 14 km. uzaktan demir borularla Ankara'ya su getirilmesine uğraşıldı. Bütün bu çalışmalara hükümetin genel bütçeden yardım ettiğini eklemek gerekir. Ali Haydar Bey göreve başladığı sırada Ankara Belediyesi 50 bin lira gelirli bir kasaba belediyesi görünümündeydi. Ayrıldığı zaman Ankara Belediyesinin geliri 800 bin liraya çıkmıştı [26] Bu varidata fabrikaların hasılatı da dahildi.

Ali Haydar Bey 27 Kasım 1926 tarihinde sağlık sebeplerini ileri sürerek Ankara Şehremanetinden istifa etti. M. Kemal'in de teşvikiyle seçimlere katıldı, İstanbul milletvekiliğine seçildi.[27] Ankara'da yaptığı hizmetlerin lehinde ve en çok da aleyhinde eleştiriye maruz kaldı. Gerçek değeri daha sonraları anlaşıldı.

Ali Haydar Bey 18 Eylül 1937 tarihinde kalp yetmezliğinden vefat etti. 20 Eylül 1937 günü Edirnekapı mezarlığına defnedildi. Vefatından sonra gazetelerde çok değerli bir idareci ve devlet adamlarından biri olduğu[28] yazıldı. Gerçekten de Ankara, Cumhuriyetin başkenti kimliğiyle ilk kez Ali Haydar Bey zamanında şekillendi, gelişme gösterdi. Yeni rejimin başkenti bu şahsiyete çok şey borçludur.

---

25 Osman Ergin, *a.g.e.*, s. 773-774
26 Kazım Atakul (Haz.), *Meşhur Valiler*, s. 464
27 *Meşhur Valiler*, s. 456
28 20.9.1937 tarihli *Akşam*, s.6

ULUS HEYKELİ

Hasan Tahsin BENLİ

Ankara'nın, belki de Türkiye'nin en önemli ve bilinen heykeli, Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu cumhuriyetin temeli olan TBMM binası (bugünkü TBMM Müzesi) önüne dikilen Ulus Heykeli'dir.

O dönemdeki adıyla "Zafer Abidesi", **Yeni Gün** gazetesi sahibi Yunus Nadi'nin kişisel çabaları ve Ankaralıların parasal katkılarıyla yaptırıldı. Bu amaçla, kampanyayı yürütmek üzere bir yurttaş komitesi kuruldu. Kampanyayı bizzat yürüten Yunus Nadi, tüm Ankaralıları bu iş için seferber etmişti. Anıt için yaklaşık seksen bin liralık bir fon ayrıldı.

Naşit Hakkı Uluğ, **Hemşehrimiz Atatürk** isimli eserinde Yunus Nadi'nin bu yoğun çabasını şu şekilde anlatmıştır:

"Ankara Belediyesi, pek dar mali ve teknik imkanları ile elinden geleni yapıyordu, fakat her gün teknik bir güçlük çıkıyordu; harita üzerinde çizilen çizgilerle, beş-altı yolun açıldığı bu meydanımsı yerin yol kotları tatbik edilince farklar çıkıyor, kaidenin temeli ve etrafı için yapılan hesaplar ve krokiler uymuyordu. 1927 baharından beri, bu güçlüklerin bir an önce halline uğraşılıyordu."

Heykelin yerinin belirlenmesi ile ilgili çalışmalar tüm hızıyla sürerken, heykelin yapımı için bir yarışma açılması ve bu yarışmaya katılacaklar için şartname hazırlanmasına karar verildi. Yarışmanın süresi 25 Temmuz 1924'de sona eriyordu. Bununla birlikte, yoğun talep nedeniyle bu süre 31 Aralık 1924'e kadar uzatıldı.

Bu amaçla şartname, bir yüzü eski Türkçe, diğer yüzü ise Fransızca olarak hazırlandı. "Yeni Gün'ün Teşebbüsü ile Ankara'da Büyük Millet Meclisi Önünde Rekzi Mükarrer Zafer Abidesi İçin İcra Edilecek Müsabaka Hakkında Bazı İzahat" adı verilen şartnamede önce yapılacak heykel tanımlandı, daha sonra da böyle bir heykelin dikilmesindeki amaç geniş bir biçimde anlatıldı. Yarışmaya katılacaklara bir fikir vermesi ve yeni savaştan çıkmış bir ülkenin psikolojisi ile

bu savaşın önderi Mustafa Kemal'i tanımlamak amacıyla İstiklal Savaşı'na göndermeler yapılarak şu görüşlere yer verildi:

"Diğer yandan, yerlisinden yabancısına istekli olan tüm sanatçılara yarışmaya katılma olanağı sağlamak ve anıtın niteliği konusunda fikir vermek amacıyla bu duyuru yayımlanmıştır.

Söz konusu heykel, esas olarak, halkın yüce zaferinin ruhunu, bu mücadelede önderlik etmiş olan büyük kurtarıcı Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliğinde canlandırmalıdır. Bu bağlamda, anıt, gelecek nesillerin atalarının bir zamanlar Türkiye'nin bağımsızlığı için verdikleri mücadeleyi açık ve net olarak algılayabilecekleri biçimde tasarlanmalıdır.

Bu nedenledir ki, öncelikle Kurtuluş Savaşı'nın yüce ruhunun temsilcisi ve bu mücadelenin kaynağı milli duyguların imgesi olan Mustafa Kemal Paşa'yı tasvir eden bir anıtın gerçekleştirilmesi önerilmektedir.

Bu koşullara uymak kaydıyla, sanatçılar anıtın niteliği konusunda özgürdürler. Kaide üzerinde betimlenecek kabartma ve levhalarda milli mücadele ruhunu ifade etmelidirler.

Aşağıdaki satırlar, sanatçılara meydana getirecekleri eser hakkında sağlıklı bir fikir vermek ve özellikle Türklerin milli mücadelesine ilişkin temel ayrıntıları bilmeyen yabancı sanatçılar için yazılmıştır.

Türk milletinin bağımsızlık mücadelesi, tarihteki tüm mazlum milletlerin savaşımları gibi, son derece zorlu ve çetin şartlarda cereyan etmiş, insanüstü çabalar sonucu zaferle sonuçlanmıştı. Türk halkı karşısında manevi düşman olarak tüm Avrupalı güçleri, maddi düşman olarak da cihan harbinden hiçbir zarar görmemiş, taze, güçlü Yunan ordularını görmekteydi.

Bu ordunun Anadolu'ya girişi müttefik devletlerce destekleniyor ve İzmir'e çıkarma yapmasına olanak sağlanıyordu. Gerekli herşeye sahipti: Para, büyük savaş teçhizatı, müttefik devletlerin güçlü manevi desteği... Tek kelimeyle savaşı kazanmak için herşeye sahipti.

Bu büyük güçlerin karşısında, Türk milletinin durumu ne idi? Düşmanlar tarafından kuşatılmış, altı yüzyıl boyunca merkezi örgütlenmeden yoksun kalmış, silahları ve askeri teçhizatı alınmış, parasız bir devlet... Ayrıca, son on yılda birbirini izleyen üç savaşın ardından bitap düşmüş, Harb-i Umumi de verdiği sayısız kayıplar nedeniyle iflahı kesilmişti.

İşte bu içler acısı durumdaki kahraman Türk milleti, içinden çıkılmaz güçlüklerle dolu bir mücadeleye daha atılıyordu, bu defaki amansız bir ölüm kalım savaşıydı. En iyimser sözle bile gerçekleşme şansı çok zayıf olan bu zafere, Türk milletinden başka kimse inanmıyordu. Hiç kimse, hatta Türk aydınlarından halkın ruhundaki bağımsızlık ateşiyle henüz yanıp tutuşmamış olanlar dahil, bu mücadelenin böylesine parlak bir zaferle sonuçlanacağına inanmıyordu. Buna rağmen, Kurtuluş Savaşı kahramanı Mustafa Kemal'in çevresinde kenetlenmiş olan Anadolu Türkleri, insanüstü bir cesaretle üç yıl boyunca bütün güçleriyle her türlü engele karşı, durmaksızın mücadele verdiler. Sonunda unutulmaz, tarihte eşine az rastlanır bir zafer kazandılar ve Yunan ordularını bozguna uğratarak birkaç gün içinde mazlum bir toplumun ellerine geçirilmek istenen esaret zincirini kırmış oldular.

Türk toplumunun üç yıl boyunca tü-

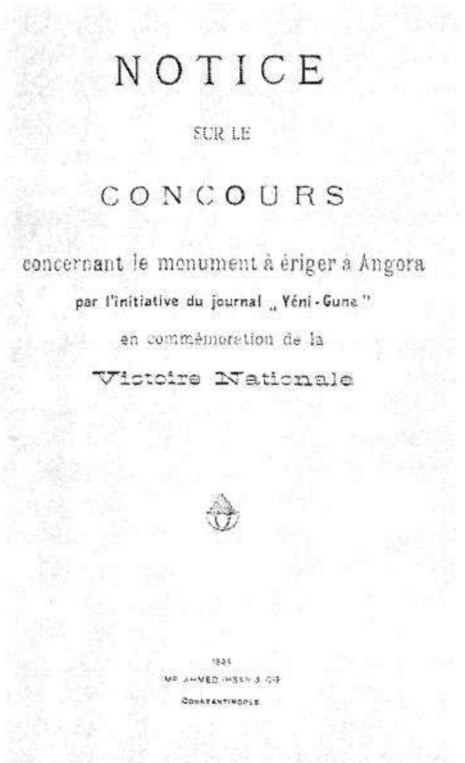

"Yeni Gün"ün Teşebbüsüyle Ankara'da Büyük Millet Meclisi Önünde Rekzi Mukarrer ZAFER ABİDESİ İçün İcrâ Edilecek Müsâbaka Hakkında Bazı İzâhât isimli risalenin Osmanlıca ve Fransızca kapakları

kenmez bir enerji ve sönmek bilmeyen bir tutkuyla sürdürdüğü bu kutsal mücadele, yalnızca Avrupalılar ve Yunanlılara karşı değildi, Türk halkı iki cephede savaşıyordu; dışarıda Avrupalı müttefikler ve Yunanlılara karşı politik ve askeri mücadele, içeride ise kendi geçmişinden gelen tiranlık ve istibdada karşı verilen mücadele... Bir yanda düşman orduları ve tuzakları, diğer yanda yüz yıllardır kutsal hükümdar olarak kabul edilmiş olan, boyundurukları altındaki halkın emeğinin meyvelerini sorumsuzca saçıp savuran, halkın kanını emen Osmanoğullarının tutku ve emelleri. Bu durumda, iki ateş arasında kalan Türk halkı her iki cephede de savaşmak durumunda kaldı. İzmir için mücadele verdiği sırada, aynı zamanda düşmanla işbirliği yapan Osmanlı idaresinin İstanbul'da düzenlediği komployа karşı direndi. Anadolu halkı moralini ve cesaretini asla kaybetmeden aynı azim ve şevkle her iki cephede de mücadelesini sürdürdü. Türk halkı iki tarafta da verdiği savaştan zaferle çıktı: İzmir'de Yunanlıları denize döktü, İstanbul'da saraylıları sınır dışı etti.

Mamafih, iki cephede de kazanılan bu

büyük zafer pahalıya mal oldu. Üç yıl boyunca Anadolu halkı kendini her türlü mahrumiyete alıştırdı. Tüm varlığını, mallarını, refahını ve hayatını bu yüce amaç uğruna feda etmekten kaçınmadı. Yollar yoktu, kuruldu; nakliyat kadın ve erkeklerin sırtında gerçekleşti. Ergenekon destanındaki gibi dağların yarıldığını söylemek belki abartı olacaktır; ancak, bu mücadelenin dağlara ve devlere karşı verildiğini iddia etmek abartı sayılmayacaktır.

Vatansever Anadolu halkı tüm bu güçlüklerin üstesinden geldi, mucizeler gerçekleştirdi ve şimdi zaferini pekiştirmek, sosyal refahı ve ekonomisinin yeniden yapılanmasını sağlamak için yeniden fethettiği bu topraklarda sessiz ve yoğun bir çalışmaya girişti.

Bu bakımdan, mücadelenin bu iki yanını da dikilecek olan anıtta canlı bir şekilde ifade etmek gerekmektedir."

Yarışma şartnamesinde, Kurtuluş Savaşı'nın önderi Mustafa Kemal de "milli kahraman" olarak tanımlanarak ve şu şekilde anlatıldı:

"Mustafa Kemal Paşa'nın, bu çift yönlü savaşın mücadeleci ruhunu kişiliğinde barındırdığı söylenebilir. Bu politik ve askeri zaferlerin önderinin başarısının en önemli kaynağı şu prensip olmuştur: "Anadolu köylüsü Türkiye'nin gerçek sahibidir."

Milli kahramanımız, orta boylu, dengeli ve güvenli bir duruşa sahip, açık mavi gözlü olup, geniş bir alnı ve sempatik bir havası vardır. Ünlü bir savaş adamının güçlü ve yaratıcı ruhuna sahip olmakla beraber, davranışlarında dünyanın en mükemmel adamına yakışmayacak olan kibir ve gururdan eser yoktur. Nezaket, sadelik, ahenk ve doğallık O'nun tarzının temel özelliklerini oluştururlar."

Şartnamede ayrıca, yarışma sonucunda verilecek ödüller de şu şekilde belirtildi:

"Komite, sunulan projeler içinden üzerinde mutabık kalınan birini seçecek ve eser sahibine 7.500 TL. (=75.000 FF) verecektir. Diğer yarışmacıların emeklerini de ödüllendirmek amacıyla aşağıdaki ödüllerin de verilmesi kararlaştırılmıştır. İkinciye 1000 TL, 3., 4. ve 5.'ye 500 TL. (herbiri için)"

Şartnamede, *"daha ayrıntılı bilgi edinmek ve hazırlanmış projeleri bitirmek için Ankara'da Yeni Gün Gazetesi yönetimi aracılığıyla Anıt Komitesi'ne başvurulması"* da istendi.

Yarışma şartnamesinin en ilginç ve bizce çok önemli olan yanı ise Heykel ile ilgili olarak yapılan tanımlamadır. Şartnamede Heykel şu şekilde tanımlandı:

"Bu iş için kurulan özel komite, dikilecek olan anıtın formuna ilişkin alternatifler üzerinde görüş alış verişinde bulunduktan sonra, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın bir kaide üzerinde ***ayakta, sivil giyimli bir cumhurbaşkanı olarak*** *tasvir edilmiş, doğal büyüklükte bir bronz heykelinin dikilmesine karar verdi."*

Görüldüğü gibi, Ulus'ta bulunan Atatürk Heykeli yarışma için hazırlanan şartnamede bugünkü görünümüne uygun bir biçimde tasarlanmamıştı. Heykelin bugünkü biçiminde, Mustafa Kemal at üzerinde ve asker giysili olarak tasvir edilmiş olmasına rağmen şartnamede sivil giyimli ve ayakta bir cumhurbaşkanı olarak tasvir edilmesi istenmişti.

Heykelde yapılan değişikliğin döneminin siyasi atmosferinden kaynaklandığını düşünüyoruz ve bu durumun araştırmacılar tarafından dikkate alınacağını ve ne-

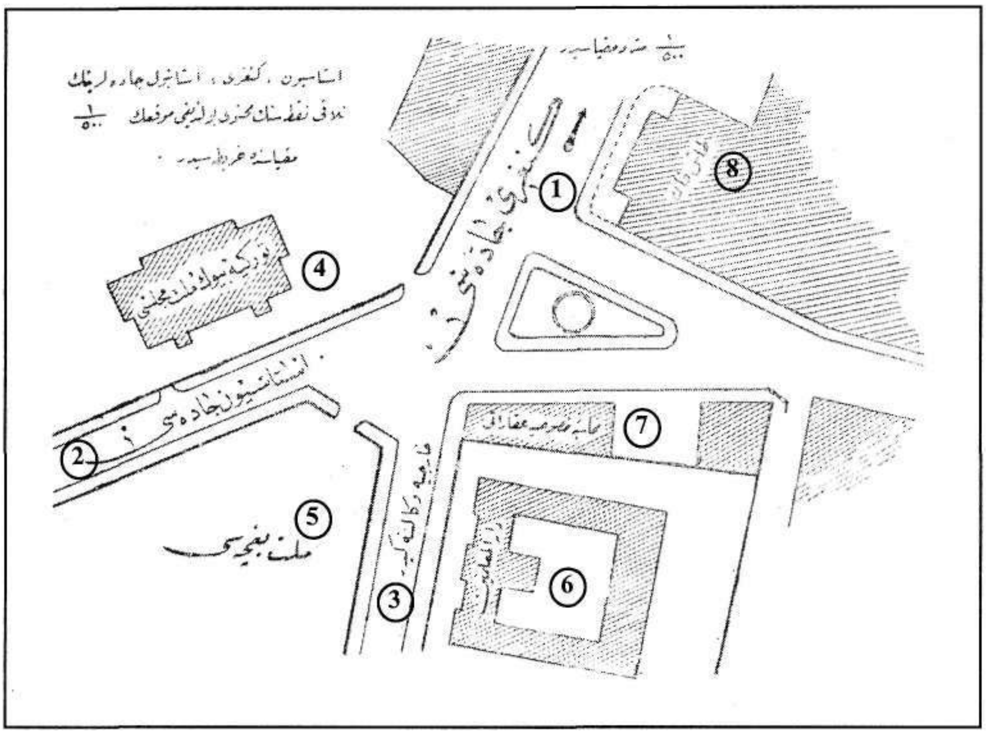

"İstasyon, Kengırı, İstanbul Caddelerinin Telâki Noktasının Muhtevî Bulunduğu Mevkiin 1/500 Mikyâsında Haritasıdır."
1. Kengırı Caddesi; 2. İstasyon Caddesi; 3. "Hariciye Vekâleti'ne Gider", 4. Türkiye Büyük Millet Meclisi; 5. Millet Bahçesi; 6. Dâr-ül-muallimîn; 7. Muhâsebe-i hususiye Akarâtı; 8. Taşhan

denlerinin ortaya konulacağını umuyoruz.

Ulus Heykeli yarışmasına gönderilen projeler içinden Heinrich Krippel'in projesi beğenilerek yapılmaya başlandı.

Ulus Heykeli, 24 Kasım 1927 Perşembe günü yapılan bir törenle açıldı. Naşit Hakkı Uluğ açılış törenini şöyle anlatmaktadır:

"Yunus Nadi Bey bir program hazırlamış, büyüklerin tasvibini almıştı. Müteşebbis Heyet namına diye ilk konuşmayı kendisi yapacak, O'nu Milli Mücadele esnasında İstanbul'daki vatansever gazetelerin başında bulunan ***Vakit Gazetesi****'nin başyazarı Asım Us'un nutku izleyecek ve sonunda Ankara şehrinin kıvancının ifadesi şerefi, Şehir Meclisi'nin en genç üyesi sıfatı ile bana verilecekti. Meclis'te Başkan Kazım Özalp'in odasında tam bu karar varılmış idi ki, kapı aralandı; milli şair Mehmet Emin Yurdakul, gözleri yaş içinde "girebilir miyim?" diyordu. Milletvekili, hepimizin sevip saydığı büyük Türk şairi, ertesi gün yapılacak büyük açılış töreni için uzunca iki şiir yazmış, bunları bizzat okumak için programda yer istiyor-*

du. Arzusu tabii karşılandı, Türk şairi odadan ayrılırken heyecanından ağlıyordu."

Heykelin yapımının öncüsü Yeni Gün Gazetesi sahibi Yunus Nadi açılış töreninin ilk konuşmacısıydı. Yunus Nadi yaptığı kısa konuşmada şunları söyledi:

"Büyük zaferden sonra böyle bir anıt yapılması için ***Yeni Gün****'ün ortaya attığı teklifin çevresinde toplanan komitenin çağrısını bütün ulus canla başla benimsedi. Komite, ortaya, ulusun bu güven ve inancına değer bir yapıt çıkarabilmek için çalıştı ve sonunda işte bu anıtı yükselterek ulusun beğenisine sunmayı başardı. Anıt Komitesi, görevini iyi yapmak için, iyi niyetli çalışmış olmakla öğünür ve gördüğü içten yardımlardan ötürü tüm ulusa bütün içtenliği ile şükranlarını sunar. Bu şükranlarımızı bugün de heykelin altında açıkça belirtirken, aslında ulusun yapıtı olan ve ulusun olan bu anıtın simgelediği ulusal anlamı yinelemekten kendimi alamıyorum. Bu anıt, her ne güçlük karşısında olursa olsun varlık ve bağımsızlığımızın her yola başvurularak savunulacağını ve türlü kutsal savunmaların kesinlikle başarı kazanacağını ve muzaffer olacağını vurgulayan bir gerçeğin taşa ve tunca dökülmüş ifade ve hitabesidir."*

Yunus Nadi'nin Anıt Komitesi Başkanı sıfatıyla yaptığı bu konuşmanın ardından şair Mehmet Emin Yurdakul, bu anıtın açılışı için yazdığı "Kavminin Bir İdam Günündeydi ki..." adlı şiirini okudu. Şiirin ardından Kazım Özalp, Türk bayrağı ile sarılı anıtın kurdelesini keserek açılışı yaptı.

Ulus Zafer Anıtı'nın odağında ana kaide üzerinde Sakarya adlı atına binmiş olan Mustafa Kemal askeri giysiler içinde yer alır. Heykelin çevresinde ise arkada ve ön iki yanda birer heykel bulunur. Bunlardan biri mermi taşıyan kadındır.

Açılış günü anıtın kaidesinin en üst kenarına çepeçevre şu yazı konmuştur:

"Türk milleti, muzaffer istihlas ve istiklal cidalini ve muazzam asri inkılaplarını, en manidar bir remz ile, en iyi ifade edebilecek şekli, yukarki hakiki timsalde bulur."

Anıtın ön cephesinin üstünde ise şu yazı yer almıştır:

"Artık badema, sinei millette bir ferdi mücahit olarak çalışacağım. 8 Temmuz 1919, Erzurum."

"Bulunur kurtaracak bahtı kara maderini"

Kaidenin sağ tarafında;

"Düşman ordusunu vatanın harimi ismetinde boğarak, behemahal naili halas ve istiklal olacağız. 6 Ağustos 1919"

Kaidenin sol tarafında ise;

"Düşmanın anasıra asliyesi imha edilmiştir. Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri. 1 Eylül 1922" yazmaktadır.

Naşit Hakkı Uluğ, anıtın açılışını anlatırken şunları yazmaktadır:

"Abidenin büyük bir Türk bayrağı ile gece örtülmesini hatırlıyorum. İtfaiyenin merdivenine tırmanarak örtüyü Krippel ile koca abidenin üzerine örtüyoruz, kordonlar öyle tertipleniyor ki, bir anda bütün örtü birden sıyrılıp açılacak ve abide tüm azameti ile meydana çıkacak. Mareşal üniforması ile Gazi Mustafa Kemal, batıya, batı ufuklarına bakacak.

Ertesi günü, daha gün doğarken köylüsü, kentlisi ile bütün Ankara halkı 'Hakimiyeti Milliye Meydanı'nda toplanıyor, davullar, zurnalar çalınıyor, kılıç şakırtıları ve 'yaşa Mustafa Kemal Paşa' sesleri

beş yoldan meydana gelenlerin hançeresinden yükseliyordu."

ABD'nin eski Ankara Büyükelçisi General Charles H. Sherrill Ulus Heykeli'ni ilginç bir biçimde yorumlamıştır:

"Şehirde tunçtan yapılmış birkaç heykel vardır. Bunların en dikkati çekeni, Millet Meclisi binasının hemen üstündeki caddede bulunan (Ulus Meydanı) Gazi'nin at üstündeki heykelidir. Gazi savaş atının üstüne oturmuş, 1921 yılında Ankara'da işitilen Yunan toplarının seslerini kıpırdamadan dinliyormuşçasına Anadolu ovalarına bakıyor bu heykelde. Bu heykeli seyrederken, O'nu, hükümet merkezi Ankara'yı kurtarmak için 22 günlük Sakarya Savaşı'na atılırken veya bir yıl sonra düşmanın Eskişehir'den Afyon'a kadar uzanan kuvvetli hatlarını parçalamaya ve Yunanlıları İzmir'de denize dökmeye giderken görür gibi olursunuz.

Heykelin üçgen şeklindeki kaidesinin üç köşesinde üç yardımcı durmaktadır. Önde, yüzlerinde vatanı kurtarmanın kararlılığı okunan ve adımlarını ileri atmış iki Türk piyade askeri, ardında gülle taşıyan bir Türk kadını. Bu kadın, Türk kadınlarının istiklal Savaşı'nda, Cumhuriyetin kurulmasında, büyük lidere karşı gösterdikleri güven ve vatanseverlik duygularını tam manâsıyla temsil etmektedir."

Kaynaklar

1- Uluğ, Naşit Hakkı; **Hemşehrimiz Atatürk**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yenilik Basımevi, İstanbul.

2- **Notice sur le concours concernant le monument a eriger a Angora par l'initlative "Yeni Gün" en commemoration de la Victorie Nationale**, Imp. Ahmed İhsan &Cie., Constantinapole, 1924.

©*Meçhul Seyyah(lar)ın Ankara Fotoğrafları* **(Frank Fokke Ferwarda Arşivi)**
© *Kebikeç*

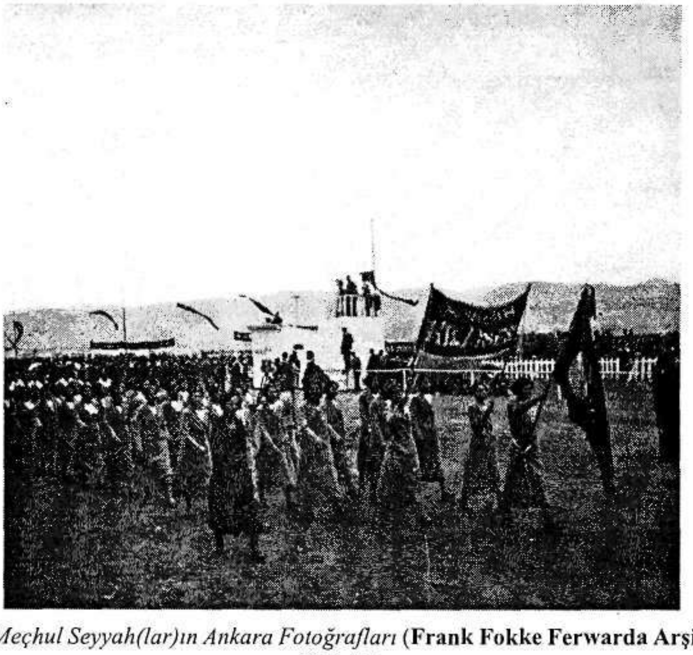

©*Meçhul Seyyah(lar)ın Ankara Fotoğrafları* **(Frank Fokke Ferwarda Arşivi)**
© *Kebikeç*

Dosya:
ANKARA

ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA ANKARA TEYYARE MEYDANI KAZISI

Ertuğrul DANIK

GİRİŞ

Bilindiği gibi Anadolu arkeolojisine ait ilk bilimsel kazılar 19. yy.'ın ikinci yarısında başlamış olup, ne bu yıllarda ne de Cumhuriyet'in ilanına kadar Ankara ve yakın çevresinde bilimsel kazı yapılmamıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra özellikle Atatürk'ün istek ve emirleri doğrultusunda, çeşitli bölgelerle birlikte Ankara ve yakın çevresinde, 1926-1950 yılları arasında çeşitli kazılar yapılırken, bu kazılardan bir bölümünün sonuçları yayınlanmışsa da, bir bölümünün sonuçları yayınlanmadığı gibi isim, olarak bile bilinmemektedir. Remzi Oğuz Arık tarafından yapılan Karaoğlan (1937-1942), Karalar (1933, 1934, 1939, 1940) ve Ankara Kalesi (1933), Von der Osten tarafından yapılan Gavurkale (1930, 1968 ve devamında), Hamit Zübeyr Koşay tarafından yapılan Ahlatlıbel (1933-1937) ve Çankırıkapı (1937, 1946, 1948), Şevket Aziz Kansu tarafından yapılan Etiyokuşu (1937, 1938, 1941) gibi kazılar sonuçları açısından bilinen kazılardır. Ancak, Ankara Arkeoloji Müzesi'nce yapılan Atatürk Orman Çiftliği (1940), Etimesgut Höyüğü (1933), Ankara Tümülüsleri (1928), İsmetpaşa Mahallesi (1933), İstasyon Tümülüsü (1926) ve Teyyare Meydanı (1938), PTT Telefon Binası (1944), Anıtkabir (1945), Polatlı (1949, 1950 ve devamında) gibi sondaj ve kazılar[1]; gerek sonuçları açısından, gerekse isim olarak arkeoloji literatüründe bilinmeyen kazılardır.

Bu çerçevede değerlendirdiğimizde, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü arşivinde yer alan bel-

1 Ankara ve yakın çevresinde 1960 sonrasında da çeşitli kazılar yapılmış olup, son yıllarda Ankara merkezde yapılan sondaj ve müze kurtarma kazıları dışında, özellikle 1960'lı yıllarda yapılan kazılar arasında Ayaş Ilıca (1963-1965, 1967), Yalıncak (1963-1966, 1970), Polatlı Karayavşan (1965, 1966), Koçumbeli (1966), Yalıncak (1966), Çubuk Akkuzulu (1968) ve ODTÜ Tümülüsleri kazıları sayılabilir.

Resim 1: Kazı çalışmalarının ilk başlangıcı (kazı raporunda Foto: 1 olarak anılır)

gelere göre, 19.08.1938-25.08.1938 tarihleri arasında Ankara Arkeoloji Müzesi Direktörlüğü[2] tarafından gerçekleştirilen "Teyyare Alanındaki Sondaj Ameliyesi", sonuçları açısından günümüz kazıları ile karşılaştırdığımızda çok çarpıcı bilgi ve buluntu vermese de, Ankara kent tarihi ve arkeolojisi ile Roma yollarına ilişkin ek bilgiler vermesi açısından[3] ilginç bir kazı alanı olup, yaptığımız araştırmalarda arkeoloji literatüründe yer almadığı ve bugüne kadar yayınlanmadığı[4] görülmüştür.

KAZI TARİHÇESİ

Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü arşivinde bulunan belgelere göre; 07.08.

Resim 2: Kazıda bulunan 2 no'lu miltaşı (kazı raporunda Foto:2 olarak anılır)

1938 tarihinde Ankara'ya 2 km. uzaklıkta[5] bulunan Devlet Hava Postaları Direktörlüğü[6] tarafından, posta uçakları uçuş alanında yapılan bir tesfiye (düzeltme) çalışması sırasında, mermerden yapılma olduğu söylenilen bir esere (sonradan miltaşı olduğu anlaşılır) rastlanılır. Konu ile ilgili olarak bilgilendirilen Arkeoloji Müzesi Direktörlüğü, aynı gün anılan yere giderek eserin çevresini açar ve 7 satırlık[7] bir kitabe parçası bulunur. Yapılan ilk değerlendirmelerde M.S. III-IV. yy'a tarihlendirilen[8] eserin bir miltaşı olduğunun anlaşılması üzerine, dönemin Ankara Arkeoloji Müzesi direktör Yardımcısı

2 Bugünkü Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğü.

3 Kazının arkeolojik açıdan önemi dışında bir başka önemi ise, Atatürk'ün ölümünden önce yapılan son kazı olmasıdır ki, kazı raporu Atatürk'ün ölümünden bir gün sonra 11 Kasım 1938'de gönderilmiştir. Ayrıca, kazı ile ilgili yazışmalardaki Kültür Bakanlığı antenti, bakanlık tarihçesini 1930'lu yıllara kadar indirmektedir.

4 Kazı başkanı ve bilimsel katılımcılar tarafından yayınlanmayan bu kazıya ilişkin bilgi ve belgelere ulaşmamıza ve yayınlanmasına olanak veren Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğü yetkilerine ve çalışanlarına sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

5 Anılan mesafe 1930'lu yılların Ankara'sına göre ifade edilmiş olup, bu yıllarda Ankara merkezini Ulus ve çevresi olarak kabul etmek gerekir.

6 Bu kurum yakın zamana kadar PTT (Posta telefon ve Telgraf İşletmeleri) Genel Müdürlüğü olarak hizmet sunmaktayken, Türk Telekom adıyla şirketleşmiş ve kurumun posta hizmetleri Posta İşletmesi Genel Müdürlüğü olarak ayrıca örgütlenmiştir.

7 Yaptığımız incelemelerde satır sayısı 11 olarak saptanmıştır.

8 Daha sonra kazı raporunda bu tarih II. yy'a indirilir ki, gerçekten de eser Hadrianus Dönemi'ni içeren II. yy'a aittir.

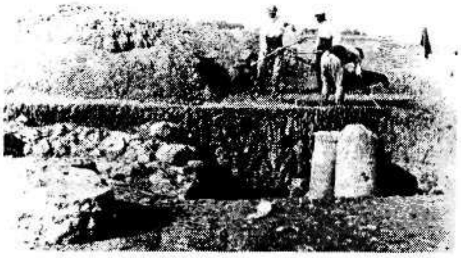

Resim 3: Kazı çalışmalarının ilerleyen dönemi (kazı raporunda Foto:3 olarak anılır)

(Müdür Yardımcısı) Vecdi kalyoncuoğlu, 09.08.1938 tarihinde 200 sayılı bir yazı ile Kültür Bakanlığı'na başvurarak (Belge 1); konu hakkında bilgi verip, bulunan miltaşının Ankara'nın eski yol durumu hakkında önemli veriler vereceğini belirterek, DTCF öğretim üyelerinden Rohde'nin katılımıyla[9] bir sondaj kazısı izni ister.

10.08.1938 tarihinde Antikite ve Müzeler Direktörlüğü[10] Öntükler ve Müzeler Dairesi'ne[11] ulaşan yazı üzerine, ertesi gün 11.08.1938 tarihinde gerekli izin verilip, Kültür Bakanı imzasıyla[12] çıkan yazıda *"Ankaraya 11 kilometre mesafedeki Teyyare Meydanında[13] kitabeli kilometre taşı bulunan mahalde, Ankara'nın eski*

Resim 4: Kazıda bulunan bir mezar (kazı raporunda Foto:4 olarak anılır)

cadde vaziyetini tesbit etme bakımından müzeniz adına azami bir hafta devam edecek küçük bir sondaj yapılması uygun görülmüştür. Tarih, Dil, Coğrafya Fakültesi Profesörlerinden Rohde'nin bu sondajda müşavir olarak bulunması faydalı olacaktır. Gereğinin yapılmasını dilerim" denilerek, yazı Ankara Arkeoloji Müzesi Direktörlüğü'ne gönderilir. Yazının bir benzeri de DTCF Dekanlığı'na gönderilerek Prof. Rohde'ye[14] izin istenilir. Bu arada askeri yetkililer ile yazışmalar yapılarak, kazı alanında kullanılmak üzere ve kazı bitiminde iade edilmek koşulu ile, iki adet çadır alınarak, kazıya lojistik destek sağlanır.

Süratle yapılan çalışmalar sonucu, kazının 19.08.1938 tarihinde başlayacağı, 18.08.1938 tarih ve 211 sayılı yazı ile

9 Bu anlamıyla anılan kazı, Cumhuriyet tarihinin bilinen ilk katılımlı müze kurtarma kazılarındandır.

10 Bugünkü Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

11 Bugünkü Müzeler ve Kazılar Dairesi Başkanlığı.

12 Dönemin Kültür Bakanı'nın adı belirtilmemiştir.

13 1928 tarihli Prof. Hermann Jansen'in Ankara imar planına göre, Tandoğan Meydanı'nda 650 m. çapında dairevi bir şehir havaalanı belirtilmekteyse de (Yücel 1992: 18; Bağlum 1992:153), söz konusu "Teyyare Meydanı" bugünkü Tandoğan-Beşevler aşasındaki alan olarak tanımlanır (Anonim 1927:24)

14 Prof. Rohde hakkında detaylı bilgi bulunmamasına karşın, yazışmalarda adı geçmeyen ancak, kazı raporunda adı geçen Prof Von der Osten'in 1926 yılında Çorum çevresinde yüzey araştırması, 1927-1932 yıllarında Yozgat Alişar Höyük'te, 1930 yılında ise Ankara Gavur Kalesi'nde kazı çalışmaları yaptığını bilmekteyiz.

Resim 5: Kazıdabulunan bir iskelet (kazı raporunda Foto:5 olarak anılır)

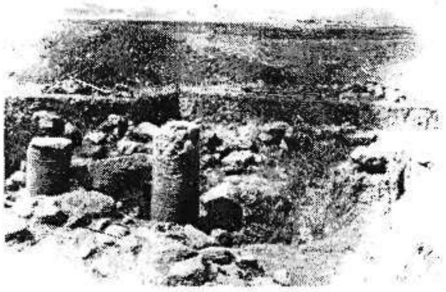

Resim 6: Kazı çalışmalarının son dönemi (kazı raporunda Foto: 6 olarak anılır)

Ankara Kültür Direktörlüğü'ne[15], 20.08.1938 tarih ve 1336-638 sayılı yazı ile Antikiteler ve Müzeler Direktörlüğü'ne bildirilir. Yapılan bu yazışmaların devamında 01.09.1938 tarihinde Vecdi Kalyoncuoğlu imzalı 218 sayılı bir yazı ile, Teyyare Meydanı Sondayı'nın 19.08.1938 - 29.08.1938 tarihleri arasında gerçekleştirildiği, kazı raporunun ise birkaç güne kadar sunulacağı belirtilir. Ancak, uzun süre belirtilen rapor iletilmeyince, bu defa 25.10.1938 tarih ve 4026-1964 sayılı bir yazı ile müzeye bir yazı yazılarak, raporun ivedilikle iletilmesi istenilir. Bu yazı üzerine 07.11.1938 tarih ve 280 sayılı yazı ile Kültür Direktörlüğü'ne iletilen rapor, 11.11.1938 tarih ve 1850-734 sayılı yazı (Belge 2) ile Antikiteler ve Müzeler Direktörlüğü'ne iletilir.

KAZI RAPORU

Vecdi Kalyoncuoğlu tarafından hazırlanan 07.11.1938 tarihli 3 sayfalık kazı raporunun ekinde 8 adet fotoğraf ile 1 adet plan yer almakta olup; "*7.8.1938 tarihinde Ankara'ya II kilometre mesafede ve Ankara'nın garbındaki devlet hava postaları direktörlüğü tarafından uçuş meydanında yapılan bir tesviye esnasında mermer bir eserin bulunduğu telefonla haber verilmesi üzerine mezkur mahalle gidilerek eser görülmüştür. Hava Postları İdaresi tarafından pek az açtırılmış olan bu eserin etrafının açtırılması (Foto:I) biraz daha derinleştirilerek 1.91X96 Cm ölçüsünde ve üzerinde 7 satır yazı bulunan eser meydana çıkarılmıştır (Foto:2) Bu eserin milattan sonra ikinci asra ait bir yol taşı olduğu anlaşılması üzerine burada bir Roma caddesi vardır düşüncesiyle bir sondaj yapılması lüzumu hasıl olmuştur. 19.8.1938 tarihinde dokuz amele ile sondaja başlanılmıştır. Bu sondajda Bizans devrine ait bir medeniyet tabakası bulunmuştur. Sondajın cenup köşesindeki taşlar düşmüş, (Foto:3) burada 57 Cm derinliğinde ve yol taşının cenubu şarkisinde ve şark garp istikametinde bir mezar bulunmuştur (Foto:4) aynı istikamette ve 65 Cm derinliğinde ve dağılmış bir vaziyette bir iskelet başı ile aynı noktada 75 Cm derinliğinde çüncü bir mezar daha bulunmuştur. Bu mezarların etrafı taş ile çevrilmiş, üzerleri tuğla ile örtülmüştür. Bu üç mezarın durumu daha evelce açılmış olduklarını göstermektedir. Sondajın garp kısmında ve aynı tabakada iki oda köşesi bulunmuş (Foto:6) ve bu köşe yakınında enteresan bir kandil (Foto:7) bulunmuştur. Bir metre daha*

15 Bugünkü Ankara Kültür Müdürlüğü.

Resim 7: Kazıda bulunan kandil (kazı raporunda Foto:7 olarak anılır)

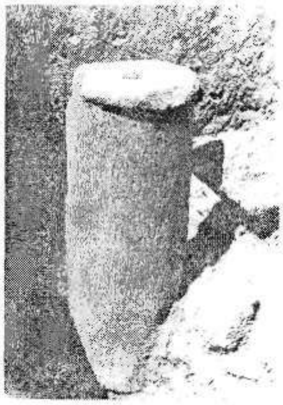

Resim 8: Kazıda bulunan 8 no'lu miltaşı (kazı raporunda Foto:8 olarak anılır)

aşağı inilerek diğer bir medeniyet tabakası daha bulunmuştur ki bu tabakada yine Bizans medeniyetine aittir. Bu tabakada yol taşının cenubunda ve bu taşa merkezleri arası 150 Cm mesafede ikinci bir yol taşı (Foto:8) daha bulunmuştur.

Bu iki taşın arasındaki yakınlık bunların burada kilometre taşı olarak kullanılmayıp bir caddeden alınarak ev inşaatında kullanılmak üzere buraya getirilmiş olduklarını göstermektedir. Ev fevkalede tahrip edilmiş olduğu için vaziyeti tespit edilememiş, yalnız ekli olarak sunulan planı yapılmıştır. Bulunan iki mermer kitabenin tercümesi ilişik olarak sunulmuş olup kendileri Ankara'ya naklettirilmiştir. İki metre derinliğinde ana toprağa inilmiş ve su çıkmıştır. Çıkan kemikler Antropoloji enstitüsüne gönderilmiştir. Sondaj 25.8.38 akşamı bitmiş ve açılan yer hava postalarının seyriseferine mani olmamak için kapattırılmıştır. Bu sondajda Pro Von der Osten ve Pro Rohde'nin kıymetli yardımları olmuştur.

2 No: Kitabenin tercümesi

İmparator Caesar dindar bahtiyar Trianus Particusun oğlu Nerva'nın oğlu torunu Trianus Adrianus Augustus rahibi azam için altıncı defa tribün kuvvetine malik olarak üçüncü defa konsül olan Aulus Larcius Macedo Legatus Augusti Proprete vasıtasıyla....

8 No: Kitabenin tercümesi

İmparator Caesar Caius Aurelius Valerius Diocletianus bahtiyar dindar muzaffer olan Angust için ve imparator Caesar Marcus Aurelius Valerius Maximianus dindar bahtiyar muzaffer olan, Angustos için ve Flavus Valerius Constantius ve Glerius Valerius Maximianus en asil sezarların şerefine..." yazmaktadır.

KAZI MALZEMESİ

Rapor ve ekleri doğrultusundaki belirlemelere göre, kazı alanında 2 adet miltaşı (Res. 2 ve 8), 1 adet pişmiş toprak kandil (Res. 7) ve 3 mezar (Res.4) ile birlikte iskelet parçaları (Res.5) bulunmuştur. Küçük ölçekli olduğu anlaşılan kazı çukurundan ortaya çıkan mimari mekan kalıntısı (Res. 6) ise, tam bir plan vermediği gibi, malzeme ve tekniği ile ilgili verilerde not edilmemiş, sadece Bizans Dönemi olduğu söylemekle yetinilmiştir. Kazıda bulunan ve VII no'lu fotoğrafa

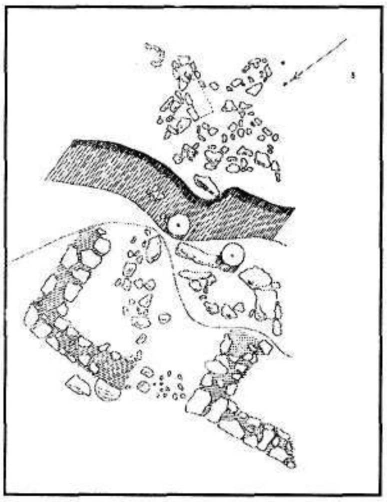

Şekil : 1 Teyyare Meydanı Kazısı açma planı

gönderme yapılan ve Geç Roma/Erken Bizans dönemi'ne ait olduğu düşünülen kandil (Res.7), Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne götürülmüş olmalı diye düşünülmesine karşın, müzede kazıya ilişkin bilgi ve belge olmadığı gibi herhangi bir envanter kaydı bilgisi de olmadığından, müze vitrin ve depolarında bulunması mümkün görülmemektedir.

Etrafı taş ile çevrili ve üzerleri tuğla ile örtülü olup, dönemlerinde tahrip edildikleri anlaşılan mezarlarda bulunan iskelet parcaları (Res.4 ve 5), incelenmek üzere Antropoloji Enstitüsü'ne[16] götürüldüğü belirtilmekteyse de, anılan yerde yapılan araştırmamızda konuya ilişkin bilgi ve belge ya da buluntunun son durumu hakkında bilgi edinilememiştir.

Kazının en önemli buluntusu olarak görülen ve şu anda Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne bağlı Roma Hamamı'nda sergilenmekte olan miltaşları ile ilgili olarak, raporda belirtilen ve çevirisi verilen iki kitabe metninin yerinde yapılan incelenmesinde, 2 no'lu olarak anılan miltaşının (Res.2) Hadrian Dönemi olan M.S. 122/23 yılına ait olduğu; 8 no'lu olarak anılan miltaşında (Res.8) ise, verilen raporun aksine iki kitabe saptanmış olup, incelenen kitabelere göre miltaşının birinci kullanımının Maximinus Dönemi'nde (M.S.235-238), ikinci kullanımının Diocletianus Dönemi'nde (M.S.293-305) olduğu anlaşılmıştır.

Gerek yerinde ve gerekse kazı fotoğrafları üzerinde yaptığımız çalışmalar sonucunda, kazı raporunda 2 no ile (Res. 2) anılan miltaşı[17] kitabesi;

[...]AESARI
D[...]PARTHI[...]
[...]DIVINERVAENE
POTI[.]RAIANOHADRI[...]
AVGPONT
MAX[...]POTVI[...]
[...]PERALARCIU[.]
MACEDONEM
LEGAVGPROP[.]
M
II

olarak belgelenmiş olup,

[IMP(eratori) C]AESARI
D[IVI TRAIANI] PARTHI[CI]
[P(io) F(elicis)] DIVI NERVAE NE
POTI [T]RAIANO HADRI[...]
AUG (usto) PONT(fici)

16 Bugünkü DTCF Antoropoloji Bölümü.

17 Miltaşının bir benzeri Ankara Yenimahalle Akköprü yakınında bulunmuş olup, halen Anadolu Medeniyetleri Müzesi bahçesinde korunmaktadır (anılan miltaşı için bkz. French 1992:14), Bu miltaşı dışında Hadrian Dönemi'ne ait olup, benzer metin içeren çok sayıda miltaşı bulunmaktadır (benzer örnekler için bkz. French 1981:66-82).

MAX(imo)[TRİB(unicia)]POT(estas) VI[CO(n)S(ul)]

[III] PER A(ulum) LARCIU[M]

MACEDONEM

LEG(atum) AUG(usti) PRO[PR(aetorem)]

M(ilia)

II

şeklinde restüte edilmiş[18] ve "(Bu Miltaşı) İmparator Caesar dindar talihli ve Partlar'ı yenmiş Trianus'un oğlu Nerva'nın torunu Trainus Hadrianus'a iktidarının altıncı yılında üçüncü defa konsül olan başrahip Augustus için, Augustus'un eyalet temsilcisi, askeri ve idari yöneticisi Aulus Larcius Macedo'nun yardımıyla (adanmıştır Ankara'dan) iki mil" olarak okunmuştur.

Kazının ikinci miltaşı buluntusu olan ve kazı raporunda 8 no ile anılan miltaşının (Res.8) birinci kullanımına[19] ait olan kitabe;

B F

[IMP CAE[.]

[...] VE[.]O

MAXIMI

P[.]OFEl[.]CI

AVG TRIB∞P

PP

MP

VIII

H

şeklinde belgelenerek,

B(ona) F(ortuna)

IMP(eratori) CAE[S(ari)]

[G(aio)IUL(io)] VE[R]O

MAXIMI(no)

P[I]O FEL[I]CI

AUG(usto) TRIB(uniciae)∞P(otasetate)

P(atri) P(atriae)

M(ilia) P(assum)

VIII

H

olarak restüte edilmiş ve "(Bu miltaşı) İmparator Caesar iyi talihli dindar ve uğurlu (mutlu) vatanın babası, Gauis Iulius Verus Maximinus'a, İmparatorun halk temsilcilerinin gücü ile (adanmıştır). bin adım= 1 Roma mili sekiz (Roma dilinde) sekiz (Grek dilinde)" şeklinde çevrilmiştir.

Anılan miltaşının ikinci kullanımına ait kitabe[20] ise;

IMPCAVRVAL

DIOCLETIANOPFINA

AVGETIMPCAESMAVRVAL

MAXIMIANOPF-INVAVG

ETFLAVALCONSTANTIO

ETGAL-VALMAXIMIANO[...]

LISSIMISCAESARIBV[.]

M

II

18Kitabelerin transkripsiyonu ve çevirisi Chris Lightfoot ve Haydar Dönmez tarafından yapılmış olup, kitabe restitüsyonunda [...] içine alınmış yazılar, kaybolmuş ancak olması gereken harfleri ifade eder. Aynı şekilde (...) içince alınmış yazılar ise, bilinçli olarak yazılmamış harfleri ifade eder.

19Kitabenin bir benzeri Etimesgut'ta bulunmuş bir miltaşı üzerinde yer almakta olup, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi kolleksiyonunda korunmaktadır (anılan miltaşı için bkz. French 1981:67).

20 Kitabenin benzer metinleri Etimesgut, Oğulbey, Afşar, Erkeksuçiftlik, Bayram, Doğancılar ve Üyük'te bulunmuş olup, benzer bu örnekler için bkz. French 1981: 55-85.

şeklinde belgelenerek,

IMP(eratori) C(aesari) AUR(elio) VAL(erio)

DIOCLETIANO P(io) F(elici) INV (icto)

AUG(usto) ET(?) IMP(eratori) CAES(ari Gaio) M(?) AUR(elio) VAL (erio)

MAXIMIANO P (pio) F(elici) INV (icto) AUG(usto)

ET(?) FLA(vio) VAL (erio)

CONSTANTIO

ET(?) GAL(erio) VAL(erio) MAXIMIANO[NOBI]

LISSIMIS CAESARIBU[S]

M(ilia)

II

olarak restüte edilmiş ve "(Bu miltaşı) İmparator Caesar Gaius Aurelius Valerius Diocletianus'a, talihli dindar ve yenilmez olan Augustus için ve imparator Caesar Marcus Aurelius Valerius Maximianus'a dindar talihli ve yenilmez Augustus için en asil Caesarlar Flavius Valerius Constantius ve Galerius Valerius Maximianus'a (adanmıştır. Ankara'dan) iki mil" şeklinde çevrilmiştir.

DEĞERLENDİRME

Kazı alanında bulunan pişmiş topraktan yapılma kandil (Res.7), Geç Roma/ Erken Bizans Dönemi özelliklerini anımsatsa da, eserin olması gerektiği Anadolu Medeniyetleri müzesi depolarındaki yerinin bilinmemesi ve Teyyare Meydanı Kazısı (Sondajı) adıyla kayıt bulunmaması, kesin tarihlendirme ve değerlendirme gibi verileri engellemektedir.

Yine, kazı alanında bulunduğu belirtilen ve kazı planına işlenen ve değerlendirilmek üzere Antropoloji Enstitüsü olarak, bugünkü DTCF Antropoloji Bölümüne götürülen iskeletlere de (Res.4 ve 5) ulaşılmamıştır. Kazı planında, gömülerin değişik yönlere doğru dağınık olarak yerleştiğinin görülmesi, kazı tabakası olarak Bizans'a tarihlenen mimari buluntuların aksine, anılan iskeletlerin daha erken döneme ait olması gerektiğini düşündürür.

Kazının en önemli buluntusu olarak görülen miltaşlarının (Res.2 ve 8) ise, devşirme olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Halen Roma Hamamı kolleksiyonunda sergilenen miltaşlarını, Ankara ve yakın çevresi Roma yolları ve aynı kültür çevresinde bulunmuş başka miltaşları ile birlikte değerlendirdiğimizde; kazı alanında bulunan miltaşlarının Ankara, Akköprü, Macunköy, Batıkent (bir dönem Güvercinlik), Etimesgut hattından batıya doğru devam edip, buradan kuzeye ve batıya ayrılan Roma yolunun bir elamanı olmalıdır ki, David Frencih'in Roma yollarına ilişkin olarak verdiği haritada, Ankara'dan önce kuzeye ardından batıya yönelen yollardan biri, Çayyolu üzerinden Polatlı'ya giderken, bir diğer yol ise Güvercinlik- Etimesgut-Sincan üzerinden yine Polatlı'ya ulaşır. Polatlı'da birleşen her iki yol daha sonra Pessinus'a ulaşır. Bir diğer batı yolu ise, Ergazi köyü üzerinden İstanbul'a yönelen yoldur[21].

Kazı alanında bulunan her iki miltaşınında bu bağlamda bugüne kadar incelenip değerlendirilmemiş olması da ilginç bir noktayı oluşturur. Özellikle kazı çalışmalarını yapan Vecdi Kalyoncuoğlu, kazıya katılan Prof. Dr. Von der Osten ve Prof. Dr. Rohde ile, Roma yolları ve miltaşları konusunda uzun yıllardan bu yana

21 Anılan yollarla ilgili geniş bilgi için bkz. Mitchell 1982 ve French 1988.

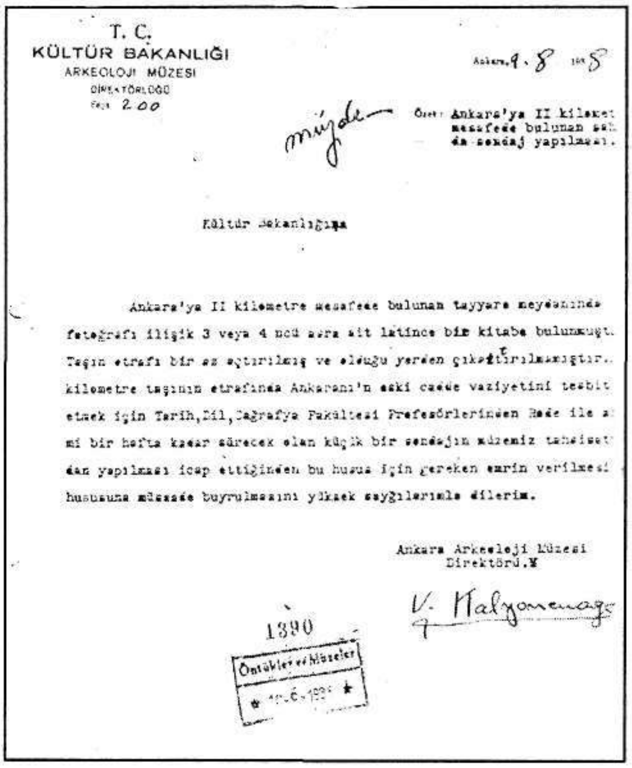

T. C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
ARKEOLOJİ MÜZESİ
DİREKTÖRLÜĞÜ
Sayı 200

Ankara 9 . 8 . 1938

müzde

Özet: Ankara'ya II kilometre mesafede bulunan sahada sondaj yapılması.

Kültür Bakanlığına

Ankara'ya II kilometre mesafede bulunan tayyare meydanında fotoğrafı iliştik 3 veya 4 ncü asra ait latince bir kitabe bulunmuştur. Taşın etrafı bir az açtırılmış ve olduğu yerden çıkartırılmamıştır. kilometre taşının etrafında Ankara'nın eski cadde vaziyetini tesbit etmek için Tarih, Dil, Coğrafya Fakültesi Profesörlerinden Bode ile asgari bir hafta kadar sürecek olan küçük bir sondajın müzemiz tahsisatından yapılması icap ettiğinden bu husus için gereken emrin verilmesi hususuna müsaade buyrulmasını yüksek saygılarımla dilerim.

Ankara Arkeoloji Müzesi
Direktörü.Y
V. Halyoncuoğlu

1390

Öntarihler ve Müzeler
10.8.1938

Belge 1: Arkeoloji Müzesi Direktörlüğü'nün 9.8.1938 gün ve 200 sayılı yazısı

çalışmalar yapan David French'in yayınlarında ve literatürde, bu miltaşlarına rastlanmamıştır. Her ne kadar D. French 1974 yılında Roma Hamamı'ndaki eserler üzerinde çalışmalar yaparak, burada yer alan miltaşlarını değerlendirmişse de; buluntu yeri olarak Alaçatlı, Çayyolu, Çayırhan, Balıkhisar ve kimi mahalle isimleri verilirken, Teyyare Meydanı ya da eserin devşirildiği yer olabilecek olarak düşündüğümüz Akköprü adına rastlamaktayız[22]. Aynı şekilde **RRMAM** dizisinde yapılan taramada herhangi bir bilgiye rastlanılmamış olup, dizinin 1. cildinde "Etimesgut" kod adıyla anılan ve müze kolleksiyonunda bulunduğu belirtilen bir miltaşı, 8 no'lu olarak andığımız miltaşı ile benzerlik göstermektedir. Ancak, eserin Etimesgut adıyla anılması ve bizim saptadığımız metinden kimi farklılıklar göstermesi, daha önce belirttiğimiz gibi kazıda bulunan miltaşlarının bugüne kadar yayınlanmadığını göstermektedir. Olasılıkla, günümüzde oldukça yıpranmış olan miltaşları, okunamaması ve buluntu yeri olarak müze kayıtlarında herhangi bir verinin bulunmaması nedeniyle dikkat çekmemiştir.

Bu durumda, halen Ankara Roma Hamamı'nda sergilenen her iki miltaşının ve

22 French 1976: 51-54.

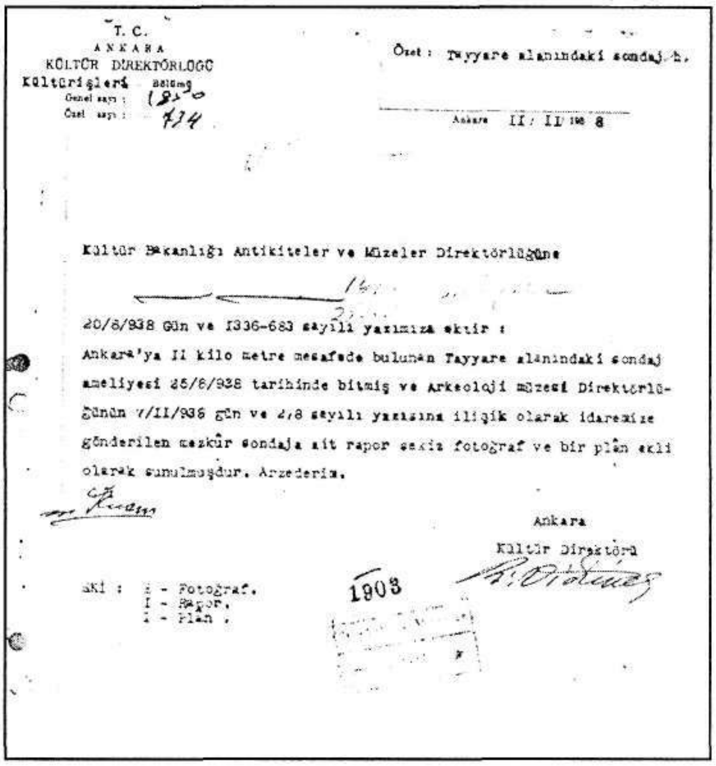

T. C.
ANKARA
KÜLTÜR DİREKTÖRLÜĞÜ
Kültür işleri Bölümü
Genel sayı : 1850
Özel sayı : 734

Özet : Tayyare alanındaki sondaj h.

Ankara 11 / 11 / 1938

Kültür Bakanlığı Antikiteler ve Müzeler Direktörlüğüne

20/6/938 Gün ve 1336-683 sayılı yazımıza ektir :

Ankara'ya 11 kilo metre mesafede bulunan Tayyare alanındaki sondaj ameliyesi 26/6/938 tarihinde bitmiş ve Arkeoloji müzesi Direktörlüğünün 7/11/938 gün ve 2/8 sayılı yazısına iliçik olarak idaremize gönderilen mezkûr sondaja ait rapor sekiz fotoğraf ve bir plân ekli olarak sunulmuşdur. Arzederim.

Ankara
Kültür Direktörü

EKİ : 8 - Fotoğraf.
1 - Rapor.
1 - Plan .

1903

Belge 2: Ankara Kültür Direktörlüğü'nün 11.11.1938 gün ve 1850 /734 sayılı yazısı

1930'ların kazılarından biri olarak Teyyare Meydanı Kazısı (Sondajı)'nın, arşivlerden çıkarılarak bilim dünyasına sunulması, gerek Ankara arkeolojisine gerek Anadolu arkeolojisine ve gerekse spesifik bir konu olarak Roma yolları konusuna katkı sağlayacağı konusunda şüphemiz olmamakla birlikte, arşivlerde bulunan birçok kazı ve araştırma dosyasının da açılması gerektiğini düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

ANONİM, ***Ankara İmar Planı***, İstanbul, 1937

Kemal BAĞLUM, ***Beşbin Yılda Nereden Nereye Ankara***, Ankara, 1992

David FRENCH, "Roma Devri Mil Taşları ve Yolları Üzerinde 1974 Yılında Yapılan Çalışmalar", ***Türk Arkeoloji Dergisi*** XXIII-1, Ankara 1976

David FRENCH, ***Roman Roads and Milestones of Asia Minor*** I, Oxford, 1981

David FRENCH, ***Roman Roads and Milestones of Asia Minor*** 2/2, Oxford, 1988

David FRENCH, "Galatya Bölgesi Roma Yolları ve Miltaşları" ***Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1990 Yıllığı***, Ankara, 1992

Stephan MİTCHELL, ***Regional Epigraphic Catalogues of Asia Minor*** II, Ankara, 1982

Nihat YÜCEL, "1957 Ankara İmar Planı" ***Ankara Dergisi*** 4, Ankara, 1992

Dosya:
ANKARA

ANKARA BASIN TARİHİ ÜZERİNE BİBLİYOGRAFİK NOTLAR (1871-1928)

M. Bülent VARLIK

Anadolu'nun birçok yöresinde olduğu gibi, Ankara basın tarihinin başlangıcını da vilayet gazetesi oluşturmaktadır. 1871-1872 yıllarında yayın hayatına başlayan **Ankara Vilayet Gazetesi** kentin ilk süreli yayınıdır. Vilayet gazetesi II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen sürede Ankara'nın tek gazetesi olma özelliğini sürdürmüştür.

1908'de Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Ankara'da da özel gazeteler basın hayatına atılmıştır. İttihatçı eğilim taşıyan **Meram** ile sol eğilimli olduğu ileri sürülen **İnsaniyet** bu dönemde yayınlanmıştır. Yine aynı yıllarda Ankara'ya bağlı Sivrihisar'da Ermenice bir edebiyat dergisi çıkmıştır.

Milli Mücadele'nin başlaması ve Ankara'nın bu hareketin merkezi haline gelmesi ile birlikte 1919-1923 yılları arasında kentte, tamamı temel ilke olarak Anadolu'nun kurtulmasını savunan ama bunu için farklı görüşler ileri süren çeşitli siyasi eğilimlere bağlı çok sayıda süreli yayın yayınlanmıştır.

1919-1923 yılları arasında yayınlanan süreli yayınların bir kısmı yayın hayatına İstanbul, Konya, Afyon gibi kentlerde başlamış olmakla birlikte bir yandan Ankara'nın bağımsızlık mücadelesinin Kâbe'si haline gelmesi, bir yandan da yayınlandıkları yerlerin işgal edilmesi üzerine Ankara'ya taşınmıştır.

Hâkimiyet-i Milliye ile önceleri sol çizgide bulunan ancak zaman içinde resmi görüşleri savunur hale gelen **Anadolu'da Yeni Gün** hükümetin görüşlerini yansıtmaktadır. Aynı dönemde yayınlanan **Anadolu Ajansı**, **Ceride-i Resmiye**, **Ceride-i Adliye**, **Ayın Tarihi** yeni bir devletin örgütlenmesinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Sosyalist görüşleri savunan **İkaz**, **Seyyare-i Yeni Dünya** (daha sonra **Yeni Dünya**), **Emek**, **Yeni Hayat**, muhafazakar bir çizgiyi izleyen **Sebilürreşad** ve **Tan** üzerinde durulması gereken yayınlar arasındadır.

Anadolu'da Kalem, **Anadolu'da Peyam-ı Sabah** ve **Alay** Milli Mücadele'ye mizah yoluyla destek veren süreli yayınlardır.

Anadolu'da Temaşa tiyatro, **Anadolu Tıb Mecmuası** sağlık, **Anadolu Terbiye Mecmuası**, **İlim-Fen-Felsefe Tetebbuatı Mecmuası** eğitim alanında önde gelen yayınlardır.

1924-1928 döneminde dikkati çeken nokta, kamu kuruluşları tarafından yayınlanan süreli yayınların sayısının artmasıdır. Osmanlı Devleti döneminde İstanbul'da yayınlanan süreli yayınlar cumhuriyetin ilanı ile birlikte Ankara'da çıkarılmaya başlamıştır. Ancak, bu yayınların bir kısmı idare merkezleri Ankara olmakla birlikte İstanbul'da basılmıştır.

Tamamıyla ikincil kaynaklara dayalı olan Ankara süreli yayınlar bibliyografyanın hazırlanmasında **Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı yay., Ankara1987, **İstanbul Üniversiteleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu 1828-1928**, (yay. haz.: Hasan Duman), IRCICA yay., İstanbul-1986 ve **Seyfettin Özege Bağış Kitapları Kataloğu/Kitap Adı-Yazar Adı-Konu-Süreli Yayınlar-Haritalar ve Atlaslar**, c: VI, Atatürk Üniv. Kütüphane ve Dokümantasyon Dairesi Başkanlığı yay., Erzurum-1989 temel kaynaklar olarak alınmıştır. Ayrıca, İsmail Hakkı Tevfik [Okday]; **Ankara Vilâyeti Gazete ve Mecmuaları (1-9-933'e Kadar Çıkanlar)**, Tefeyyüz Matbaası, Filibe-1935 ile K. Yust; **Kemalist Anadolu Basını**, (çev: N.E., yay. haz.: Orhan Koloğlu), Çağdaş Gazeteciler Derneği yay., Ankara-1995 diğer önemli tamamlayıcı kaynaklar olarak kullanılmıştır. Çalışmada bu yayınlar sırası ile "Ant", "İst", "SÖ", "İHT" ve "Yust" kısaltmaları ile gösterilmiştir. Aşağıda, ilk 3 kısaltmanın yanında yer alan rakamlar süreli yayınların kataloglardaki sırasına, son iki kaynağın yanındaki rakam ise sayfaya işaret etmektedir. Kullanılan diğer kaynaklar da [ ] içinde belirtilmiştir.

Bibliyografik künyeler yukarıdaki kaynaklarda yer alan bilgilerin birleştirilmesi ile hazırlanmıştır. Bu yöntemle kaynaklarda yer alan eksik ve/veya birbiri ile çelişik bilgilerin giderilmesi amaçlanmıştır. Bibliyografyanın hazırlanmasında tarihsel sıra gözetilmiş, ayrıca; Önceleri önemli kısmı İstanbul'da yayınlanan ve özellikle Milli Mücadele yıllarında Ankara'ya taşınan dergilerin çıkış tarihi olarak Ankara'daki yayın hayatının başlangıcı gösterilmiş, İdare merkezi Ankara olmakla beraber, İstanbul'da basılan dergiler de listeye alınmış; bu süreli yayınların İstanbul'da basıldıkları matbaalar da belirtilmiş, Hakkında bazı kaynaklarda bilgi bulunan, ancak bu bilgilerin doğruluğu başka kaynaklardan teyid edilemeyen ya da verilen bilgi hakkında kuşku duyulan az sayıdaki süreli yayın (**Türk İli, Polis Mecmuası** vb.) ile kamu kuruluşları tarafından bu kuruluşların görevleri gereği çıkarılan ve bizce "süreli yayın" niteliği taşımayan bazı yayınlar (**Düstur, TBMM Kavanin Mecmuası, TBMM Zabıt Ceridesi, Matbuat-ı Ecnebiye Hülâsaları, Fiyat İstatistiği, Divan-ı Muhasebat Mecmuası, Temyiz Kararları, Adliye Vekaleti Tamimler Mecmuası, Rasâdat-ı Cevviye Risalesi, Askeri Divan Temyiz Kararları, Muahedat Mecmuası/Recueli des tratités, Adliye Vekaleti Kanunlar Mecmuası** vb.) liste dışı bırakılmıştır.

Aşağıda belirtilen 77 süreli yayının bir kısmı kütüphanelerde ya hiç bulunmamakta, ya da oldukça eksik haldedir. Bununla birlikte mevcut yayınların tek tek doğrudan incelenmesi ile bu sayının oldukça artacağı inancındayız.

01. **Ankara**; Vilayetin resmi gazetesidir. Haftalık. 1871-1872.[Ank. 96, İst.71]

02. **Meram**; 1908. [İHT. 23, Yust. 21]

03. **Anaid**; Bitaraf edebi mecmua. Ermenice. Haftada iki defa. Sivrihisar. 1909. [İHT. 85, Yust. 28, 31]

04. **İnsaniyet**; yayınlayanlar: İsmail Faik, Hasip. Vilayet Matbaası. Haftalık.1911 [İHT. 22, Yust. 22-23]

05. **Say**; İlmî, fennî ve edebi risaledir. Sahibi: Ali Haydar, Müdürü: Abdurrahman

حاکمیت ملیه

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi

Dursun. Onbeş günlük. 1918. [Ank. 1679]

06. **İkaz**; [Haftalık siyasi gazete, İzmir cephesinin halkçı yayını], İmtiyaz sahibi ve mesul müdür: Koçzade Mehmet Şükrü. Haftalık/Günlük. 11 Temmuz 1919. [Ank. 837, İHT. 21, Yust. 106-107. Ayrıca bkz: İsmail Okday (İsmail Hakkı Tevfik); **Afyon-Karahisar Gazeteleri**, Tefeyyüz Matbaası, Filibe-1937, s: 8. Bu yayın **Müteferrika**, No: 4, Kış-1994 sayısında tıpkı-basım olarak yayınlanmıştır]

07. **Mefkure**; Fennî, ilmî, edebî haftalık risale. Sahip ve müdürü: Muhittin Celal. Haftalık. 1919. [Ank. 1206, İst. 945, SÖ. 709/1].

08. **Hâkimiyet-i Milliye**; Mesleği milletin iradesini hakim kılmaktır. Sahib-i imtiyaz ve müdür-i mes'ul: Recep Zühtü, Mahmut [Soydan]. Başmuharriri: Hüseyin Ragıp, Falih Rıfkı [Atay]. Gündelik. 10 Kanunusani 1920. [Ank. 686, İst. 528, SÖ. 399, İHT. 13, Yust. 81-88. Kısa bilgi için bkz: Ömer Sami Coşar; **Milli Mücadele Basını**, Gazeteciler Cemiyeti yay., İstanbul-[1964], ss: 121-134 ve Mehmet Önder; "Milli Mücadele'nin Gazetesi Hakimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı?", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c: VII, No: 20, Mart-1991, ss: 285-302].

09. **Anadolu Ajansı**; yayınlayan: Başvekalet Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü. Matbuat ve İstihbarat Matbaası. Günlük. 6 Nisan 1920. [Ank. 82, İst. 56]

10. **Anadolu'da Yeni Gün**; Cumartesinden maada hergün neşrolunur siyasi Türk gazetesi. Sahib-i imtiyaz ve sermuharriri: Yunus Nadi [Abalıoğlu]. Müdür-i mes'ul: Osmanzâde Hamdi, Kemal Salih [Sel]. Günlük. 9 Ağustos 1920. [Ank. 92, İst. 65, İHT. 26, Yust. 90-98. İstanbul'da yayın hayatına başlayan gazete, Milli Mücadele sırasında Ankara'ya taşınmış ve 9 Ağustos 1920 tarihinden itibaren yayınını bu kentte sürdürmüştür. Gazete hakkında kapsamlı bir araştırma için bkz: Uygur Kocabaşoğlu; "Milli Mücadele'nin Sözcülerinden: Anadolu'da Yenigün", **Ank. Üniv SBF Dergisi**/Atatürk Özel sayısı, c: XXXVI, No: 1-4, Ocak/Aralık-1981, ss: 179-203. Ayrıca bkz: Ömer Sami Coşar; **Milli Mücadele Basını**, Gazeteciler Cemiyeti yay., İstanbul-[1964], ss: 177-188].

11. **Ceride-i Resmiyye**; [Türkiye] Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin resmi gazetesidir. Yayınlayan: Matbuat ve İstihbarat Umûm Müdürlüğü. Haftada üç defa. 7 Ekim 1920. [Ank. 1849, İst. 0219,1295,1476,1477, SÖ. 958,

Anadolu'da Yeni Gün Gazetesi

İHT. 17, 19, 24-25. Gazete 1920'de **Ceride-i Resmiyye**, 1920-1927 yıllarında **Resmi Ceride**, 1927'de **TC. Resmi Ceride** ve 1927-1928'de **TC. Resmi Gazete** adları ile yayınlanmıştır.]

12. **Anadolu'da Temaşa**; Haftada bir çıkar tiyatroya ait makalat ve tenkidatı yazar edebi ve ilmi gazete. İmtiyaz sahibi: İbnir Reşat Sedat. Mesul müdür: Kamil Rıza. Haftalık. 25 Aralık 1920. [İHT. 18-19]

13. **Seyyare-i Yeni Dünya**; Türkiye komünist gazetesi. Sahibi: Arif Oruç. Mesul müdür: Ali Bahri. Yeni Dünya Matbaası, Vilayet Matbaası.1920 [Ank. 2197, İHT. 25, Yust. 102-104. Yayınına Eskişehir'da başlayan, 1920 sonlarında Ankara'ya taşının ve burada **Yeni Dünya** adıyla ve fasılalarla 1922 yılına kadar yayınlanan gazete hakkında detaylı bilgi için bkz: Mete Tunçay; **Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)**, BDS yay., İstanbul-1991, ss: 127-129 ve Mete Tunçay; **Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925) Belgeler**, BDS yay., İstanbul-1991, s: 248. Ayrıca kısa bilgi için bkz: Ömer Sami Coşar; **Milli Mücadele Basını**, Gazeteciler Cemiyeti yay., İstanbul-[1964], ss: 127-128]

14. **Anadolu Ticaret Gazetesi**; Ticarî, zıraî, iktisadî ve malî Türk gazetesidir. Sahip ve müdürü: Refik Rasim. İkaz Matbaası. Haftalık, aylık. 2 Ocak 1921.[Ank.88, İHT. 81, Yust. 101-102]

15. **Köy Hocası**; Şimdilik onbeş günde bir çıkar, sade dinden, ahlaktan bahseder/ Maksadı köylüye dinini, dünyasını bildirerek çalışıp çabalamanın yolunu göstermektir. Sahibi imtiyaz ve müdür-i mes'ul: Uryanizade Ali Vahid. Müdür-i mes'ul: Eshed Sadi. Ankara Matbaası. Onbeş günlük, haftalık. Ocak 1921. [Ank. 1077, İst. 827, SÖ. 612, İHT. 22-23, Yust. 89-90. İstanbul'da yayınlanan dergi 31. sayısından sonra Ankara'da yayınlanmıştır].

16. **Sebîlürreşad**; Siyasî, dinî, ilmî, edebî, ahlakî haftalık mecmua. Sahibi: Eşref Edib [Fergan]. Başmuharriri: Mehmet Akif [Ersoy]. Haftalık. 13 Ocak 1921. [Ank. 1686, İst. 1358, Yust. 99-101. Yayın hayatına İstanbul'da başlayan dergi, İstanbul'un işgal edilmesi nedeniyle önce Kastamonu'ya taşındı, ardından 13 Ocak 1921-Ekim 1921 tarihlerinde Ankara'da yayınlandı. Bu tarihte Kayseri'ye taşınan dergi, Sakarya zaferinden sonra tekrar Ankara'da çıkarıldı ve Mayıs 1923'te

İstanbul'a dönmesine kadar yayınını sürdürdü. Geniş bilgi için bkz: Abdullah Ceyhan; **Sırat-ı Müstakim ve Sebîlürreşad Mecmuaları Fihristi**, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara-1991]

17. **Emek**; Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın yayın organı. Günlük. 16 Ocak 1921. [Yust. 104-106. Geniş bilgi için bkz: Mete Tunçay; **Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925) Belgeler**, BDS yay., İstanbul-1991, ss: 392-402]

18. **Anadolu'da Kalem**; Her hafta Cumartesi günleri yayınlanır edebî, mizahî gazete. Sahib-i imtiyaz: Hüseyin Suad. Müdür-i mes'ul: Kemal Salih [Sel]. Musavviri: Vahidettin. Haftalık. Nisan 1921. [Ank. 89, İst. 63. Kısa bilgi için bkz: Turgut Çeviker; **Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-3/Kurtuluş Savaşı Dönemi 1918-1923**, Adam yay., İst.-1991, ss: 160-161]

19. **Ceride-i Adliye**; Adliye Vekaleti tarafından her ayın iptidasında çıkarılır aylık resmi adli mecmua. yayınlayan: Adliye Vekaleti İhsaiyat ve Müdevvenat-ı Kanuniye Müdüriyeti. Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Cezri Matbaası/İstanbul. Aylık. 1 Temmuz 1921. [Ank. 7, İst. 208, SÖ. 156, İHT. 34, 63. Başlangıçta İstanbul'da yayınlanan dergi yayın hayatına 1921'den sonra Ankara'da devam etmiştir]

20. **Öğüt**; Amel-i milliyeye hizmetkâr, menâfi-i vataniyyeye hürmetkâr ve ... Türk gazetesidir. Sahibi: Abdülgani Ahmet [Doyran]. Yazı işleri müdürü: Sadri Ethem. Hakimiyet-i Milliye Matbaası. Günlük. 7 Temmuz 1921. [Ank. 1525, İst. 1213, İHT. 24, Yust. 116-118. Önce Afyon'da, daha sonra Konya'da yayınlanan gazete, yayın hayatını 7 Temmuz 1921-9 Mayıs 1923 tarihleri arasında Ankara'da sürdürmüştür. Geniş bilgi için bkz: Mehmet Önder; **Milli Mücadele'nin Yanında ve Safında Öğüd Gazetesi (Bilgiler-Belgeler)**, Güven Matbaası, Ankara-1986. Ayrıca kısa bilgi için bkz: Ömer Sami Coşar; **Milli Mücadele Basını**, Gazeteciler Cemiyeti yay., İstanbul-[1964], ss: 155-163].

21. **Bozkurt;** Edebî, içtimaî, millî mecmua. İmtiyaz sahibi: Suad Salih. Mes'ul müdür: Emin Necmettin. Haftalık. 8 Temmuz 1921. [Ank. 247, İst. 184]

22. **Anadolu'da Peyam-ı Sabah**; Mesfûr Müdürü: Mihran. Başmuharriri: Ali Kemal. İstanbul'da "Peyam-ı Sabah" sahtedir, doğrusu budur. Müdür-i Mes'ul: Aka Gündüz. Sermuharriri: Paşa Kazım Bey. Yenigün Matbaası, Öğüd Matbaası. Haftalık. 23 Aralık 1921. [Ank. 91, İst. 64, İHT. 24, Yust. 98-99. Gazete önce Aka Gündüz ve arkadaşları tarafından İstanbul'da **Alay** adıyla yayınına başlamıştır. Aka Gündüz'ün Milli Mücadele'ye katılarak Ankara'ya gelmesi üzerine gazete **Anadolu'da Peyam-ı Sabah** adını almıştır. Kısa bilgi için bkz: Turgut Çeviker; **Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-3/Kurtuluş Savaşı Dönemi 1918-1923**, Adam yay., İst.-1991, s: 159].

23. **Anadolu Tıb Mecmuası**; Her ayın onbeşinde çıkar tıbbî, sıhhî, içtimaî mecmua. Sahib-i imtiyaz ve müdür-i mes'ul: Ekrem Hayri [Üstündağ]. Onbeş günlük. 1921. [Ank. 87, İst. 62, SÖ. 45]

24. **Askerî Tıb Mecmuası**; neşreden: Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği Sağlık Dairesi. Üç aylık. 1921. [Ank. 129. Yayın

Öğüt Gazetesi

hayatına 1871 yılında **Ceride-i Tıbbiye-i Askeriyye** adıyla İstanbul'da başlamış, 1921-1931 yılları arasında **Askerî Tıb Mecmuası** adıyla Ankara'da yayınlanmıştır].

25. **Türkiye**, Haftalık. 1921.[Yust. 128]

26. **Anadolu Terbiye Mecmuası**; Aylık ilmî, edebi mecmua. Aylık. Kanunusani 1922. [Ank. 86, İst. 61, SÖ. 44]

27. **Yeni Hayat**; İlmî, içtimaî, iktisadî ve siyasi mecmua. Sahip ve müdürü: Nazım. Haftalık. 18 Mart 1922. [Ank. 2210, Yust. 107-108. Türkiye Halk İştirakiyûn Fırkası'nın yayın organı olan dergi hakkında geniş bilgi için bkz: Mete Tunçay; **Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)**, BDS yay., İstanbul-1991, ss: 107-108 ve Mete Tunçay; **Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925) Belgeler**, BDS yay., İstanbul-1991, ss: 424-435].

28. **Alay**; Haftada bir defa çıkar mizahi gazete. Ankara'da Peyam-ı Sabah yerine çıkmaya başlayan Alay. Sahib-i imtiyaz ve müdür-i mes'ul: Aka Gündüz. Heyet-i neşriye reisi: Lazistan mebusu Dr. Aydın Bey. Umur-ı neşriyya: Dr. Aydın Bey. Sermuharriri: Paşa Kazım Bey. Haftalık. 7 Nisan 1922. [Ank. 50, İst. 34. Kısa bilgi için bkz: Turgut Çeviker; **Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-3/ Kurtuluş Savaşı Dönemi 1918-1923**, Adam yay., İst.-1991, s: 184].

29. **Anavatan Mecmuası**; İlim, sanat mecmuası. Onbeş günlük. 2 Temmuz 1922. [Ank. 94, İst. 68, SÖ. 46/1]

30. **İlim-Fen-Felsefe Tetebbuatı Mecmuası**; Umur-ı İdare müdürü: Ahmet Edip. Süresi belirsiz. 1922. [SÖ. 501/2]

31. **Şarkın Sesi**; Siyasî, iktisadî, edebî, ilmî gazete. Sahibi: Mehmet Salih. Müdür-i mes'ul: Ahmet Tevfik. Günlük. 1922. [Ank. 1806]

32. **Anadolu Duygusu**; Edebî, içtimaî, fennî ve ilmî mecmuadır. Sahip ve mesul müdürü: İbrahim Turgut. Edebi müdürü: Osman Cevdet. Vilayet Matbaası. Onbeş günlük. 10 Ocak 1923. [Ank. 84, İst. 59, İHT. 60]

33. **Tan**; Müdür-i mes'ul: İbrahim Hıfzı. Günlük. 20 Kanunusani 1923. [Ank.1899, İst. 1495. Gazete hakkında geniş bilgi için bkz: Ahmet Demirel; **Ali Şükrü Bey'in Tan**

Gazetesi, (çevrim-yazı: Yücel Demirel), İletişim yay., İstanbul-1996. Ayrıca bkz: Tevfik Çavdar; "Ankara'da Bir Muhalif Gazete: Tan", **Ankara Dergisi**, c: II, No: 5, Temmuz-1993, ss: 101-109].

34. **İktisat Vekâleti Mecmuası**; yayınlayan: İktisat Vekâleti Neşriyat Müdüriyeti. Vilayet Matbaası/İstanbul, Kader Matbaası/İstanbul, Öğüd Matbaası. Aylık. Şubat 1923. [Ank. 851, İst. 659, SÖ. 495, İHT. 72]

35. **Milli Ordu**; Terakkiyât-ı askeriyyeden bâhis... askerî mecmua. Sahip ve naşiri: Nuri. Aylık. Mart 1923. [Ank. 1275]

36. **Ev Hocası**; Ev hanımlarına ve aile hayatına mahsus aylık mecmua. İmtiyaz sahibi: Ahmet Edip. İkdam Matbaası/İstanbul. Aylık. 1 Temmuz 1923. [Ank. 497, İst. 386, SÖ. 295, İHT. 67].

37. **Ayın Tarihi**; yayınlayan; Hariciye Vekaleti-Dahiliye Vekaleti Matbuat ve İstihbârât Müdüriyet-i Umumiyesi. Matbuat ve İstihbârât Müdüriyeti Matbaası, Yeni Gün Matbaası, Hakimiyet-i Milliye Matbaası. Aylık. Eylül 1923. [Ank. 146, İst. 113, SÖ. 86. Kısa bilgi için bkz: Fethi Kardeş; **Basın-Yayın Genel Müdürlüğü-60 Yılın Hikayesi**, Basın Yayın Genel Müdürlüğü yay., Ankara-1980, ss: 26-27].

38. **Halk Yolu**; Hakkın yoludur. İlmî, fennî, edebî, içtimaî mecmuadır. Sahib-i imtiyaz: Kemal Cenap. Müdür-i mes'ul: Tahsin Nahid. Onbeş günlük. 1923. [Ank. 696, İst. 537, SÖ. 403]

39. **Askeri Talebe Baytarî Mecmuası**; Kurucusu: Naki Cevat [Akkerman]. Aylık. 1923. [Ank.130]

40. **Baytari Mecmuası**; Her nevi hayvanat emrazından, ıslah ve teksirinden ve hıfz-ül sıhha-i umumiye ve gıdaiye ile şuun-u baytariyeden bahseder. Sahib-i imtiyaz ve müdür-i mes'ul: Ali Rıza. Vatan Matbaası/İstanbul-Matbaa-i Askeriye/İstanbul. Aylık.1923. [Ank, 203, İst. 150]

41. **Jandarma Evamir Mecmuası**; Onbeş günde bir neşrolunur, Umum Jandarma Kumandanlığı tarafından suret-i resmiyede tertip olunur, jandarmayı alakadar eder kavanin, talimat, evamir ve tebligatı bildirir. Yayınlayan: Umum Jandarma Kumandanlığı. Mes'ulü: Jandarma Kumandanı Ahmet Zeki. Jandarma Matbaası/İstanbul. Onbeş günlük. 15 Ocak 1924. [Ank. 978, İst. 747, SÖ. 555, İHT. 39, 73-74. İstanbul'da 1912 yılında yayın hayatına başlayan dergi 1924 yılında Ankara'ya taşınmıştır].

42. **Yeni Terbiye**; Terbiye ve maarif mesailinden banseder mecmua. İmtiyaz sahibi ve mesul müdür: Mehmet Servet. Aylık. Mart 1924. [İHT. 84-85]

43. **Ticaret Vekâleti Mecmuası**; yayınlayan: TC. Ticaret Vekâleti İstatistik ve Neşriyat Müdüriyeti. Öğüd Matbaası, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Sanayi Mektebi Matbaası/İstanbul, Vilâyet Matbaası/İstanbul. Aylık. Ağustos 1924. [Ank. 1988, İst. 1576, SÖ. 1165]

44. **Ziraat Vekaleti Mecmuası**; yayınlayan: Ziraat Vekaleti Neşriyat Müdüriyeti. Öğüd Matbaası, Hilal Matbaası/İstanbul, Cumhuriyet Matbaası/İstanbul,

İkdam Matbaası/İstanbul. Aylık. 1922. [Ank. 2310, İst. 1794, SÖ. 1342, İHT. 85].

45. **Türk Yurdu**; Türklerin faidesine çalışır, Türk Ocakları'nın fikirlerini neşreder. Yayınlayan: Türk Ocakları Merkez Heyeti. Sahibi: Hamdullah Suphi [Tanrıöver]. Müdür: Akçuraoğlu Yusuf, Mehmet Emin [Yurdakul], Celal Sahir [Sılay], Hasan Ferit [Cansever]. Aylık. Ekim 1924. [Ank. 2074, İst. 1633, İHT. 84. Başlangıçta İstanbul'da yayınlanan dergi Ekim 1924 tarihinden itibaren yayınına Ankara'da devam etmiştir. Dergi hakkında geniş bilgi için bkz: Hüseyin Tuncer; **Türk Yurdu Üzerine Bir İnceleme**, Kültür Bakanlığı yay., Ankara-1990, Masami Arai; **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, (çev.: Tansel Demirel), İletişim yay., İstanbul-1994, Füsun Üstel; **İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)**, İletişim yay., İstanbul-1997, Yusuf Sarınay; **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931**, Ötüken yay., İstanbul-1994. Derginin ilk dört cildinin çevrim-yazısı için bkz: **Türk Yurdu**, c: I-II, Tutibay yay., Ankara-1998, 1999.]

46. **Hastane**; Tıbbî mecmua. Sahip ve müdür-i mes'ul: Ömer Vasfi. Yazı ve idare müdürleri: Şükrü Yusuf, Feyzi. Yeni Gün Matbaası. Aylık.Ekim 1924. [Ank. 719, İst. 561, SÖ. 420, İHT. 70-71]

Hastane, Tıbbî Mecmua

47. **Türkiye Muallimleri Birlik Mecmuası**; İlmi, edebi, fenni, iktisadi ve içtimai mecmua. İmtiyaz sahibi: Refet. Mesul müdür: Abdurrahman. Aylık. Ekim 1924. [İHT. 83]

48. **Ormancı**; İlmi ve fenni mecmua. İmtiyaz sahibi: Süleyman. Aylık. Kasım 1924. [İHT. 78]

49. **Punar**; Siyasetten gayrı herşeyden bahseder halk gazetesidir. Yayınlayan: Türkiye Muallimler Birliği. İmtiyaz sahibi: Refet. Mes'ul müdürü: Abdurrahman Hamit. Onbeş günlük. 15 Aralık 1924. [Ank. 1559, İst. 1253, SÖ. 928, İHT. 78]

50. **Tayyare**; Onbeş günde bir intişar eder, Türk Tayyare Cemiyeti'nin vasıta-i neşir ve efkarı fennî ve milli mecmuadır. Yayınlayan: Türk Tayyare Cemiyeti. Sahip ve müdürü: Şakir Hazım. Ahmet İhsan Matbaası/İstanbul, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası. Süresi belirsiz/Onbeş günlük. 21 Mayıs 1925. [Ank. 1925, İst. 1516, SÖ. 1122, İHT. 79-80]

51. **Jandarma Mecmuası**; Jandarma Umum Kumandanlığı tarafından jandarma mesleğinin terakki ve inkişafı için neşr olunur. Yayınlayan: Umum Jandarma Kumandanlığı 1. Şube Müdüriyeti. Jandarma Matbaası. Üç aylık. 1 Ocak 1925. [Ank. 979, İst. 748, SÖ. 556, İHT. 39]

52. **Ankara Gazetesi**; Haftalık ilmi gazete/ Radikal, milliyetçi ve cumhuriyetçi [gazete]. İmtiyaz sahibi ve mesul müdür: Talat. İktisat Matbaası. Haftalık, günlük. 5 Ocak 1925. [Ank. 97, İHT. 19]

53. **Maarif Vekâleti Mecmuası**; Tebliğler, raporlar ve tetkikler. Yayınlayan: Maarif

Vekaleti. Matbaa-i Amire/İstanbul, Devlet Matbaası/İstanbul. Süresi belirsiz. 1 Mart 1925. [Ank. 1125, İst. 868, SÖ. 647]

54. **Ankara'da Dellâl/Déllal à Angora**; Hayat-ı ticariyye ve sanaiyyeye hâdim mecmuadır. Sahib-imtiyaz ve mesul müdür: Ahmet Edip. İktisat Matbaası. Aylık, onbeş günlük. 4 Nisan 1925. [Ank. 99, İst. 72, İHT. 64]

55. **İnkılâp**; [Haftada iki defa Cumartesi ve Çarşamba günleri çıkar, milliyet ve demokrasi fikirlerinin kökleşmesine çalışır siyasi, iktisadi, cumhuriyetçi Türk gazetesi]. İmtiyaz sahibi: Aka Gündüz. Mesul müdür: Ali Süreyya. Yeni Gün Matbaası. Haftada iki defa, gündelik. 1 Temmuz 1925. [İHT. 21-22]

56. **Muallimler Birliği**; Türkiye Muallimler Birliği tarafından neşrolunur ilmi, edebi, mesleki ve içtimai mecmua. Neşreden: Türkiye Muallimler Birliği Umumî Merkezi. Müdür-i mes'ul: Münif Kemal. Yeni Matbaa/İstanbul. Aylık. Temmuz 1925.[Ank. 1318, İst. 1041, SÖ. 768, İHT. 76-77]

57. **Milli İthalat ve İhracat Gazetesi**; Mesul müdür: Gergerizade Mustafa Vasfi. İktisat Matbaası. Haftalık. 20 Aralık 1925. [İHT. 23-24]

58. **Tıbbî Sayfalar**; yayınlayan: Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti Neşriyat ve İstatistik Şubesi. Onbeş günlük. 1925. [Ank. 1980, İst. 1567, SÖ. 1159]

59. **Fen Kıtaatı Mecmuası**; İstihkâm, muhabere, şimendifer, ayda bir kere neşrolunur. Çıkaran: İstihkâm ve Muhabere Müfettişlikleri. Üç aylık. 1925. [Ank. 1846, İst. 405. Önce İstanbul'da yayınlanan dergi, daha sonra Ankara'da çıkmıştır].

60. **Piyade Mecmuası**; Yazı İşleri: Kara Kuvvetleri K. P. Dairesi Başkanlığı Piyade ve Makineli Tüfek Müfettişliği. Yeni Matbaa/İstanbul. Aylık. 1925. [Ank. 1546, İst. 1239]

61. **Maarif Vekaleti Tebliğler Mecmuası**; yayınlayan: Maarif Vekaleti Umur-ı İhsaiyat Müdüriyeti. Yenigün Matbaası, Milli Matbaa/İstanbul, Devlet Matbaası/İstanbul. Haftalık, aylık. 15 Şubat 1926. [Ank. 1848, İst. 870, SÖ. 645]

62. **Sıhhiye Mecmuası**; Yayınlayan: TC. Sıhhat ve İçtimaî Muâvenet Vekâleti. Aylık. 1 Mart 1926. [Ank. 1645, İst. 1383, İHT. 43. Önceleri İstanbul'da yayınlanan dergi, sonradan Ankara'da çıkarılmıştır].

63. **Köy**; Siyasî, zıraî, iktisadî, içtimaî mecmuadır. Sahib-i imtiyaz ve müdür-i mes'ul: Ali Vahid. Aylık. 1 Mart 1926. [Ank. 1076, İst. 826, SÖ. 611, İHT. 74-75]

64. **Türk Hava Mecmuası**; Türk Tayyare Cemiyeti'nin fikirlerini neşreder, onbeş günde bir çıkar edebî, fennî halk mecmuası. Yayınlayan: Türk Tayyare Cemiyeti Merkez-i Umumisi. Hakimiyet-i Milliye Matbaası. Onbeş günlük. 1 Haziran 1926. [Ank. 2046, İst. 1616, SÖ. 1202, İHT. 81-82]

65. **Hayat**; Haftalık ilim, felsefe ve sanat mecmuası. İmtiyaz sahibi: Mehmet Emin [Erişirgil], Nafi Atuf [Kansu]. Mesul müdür: Mehmet Emin [Erişirgil], Faruk Nafiz [Çamlıbel]. Devlet Matbaası/İstanbul. Haftalık/Aylık. 2 Aralık 1926. [Ank. 728, İst. 569, SÖ. 426, İHT. 71-72]

66. **Muhzırlar Mecmuası**; yayınlayan: TC. Adliye Vekaleti. 1926. [Ank. 1344, SÖ. 655]

67. **Türkiye Ticaret Mecmuası**; İktisadi, ilmi, içtimai ve ticari mecmua. Haftalık. 1926. [İHT. 83]

68. **Klüp Sinema Mecmuası**; Bütün dünya sinema cereyanlarından bahseder mecmuadır. Mesul müdür: Nuri. Hakimiyet-i Milliye Matbaası. Haftalık. 2 Şubat 1927. [İHT. 74]

69. **İktisat Salnamesi Mecmuası**; İktisadi mecmua. İmtiyaz sahipleri: Cemalettin, Cafer Salih. Mesul müdür: Cafer Salih. 15 günlük. 17 Mart 1927. [İHT. 73]

70. **Aylık Mecmua**; Yayınlayan: TC. Ziraat Bankası A.Ş., Yenigün Matbaası, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Yeni Matbaa/İstanbul. Aylık. Temmuz 1927. [Ank. 155, İst. 120, 1648, İHT. 49-50, 63. Dergi 1927 yılından sonra **Türkiye Ziraat Bankası Mecmuası** adıyla yayınına devam etmiştir].

71. **Gençlik**; Her ayın onbeşinde çıkar, gençliğin okuma arzusunu tenmiye ve takviyeye çalışır, ilmî, edebî aylık mecmuadır. Sahib-i imtiyazı ve müdür-i mes'ul: Cemal. Resimli Ay Matbaası/İstanbul. Aylık. Nisan 1928. [Ank. 576, İst. 451, İHT. 68]

72. **İdare**; Dahiliye Vekaleti'nin aylık mecmuası. Aylık. 1 Nisan 1928. [İHT. 38]

73. **Çankaya**; Her ayın onbeşinci günü neşrolunur, halka doğru fikir, sanat mecmuası. İmtiyaz sahibi: Mithat. Mesul Müdür: Mecdi. Yazı İşleri Müdürü: Abdullah. Başmuharriri: Mithat Ömer. Matbaa-i Ebüzziya/İstanbul. Aylık. 15 Mayıs 1928. [Ank. 320, İst. 249, İHT. 64]

74. **Mehtab**; İlmî, edebî, içtimaî ve mizahî halk mecmuası. Sahib-i imtiyaz ve mesul müdür: Şemsettin Sami. Ankara Matbaası. Onbeş günlük. 25 Kasım 1928. [Ank. 1209, İst. 947, İHT. 76]

75. **Halk Bilgisi Mecmuası**; Edebi, ilmi, içtimai mecmua. Neşreden: Halk Bilgisi Derneği Umumi Merkezi. Müdürü: Ziyaettin Fahri [Fındıkoğlu]. Süresi belirsiz. Kasım 1928. [Ank. 691, İst. 534, SÖ. 401, İHT. 70]

76. **Demiryolları Mecmuası**; Yayınlayan: Devlet Demiryolları Limanları İdare-i Umumiyesi. Demiryolları Matbaası. Aylık. 1928? [Ank. 382, İst. 304. İstanbul'da yayın hayatına başlayan dergi, demiryollarının millileştirilmesinden sonra Ankara'da yayınlanmıştır. Dergi sonradan ad değiştirmiş ve **Demiryol** adıyla çıkmıştır].

77. **Hilaliahmer**; Yalnız bayram günleri çıkar siyasi gazete. Mesul müdür: Fazlı [Tong]. 1928. [İHT. 16]

Dosya:
ANKARA

BİR ZAMANLAR ANKARA SİNEMALARI

Vakur KAYADOR

Zamanın ve hayatın nasıl geçip gittiğini anlatmak istediğinizde, bunu o kadar çok şeye benzetebilirsiniz ki... Ama bu benzetmelerin hepsi "eninde sonunda", "istense de istenmese de" benzer duyguları açıklar ve hepsinde "ama az ama çok" bir hüzün, bir burukluk saklıdır. Ve aslında hiçbir benzetme, zamanın geçmesi kadar "sıradan" ve bir o kadar da "şiirsel" değildir. Hayatı bütünlük içinde algılamak isteyen, hiçbir anını ıskalamamakta kararlı olanlar için; dünün kendine özgü lirizmi ile sağlıklı iletişim kurabilmek hem kolay hem çok zevkli bir şeydir. Ancak geçmişin geri getirilmesi mümkün olmayan güzelliklerini "sözgelimi gençliğin kendisini" özleyip, tarihin hiç de hayırla anmadığı dönemler için bile "... Ah neydi o günler!..." diye hayıflanmak pek akılcı bir şey olmasa gerek. Hele bizim gibi yaşları 40'larda dolaşan, 68'lerin tencere kazıntıları ve 78'in sahipleri için; kanla, acıyla, şiddetle, korkuyla yüklü günleri ve yılları, bugünkü kuşaklara "ne kadar anlamlıydı!..." diye aktarmanın bir mantığı var mı? Kuşkusuz -hangi tarafta olursa olsun- mutluluğu toplumsal bir mücadeleyle elde edilecek ödül olarak görmek, genç omuzlarının taşıyamayacağı kadar ağır sorumluluklar üstlenmek; bir kuşağın anlamlı ve yoğun yaşadığının kanıtı sayılabilir. Ama bu kan gölünün "Kurgulanmış bir gerçek" olduğu zaman içinde anlaşılmışsa ve dolayısıyla o yıllar aslında "yaşanmamış yıllar"dan başka bir şey değilse, abartmaya/ yüceltmeye hakkımız olabilir mi? Sorunun bir başka yönü daha var. Böyle yoğun, coşkulu ve karmaşık yaşanmış döneme ilgisiz kalmak mümkün müdür, "Bunlar geçmişin gerçekleridir, bugün bir başka gündür" diyerek geçiştirilecek şeyler midir?.. Yani o günlerin bizim bireysel ve sevgili geçmişimiz olması, onları "herkes için" güzel kılmadığı gibi, çok karmaşık yaşanmış olması da öğrenilmesinin gerekli olduğu gerçeğini değiştirmez. Eğer uygar olmak gibi bir iddiaya sahip

iseler, insanların, bir biçimde geçmişleriyle nesnel bağlar kurmaları zorunlu oluyor. Bu bağların sağlıklı oluşturulabilmesi yalnız bilim insanlarının özgül çalışmalarıyla değil, hayatı duyarak yaşayan ve aydın olma onurunu sahiplenmek isteyen herkesin ortak çabalarıyla gerçekleşebilir. İnsanların geçmişlerini ve yaşadıkları an'larını anlatmaları gerekiyor, kısacası. Kendi özel yaşantılarında, insanlığı, toplumu ilgilendiren ortak noktaları bulup bunları iletmeleri bir sorumluluk haline geliyor. Yoğun ve sevimli bir şifahi kültürden yazılı kültürü yaşamadan görsel iletişim kültürüne ulaşan bizim gibi toplumlar için bu tür uğraşlar özel bir önem kazanıyor. Tüketim kültürüyle ve kitle iletişim araçlarıyla kuşatılmış, "yaşadığı an"a kıstırılmış, eblehliğe mahkum edilmiş kitleler için; daha önceleri başka hayatların yaşandığını, başka şeyler yapıldığını, başka sözler söylendiğini hatırlamak ayrı bir değer kazanıyor.

Bu hayatlar çok çeşitli biçimlerde geleceğe aktarılabiliyor; söz gelimi bu; yazılarak, anlatılarak gerçekleştirilebiliyor. Bunun dışında çok daha ciddi toplumsal organizasyonlarla yapılan/yapılacak şeyler var. Geçmişin izlerini "ve hatta gizlerini taşıyan" kentleri ve o kentlerle özdeşleşmiş yapıları korumak, bu yollardan biri. Avrupa'da insanlar kent merkezlerini boşuna mı koruma altına alıp arsa spekülatörlerine ve müteahhitlere "yeni binaları git başka yere kur, buralara dokunma" diyor? Oralarda hiç mi Laz müteahhitler (!) olmadı, hiç mi bu yapıların sahiplerine birkaç daire ya da dükkan vaad etmeyi düşüncek akl-ı evvel bulunmadı?... Kuşkusuz, ekonomik zorunluluklar "zorunlulukların dışında daha zengin olma istekleri" dünyanın her yerinde insanları tüccarların eline düşürebilir. Ancak yasal düzenlemelerle koruma sağlandığında, insanların küçük, gündelik beklentileri denetlenebiliyor. Kamuoyunun kültür düzeyinin yüksekliği de eklenince bu tür yapılar ve mekanlar kentlerin dününü ve bugününü yan yana yaşatabiliyor.

Ancak ülkemizde çok sınırlı yerlerin dışında böylesi çalışmalara rastlamak olanaksız. Durum böyleyken, siz "Ankara'dan uzakta yaşamak zorunda kalan" bir Ankaralı iseniz ve de kentinize onulmaz hastalık derecesinde aşkla bağlıysanız, yitirilen güzellikleri burukluk içinde hatırlar durursunuz. Üç gün öncesiyle bağları olmayan, dünyadan "daha doğrusu Ankara'dan" habersiz "düdük makarnaları"nın, on yıllık geçmişi bulunmayan Atakule'yi Ankara'nın simgesi diye göstermelerini ibretle izlersiniz. Bu iflah olmaz Ankara sevdanızın yanı sıra bir de Sinama delisiyseniz, ağzınızdan emzik düştükten hemen sonra Ankara'nın Sinema salonlarıyla tanışmışsanız, ve de o salonların büyük çoğunluğunun yerinde şimdi yeller esiyorsa, size bir görev düşüyor demektir. Siz o sinema salonlarını anlatmalısınız. Eğer bir de azıcık İstanbul'u biliyorsanız, aynı dönemlerde oradaki sinema salonlarının büyük çoğunluğunun bugün dimdik durduklarını görür, biraz gıpta biraz kıskançlıkla kıyaslama yapmak zorunda kalırsınız. 1960'lı yılların İstanbul'unda bir dönem karşı tarafta oturduğum için (İstanbullular Anadolu yakası için bu ifadeyi kullanırlardı, şimdi de kullanıyorlar sanırım) o taraftaki sinemaları çok daha iyi biliyorum. Altıyol'dan Bahariye'ye uzanan yokuşun ilerisinde bulunan Süreyya Sineması'nın, o görkemli binası ve buram

buram sinema kokan atmosferiyle hâlâ ayakta duruyor olması insanı gerçekten duygulandırıyor. 1963 yılında yazdan kalma bir sonbahar günü izlediğim Stanley Kubrick'in "başrolünde Kırk Douglas'ın oynadığı" "Spartaküs"ünü ve bu kez lapa lapa kar yağarken gittiğim, İngrid Bergman ve Anthnony Perkins'in birlikte oynadıkları "Brahms'ı sever misiniz?.. filmlerini çok iyi hatırlıyorum... 1964 yılının ilk günlerinde John Wayne, Lawrence Harwey, Richard Widmark gibi pek çok starın birlikte rol aldıkları "Alamo Fedaileri"ni de yine burada seyretmiştim. Zaten o 1963-1964 film sezonunda pek çok kaliteli film kısa aralıklarla gösterime girmişti... Yine 1963 sonbaharında Altı-Yol'dan Caferağa'ya inen ara sokağın başlarında bulunan Reks Sineması'nda "Ben Hur'a", kısa bir süre sonra da "Pekin'de 55 Gün'e babamla birlikte gitmiştik. "Ben Hur'a" bilet almak için kuyrukta yarım saatten fazla beklediğimizi, koltuk bulamadığımız için balkon almak zorunda kaldığımızı da iyi hatırlıyorum. O yıllarda Sinemaların alt katları "Ankara'da "salon", İstanbul'da "koltuk" olarak adlandırılıyordu. İlginçtir Ankara'da balkon", "İstanbul'da koltuk" daha makbul sayılıyor, fiyatlar ona göre düzenleniyordu. Ankara'da balkon 250, salon 225 kuruş iken, İstanbul'da durum bunun tam tersiydi. Bu yerlerin dışında Ankara sinemalarında salonun ilk üç ya da beş sırası "birinci" adıyla ayrı bir bölüm olarak bulunuyordu. Genellikle okuldan kaçan öğrencilerle berduşların tercih ettiği bu "mıntıka"nın biletleri, doğru dürüst sinemalarda 125, uyduruk uzak semt sinemalarında 90 kuruşa satılıyordu. İstanbul sinemalarında, "dolayısıyla bu iki büyük ve görkemli sinemada, Süreyya ve Reks'te" de böyle bir bölme yoktu. Bu sinemalar, niteliklerinden zerre kadar ödün vermeden varlıklarını bugün de koruyorlar, ayrıca sinemelarını birkaç parçaya bölme gereği duymuyorlar. Ancak büfelerinde "elbette" Çamlıca, Uludağ ya da Nil gazozu bulunmuyor artık. Sinema keyfinin canına okuyan patlamış mısır yeme alışkanlığı o tarihlerde de vardı ve bugün de bütün sinemalarda olduğu gibi buralarda da devam ediyor, dolayısıyla büfelerinde satışı yapılıyor. Aynı bölgede Sürreyya sinemasının 50 ya da 100 metre kadar aşağısında bulunan Opera Sineması 1960'larda yerli film oynatan bir salondu. Diğer iki sinemaya göre daha salaş bir havası vardı, ama orada da insan sinema salonunda olduğunu hissedebiliyordu. Şu anda aynı yerde, yeni yapılmış bir pasaj içinde birkaç sinema bulunuyor. Ama bunlar, Opera Sineması'nın çizgisinden çok uzaktalar. En azından bugün bu sinemalarda yabancı film oynatılıyor... Burada bir noktaya değinmeyi yararlı buluyorum. Yine 60'lı yıllarda Ankara'da yerli ve yabancı film seyircisi daha belirgin biçimde ayrılmış iken, İstanbul'da bu ayrım pek fark edilmiyordu, yerli filmler İstanbul'da aydın tavırlı insanlar tarafından da izleniyordu... Anadolu yakasında bu sinemaların dışında, Süreyya'nın yanıbaşındaki Süreyya Cep Sineması ve Küçükyalı'daki Sinema 63 hala varlıklarını sürdürüyorlar. Bunlar balkonsuz küçük sinema salonlarının İstanbul'daki ilk örnekleriydi. Adını kuruluş tarihinden alan Sinema 63, hem yerli hem yabancı film gösteren son derece temiz ve bakımlı bir sinema olarak belleğinde iz bırakmış...

Bu örneklere karşın kuşkusuz İstanbul'da da pek çok sinema salonu tarihe karıştı. Sözgelimi Altıyol'un tam merkezin-

deki Efes ve Feza sinemaları ile Erenköy'deki "mükemmel bir salon olan" Atlantik Sineması artık yok. Ancak bu sinemaların üçü de 1960'ların ikinci yarısında açılmışlardı ve bir Süreyya y'a da Reks gibi köklü geçmişe sahip değillerdir. Şimdilerde Beyoğlu'na çıktığımızda "yeni yapılanlarla birlikte" eski sinemaların pek çoğunun hâlâ açık olduklarını ve 1990'lı yıllarla birlikte yeniden sinemalara dönen seyircileriyle dolup taştıklarını görüyoruz. Böyle anlarda insan değişik duygularla yoğunlaşıyor. Geçmişte bu insanların anne-babalarını, hatta büyükanneleri ile büyükbabalarını konuk eden salonların, yeni izleyenleriyle de buluşuyor olması, bir Ankaralı olarak insanı imrendiriyor doğrusu.

Anılardaki yolculuğumuzu İstanbul'dan sevgili Ankaramıza taşıdığımızda, önce modernleşen Ankara'nın simgesi olan Kızılay'daki üç sinemayı hatırlıyor insan. Yaşı otuzbeş ve üzerinde olan her Ankaralı hangi sinemalardan söz ettiğimi hemen anlamıştır. Ankara Sineması, Büyük Sinema ve Ulus Sineması'ndan bahsediyorum tabii ki.

Necatibey Caddesi'nin hemen başlangıcında, Orduevi binasının karşı kaldırımında ve 200 metre kadar ilerdeki Sağlık Bakanlığı binasının tam karşı hizasında bulunan Ankara Sineması o günlerin Sıhhiye'sinin alamet-i farikası gibiydi. Ahşap zemini, hayli dik ve film izlemesi rahat balkonuyla son drece sevimli bir yerdi burası. Eski ve bakımsız bir yapı olmasına karşın hem bulunduğu muhit, hem getirdiği kaliteli filmler, hem de düzeyli Yenişehir seyircisiyle Ankara'nın en önemli sinemalarından biriydi. Burada annemle pek çok film izledim, ama nedendir bilmem "Cherbourg Şemsiyeleri" bende apayrı bir iz bırakmış. Hâlâ Ankara Sineması dendiğinde karlı aydınlık bir Ankara gecesini ve bu filmi hatırlarım. Ama 1968 yılının sonlarında Claude Leloch'un "Bir Kadın bir Erkek"ini de burada seyretmiştim. Ama o sıralarda artık sinemaya yalnız başıma gidecek kadar "delikanlı" olmuştum. Dahası, sinemanın insana dünyalar sunan bir eğlence aracı olmasının yanında entellektüel bir ilgi kaynağı olduğunu yeni yeni anlamaya başlamıştım. Fransız Yeni Dalgası'nın büyük Yönetmeni Leloch'un bir filmini izlemek ve onu çözmelemeye çalışmak yepyeni bir şeydi. Sinema izleyicisi olmanın bir emek, bir çaba gerektirdiğini bu mütevazi ama kişilikli sinema solanunda kavrıyordum. Ancak 1970'li yılların başında İtalya'dan, İsveç'ten gelen erotik filmlere yer verip, 1970'lerin ortalarından sonra da yerli seks filmi furyasına kapılınca bütün havasını kaybetmişti. Ayrıca 1960'ların sonunda 1970'lerin başında Ankara'da birçok yeni ve konforlu salonun açılması bu sinemanın seçkin ve saygın havasını ortadan kaldırmıştı. 1970'lerin sonunda binası yıkıldığında, son haliyle Ankara için sanki bir kayıp değil gibiydi. Ancak Ankara Sineması çürüyüp tükendiği son yıllarıyla değil bütün bir 1960'lı yıllarla değerlendirilmelidir. Bu dönemde bu sinema Ankara kültürünün çok renkli motiflerinden biriydi.

Orta yaş dönemini yaşıyan hiç bir Ankaralı'nın asla unutamayacağı bir diğer sinema Büyük Sinema idi. Şimdiki Zafer Pasajı ile Tuna caddesi arasında tam ortada bir pasaj içinde yer alan Büyük Sinema, 1969 yılında Arı Sineması açılıncaya kadar, adı gibi gerçekten de Ankara'nın en büyük sinemasıydı. Sinemanın Kızılay

tarafına doğru 100 metre kadar ilerisinde bulunan Tuna Caddesi girişindeki Piknik'te bir şeyler yiyip Büyük Sinema'ya gitmek Ankara insanı için tümüyle Ankara'ya özgü bir yaşam keyfi ve kültürüydü. Çok geniş ve yüksek tavanıyla, insanı daha girer girmez büyüleyen bir atmosferi vardı bu sinemanın. Kubbe gibi oval, ilginç figürlerle bezenmiş tavanı ve o yıllarda çok iyi çalışan havalandırma tertibatıyla insana huzur veriyordu. Türkiye'ye gelen en kaliteli yabancı filmler önce bu sinemada gösterime giriyordu. Yalnız 1974 yılında arada bir, birinci vizyon yerli filmlere de yer vermişti. Sinemanın başlı başına bir mutluluk kaynağı olduğunu hissettiren Büyük Sinema'nın ilginç bir özelliği daha vardı. Salonu ile balkonu arasında ikinci katta Ankara'nın en fazla iş yapan langırt-tilt salonlarından biri olan Ali Baba oyun salonu bulunuyordu. Yenişehir'den ve özellikle Serçe Sokak'tan gelen Atatürk Liseli delikanlıların gittikleri bu salon, akşam saat 19.00'a hatta 20.00'ye kadar tıklım tıklım doluyordu. Ancak Büyük Sinema'nın film izleme kültürüne sahip izleyicisi ile bu genç ama fazla sevimli olmayan lumpen kitle birbirlerinden çok uzaklardaydı. Birbiriyle hem aynı ortamı, aynı binayı paylaşıyor hem de birbirlerinin yaşam alanlarına girmeyerek ilinç bir demokrasi görüntüsü sergiliyorlardı. Aslında bir bürokrat, memur ve orta sınıf tüccar kenti olan Ankara'da, bu çocuklar bu bohem ortamdan çıkıp, aileleriyle ya da yalnız başlarına Büyük Sinema'ya geldiklerinde, burada film izleme alışkanlığının gerektirdiği inceliğe bürünüyorlardı, kelimenin tam anlamıyla terbiyelerini takınıyorlardı. Uzak semt sinemalarının kavgalı gürültülü ortamı hiçbir biçimde Büyük Sinema salonlarında yaşanmıyordu... Burasının bir başka özelliği de her yılbaşı özel eğlence programları düzenlemesiydi. 1967'yi 1968'e bağlayan yılbaşında, böyle bir gecede babamla bu sinema salonunda son kez birlikte olmuştum. İşte Büyük Sinema'nın bireysel yaşamımda böyle özel bir anlamı da vardır. Ama sinemayla yaşayan, sinemayı doyasıya yaşayan kimin yaşamında böyle çok özel anlar ve anılar yoktu ki...

Ulus Sineması ise Kızılay gökdeleninin karşısında, şimdi Sosyal Hanı'n bulunduğu yerdeydi. Yukardan aşağı doğru açılıp kapanan perdesi ve geniş, bakımlı salonuyla büyük ve kaliteli sinemaların tipik örneklerinden biriydi. 1969 yılında birdenbire kapandığında, düzeyinden hiçbir şey kaybetmemişti. Ankara Sineması'nın son birkaç yılındaki perişan haliyle, Büyük Sinemanın 1975'te, son dönemindeki biraz savruk günlerini hiç yaşamamıştı. Bu üç sinemanın kapandığı sıralarla Ankara'nın eğlence merkezinin Kavaklıdere'ye kayması arasında bağlantı olduğunu düşünüyorum. Tıpkı 1950'lerin ortalarından sonra Ulus'un merkez olma özelliğini Kızılay'a kaptırmasına benzer bir süreç yaşanmıştı.

Sadece Kızılay'da değil, diğer semtlerde de kentyaşamının parçası olmuş sinemalar vardı kuşkusuz. Ulus'ta o olağanüstü güzellikteki Sümerbank binasının tam karşısında bulunan Park Sineması bunlardan biriydi. Konuyu dağıtmak istemiyorum ama belirtmeden de geçemeyeceğim. Anlatmakla değil, ancak görmekle anlaşılabilecek güzellikteki Sümerbank binası aslında bu anlamda tek değildi. Onun hemen yanı başındaki İş Bankası binası, Ulus'tan Opera'ya giderken Merkez Posta-

henesi'nin tam karşısındaki Ziraat Bankası ve onun arka sokağında, içinde Küçük Tiyatro ve Oda Tiyatrosu'nun bulunduğu Evkaf Apartmanı Osmanlı mimarisinin Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan ve biraz da Alman mimarisi izleri taşıyan görkemli yapılarıydı. Ayrıca Büyük Tiyatro binası, Etnoğrafya müzesi, Eski Üçüncü Tiyatro salonunun içinde bulunduğu Türk Ocağı binası ile, Opera'dan Sıhhiye'ye uzanan bulvar üzerinde sıralanan Ankara Radyosu, Olgunlaşma Enstitüsü, Kız Teknik ve Bastil Kalesi'ni andıran sevgili okulum Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi binaları, her biri ayrı birer kimlik ve değer taşıyan yapılardı. Cebeci'deki Hukuk Fakültesi, Beşevler'deki Fen Fakültesi ve Teknik Okulların karşısında, Eskişehir asfaltının öbür yüzündeki Gazi Eğitim binaları, Ankara'nın bir tarihi ve kültürü olduğunu haykıran diğer yapılardı. Tabii kendileri tarihin ta kendisi olan Ulus'taki I. ve II. Meclis binaları ile Ankara Palas'ı hatırlatmaya gerek bile görmüyorum. Bu tür müstesna yapıların dışında Anafartalar Caddesi'ne, Çıkrıkçılar Yokuşu'na, Samanpazarı'na çıktığınızda Anadolu ve Ankara'nın kendine özgü mahalleleriyle, sokaklarıyla, evleriyle hâlâ karşılaşabilirsiniz. Diz boyu yoksulluğuna ve bakımsızlığına karşın Kale içinde de bir başka, ama sahici Ankara'yı bulabilirsiniz...

Evet, yine kendi konumuza ve Park Sineması'na dönelim. Bu, eski ve ahşap zeminli, Ankara Sineması'nı andıran sinema, en yeni yerli filmleri getirirdi. Bizim evde adet, kışın Yenişehir sinemalarında yabancı film izleyip, yerli filmleri yazlık sinemalarda seyretmekti. Ama yine de sık sık annemle bu sinemaya giderdik. Sözgelimi Osman Fahir Seden'in yönetip Türkan Şoray'ın oynadığı "Çalıkuşu'nu", annemin ifadesiyle "Reşat Nuri'nin bu ehemmiyetli eserini hemen seyretmeliyiz" gerekçesiyle burada izlemiştik. Bu ve buna benzer nedenlerle pek çok kereler bu sinemaya gittiğimizi iyi hatırlıyorum. Ayrıca sinemaya yalnız gitmeye yeni başladığım sıralarda, burada sık sık Öztürk Serengil'in filmlerini izler ve Mücap Ofluoğlu'nun dublajıyla kullandığı "yeşe, helel, temem belakis, şepke" gibi saçma sapan sözcükleri evde tekrar eder, bu yüzden de sıkı biçimde zılgıt yerdim. Bu sinemanın hemen yanıbaşında bulunan Uğrak Lokantası da Kızılay'daki Piknik'in Ulus versiyonu gibiydi. Bugün hâlâ yerli yerinde duan bu temiz ve mütevazi lokantada yemek yiyip Park Sineması'nda film izlemek bir başka ritüeldi bizim için.

Ayrıca Ulus'un arka taraflarında Anafartalar'da Sus gibi, Güneş gibi sinemalar vardı. Sus yerli film oynatırken, Güneş dublajlı yabancı film getirirdi. O yıllarda dublaj filmlerinin kendine özgü bir seyircisi vardı. Bu tür film oynatan sinemalarda gürültü patırtı hiç eksik olmaz, her an bir tatsızlık çıkabilirdi. Genellikle iki film birden oynatılan bu sinemalarda, matineler devamlı idi ve film gösterilirken giriş çıkış hiç bitmezdi. Bir film izleme kültüründen ya da işletmecilerinden seyirciye saygı gibi kavramlardan söz etmek olanaksızdı. O nedenle bunların artık kapanmış olmalarını öyle önemli bir kayıp olarak görmüyorum doğrusu... Ulus'taki bir başka sinema Stad Otel'in sinemasıydı. 1972 yılında açılan ve beş altı yıl önce kapanan bu sinemanın varlığıyla yokluğu belli değildi. Genellikle arabesk sanatçıların, türkücülerin ikinci sınıf yerli filmlerini oynatır, devamlı matine uygulardı. Kısacası özelliksiz, sıradan bir sinemaydı

burası.

Dışkapı'ya, uzandığımızda, şimdiki Dışkapı çift katlı otoyolunun bulunduğu dörtyol ağzının hemen üzerinde Nur Sineması'nı görüyorduk. Dışkapı'dan Altındağ'a uzanan yolun kenarında da Atlas Sineması bulunurdu. Bu sinema şimdi de aynı yerde duruyor. Atlas Sinema'sının 1960'ların öncesinde adı Şan Sineması idi. 1960'ların öncesinde ve hemen başlarında Nur Sineması'nda bir dönem yabancı filmler gösterilmişti. Bu dönemde John Weissmüller'in oynadığı ilk "Tarzan" filmlerinden birini, "Cengiz Han"" adlı bir üstün yapımı, Steve Rewees'in oynadığı "Herkül'ü ve çeşitli Hint filmlerini izlediğimizi hatırlıyorum. Ayrıca yine iyi hatırlıyorum, 27 Mayıs hareketi öncesi bu sinemalarda 24.000 seans iptal edilmişti. Ancak 1960'ların başından itibaren bu sinemaların ikisinde de birinci vizyon yerli filmler gösterilmeye başlanmıştı. Nur Sinema'sı çok güzel perdesi olan büyükçe bir sinemaydı. Perdesine çerçeveleyen bölümde sağlı sollu kitap harfiyle yazılmış"a" harfini andıran ilginç bir motif bulunmaktaydı. Atlas ise daha küçük ve pek de bakımlı olmayan bir sinemaydı. Türkan Şoray'lı, Fatma Girik'li, Filiz Akın'lı, Hülya Koçyiğit'li Yeşilçamın büyülü yıllarını, Ankara'nın mütevazı semtlerinin insanları, çoğunlukla bu sinemalarda izlemişlerdi. Ayhan Işık'lı, Orhan Günşiray'lı, Eşref Kolçak'lı, Göksel Arsoy'lu star sinemasının tipik örnekleri; Etlik'in, Keçiören'in, İskitler'in, Aydınlıkevler'in orta halli insanlarıyla hep buralarda buluşmuştu. Henüz kapitalizmin acımasız çehresiyle tanışmayan, görsel iletişim araçlarıyla şaşkına çevrilmeyen, kendileri gibi olmayanları canlı canlı yakacak kadar bağnazlaşmayan bu insanlar, işte bu sinemalarda kendi kahramanlarını, kendilerini ya da kendi hayatlarını bulmuşlardı. Mevki Hastanesi'nin karşı kaldırımında, ama biraz çaprazındaki Osman Nuri Pastanesi bu iki sinemanın tam ortasında bir yerdeydi. Türkiye'nin en eski tatlıcılarından biri olan Osman Nuri'nin bu temiz, güzel salonunda limonata içip, su böreği ya da kazandibi yemek de, orta sınıf insanları için sinema zevkinin bir parçasıydı. Nur Sineması'nın hemen yanındaki Kansal Lokantası da ucuz, temiz halk tipi bir yerdi, ve orasının da bölgenin günlük yaşamında da sinema kültürü içinde de ayrı bir yeri vardı. Atlas Sineması 1965'ten sonra iki film uygulamasına geçmiş, seanslarını devamlı hale getirmişti. Bu arada sık sık dublajlı yabancı film oynatmaya da başlamıştı. Nur Sineması ise 1970'lerin başına kadar çizgisini koruyabilmişti. Fakat her iki sinema da 1975'ten sonraki yerli seks filmlerine salonlarını açmış, zaten çeşitli nedenlerle sinemadan uzaklaşmış olan gerçek seyircilerini bir daha geri getirememişlerdi. Dışkapı otoyolu yapılırken Nur Sineması binası ile birlikte yıkılmıştı.

Ankara'nın sinema yönünden zengin bir başka bölgesi Kavaklıdere'ydi. Çankaya ise her zaman sinema yoksulu bir semt olmuştu. Hatta şu anda koskoca Çankaya'da tek bir sinema salonu bile yoktur. Eskiden de Ankara'nın gözbebeği olan bu semtte Çankaya Sineması ile, çok kısa bir süre açık kalan Hanif Sineması dışında sinema olmamıştı. Hatta Şili Meydanı'nın yan tarafında bulunan ve Kuğulu Park'a bakan arka duvarında koskoca harflerle adı yazılan Çankaya Sineması aslında Çankaya'da bile değildi. Bulunduğu sokak Paris Caddesi'nin uzantısıydı ve

aslında Aşağı Ayrancı bölgesindeydi. 1960'ların ortalarında açılan bu sinema her şeyiyle mükemmeldi. Balkonu sağ taraftan yumuşak bir eğimle salonuna "L" harfi biçiminde uzanıyordu. Türkiye'de hiçbir kentte böyle bir sinema görmedim, ayrıca olduğunu da sanmıyorum. Çok ender olarak I. vizyon yerli filmleri gösterime sokan Çankaya Sineması, çeşitli sinema etkinlikleri de düzenlerdi. Sözgelimi daha 1970'lerin başında yaz aylarında sinema klasiklerini yeniden gösterirdi... Cinnah'ın hemen başlangıcında Amerikan Kültür Merkezi'nin tam karşısında bulunan ve 1972-1973 yıllarında çok kısa bir dönem açık kalan Hanif Sineması, temiz ve güzel bir salon olmasına karşın bir türlü tutunamamıştı. Özellikle dik eğimli balkonunda çok rahat film seyredilen bu sinema kaliteli yabancı filmler getirmesine karşın bir türlü seyircisiyle buluşamamıştı. Örneğil Yul Bryner ve Tony Curtis gibi oyuncuların oynadığı bir üstün yapım olan Taras-Bulba'yı getirdiğinde bile salonunu tam olarak dolduramamıştı. Bu yıllarda Ankara'ya gelen bir yabancı film iki ya da üç sinemada oynardı. Bunların bir tanesi Kızılay, diğeri Kavaklıdere sinemalarında gösterime girerdi. Bir diğeri ise Maltepe, Bahçelievler sinemalarında ya da dublajlı biçimiyle Cebeci'de veya semt sinemalarında oynatılırdı. Örneğin Kavaklıdere Sineması ile Kızılay'daki Nergiz Sineması aynı filmleri gösterirlerdi. Hanif Sineması'nın getirdiği filmler de kuşkusuz Kızılay sinemalarından birinde oynatılıyor, insanlar o semti ve o sinemayı tercih ediyorlardı. Çankaya'yı film izlenecek bir mekan olarak düşünmüyorlardı belki de.

Tunalıhilmi Caddesi'nde ise 1970'lerin başında pek çok sinema art arda sıralanmış. Kuğulu Park'tan Tunalıhilmi'ye döndükten sonra 200 metre kadar ileride bulunan ve semtinin ismini taşıyan Kavaklıdere Sineması bu sinemaların ilkiydi. Yeni Ulus, Ses, Lale ve Talip sinemaları bunu izliyorlardı. Kavaklıdere Sineması şu anda üçe bölünmüş haliyle hala yaşıyor. Aslında insan sinema salonlarının parçalanması karşısında üzüntü duyuyor. Ancak koşullar gereği oluşan bu duruma karşı çıkmayı pek de doğru bulmuyorum. Üstelik sinemaseverlere değişik film izleme olanağı sunmak gibi olumlu bir yönünün bulunduğunu da düşünüyorum... Kavaklıdere Sineması'nın birkaç apartman yanındaki ve Kral Çiftliği'nin karşısındaki Yeni Ulus, yabancı filmler getiren, balkonu olmayan küçük ama bakımlı bir sinemaydı. Onun çok yakınında Ses diye bir sinema çok kısa bir dönem açık kalmış, hatta açılmasıyla kapanması bir olmuştu... Aynı hizadaki Lale Sineması ise büyük, gösterişli bir sinemaydı. 1980'li yıllar boyunca pek çok birinci vizyon yabancı film getirmişti. Antonioni'nin "Yolcu"sunu, Bob Rafaelson'un "Postacı Kapıyı İki Defa Çalar'ını bu sinemada izlemiştik. Çok güzel bir ışıklandırma sistemi vardı ve film başlayıp perde açılırken sahneye dikey uzanan her iki duvardaki küçücük farklı renkteki ışıklar son derece güzel bir görüntü oluştururdu... Büklüm Sokak'la Tunalıhilmi'nin kesiştiği kavşağın Küçükesat yönünde ve biraz ilerisinde bulunan Talip Sineması, bölgenin en güzel sinemalarından biriydi. Genellikle yabancı filmler fetiren Talip, 1980'li yıllarla birlikte Türk sinemasının bireysel temalı ve genellikle kadını işleyen filmleriyle; İlyas Salman'lı, Şener Şen'li düzeyli denecek güldürülerine de yer vermişti. Ancak seyirci kalitesinde

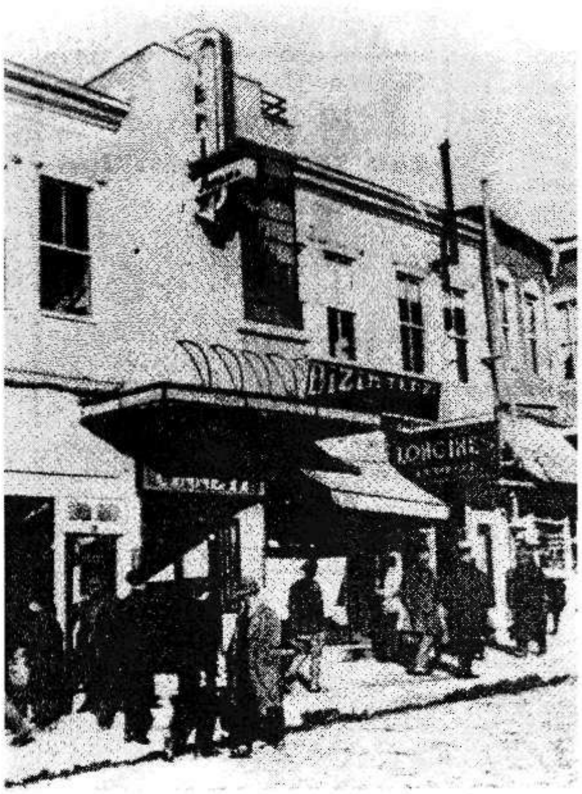

1930'lu yıllarda Ulus, Yeni Sinema girişi

de, işletmecilik anlayışında da en ufak bir eksilme olmamıştı. Genellikle üniversite öğrencilerinden ve okuz yazar takımından oluşan izleyicisiyle çizgisini koruyabilmişti. Talip Sineması'nın artık olmamasını, sinema izleyicileri adına gerçek bir kayıp kabul ediyorum. Bu sinemaların birer birer kapanmasından sonra bugün koskoca Tunalıhilmi de üçe bölünmüş tek bir sinema kaldığı görmek, insanı gerçekten üzüyor.

Tunalıhilmi'nin Atatürk Bulvarı'na doğru paralelindeki Tunus Caddesi'ndeki Çağdaş SAhne 1974 yılının sonlarında tiyatro olarak açılmıştı. Aynı adı taşıyan toplulukta İhsan Sanıvar, Rüştü Asyalı, Köksal Engür, Tuncer Necmioğlu, Cezmi Baskın, Berrin Ötenel, Cevza Şipal gibi değerli sanatçılar çok güzel oyunlar sergilemişlerdi. (Adlarını sayamadığım anımsayamadığım sanatçı arakadaşlar beni bağışlasınlar) "Puntilla ile Uşağı'nın uyarlaması, "Grev, Yusuf ile Menofis" gibi oyunlar bunların başlıcalarıydı. Zaman zaman film gösterileri de yapılan bu olağanüstü kaliteli salon kısa bir süre sonra sinemaya dönüşmüş ve "bence" Ankara'nın en güzel sinema salonu olmuştu. Balkonu olmayan, büyük ve koltuk aralakıları gayet geniş salonda "Bana Onun Kellesini Getirin", "Marathonman", "Aşkımız Bir Günahtı", "Uzun Sürücüler" gibi pek çok nitelikli film izlemiştik. Sinemanın kendine özgü keyfini yaşamak bir yana, bu ortamda bir saati aşkın bir süre bulunmak bile başlı başına mutluluktu. Şimdi Şinası Sahnesi olarak Devlet Tiyatrosu bünyesinde bulunan Çağdaş Sahne, tiyatro izleyiclerine aynı güzellikleri yaşatmaya devam ediyor. Sinema izleyicileri de paramparça olmuş salonlarda, kümes gibi mekanlarda film izlemeye çalışıyorlar.

Çağdaş Sahne'nin bulunduğu binanın Atatürk Bulvarı'na bakan ön yüzünde ise 1975 yılında açılan, büyük ve geniş bir sinema olan Akün yer alıyor. Burası bölünmeden parçalanmadan varlığını sürdürüyor. Ancak "bence" pek zevkli dekore edilmeyen bu sinemada hiçbir zaman eski Ankara sinemalarının tadını bulamadım nedense. Kavaklıdere'de Büklüm Sokak-'tan Akay'a uzanan yolun sonunda Dede-

man Oteli'nin karşı çaprazında Dedeman Sineması bulunuyordu 1970'lerin başından ikinci yarısına kadar varlığını koruyan bu büyük ve güzel sinema, "orada hiçbir yüksekokul bulunmamasına karşın", genellikle üniversite öğrencilerinin gittiği bir yerdi. Şimdilerde yerinde bir gazino bulunuyor.

1960'lardan itibaren Maltepe'de Maltepe'nin simgesi haline gelen iki sinema vardı. Bunların ilki Maltepe Camii'nin karşısındaki Gölbaşı Sineması, diğeri Maltepe'nin ortalarında, Rumeli İşkembecisi'nin yanındaki Maltepe Alemdar Sineması idi... Gölbaşı, Büyük Sinema'yı andıran, kırmızı kadife kaplamalarla ve sarı saten kurdelalarla süslü, klasik opera salonlarını andıran gösterişli bir sinemaydı. Uzun zaman kaliteli yabancı filmler getiren bu sinema, 70'lerin ortalarından sonra yerli seks filmlerinden dublajlı Çin karate filmlerine; Edwige Fenech'li, Gloria Guido'lu, Susan Scott'lu İtalyan Seks güldürülerinden ikinci sınıf Amerikan serüven filmlerine kadar, sinema kültürü gelişmemiş seyirciyi hedefleyen filmler getirmeye başlamıştı. Doğal olarak bütün havasını kaybetmiş, sıradan bir sinema durumuna düşmüştü. Gölbaşı ile aynı binada, hemen yan tarafta, izbe bir meyhane ile perişan bir kahvehanenin bitişiğindeki As sineması, 1968 yılında açılmış, önceleri dublajlı yabancı film oynatmış, 1975'teki yerli seks filmi furyasıyla bu filmlere yönelmişti. Ankara'da bu filmlere pornografik "parça" ekleme modası "yanılmıyorsam" bu sinemayla başlamıştı. Maltepe üstgeçit inşaatı sırasında binaları yıkılınca her iki sinema da tarihe karışmış oldu. As Sineması değil ama 1960'ların Gölbaşı Sineması da Ankaralılar için önemli bir kayıptı... Maltepe

Yeni Sinema'ya ait bilet

Alemdar ise modern bir sinema olmasına karşın istikrarlı çizgisini çabuk kaybetmişti. Bir dönem kaliteli yabancı filmler getirmiş, daha sonra deyim yerindeyse, her telden çalmıştı. Onun hemen yanıbaşındaki Mini Sinema sürekli yerli film getiren küçük, sevimli bir sinemaydı. Şimdi Sanayi Bakanlığı'nın yakınında bir yerde, aynı binada bulunan Başkent ve Burç Sinemaları ise varlıklarıyla yokluklları belli olmaya, her türden film oynatan, son dönemlerde de pornografik filmlerle ayakta kalmaya çalışan sinemalardı.. Maltepe'de değilse bile Maltepe'ye yakın bir yerde, Maltepe Köprüsü'nün biraz ilerisinde yer alan Derya, her dönemde yerli film gösteren büyükçe ve kaliteli bir sinemaydı. Ayrıca sol içerikli filmlere salonunda fazla yer verirdi. Yılmaz Güney'in "Arkadaş", "Zavallılar", "Endişe" gibi filmleri hep bu sinemada gösterime gir-

mişti... Şu anda Maltepe'de eskiden olduğu gibi pek çok pavyon var, ama doğru dürüst sinema olarak yalnızca minicik Eti Sanat Merkezi kaldı. Eski Gölbaşı Sineması'nın Maltepe tarafında ve hemen bitişiğindeki Kerem Sineması ise yirmi yılı aşkın süredir ihmal etmediği işlevini sürdürüyor, pornografik film gösterimine devam ediyor. Tıpkı Sıhhıye'deki Orduevi ile Zafer Pasajı arasındaki Sinema 70 gibi, Kızılay'daki Güven Park otobüs-minibüs duraklarının karşısındaki Cep Sineması gibi, ayrıca Cebeci'deki Site Sineması gibi.

Bahçelievler ise, çok uzun zaman "bırakın Türkiye'yi" Avrupa'nın en güzel sinemalarndan birini, Arı Sineması'nı sahiplenmişti. Yeni Milli Kütüphane'nin tam karşısında şimdi TRT'ye bağlı televizyon stüdyosu olarak hizmet veren Arı, 1969 yılı sonbaharında Carol Baker'ın başrolünde oynadığı "Jean Harlow" filmiyle açıldığında, Ankara'da başlı başına bir olay haline gelmişti. Üç katlı bu muhteşem sinema, çok büyük olmasına karşın kesinlikle hantal bir görünüme sahip değildi. Işık sistemi, havalandırması, ses düzeni ve işletmecilik anlayışıyla olağanüstü güzel bir sinemaydı. Sinema seyircilerine böyle bir salonun bırakılması elbette mümkün değildir!... Arı Sineması dışında Bahçelievler Dedeman ve hiç gitmediğim "ancak 1968 yılında yandığını gazetelerden okuduğum" Renkli Sinema, Ankara sinemaları olmaktan çok Bahçelievler sakinlerine hizmet veren birer semt sineması özelliği taşıyorlardı. Ancak Dedeman'ın derli toplu bir sinema olduğunu hatırlıyorum... Şu anda Bahçelievlerde tek bir sinema salonu yok, biliyor musunuz?

Cebeci ve Dikimevi'nde Site, Cebeci, İnci, Sun gibi pek çok sinema vardı. Genellikle Yenişehir sinemalarında oynayan filmlerin Türkçe dublajlı olanları ya da yerli filmler gösterilirdi. 1969 şubatında Sergio Leone'nin "İyi, Kötü ve Çirkin"ini Ankara Sineması'nda bilet bulamadığınız için, dublajlı haliyle Hukuk Fakültesi'nin yan sokağındaki Site Sineması'nda izlemiştik. Aslında eni konu güzel bir salon olan bu sinema "yukarıda da belirttiğim üzere" yıllardan beri yaptığı işi sürdürüyor ve en düzeysiz seks filmlerini gösteriyor.

Bunların dışında pek çok semt sineması Ankaralıları sinemayla buluşturuyordu. Küçükesat'ta Karınca ve Dilek, Keçiören'de Süreyya bunların bazılarıydı... Ancak Yenimahalle'deki Alemdar Sineması herhangi bir semt sineması olmanın çok dışında, büyük balkonlu ve modern bir sinemaydı. Büyük Sinema'da bir türlü bilet bulamadığımız ve karaborsada biletlerinin 10.000 TL.'ye kadar yükseldiği, Charlton Heston'un Musa'yı, Yul Bryner'in firavunu oynadıkları "On Emir"i büyük bir zevkle bu salonda izlemiştik. İşletmecilik anlayışıyla da, seyirciye saygılı görevlileriyle de dikkatimizi çekmişti... Şimdi bu salonlar ya yıkıldı ya düğün salonuna ya da pasaja döndü. Seyircileri de filmleri televizyonlarda izlemeyi tercih ediyorlar. Yeni sinema seyircileri ise sinemayı daha bir entellektüel ilgi alanı olarak benimsiyor ve Megapol, Metropol, Büyülü Fener gibi yeni salonları dolduruyorlar.

İnsanın kendi yaşam alanlarını ve mekanlarını kuşaklar boyu koruması, geçmişini sahiplenmesi kolay şey değil. Başta da belirttiğim üzere, birtakım özel yerler

yasal düzenlemelerle, sivil örgütlerin çabalarıyla yaşatılabilir. Ama hiçbir sinema salonu tüzüklerle, yönetmeliklerle, yaptırımlarla koruma altına alınamaz. Sinemayı ancak ve ancak seyircileri yaşatabilir. O salonları ağzına kadar doldurarak ve bıkıp usanmadan film izleyerek ayakta tutabilir. Sinema salonları, yalnız başka yaşamların izlendiği mekanlar değil, aynı zamanda hayatın duyarak yaşandığı, anların biriktirildiği yerlerdir. Bireysel yaşantımızın çok özel anlarından bir bölümünü paylaştığımız bu salonlar, geçmişimizin de izlerini taşıyan ortamlardır. Ankara gibi "şimdiki çağdışı yöneticilerine karşın" her gün biraz daha gelişen güzeller güzeli bir kentin tarihini yansıtan o salonların birer birer yitip gitmesine "hiç değilse" bundan sonra izin vermemeliyiz.

Yani İstanbullular kadar olmayacak mıyız?

ESKİ ANKARA SİNEMALARI

Ali Esat BOZYİĞİT

77 yıllık Başkent Ankara'da Sinemanın da önemli bir yeri vardır. Gerek gösterilen filmler, gerekse sinema salonları üzerine henüz bir çalışma yapılmamıştır. Ankara halkı tiyatrodan ve televizyondan önce sinema ile yakından ilgilenmiştir. 1923-1998 tarihleri arasında açılıp kapanmış 75'in üzerinde sinema salonu bir o kadar da açık hava sineması tesbit ettik. Bunlar hakkındaki notlarımızı aşağıda sunmaya çalışacağız.

75 yıllık bu süreyi 1923-1950 ve 1950-1998 tarihleri olarak iki dönemde topladık. Bunlar daha çok benim ve yakınlarımın anılarına dayalı notlardır. İleride hazırlanacak bir "Ankara'da Sinema Tarihi" için kaynak teşkil eder ümidindeyim.

1923-1950 dönemini kayınpederim Halil Makaracı hazırladı. Kendisi Ankaralı olup Cumhuriyet ile yaşıttır. Ankara'nın sosyal ve kültürel gelişimini özel ilgisi ile izlemektedir. Avukattır. Anıları ile 75 yıllık Ankara'nın canlı bir tanığıdır. Halil Makaracı, bu ilk dönemi şöyle dile getiriyor:

"Yıl 1929. Beş yaşındaydım. Hacıbayram Mahallesinde Ahi Zafer Sokağı'nda bulunan evimizde yaşıyorduk. İki ablamın Anafartalar Caddesinde Himaye-i Etfal yani Çocuk Esirgeme Kurumu'nun karşısında yeni öğretime açılmış olan Gazi Kız İlk Mektebi'nde okuyorlardı. Daha sonraları bu okul Atatürk Kız İlkokulu adını almıştır. Ablamlar ve kız arkadaşları bazen evde derslerine çalışırlarken Sinema'dan bahsederlerdi. Ben bu sözüğü ilk defa onlardan duydum, merak ederek öğrenmeye çalıştım. Sinemayı sorduğum zaman bir eğlence, elektrikle resim (film) gösterilen yer olduğunu ve benim gibi çocukların sinemaya alınmayacağını söylerlerdi. Bu türlü konuşmalar bende çok büyük merak uyandırmıştır.

BÜYÜK SİNEMA

Ankara'da ilk sinema Ulus Meydanı'nda eski adı Hakimiyet-i Milliye Mey-

danı'nda 1960-1970'li yıllarda yaptırılan 100. Yıl Çarşısı'nın bulunduğu yerde açılmıştı. Yani Ulus'taki Atatürk Bulvarı'ndan Merkez Bankası'nın yanındaki sokağa kadar olan yerde, İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Divan-ı Muhasebat'ın (Sayıştay'ın) karşısında bulunan yerde idi. Ahşap bir bina idi ve ağaçlıklı bir bahçe içindeydi.

Büyüklerim beni Ulus Meydanı'nda Heykel civarında gezdirirlerken bu biraz ötedeki binanın sinema olduğunu söylerlerdi. Sonradan 1928-1929 tarihleri arasında bu binanın tamamen yanıp kül olduğunu ve halkın büyük üzüntü duyduğunu hatırlıyorum. Yanan bu sinemayı Hacıbayram'daki evimizde kiracı olarak oturan Mümtaz Hanımefendi ile kızı Eşref Hanım'ın eşi çalıştırmışlardı.

KULÜP (HALK-PARK) SİNEMASI

Ankara'nın ikinci sineması yine Ulus Meydanı'nda Vehbi Koç'a ait apartmanın yanında bulunan bugünkü Taşhan'ın yerinde açılan Kulüp Sineması idi. O zamana göre çok güzel bir şekilde ahşap olarak yapılmıştı. Bu sinemanın bulunduğu yer Kırım kökenli Türklerden Hacı Bekir Salgir ve Veli Usta'lara ait idi. İlkokula yeni başladığım bu yıllarda (1928-1929) bu sinemada ilk sessiz siyah-beyaz bir film gördüğümü hatırlıyorum. Alt salon 1.ci ve 2. mevki diye ikiye ayrılmıştı. 1. mevki Hususi, 2. mevki Duhuliye diye adlandırılır ve fiatları ona göre ayarlanırdı. Koltukları açılıp kapanır demir ve üzeri meşinle kaplı koltuklardı. Sahnesi Çankırı Caddesine yani İş Bankası tarafına bakardı. Balkon kısmı ise kırmızı kadife koltuklarla döşenmişti. 1933-1934 yıllarında bu sinemada *Tarzan* ve *Sefiller* filmlerini görmüştüm. Bu sinema da Nisan 1941 ayı içerisinde tamamen yandı.

Daha sonra 1941-1942 yıllarında yeniden inşa edildi. Halk ve Park Sineması adlarını aldı. Fakat ilk yapılışına göre ikinci inşaatında o zevk ve incelik yoktu. Sonradan sinemanın arsa sahipleri ve sinema işletmecilerinin bu sinemayı elden çıkarmaları sonunda yerine de bugün Taşhan İş Hanı inşa edilmiştir. Bu sinemada genellikle macera gangaster, kovboy filmleri, tarihi filmler ve yerli filmler gösterilirdi. 1970'li yıllarda kapanmış ve yerine işhanı yapılmıştır.

YENİ SİNEMA

Ankara'da 3. sinema 1930 yıllarında yine Ulus'ta açılmıştır. Bugünkü Sümerbank'ın (Sümer Holding) bulunduğu yerin arka tarafında inşa edilen ve zamanına göre çok sağlam ve modern olan bu sinemanın adı Yeni Sinema'dır. Sümerbank'ın yerinde tarihi bir bina olarak Taşhan binası vardı. Yeni Sinema'nın içi çok güzeldi. Alt katta Hususi (1. mevki) ve Duhuliye (2. mevki) bölümleri, balkonunda da mavi kadife koltuklarla döşenmiş bölüm vardı. Balkonun sinema film dairesinin önündeki kısmında yine itinalı döşenmiş 5-6 kişilik localar ve bu locaların tam ortasına isabet eden yerde de Gazi Mustafa Kemal -Atatürk için mutena bir şekilde döşenmiş, küçük bir komedin üzerinde elektrik lambası bulunan özel bir loca vardı. Bu sinemanın balkonu da çok genişti, devamlı temiz ve bakımlı tutulur, film başlamadan evvel ve sonra buralarda yiyecek yenmezdi. Film gösterilirken arada verilen 5 dakikalık istirahatte, dış koridorlar da isteyen sigara içer, isteyen büfeden yiyecek içecek alırdı. Seyirciler saygılı, yüksek sesle konuşmazlar ve en kalabalık

seanslarda bile bir olay çıkmazdı. Yeni Sinema Ulus Meydanı'nın ve Anafartalar Caddesi'nin genişletilmesi ve 1947 yılında yanan Milli Eğitim Bakanlığı'nın yerinde bugünkü Ulus İş hanı'nın yapılması amaciyle 1956 yılında istimlak edildi. Yerine yapılan Ulus Şehir Çarşısı da yıktırılarak bugün Sit alanı olmak üzere hafriyatı bekletilmektedir."

Halil Makaracı, verdiği bu bilgilerin arasında bu sinemalarda gördüğü filmleri de dile getiriyor.

Bu 4 sinemanın dışında 1950 yılına kadar Ankara'da açılan Sinema salonlarını şöyle sıralıyor:

"Hatırladığıma göre Ankara'da açılan 4. sinema Kızılay'da bugünkü Gökdelen'in karşısındaki Sosyal Çarşısı'nın yerinde 1938-1939 tarihlerinde ULUS SİNEMASI adıyla hizmete açıldı. Sahipleri arasında radyodan maçları nakleden Sait Çelebi'nin de bulunduğu söylenir. Bu sinemada 1939 yılında Gazi Lisesi'nde öğrenciyken sınıfça *Dr. Robert Koch* adlı filme götürülmüştük.

Daha sonra Anafartalar Caddesi'nde Çocuk Esirgeme Kurumu'nun yanındaki bir binada SUS SİNAMASI açıldı. Bunu da Kulüp (Halk-Park) ile Yeni Sinemaları işleten şirket işletirdi. Programlarında daha ziyade Türk ve Arap filmleri ile türkçeleştirilmiş macera filmleri oynatılırdı.

1944-1945 yıllarında Ankara'da Necatibey Caddesinde (Sıhhıye) ANKARA SİNEMASI hizmete girdi. Bugün yerinde Ankara İş Hanı yükseliyor.

Bir diğer sinema da Denizciler Caddesi'nde açılan küçük ve konforsuz SÜMER SİNEMASI'dır. SUS ve SÜMER Sinemaları 1950'li yıllarda kapatılmıştır.

1949 yıllarında ise Kızılay'da Sıhhıye ile Kızılay arasında bulunan bir yerde BÜYÜK SİNEMA hizmete girdi. Mevcut sinemalara göre çok kaliteli idi. 1980'li yıllarda kapatılarak Kuyumcular Çarşısı'na dönüştürüldü."

Bu döneme ilişkin bir bilgiyi de Nejat AKGÜN'ün *Burası Ankara* adlı kitabından aktaralım. (Ankara 1996, s. 232)

"1940'lı yıllarda sinemalara gitmek de bir zevkti. Yeni, Ulus, Ankara ve daha sonraki Büyük Sinema halkın rahatça gidebildiği yerlerdi. Park, Sus, Sümer Sinemalarını ise daha çok bekarlar, gençler ve toplumsal düzeyi düşük olanlar yeğlerlerdi. Hemen hepsinde de yeni filmler pazartesi günleri vizyona girerdi. Tüm Sinemaların en önemlisi Yeni Sinema idi. Buranın suaresine katılmak, bilet bulabilmek büyük olay olurdu. Zamanla nasıl olduysa kendiliğinden böyle bir tutum olmuştu ki, bu düzeni bozmayı kimse düşünmemişti. Böyle her akşamın kendine göre müşterileri oluşmuştu. Herkes o akşam, gelenleri uzaktan da olsa tanır olmuştu. Ama suare bir başka alemdi. Balkonda yer gösteren başı topuzlu, kır saçlı, şişman madam hele bu ilk akşam gelenlerin tümünü de tanırdı. Gelen beyler şık, hanımlar süslü ve güzel olurdu.

Nedendir bilinmez, bu dikkat, bu itina öbür sinemaların hiçbirine gösterilmezdi. Hatta Büyük Sinema açıldığında bile, Yeni Sinema'nın yerini alması sözkonusu olmadı.

O yıllar akşamları son otobüs seferi saat 21.00'de yapılırdı. 23.000'de ise "Sinema Dönüşü" özel bir sefer uygulanırdı. Herkes taksiye binmez, ayrıca buna gerek de görmezdi. Film biter bitmez hızla durakların bulunduğu yerlere koşulur, kendi semtlerinin otobüslerine binilirdi. Ancak gelir düzeyi yüksek kimselerle, çıkışta

ağırdan aldıkları için bu son seferi kaçıranlar taksiye binip evlerine dönerlerdi..."

1950-1998 tarihleri arasındaki döneme gelince; bunu da ben küçük, iddiasız anılarımla dile getirmek istiyorum.

1950 yıllarında 5 yaşında küçük çocuktum. Babam ve amcalarım Pazar günleri süslenip püslenip "biz Hasan Efendi'ye gidiyoruz" deyip evden ayrılırlardı. Birgün beni de "Hasan Efendi'ye götürmelerini söyledim, "yoo, olmaz Hasan Efendi kızar sonra" diyerek susturdular. Bir gün gönülleri razı oldu herhalde "hadi hazırlan, seni de Hasan Efendi'ye götürüyoruz" dediler. Çıktık. Önü kalabalık bir binaya girdik. Daha sonra tavanı yüksek, aydınlık, sıra sıra koltuklar, ileride kocaman beyaz bir perde olan bir yere geldik. Amcamlarım ve babam paltolarını çıkarıp ikiye katladı ve bir koltuğa koydular. Beni de üstüne oturttular. Ancak böylece onların boyuna yetişebildim. Gonglar çaldı, lambalar söndü karanlık oldu ve beyaz perdede film oynamaya başladı. Hasan Efendi dedikleri Sinemayla tanışmam böyle oldu. İlk gördüğüm film *Çakırcalı Mehmet Efe* adlı bir Türk filmiydi. Çok etkilendim. Harmandalı Zeybeğini burada öğrendim. Burası Yeni Sinemaymış. Başarılı bir izleyici sınavı vermiş olacağım ki ikinci kez 1951 yılında *İstanbul'un Fethi* filmine götürdüler. Yer bulamadığımızdan sahneye yakın Duhuliye kısmının ön sıralarında oturduk. Beyaz bir ata binmiş koca sarığıyla Fatih Sultan Mehmet'i ilk kez orada tanıdım. Bizans askerlerinin surlardan aşağı döktükleri kızgın yağlardan, Ulubatlı Hasan'ın burçlara bayrak dikerken şehit düşmesinden ürktüm.

Bundan sonra Sinemanın tutkunu oldum. Ankara'nın gidip görmediğim sineması yok diyebilirim. Gölbaşı Sineması'ndan Melek Sineması'na, Cebeci Sineması'ndan Renkli Sinemaya kadar hepsine gittim. Önceleri Amcamla, daha sonra yalnız, babamla amcam emekli olduktan sonra onlarla birlikte yüzlerce film seyrettim. Taa Tv.lerin eve girdiği 1968 tarihine kadar. Yavaş yavaş bu tutku azaldı ve büyüklerimin vefatı ile hepten bitti.

Aşağıda 75 yılda açılıp kapanmış, yıkılmış, pasaj olmuş Ankara Sinemaları ile halen 1998 kuşağına hizmet veren Sinemaların adını sunacağım. Bunları Ankara Rehberlerinden çıkarttım. Açık Hava Sinemaları bunların dışında.

Hani ne derler "Geçmiş zaman olur ki Hayali Cihan Değer".

Öyle değil mi?

ESKİ ANKARA SİNEMALARI

ALEMDAR SİNEMASI (Maltepe), ALEMDAR SİNEMASI (Yenimahalle), ARI SİNEMASI (Bahçelievler), AS SİNEMASI (Maltepe), AYKUT SİNEMASI (Yenişehir) BAŞKENT SİNEMASI (Maltepe), BURÇ SİNEMASI (Maltepe), BULVAR SİNEMASI (Maltepe), CEBECİ SİNEMASI (Cebeci), CEP SİNEMASI (Yenişehir), CEM SİNEMASI (Keçiören), ÇAĞDAŞ SAHNE (Kavaklıdere), ÇANKAYA SİNEMASI (Kavaklıdere), DEDAMAN SİNEMASI (Akay), DEDEMAN SİNEMASI (Bahçelievler), DEMET SİNEMASI (Yenimahalle), DİLEK SİNEMASI (Küçükesat), DÜNYA SİNEMASI (Cebeci), EFES SİNEMASI (Yenişehir), EMEK SİNEMASI (Altındağ), ETİ SİNEMASI (Maltepe), OĞULTÜRK SİNEMASI (Etlik), GÖLBAŞI SİNEMASI (Maltepe), GÜNEŞ SİNEMASI (Yenimahalle), HANİF SİNEMASI (Küçükesat), İNCİ SİNEMASI (Cebeci) KA-

Ankara sinemalarına ait muhtelif bilet örnekleri

RINCA SİNEMASI (Küçük-esat), KEREM SİNEMASI (Yenişehir), KIZILIRMAK SİNEMASI (Yenişehir), KOÇ SİNEMASI (Maltepe), KORAY SİNEMASI (Kolej), KÖŞK SİNEMASI (Maltepe) LALE SİNEMASI (Yenişehir ve Kavaklıdere), MAMAK SİNEMASI (Mamak), MELEK SİNEMASI (Cebeci-Dörtyol), MİNE SİNEMASI (Maltepe), NUR SİNEMASI (Dışkapı), ÖZER SİNEMASI (Maltepe), SARAY SİNEMASI (Hamamönü), SES SİNEMASI (Kavaklıdere), SEYRAN SİNEMASI (Yenimahalle), SİNEMA 70 (Yenişehir), SİTE SİNEMASI (Cebeci), STAD SİNEMASI (Ulus), SUN SİNEMASI (Cebeci), SÜREYYA SİNEMASI (Aydınlıkevler), TALİP SİNEMASI (Küçükesat), UZAY SİNEMASI (Dikimevi), YENİ ULUS SİNEMASI (Kavaklıdere), YILDIZ SİNEMASI (Emek), YILMAZ SINEMASI (Demirlibahçe).

1998 YILINDA ANKARA HALKINA HİZMET VEREN SİNEMALAR

AKÜN SİNEMASI (Kavaklıdere), ANCAPOL (Yenişehir),. ASM (Yenişehir), BATI SİNEMASI(Yenişehir), BÜYÜLÜ FENER SİNEMASI (Bahçelievler), GALLERİA (Ümitköy), MEGAPOL KÜLTÜR VE SANAT MERKEZİ (Yenişehir), DERYA SANAT GALERİSİ (Yenişehir), KORU SİNAMASI (Koru), KAVAKLIDERE SİNEMASI (Kavaklıdere), METROPOL SANAT MERKEZİ (Yenişehir), MİTHATPAŞA GÖSTERİ MERKEZİ (Yenişehir), MENEKŞE SİNEMASI (Yenişehir), NERGİZ SİNEMASI (Yenişehir) ON SİNAMASI (Bahçelievler).

©*Meçhul Seyyah(lar)ın Ankara Fotoğrafları* **(Frank Fokke Ferwarda Arşivi)**
© *Kebikeç*

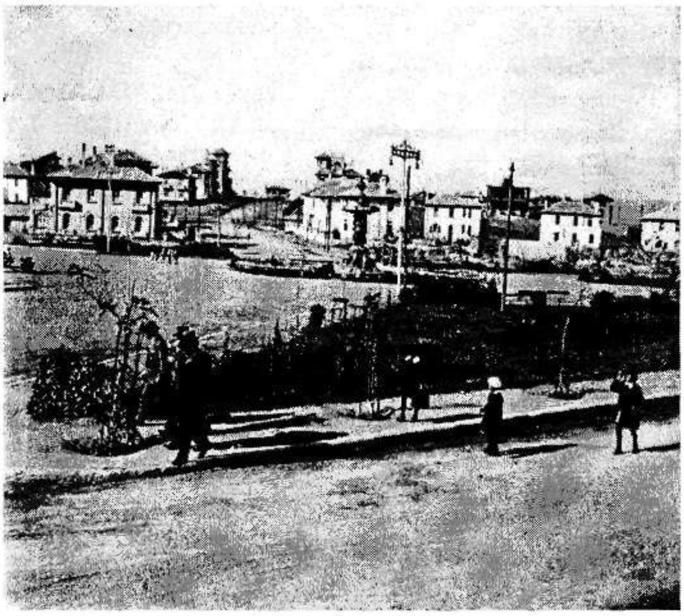

©*Meçhul Seyyah(lar)ın Ankara Fotoğrafları* **(Frank Fokke Ferwarda Arşivi)**
© *Kebikeç*

Dosya:
ANKARA

ANKARA'DA TAKSİCİLİK

Ali Esat BOZYİĞİT

"Taksi, daha çok kent içinde ve yakın çevresinde bir yerden bir yere gitmek için tutulan şoförlü otomobil. Taksilerde ücret ya zon sistemiyle ya da sabit bir tarifeyle belirlenmiş olur ya da otomobillere takılmış taksimetrelerce saptanır. Taksi sözcüğü de Wilhelm Bruhn'un 1891'de icat ettiği (kat edilen mesafe ya da zamanı otomatik olarak ölçerek ödenecek para miktarını saptayan bir sayaç olan) taksimetreden gelmektedir. Modern taksilerin gelişimi otomobilin gelişimi ile koşuttur. İlk motorlu taksiler Amerika ve Avrupa caddelerinde 1890'ların sonlarında görülmeye başlayan, elektrik enerjisiyle çalışan araçlarla. İçten yanmalı motorlu ve taksimetreli taksiler ilk kez 1907 dolayında ortaya çıktı. Modern taksilerin çoğu, özellikle taksi olarak kullanılmak üzere üretilmiş dört kapılı arabalardır. Londra gibi bazı kentlerde taksilerin resmen belirlenmiş özelliklere uygun olarak tasarlanması zorunludur.

Büyük taksi firmaları tam gün çalışan ücretli şoförler kullanır. Arabaları bir firmadan kiralayarak işleten bağımsız girişimciler olduğu gibi, kendi arabalarını kullanan sürücüler de vardır. Türkiye'de büyük kentlerde belirli sayıda (10-20) araba sahibi şoför bir firma altında birleşerek semt taksi işletmeleri oluşturmaktadır. Ayrıca bir çok şoför de, çalıştıkları taksinin sahibine belirli sabit bir gündelik verip bunun üzerindeki geliri kendilerine ayırmak koşuluyla çalışmaktadır." (Ana Britanica, c. 20, s. 350-351)

Taksi konusundaki bu ansiklopedik bilgiden sonra "Ankara'da Taksicilik" konusunu ele alalım.

Bu konuda en sağlıklı bilgiye Sn. Halil Makaracı'nın anılarından elde ettik. Halil Makarcı bir Cumhuriyet çocuğu. 1923 Ankara doğumlu. Avukat. Bütün yaşamını Ankara'da geçirmiş. Genel kültürünün yanında kent tarihinin de yakın ve canlı temsilcisi. Cumhuriyet dönemi Başkent Ankara yaşamını izlemiş ve gözle-

miş. Belleği de çok güçlü olduğundan bugün geçmiş 76 yılı bir film şeridi gibi dile getiriyor. Tam bir kent tarihçisi. Bakın Ankara'daki Taksicilik ve kent içi ulaşım konusunda neler anlattı.

"Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara'da otomobil sayısı çok azdı.

Taksi olarak kullanılan otomobillerin ise gerek markası ve modeli, gerekse renk ve şekilleri çok değişikti.

İstanbul ve İzmir'den getirtilmiş bu araçlar içinde hemen hemen acentalarından doğrudan doğruya alınmış olanlara rastlamak parmakla sayılabilecek kadar azdı. Çoğu kullanılmış araçlardı. İçlerinde bazı tenteli yani normalden biraz daha uzun strepenteli olanlar dahil motorlarının bazısı önden kollu motor kırmalıydı. Yaz mevsimlerinde bazılarının tenteleri bile açık olarak sefer yapardı.

Şoför mahalline bir yolcu, arkaya da en çok üç yolcu alınırdı.

Biraz daha büyük olan taksilerde arka oturma yerinin önünde iki kişilik daha açılır kapanır kanapeler bulunurdu.

Taksi plakalarına numara denirdi. Taksilerde T harfinden sonra numara, özel araçlarda hususi kelimesinin baş harfi H ve numara yazılıydı.

Halkın korna dediği (düdük) klakson çalınması şehir içinde yasaktı. Yollarda yolcuları veya diğer araçları uyarmak için lastik havalı korna (fosford) kullanılırdı.

Taksilerin şoför mahallinin solundaki çamurluk basamağının hemen şoför kapısının menteşesinin sırasında ayakta direcenle bir taksimetre- o zaman taksimetreye sadece saat denirdi- taktırılmasına Cumhuriyetin 10. yılı olan 1933 yılında başlanmıştı.

Eğer yolcu şoförle bir pazarlık yapmadıysa şoför taksimetrenin dıştan BOŞ yazılı kırmızı saat kolunu MEŞGUL yazısına çevirip hareket ederdi. Tenteli olan Taksiler, kışın fermeşüplü yan, mikalı pencerelerini kapatır ve otomobilleri içine soğuk hava-ayaz- girmesini önlerdi.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara'da bulunan taksilerin markaları FORD, BUİCK, CHEVROLET, BENZ- STUDUEBAKERŞ CHARESLER, FİAT, PLAYMOUT... gibi devrinin en ünlü markala-

rıydı.

Otomobil ve kamyon tamirhaneleri birkaç tane olduğu için araç kullananlar araçlarına bu günkü gibi aşırı düşkün olmadıklarından hemen hemen her arıza vukuunda tamirat yapar ve yaptırırlardı.

Araçlarda, gerek otomobili ve gerek yük taşımacılığında kullanılanlarda yedek lastiği takılı jans bulunmazdı. Sadece yedek bir lastik tek olarak ya aracın arkasında veya şoför mahallinin yanında, bazılarında da iki yanında bulunurdu. Lastiği patlayan araç sahibi- o tarihlerdeki adı ile sülüsyonla- lastiğini yapıştırır binbir zahmetle de dış lastiğin içine sokar veya kaynak yapılan yamasını küçücük kaynak mengenesi ile inhisar kibriti -tekel kibriti-yakarak ve üfleyip soğutarak yamardı.

Ankara'daki en eski Taksi Durakları'na gelince;

Bu günkü Sümer Holding-eski adıyla Sümerbank-olarak bilinen Ulus'taki binanın Heykel ve Anafartalar Caddesine bakan cephesinde TAŞHAN adında tarihi bir Han vardı. TAŞHAN'ın Koç Apartmanına bakan cephesinde birkaç küçük kademeli çok güzel bir çayhane, pastane bulunuyordu. Tam bu bahçenin önünde (pastanenin adı ŞÖLEN pastanesiydi) burun istikameti Heykel olan bir Taksi Durağı bulunuyordu.

Bunun aksi yönünde ise yani İş Bankası'na doğru olan kısmında ise Etlik ve Keçiören Bağlarına hareket eden çok küçük kaptıkaçtılar ve İmalatı Harbiyenin çalıştırdığı iki basamakla çamurluktan çıkılan, önden kurmalı otobüsler bulunuyordu.

Rüzgarlı Sokak başında-eski Hakimiyet-i Milliye-Ulus Gazetesinin basıldığı matbaanın önünde-yani Tabarin Bar'ın

yanında-da bir Taksi Durağı vardı.

Yine Ulus Meydanı'nda Merkez Bankası ile 100. Yıl Çarşısı'nın arasındaki sokakta-Karpiç Lokantasının köşesi-bir Taksi Durağı bulunuyordu.

Bunların dışında; bugünkü Sümer Holding'in arkasına isabet eden boşlukta Cumhuriyetin ilk yıllarında gayet itinalı yapılan yeni Sinema-1956 Tarihinde Anafartalar Caddesinin genişletilmesi maksadiyle belediye tarafından yapılan istimlakta-Kamulaştırmada-binbir güçlükle yıkılmıştır. -arkasında bulunan Vehbi Koç'a ait bir Ankara binası olan Havuzlu Kıraathane ve uzantısında Zevk Lokantası vardı. Bu Zevk Lokantası'nın kapısının önünden Zincirli Cami'ye paralel olarak Anafartalar Caddesine doğru bulunan bir Taksi Durağı.

Yine Yeni Hal ile Anakent Belediye birası arasındaki sokakta-1929 yılında yanan Tahta Kale Mahallesi ve Hamamı'nın yerinde de bir Taksi Durağı bulunurdu.

1930'lu yılların sonu 1940'lı yıllar içerisinde Ulus Meydanında Atatürk Bul-

varı üzerindeki Endüstri ve Meslek Okulu (eski adı I. Erkek Sanat Mektebi ile eski Tekel (İnhisarlar İdaresi) binasının arasındaki Kedi Sevenler Sokağında da bir Taksi Durağı vardı.

Yenişehir'de ise Mithat Paşa Caddesindeki ve Kızılay'daki Soysal Han'ın önünde-Eski Ulus Sinemasının bulunduğu mahalde-birer Taksi Durağı bulunuyordu.

Dolmuş ve Gecekondu kelimeleri halkın yaşayan dilinden-icat ettiği kanuni mevzuatımıza girmiş iki kelimedir.

1950'li yıllara kadar bu kelimeler kanuni terimler arasında bulunmakta idi.

Cumhuriyetin ilk yıllarında 1930'lu, 1935'li yıllara kadar, yani belediyece resmen şehir içi taşımacılığının ele alınmadığı tarihlerde, bazı modeli eski taksilere mesela Zincirli Cami'den Samanpazarı'na kadar, Ulus Meydanı'ndan Gar'a kadar (eskiden İstasyon denirdi), olan mesafelere 5 kuruş karşılığında müşterisi tamamlanınca hareket eden otomobiller işler ve büyük bir ihtiyacı karşılardı.

1928-1935 yılları arasında bir de KAPTIKAÇTI ismi ile işleyen motoro ve şasesi ithal edilen ve karoserisi İstanbul ve ekseriya Bursa'da yapılan ve yolcu adedi azami 8 kişi olan vasıtaların çalıştırılmasına müsaade edilirdi. Ankaralı vatandaşlardan Hamamcılar olarak anılan bir özel firma tarafından işletilirdi. Bu kaptıkaçtıların rengi ise gri-kurşunî renkte idi.

1923-1935 yılları arasında Almanya'dan getirtilen M.A.N. -halk bu marka otobüslere EM AYEN derdi - yüksek iki basamakla çıkılır, çok sağlam, üstü açık krem, pencere aşağısından çamurluğa kadar yeşil renkteki otobüsleri imalat-ı harbiye'nin biliyoruz. İmalat-ı Harbiye

sonradan Makine ve Kimya Ensdüstri Kurumu, M.K.E. olmuştur.

1935 yılında Ankara Belediyesi tarafından S.S.C.B.'den ithal edilen 100 otobüs, -üstü krem, alt tarafı koyu yeşil, önden binilen, ön kapısı uzun manivelâlı kolla şoför tarafından açılan, arka kapısı çift kanatlı ve yolcu tarafından açılan 19 oturma ve 6 ayakta durma yeri bulunan otobüsler şehir içinde bakımlı olarak, saat tarifeli çalıştırılmaya başlanıldı. O zaman Belediye Otobüsleri Garajı bugünkü Abdi İpekçi Parkı'nın bulunduğu yerde idi. 1946 yılında tamamen yanmıştır.

1946 tarihinden sonra Troleybüs'ler sefere konuldu. Bunlar elektrikli otobüs olarak gayet ekonomik, dingil ve elektrik motoru için gereken yağdan başka petrol ürünleri kullanılmayan, döviz sarfettirmeyen, egzostları bulunmadığından sağlığa zararlı gazlar çıkartmayan ve dolayısiyle şehir havasını kat'iyyen kirletmeyen bu vasıtalar ne yazık ki 1950'li yılların başından itibaren yavaş yavaş kaldırıldı.

Belediye otobüs ihtiyacını karşılamak için 1943, 1944, 1945 yıllarında Fargo marka şaseli vasıtalara Bursa'da karasör yaptırarak otobüs olarak sefere koymuştur. Ayrıca 1944 yılında İsviçre'den de 2-3 adet kırmızı renkte otobüs getirtmiş, A.B.D.den de amortisörleri çok hassas iki otobüs daha ithal etmiştir. Egsoztları çok sessiz ve hassas olduğu ve elektrikli kapıları açılırken tıss... tısss.. şeklinde ses çıkardığı için halk bu otobüslere TIS-TIS adını takmıştı..

Troleybüs, aynen tranvaylar gibi enerjisini havaî elektirik hattından çift kolla (anot-katot olarak)aldığı için halk bu vasıtalarada boynuzlu otobüs adını takmıştır. Bu otobüsler, İtalya'dan Ansolda tezgahlarının bulunduğu yerden ithal edilmişti.

1928'den itibaren banzin satışının Vehbi Koç'un İş Bankası'na Ulus'taki Apartmanının Meydan Han'a, eski adı Meydan Palas'a bitişik olan yerde kollu tulumba ile çekilen iki galonluk cam şişe içinde vasıtalara satılırdı. Benzin alanlar, vasıtalarının benzin hacmine göre-şu kadar şişe benzin istiyorum-derlerdi. meraklıları dışında vasıta sahipleri motor yağlarına pek dikkat etmediklerinden motor ve diferensiyellerinden yağ sızıntısı olduğundan, vasıtalarının yağ ikmalini yaparlar,durak yerlerinde de bu yüzden yağ lekeleri hiç eksik olmazdı.

Hususi-özel vasıtası olan vatandaşlar hemen hemen hiç yok gibi idi. Ulus meydanının Vehbi Koç'un apartmanının önünde tel tekerlekli bir Ford, bir de İş Bankası Genel Müdürünün otomobilini hatırlıyorum. Etlik'de de Bursa Milletvekili Muhuttin Baha Pars'ın tel tekerlekli ve tek kapılı bir otomobilini hatırlıyorum.

O devirlerdeki otomobil sanayiinde kapalı (kapaklı) bagaj imalatına geçilmediği için bütün otomobillerin arkasında tıpkı bisikletlerde bulunduğu gibi menteşeli açılır örtülür bagajları vardı. Bu türlü bagajllarda da ancak, küçük yatak, yorgan, heybe ve diğer bazı eşyalar ayrıca iple bağlanarak sıkıca sarılıp öyle taşınırdı.

Yollar şehir içinde 1933 yılına kadar kaldırım taşlı-Arnavut kaldırımı denilen cinsten- idi. Asfalt Cumhuriyetin ilk yıllarında yalnız Başvekalet önünde (Eski Maliye Bakanlığı önünde o da binanın uzunluğu kadar bir uzunlukta idi. Örnek olarak başka asfalt yol yoktu. Şehrin Etlik, Keçiören, Mecidiye, Dikmen, Ayrancı, Çankaya, Esat Bağlarının yolları buharlı silindirlerin yaptığı bazı şose ve

hiç yapılmamış ham (köy) yollarından ibaretti. İlk asfalt bağ yolları başta Çankaya, Keçiören ve 1936 yılında hizmete açılan Çubuk Barajı - Bendi-nin yapılan ekseri 5 metre genişliğindeki yollardı. Şehrin ağaçlandırılması bu yolların hemen kenarlarına dikilen akasya ağaçları ile başlatılmıştı.

1930 yılından itibaren Ulus Meydanının (Hakimiyet-i Milli Meydanı) etrafının asfaltlanmasından sonra bilhassa yazın günde iki defa olmak üzere arazözlerle sulanır ve temizlettirilirdi. Halk, daha arazöz kelimesini kullanılmasını bilmediği için bu türlü vasıtaların hepsine itfaiye derdi. İtfaiye personeli yolları ıslatıp temizleyerek geçerken gerek yaya yolcuları ve gerekse eğer geçiyorsa diğer vasıtaları ıslatmamak için azami dikkat ve itinayı gösterirlerdi.

Ulus Meydanındaki Gazi Mustafa Kemal'in Heykeli, Kara Fatma ve iki mehmetçik dahil belli aralıklarla çamaşır sodası ve arap sabunu ile temizlettirilirdi.

1950'li yıllarda Trafik Kanunun yürürlüğe girmesinden önce Seyrüsefer Nizamnamesi yürürlükte idi. O zaman karayollarındaki vasıtalar bu günkine kıyasla mukayese edilemeyecek derecede azdı. Hele otomobil ithalatı 1950'li yıllarda hemen hemen hiç yoktu. Tabii karayollarındaki ve şehir içlerindeki trafik kazaları da çok cüz'i idi.

Trafik polisleri adıyla polis grubu yoktu. Dört yol ağızlarında keten, sabit şemsiyeli polis noktaları vardı. Polisler yazın krem renkli ceketli, palaska ve çizmeli olarak elleri ile seyrüseferin sık olduğu saatlerde elleri ile ve düdükleri ile işaret yaparak vasıtalara yön verirlerdi."

Cumhuriyetin kuruluşu sırasında Başkent Ankara'nın nüfusu 20.000 civarında idi. Devlet dairelerinin buraya taşınması ile bu nüfus giderek artış gösterdi. Son nüfus sayımına göre Ankara nüfusu ilçe ve köyleriyle 3 milyon 643 bin 510 kişi olarak açıklandı. Ankara Belediyesi sınırları içinde ise bu nüfus 3 milyon 147 bin 231 kişi olarak tesbit edildi.

Bugün bu nüfus belediye otobüsleri, Özel Halk otobüsleri, minibüsler, banliyö trenleri, Ankaray ve Metro ve sayıları 8000'e yaklaşan taksilerle ulaşımı sağlamaktadır. Bir gazete haberine göre (*Cumhuriyet* Gazetesi, 18.3.1997) sayısı 4 milyon yaklaşan Başkentin nüfusunun üçte ikisini Anadoludan göç edenler oluşturmaktadır. Başta Çankırı, Sivas, Çorum ve Yozgat olmak üzere buradan göç edenler yeni Ankara kentinin halkını meydana getirmektedir.

Konumuz olan 8000 taksinin 1.500'ünü Park Taksiler, 2000 adedini de gezici taksiler oluşturmaktadır. Diğerleri ise 340 adet Yazıhane Taksi Durağına kayıtlı taksiler oluşturmaktadır.

340 adet durak taksinin 300 kadarının adını tesbit ettik. Bağlı oldukları Ankara Umum Otomobilciler ve Şoförler Odası yetkilileri bu 340 Taksi Durağının adlarını vermekten kaçındılar. Çankaya, Altındağ, Keçiören, Sincan, Yenimahalle, Mamak ve Gölbaşı ilçelerinde bulunan bu taksi duraklarının adlarını şu birkaç ana başlıkta toplamak mümkün:

1- Bulundukları mahalleden adlarını alan taksi durakları,

2- Bulundukları sokak ve caddeden adlarını alan taksi durakları,

3- Önlerinde bulundukları kuruluşlardan adlarını alan taksi durakları,

4- Diğer başka nedenlerle adlarını alan taksi durakları.

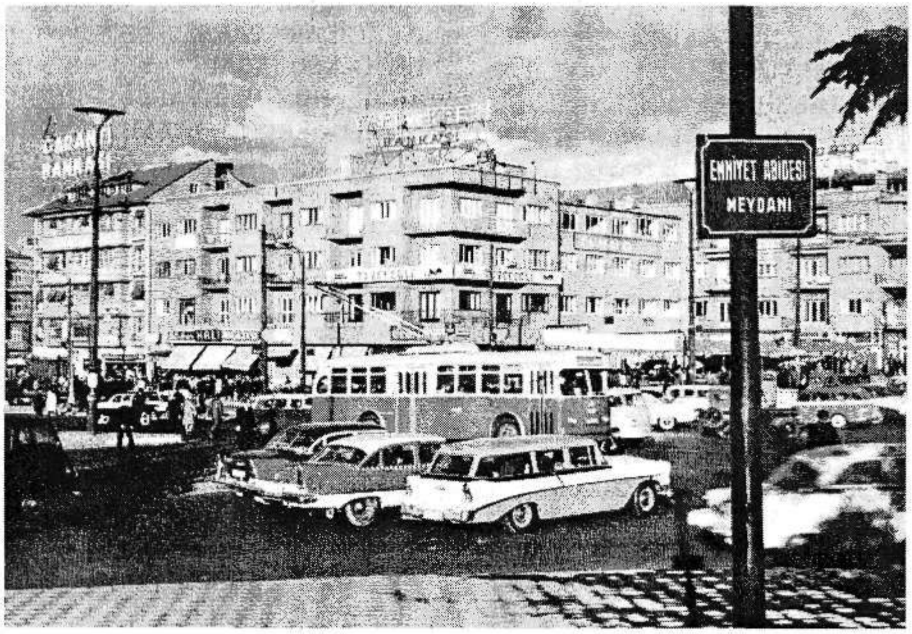

Taksiler önceleri damalı olarak belirlenen araçlar iken 20 Ocak 1987 tarihinde sarı renke boyanmışlar ve 06 T plakalarını almışlardır.

Son yıllarda artan terör ve saldırı olayları karşısında ise 18 Mart 1993 tarihinden itibaren ön sağ-sol kapı üzerlerine ve helikopterle kolayca izlenebilmeleri için tavanlarına plaka numaralarını yazma zorunluluğu getirilmiştir.

Tesbit edebildiğimiz günümüz Taksi Duraklarını alfabetik sıralama ile sunalım.

Ankara'ya ve Ankaralılara hizmet götüren Ankara Taksi Esnafının tümüne selam olsun.

ABİDİNPAŞA TAKSİ, ABİDİNPAŞA ÇAYIR TAKSİ, ABİDİNPAŞA SANCAK TAKSİ, ABİDİNPAŞA TIP TAKSİ, ADLİYE TAKSİ, AKTEPE LİSE TAKSİ, AKYÜZ TAKSİ, ALTINEL TAKSİ, ALTINPARK TAKSİ, ALTMIŞEVLER TAKSİ, ANFA ALTINPARK TAKSİ, ALTINPARK TAKSİ, ANIT TAKSİ, ANKARA TAKSİ, ANKARA HASTAHENESİ TAKSİ, A.Ü.KARDİYOLOJİ TAKSİ, ARAMA TAKSİ, ARSAN TAKSİ, ATA TAKSİ, ATADAN TAKSİ, ATAPARK TAKSİ, AYDINLIK-EVLER TAKSİ, AYDOĞMUŞ ANADOLU TAKSİ, AYRANCI TAKSİ, AYVALI TAKSİ, AYVALIK SEHER TAKSİ, BADE TAKSİ, BAĞDAT TAKSİ, BAĞ-KUR TAKSİ, BAHÇELİ TAKSİ, BAHÇELİ PAZAR TAKSİ, BALGAT KARDEŞLER TAKSİ, BARBAROS TAKSİ-BARIŞ TAKSİ, BASINEVLER TAKSİ, BAŞKENT TAKSİ, BAŞKENT ÖĞRETMENEVİ TAKSİ, BATIKENT TAKSİ, BATIKENT DALOKAY TAKSİ, BATUHAN TAKSİ, BAYINDIR TIP TAKSİ, BELENDİR

TAKSİ, BEREKET TAKSİ, BEST TAKSİ, BESTEKÂR TAKSİ, BİZİM ÇİÇEK TAKSİ, BOĞAZİÇİ TAKSİ, BOZKURT TAKSİ, BÜLTEN TAKSİ, BÜYÜKESAT TAKSİ, CEBECİ TAKSİ, CEMAL TAKSİ, EMAL NADİR TAKSİ, ÇALIŞKANLAR TAKSİ, ÇAMLICA TAKSİ, ÇANKAYA BASIN TAKSİ, ÇANKAYA LİSE TAKSİ, ÇANKAYA MESA TAKSİ, ÇANKAYA OYAK TAKSİ, ÇARŞI TAKSİ, ÇEVRE TAKSİ, ÇIKRIKÇILAR TAKSİ, ÇİÇEK TAKSİ, ÇİFT ASFALT TAKSİ, DANİŞMENT TAKSİ, DEDEMAN TAKSİ, DEMET BİR TAKSİ, DEMET GÜL TAKSİ, DEMİRLİBAHÇE TAKSİ, DETÇA TAKSİ, DİKİMEVİ TAKSİ, DOĞAN TAKSİ, DORUK TAKSİ, DOSTLAR TAKSİ, DUTLUK TAKSİ, DÜNYA GÖKMAVİ TAKSİ, EBU ZİYA TAKSİ, ELHAMRA TAKSİ, EMEK TAKSİ, EMEK BARIŞ TAKSİ, EMEK BİRLİK TAKSİ, EMEK YILDIZ TAKSİ, EMRAH TAKSİ, ENDER TAKSİ, EREĞLİ TAKSİ, ESAT BAĞLAYAN TAKSİ, ESEN PARK TAKSİ, ESENBOĞA TAKSİ, ESENBOĞA HAVAŞ TAKSİ, ET-BALIK TAKSİ, ETLİK TAKSİ, ETLİK AŞAĞI EĞLENCE TAKSİ, ETLİK BAKKAL TAKSİ, ETLİK KARAKOL TAKSİ, ETLİK KENT TAKSİ, ETLİK LİSE TAKSİ, FATİH TAKSİ, FATİH LİSE TAKSİ, FİLİZ TAKSİ, FUAR TAKSİ, GAR TAKSİ, GAYE TAKSİ, GAYRET TAKSİ, GAZİ TAKSİ, GAZİ HASTANESİ TAKSİ, GAZİNO ÜNAL TAKSİ, GENÇLİK TAKSİ, GÖRGÜLÜ TAKSİ, GÖZ BANKASI TAKSİ, GÜLHANE TAKSİ, GÜNAYDIN TAKSİ, GÜNDAY TAKSİ, GÜNEŞ TAKSİ, GÜVEN TAKSİ, GÜZELEVLER TAKSİ, GÜZEL SANATLAR TAKSİ, HALLEY TAKSİ, HASSAS TAKSİ, HATÇA ANA TAKSİ, HAVACILAR TAKSİ, HİLTON BİLLUR TAKSİ, HİSAR TAKSİ, HİZMET TAKSİ HUKUK TAKSİ, HÜLYA TAKSİ, HÜRRİYET TAKSİ, IHLAMUR TAKSİ, IŞIK TAKSİ, İLKADIM TAKSİ-İLKER TAKSİ, İNCİRLİ TAKSİ, İSKİTLER TAKSİ, KALABA TAKSİ, KARAGÖZ TAKSİ, KARDELEN TAKSİ, KARDEŞLER TAKSİ, KASALAR TAKSİ, KAVACIK TAKSİ, KAYAŞ TAKSİ, KEÇİÖREN TAKSİ, KEÇİÖREN CAMİ TAKSİ, KEÇİÖREN KAMİL OCAK TAKSİ, KLASS TAKSİ, KLAS BARIŞ TAKSİ, KOÇAK TAKSİ, KOLEJ TAKSİ, KONAK TAKSİ, KONSERVATUAR TAKSİ, KORAY TAKSİ, KORHAN TAKSİ, KOZA TAKSİ, KÖŞK TAKSİ, KULELİ TAKSİ, KUMRULAR TAKSİ, KUZGUN TAKSİ, KÜÇÜK HAL TAKSİ, LALE TAKSİ, MAÇKA TAKSİ, MADENOĞLU TAKSİ, MALTEPE TAKSİ, MAMAK KÖPRÜ TAKSİ, MALİYE TAKSİ, MAS TAKSİ, MEBUSEVLERİ TAKSİ, MECİDİYE TAKSİ, MECLİS TAKSİ, MELTEM TAKSİ, MENEVİŞ TAKSİ, MERHABA TAKSİ, MERKEZ TAKSİ, MERKEZ BANKASI TAKSİ, MESA UFUK TAKSİ, MESNEVİ TAKSİ, METEOROLOJİ TAKSİ, METRO TAKSİ, MEVKİ TAKSİ, MOGAN TAKSİ, MUTLU TAKSİ, NİL TAKSİ, NUMUNE TAKSİ, OLGUN TAKSİ, OLGUNLAR TAKSİ, ONUR TAKSİ, ORAN TAKSİ, ORAN CEYKO TAKSİ, OSTİM TAKSİ, OYAK BİRLİK TAKSİ, OZANLAR TAKSİ, ÖNCÜ TAKSİ, ÖREN TAKSİ, ÖRNEK TAKSİ, ÖVEÇLER TAKSİ, ÖZ ANKARA TAKSİ, ÖN KENEDİ TAKSİ, ÖZALP TAKSİ, ÖZDEN TAKSİ, ÖZLEM TAKSİ, PAMUK TAKSİ,

PARK TAKSİ, PAZAR TAKSİ, PETEK TAKSİ, PETROL TAKSİ, PINAR TAKSİ, PLATİN TAKSİ, PLAKA TAKSİ, PLEVNE TAKSİ, RÜZGARLI TAKSİ, SAKALAR TAKSİ, SANATORYUM TAKSİ, SARAY TAKSİ, SEÇKİN TAKSİ, SEĞMENLER TAKSİ, SELANİK TAKSİ, SELÇUK TAKSİ, SERHAT TAKSİ, SEVGİ TAKSİ, SEYRAN TAKSİ, SEZENLER TAKSİ, SEZGİN TAKSİ, SİTE BİRLİK TAKSİ, SİTELER SIRMA TAKSİ, SOKULLU TAKSİ, SOKULLU GÜVEN TAKSİ, SOKULLU LİSE TAKSİ, SOYSAL TAKSİ, SSK TAKSİ, SSK DOĞUMEVİ TAKSİ, SSK ULUCANLAR TAKSİ, SUR TAKSİ, SÜRMELİ TAKSİ, ŞEHİTLİK TAKSİ, ŞENLİK TAKSİ, ŞENLİKKÖY TAKSİ, ŞENOL TAKSİ, ŞENYUVA TAKSİ, ŞEVKAT TAKSİ, ŞÖLEN TAKSİ, TANDOĞAN TAKSİ, TANDOĞAN KÜLTÜR TAKSİ, TAŞDELEN TAKSİ, TEKNİKOKULLAR TAKSİ, TELEVİZYON TAKSİ, TEPEBAŞI TAKSİ, TESK TAKSİ, TIP TAKSİ, TOROS TAKSİ, TUNA TAKSİ, TUNALI TAKSİ, TURİZM TAKSİ, TURTAŞ TAKSİ, TÜRKİŞ SAİSKO TAKSİ, UFUKTEPE TAKSİ, UĞUR TAKSİ, ULAŞ TAKSİ, ULAŞTIRMA TAKSİ, ULUDAĞ TAKSİ, ULUS HAL TAKSİ, ULUS KÜÇÜK HAL TAKSİ, ULUSOY TAKSİ, UMUT TAKSİ, ÜMİTKÖY TAKSİ, VAROL TAKSİ, VATAN TAKSİ, YAHYA KEMAL TAKSİ, YAHYALAR TAKSİ, YENİ BATI TAKSİ, YENİ ÇAYIR TAKSİ, YENİ EGE TAKSİ, YENİ DOSTLAR TAKSİ, YENİ KIBRIS TAKSİ, YENİ KÖROĞLU TAKSİ, YEŞİLEVLER TAKSİ, YEŞİLTEPE TAKSİ, YILDIZ TAKSİ, YILDIZLI TAKSİ, YILDIZTEPE TAKSİ, YONCA TAKSİ, YURTTAŞ TAKSİ, YÜKSELİŞ KOLEJİ TAKSİ, YÜZÜNCÜ YIL TAKSI, ZİRAİ DONATIM TAKSİ,

Anıların sahibi Kâmil Makacı (ortada)
Ömer Sirel (solda, Yük. Orman Müh.)
Aclan Akkerman (sağda, Tic. Bak. Müst. Yard.)
Anafartalar Caddesi Ankara Belediye önünde
17. IV. 1943

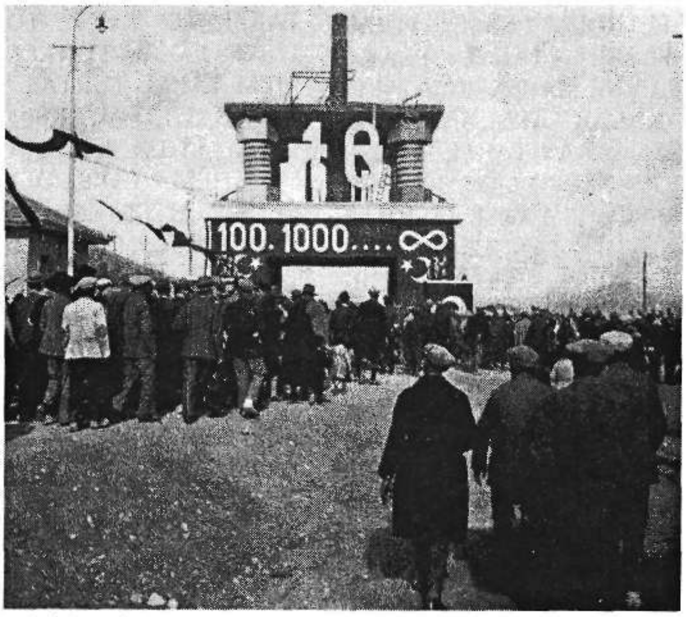

©*Meçhul Seyyah(lar)ın Ankara Fotoğrafları* **(Frank Fokke Ferwarda Arşivi)**
© *Kebikeç*

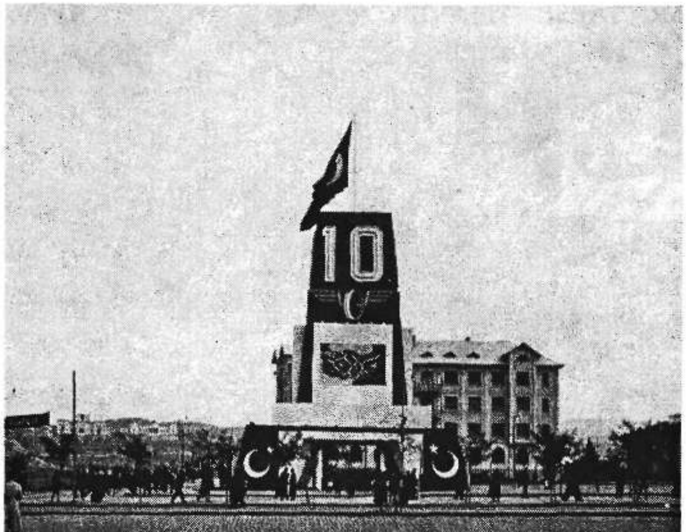

©*Meçhul Seyyah(lar)ın Ankara Fotoğrafları* **(Frank Fokke Ferwarda Arşivi)**
© *Kebikeç*

Dosya:
ANKARA

ANKARA EŞKİYALARI VE KABADAYILARI

H. İbrahim UÇAK

Babamın; köyümüzdeki bakkal dükkanının arka küçük penceresinden bakıldığında, beyaz badanalı küçük bir evin önyüzünde, çaput kilimlerin boyanmasında kullanılan toz boyadan yapılmış bir arslan figürü göze çarpıyordu.

Bu arslan figürünün hemen altında şu yazı dikkati çekiyordu "YİĞİT YATTIĞI YERDEN BELLİ OLUR". İşte bu ilginç ev 1964 yılında, bir ilkokul öğrencisiyken, tanışma şerefine nail olduğum, Haymana, Bala, Koçhisar, Kulu, Cihanbeyli, Akşehir, Yunak, Polatlı İlçe ve köylerine ünü yayılmış eşkiye "İFRİT"e aitti.[1]

PTT hat memuru Asım Çavuş ile ev hanımı Azime'den olma, bu kendi halindeki köy delikanlısının asıl adı Hasan Basri ONARAN'dı. Dağa çıktıktan sonra herkes onu "İFRİT" olarak tanımaya başladı.

Güneydoğu illerimizin birinde, askerlik görevini başarıyla tamamlamış, kaçakçıların korkulu rüyası haline gelmişti. Bu yağız köy delikanlısının, gösterdiği üstün performansı, uçan kuşu vuran nişancılığı ile komutanları tarafından bir ay erken terhis ile mükafatlandırılmıştı.

Askerlik dönüşü, köye geldiğinde, bakkal dükkanımızın küçün penceresinden, hergün evinin önünde, spor hareketleri yaparken, onu izlemek bana keyif verirdi.

---

1 İFRİT: 1-Doğu masal ve efsanelerinde kötü ve korkunç cin. 2-Öfkeli ortalığı birbirine katan kimse. Zararlı ve korkunç mitolojik mahluk. 2-Etrafı birbirine katan korkunç kimse.
KÜLHANBEYİ: Kendine özgü giyinişi ve konuşma biçimleri olan, argo kullanan, başıboş, haylaz delikanlı, kabadayı serseri, hayata külhani apaş (Türk Dil Kurumu: *Türkçe Sözlük*)
KÜLHANBEYLİK: Külhanbeyi olma durumu, kabadayılık, külhanbeyine yakışır davranış.
KABADAYI: Korkusuz, iyi dövüşen, kendine özgü namus kurallarının dışına çıkmayan kimse. Babayiğit Koçak. Birşeyin en iyisi başta geleni (TDK: *Türkçe Sözlük*)
KABADAYILIK: Kabadayı olma durumu ve kabadayıca davranış.

Bazen üstü soyunuk, bazen beyaz atleti giyinik, kaslı kollarını yumruk yaparak, göğsüne vurarak, "Ben Ahmet Tarık Tekçe'yim" deyişini yadırgardım. Çünkü; Ahmet Tarık Tekçe, benim için Ayşecik, Ayhan Işık, Belgin Doruk'lu filimlerin kötü jönüydü.

Nedense; sempatik, sevecen bu köy delikanlısının, kendisini bu Yeşilçam'ın, kötülüğün temsilcisi aktörüne benzetmesini içime sindiremezdim.

Oysa ki, Hasan Basri, iyi kalpli herkesin yardımına koşan bir yapıya sahipti. Yeşilçam'ın o yıllardaki bu kötü jönünü kendisine örnek alması ona karşı olan hayranlığımı bir nebze olsun gölgelerdi.

Ancak yıllar sonra, eşkiyalık üzerine birşeyler okuduğumda ve ünlü yazar Yaşar Kemal'in "Eşkiyalar sevgi ve korku sayesinde ayakta durabilirler. Yalnızca korku saçtıklarında ise nefret edilirler ve hiçkimse onlara yardım etmez" sözcükleri ile Yazar Eric J. Hobsbawm'in *Eşkiyalar* kitabındaki deyimiyle "En iyi eşkiya daha gerektiğinde korkunç olabileceğini göstermelidir" görüşü, fikirlerimi değiştirdi ve ben, Hasan Basri'nin eşkiya olduktan sonra, ağaya ve etrafına ne kadar gaddar, köylülere ve bana karşı ne kadar sevecen olduğunu hatırlamaya çalıştım.

Şimdi sizlere, Hasan Basri'nin nasıl eşkiya 'İFRİT' haline geldiğinin öykusünü anlatmaya çalışacağım:

"Hasan Basri köyün en fakir genciydi. Teyzesi Menoş'un dünyalar güzeli kızı "KOLE"ye aşıktı. Ancak, köyün zengin ağası ve muhtarı Koçzade Hacı Bey'in oğlu "Hıdo"da o kıza aşıktı.

Teyzesi, tercihini zengin oğlandan yana yapmaya kalkınca, bizim Hasan Basri, kıratına atladı, çapraz fişekliğini ve mavzerini omuzuna taktı "ben sevdiğimi kimseye yar etmem" diyerek, dağlara çıktı.

Artık ağa, ekinlerini ekemiyor, koyunlarını yayılmaya gönderemiyor, ailece konağından dışarıya çıkamıyordu.

Köylüler de, uzun yıllar baskı ve zulmünden nasibini aldıkları ağaya karşı başkaldıran Hasan Basri'ye içten içe sevgi ve desteklerini veriyordu.

Siyasi nüfuz sahibi olan ağa, birgün "dağdaki eşkiyaya, köylüler yataklık ediyor" diye, tüm köyü jandarmaya şikayet edince ve köylüler Başkentin dibindeki bir kazada, falakaya yatırılınca, köylülerin eşkiye İFRİT'e olan bağlılığı bir kat daha arttı.

Artık, kız tarafı da, ağa da pes etmişti. Güzeller güzeli Kole, ne ağanın oğluna, ne de eşkiyaya yar olmamış, Yunak ilçesine apar, topar gelin edilmişti.

Eşkiyamız da, tepki olarak köyün en çirkini fakat en güzel sesli kızlarından olan Güle'yi kaçırarak, kendisine eş seçmişti.

Bir sonra sonra, derdi olan, dağlarda mekan tutan İFRİT'e başvurur hale gelmişti. Sonunda devlet, tüm güçlerini bu eşkiyayı yakalamaya ayırdı. Bir ihbar sonucu İFRİT köye eşini görmeye geldiği bir anda, kıstırıldı. Saklandığı, Hacı Memiş Ağa'nın garajındaki boş mazot bidonunda yakalandı. Ama, teslim olmaya hazırlanırken, bir jandarma erinin korku ile karışık ani refleksi sonucu, ateş açmasıyla vuruldu. Kazaya yetiştirilmeye çalışılırken, yolda kan kaybından öldü.

Kendisi çirkin, ama sesi güzel karısı Güle, yanık türküleriyle, İç Anadolu'dan, Doğu Anadolu'ya ve sınırlarımızı aşıp, Erivan Radyosu'na ulaştı. Eşkiya İFRİT'i bir efsane haline getirdi.

Uzun bir süre yası tutuldu. Köy ka-

dınları günlerce ağıtlar yaktılar, köy odalarının baş anlatı konusu oldu.

Mezarının başında geceleri ateşlerin peydah olduğu, nur yağdığı söylendi. Çift yürekli olduğu ileri sürüldü.

Neyse fazla uzatmayayım, benim yakından tanıma olanağı bulduğum bu yiğit köy delikanlısı, gördüğüm ilk ve son eşkiya tiplemesi oldu.

Zenginden alan, fakire veren, baskıya direnen adam olarak, hep belleğimde yer etti İFRİT.

Daha sonraları eşkiyalık üzerine, birçok kitap okuma fırsatım oldu. Ormanların Kralı Robin HOOD, Köroğlu, Kalenderoğlu Mehmet Çavuş, Kara Davut, Atçalı Kel Mehmet, Çakırcalı Mehmet Efe, Demirci Efe, İnce Mehmet, Eşkiya Çöllo, Yalnız Efe, Mustafa Tozo, Koçero, Dişi Kilitli, Temino, Göçero, Hamido, Davudo gibi eşkiyaların hayat öyküsünü incelediğimde, hep aynı ortak paydaları gördüm.

EŞKİYALIĞIN KÖKENİ VE TOPLUMSAL EŞKİYALIK

Ferit Develioğlu'nun ünlü *Osmanlıca-Türkçe Lügatı*'ndaki tanımıyla Eşkiya: Şaki'nin çoğulu, haydutlar, yol kesin dağ hırsızları, kır uğruları, soyguncu haydut...

Türk Dil Kurumu'nun *Türkçe Sözlüğü*'ne göre; Eşkiya: Şaki'nin çokluk biçimi. 1- Dağda, kırda yol kesen hırsızlar, haydutlar. 2- Haydut kırı hırsızı.

Eşkiyalıksa şöyle tanımlanıyor: Eşkiya olma durumu. Genellikle şehir dışında, kırlarda, dağlarda, ıssız yollarda çete halinde faaliyet gösteren haydutların silahlı soygunu.[2] Eşkiyalar genellikla para ve mal sahibi olmak için bu yolu seçerler, bazıları da toplumdan gördüğü veya gördüğünü sandığı bir haksızlık yüzünden dağa çıkmışlar veya sırf macera merakı ve haydutluk hevesiyle bu yola girmişlerdir.

İngiliz yazar E. J. Hobsbawm'ın kitabında, "Toplumsal Eşkiyalık nedir?" sorusuna, yaşlı bir eşkiyanın şu sözleri ile cevap veriliyor: "Kederli olduğumuz doğrudur. Çünkü hep hüküm giydik. Efendiler, kalem kullanır, biz silah; onlar tarlaların, biz dağların efendisiyiz" ve devam ediyor sorunun yanıtını aramaya Hobsbawm: "Toplumsal eşkiyalar, lord ve devlet tarafından suçlu sayılan ama köylü toplumu içerisinde varlığını sürdüren ve köylüler tarafından kahraman, yenilmez, intikam alan, adalet için döğüşen, belki de özgürlüğün lideri olarak görülen ve her durumda saygı duyulan, yardım edilen ve desteklenen kanun kaçağı köylülerdir.

Soyulanlar ise saldırganları kanun karşısında değil, ama kendi ideolojileri içerisinde suçlu olarak görürler. Toplumsal bir eşkiyanın kendi bölgesindeki köylülerin hasadını alıp kaçması düşünülemez. Bunu yapanlar eşkiyalığı "toplumsal" kılan özel bir ilişkiden yoksundur. Tabiki, bu ayrımlar, pratikte teoride olduğu kadar belirgin değildir. Bir adam doğup, büyüdüğü dağlarda toplumsal eşkiyadır, ama düzlüklere indiğinde yalnızca bir soyguncu... Ne var ki, analiz, toplumsal eşkiyalık ile diğer tür eşkiyalıklar arasındaki farkı ortaya koymamızı gerektiriyor."[3]

Amerikalı yazar Karen Barkey *Eşkiyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi* adlı yapıtında, Osmanlı

2 *Osmanlıca-Türkçe Lugat,* Aydın Kitabevi Ankara 14.Baskı:1997.

3 Eric J. Hobsawm, *Eşkiyalar,* Avesta Yayınları, 1.Baskı İstanbul, shf.12-13, 1997.

devletinin karşılaştığı en büyük tehlike, 16. ve 17. yüzyıllarda, köylüler ve elitler değil, eşkiyalardı diyor. Bu eşkiyaların Anadolu'nun kırsal kesiminde, devletin iki ayrı sınırda savaşıyor olmasından faydalanarak köylere, küçük topluluklara ve hatta büyük kasabalara saldırılar yaptıklarını, Amasya ve Çorum'da Karayazıcı, Abdülhalim çetesi ile Ankara, Kütahya ve Afyonkarahisar'daki Deli Hasan Çetesi, Kilis ve Halep'teki Canbolat ailesinin uzun süre merkezi otoriteyi zora soktuğunu belirtiyor.[4] Osmanlıların köylüleri ve dönüşümlü olarak görevlendirdikleri elitleri devlete bağımlı kılarak isyan etmelerini engellediğini, bu arada işsiz kalan paralı askerler ve levendlerin eşkiya topluluklarına dönüştüğünü, uzun pazarlıklar sonucunda devlet sistemine dahil edildiklerini yazıyor.

Osmanlı döneminde, Bolu bölgesindeki yerel baskıya isyan ederek ve böylece de köylüler arasında saygınlık kazanarak toplumsal eşkiya haline gelmiş olan Köroğlu, toplumsal eşkiyalığa verebileceğimiz en önemli örneklerden birisidir.

Mehmet Bayrak, *Eşkiyalık ve Eşkiya Türküleri* adlı yapıtında, Köroğlu'nun ünlü silahlanma çağrısını yaptığı ve toplumsal eşkiyalığın anafikrini içeren dizelerini şöyle iletiyor:

"Köroğluyum kayaları yararım
Halkın kılıcıyım hakkı ararım
Şahtan padişahtan hesap sorarım
Uykudan uyanan katılır bana"

Yaşar Kemal'in ünlü *İnce Memed'*i, İngilizler'in soylu halk kahramanı Robin Hood, sosyal eşkiyalığın önemli tiplemeleridir.

1964 yılında Siirt dağlarında efsane haline gelen ve ünlü aktör Yılmaz Güney'in filmlerine konu olan Koçero da halk arasında efsane haline gelmiş bir isimdir. Hekimolar, Teminolar, Göçerolar, Davudolar, Hamidolar o yıllarda isim yapmış eşkiyalardır. Hamido (Hamit Fendoğlu) o kadar isim yapmıştır ki, daha sonra düze inince, parlementoya girmiş, Malatya Belediye Başkanı seçilmiş, ne yazık ki, bombalı bir suikast sonucu, hayatını kaybetmiştir.

ANKARA'NIN İLK EŞKİYASI

Ankaram kitabının biz Ankaralılar için önemli ve değerli yazarı merhum Şeref Erdoğdu'ya bir sohbetimizde sormuştum:

-Şeref Ağbi, Ankara'nın ilk eşkiyası kimdir?

Soruma şu yanıtı vermişti:

"Padişah 1. Ahmet devrinde, Ankara Celali İsyanlarına sahne olmuştu. Bu devirde eşkiyalık mesek haline gelmişti. Ankara ve civarında Kalenderoğlu adlı bir şaki Ankara üzerine yürümüştü. Ankara mukavemet gösterince şehri muhasara etti. Fakat eşkiyayı ortadan kaldırmak üzere hareket eden Serdar Ekrem Paşa, Tekeli Mehmet Paşa'yı Ankara'ya gönderdi. Kalenderoğlu daha fazla mukavamet edemiyerek muhasarayı kaldırarak kaçtı."

Ünlü tarihçilerimizden merhum Prof. Dr. Mustafa Akdağ *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası- Celali İsyanları* adlı esirinde, Erdoğdu'nun bahsettiği bu eşkiya hakkında şu bilgileri veriyor: "Ankara timarlı sipahilerinden vilayet çavuşluğuna yükselmiş bulunan Kalenderoğlu Mehmet Çavuş, Büyük Firari -Büyük Kaçgunluk döneminin ünlü celalileri em-

4 Kerem Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

rinde toplamayı başarmış son ünlü isyancıbaşısıdır. Kalenderoğlu Mehmet Çavuş 'un mücadelesini"Ahtşiken (verdiği sözde durmaz) Osmanlılara karşı" yapmakta bulunduğunu belirttiği rivayeti vardır. O bu ifadesiyle elbette kökeni Türk toplumu dışında bulunan Enderunlu iktidar kadrosunu kastediyordu. Çünkü kendisi Türk soyundan bir Celali Şefi idi. Veziriazam Kuyucu Murat Paşa, Anadolu karışıklıklarına bir son vermenin yolu, Avusturya harplerine bir son verip devletin bütün ordusunu celaliler üzerine yöneltmek olduğunu ileri sürerek, uygulamaya gelince, Kalenderoğlu yönetiminde toplanmış Celali demek sekban sürüleri demek olduğu kanısında bulunan Kuyucu Murat da bu nedenle hiç sekban gücü karışmadığı devlet ordusu ile isyancıların üzerine yürüdü.[5] Başta Kalenderoğlu ve Halep Valisi Canpolatoğlu Ali Paşa olmak üzere, 1595 başlayıp, 15 yıla yakın süren korkunç iç karışıklıklar geçici bir süre için de olsa geniş ölçüde ortadan kalkmış oldu.

Yine tarihçi Mustafa Akdağ, aynı kitabında, 26.12.1576 yıl günlü padişah hükmünden yola çıkarak, Divan ile Ankara Sancakbeyi arasında yazışmaya göre, bir olayı şöyle özetlemiştir: Eşkiya grupları Kırşehir-Ankara yöresinde yeliştirmelerini çok yoğunlaştırmışlardı. Örneğin sihapi Mehmed 30 bin akçe harcayarak aldığı cehiz eşyasını iki katıra yükleyip evlenmek üzere köyüne dönerken Haymana'da Kara Davut, Hocabeyli'den Küçük Ali, Kırşehir'den Kovanoğlu Budak, Koçhisar'dan Bayram Kadısı eşkiyaları ile önüne geçip soydular.

Daha sonraları Hocabeyli köyünde, Vefa Bey grubuna katılan eşkiyalar, Ankara Sancak beyi, sipahi ve aslında mültezim olan eşkiyaları kıstırdı. Suçlular tutuklanarak Ankara Kalesi'ne getirildiler ve birçoğu idam edili.[6]

Mustafa Akdağ, aynı adlı eserinde, çok önemli bir halk kahramanı olan Köroğlu hakkında şu bilgileri vermektedir: "İlk tanınmış levent bölükbaşı, yahut, daha uygun bir deyimle, Celali Reisi, Bolu ile Gerede arasında, 1581'den itibaren iki yüz kişilik bir grupla soygunculuğa başlayan ve Köroğlu efsanesinin kahramanı olan Köroğlu Ruşen'dir." Ayrıca bu dönemde İzmir tarafından Demircioğlu, Haymana'dan Aydın Yazıcı, Kırşehir'den Kulaksız Yusuf gibi, memleketin daha birçok yerlerinde Köroğlu ruhu taşıyan kimseler vardır.

Ankara'da Hüsem Şeyhoğlulları, Çankırı'da Kara Veli birer başbuğ idiler. Kiziroğlu Mustafa ve Cabbar Haymana'da, malını ve servetini civarının asi bölükbaşılarının ehl-i örfe karşı koruma uğruna harcamış ve uzun zaman hakkından gelinememiş olan Dedebalioğlu Hamza adında biri bulunuyordu. Mesela, Ankara'nın Yabanabat kazasında, Kadı ile Naib Abdülkadir, Mustafa Çavuş'u halka zulüm etmekle suçlayarak, mahkemeye davet ettikleri, ancak buna lüzum hissetmeden kasaba halkına parçalattıklarından bahsolunmaktadır.

Ankara Şeriye Sicillerindeki bir bilgiye göre; Ankara Sancağı'nda Ayaş Kazası'na tabi Boyalıafşarı denen köyde oturan Muratoğlu Hasan Bey adında bir altıbölük sipahisi, köyleri basıp duruyor,

5 Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgabı Celali İsyanları*, Barış Basım Yayım ve Dağıtım Ltd. Şti. Nisan Ankara 1999, s:.24-25.

6. *a.g.e.*, s. 143

(X) işaretli olan: Atatürk'ün Büyük Nutku'nda adı geçen Muhacir Abbas'ı tutuklayarak Ankara'ya teslim eden ve İstiklal Savaşı'ndaki iç isyanların bastırılmasında önemli rol oynayan İstiklal Savaşı gazisi Haymana, Ankara doğumlu Başçavuş Hilmi Koç.

buna direnen halk, bu eşkiyayı öldürüyor, mallarına el koyuyor.

1601 yılında ünlü Celali Karayazıcı'nın ölmesi, Celaliler arasında parçalanmaya neden olu. Bunlardan Karakaş Ahmet Eskişehir'den Ankara'ya hareket etti. Bu levent selinin halk üzerinde yaptığı etki müthiş idi. Civar köylerden birçok insan Ankara Kalesi'ne sığınıyordu. 1603 Haziran'ında o zaman Anadolu'nun en büyük ve zengin şehirlerinden birisi olan Ankara'ya geldiler. Büyük bir yağmadan sonra, Karaoğlan ve Tahtakale çarşıları kamilen yıkıldı. Şengül ve Karacabey Hamamlarının yandığı, Celalilerin, Ankara köylerini harabeye çevirdiği yazılmaktadır. Çörekoğlu denen bir zorbanın Ankara Sancağını süpürdüğü, Sadrazam Haslarından olan Haymana'daki iki ağasının bunlar tarafından katlolunduğu söylenmektedir.

Sadrazam Yavuz Ali Paşa'nın vefatı üzerine, kendisine ait Ankara'nın Haymana Nahiyesi hasılatını miri için zaptetmek üzere yollanan Mehmet Çavuş ile 1603'te buranın voyvodası olan İbrahim Ağa tarafından Ankara Mahkemesi'nde yapılan hesaplaşmada, Ankara'nın iki eşkiyası yüzünden Karakaş, Çörekoğlu ve zorbaları 1604 yılında Haymana'da 36 köyün boş bulunduğu , akçe alacak insan bulunmadığı ifade edilerek, Büyük Haymana

Voyvodası ve Küçük Haymana Voyvodasının buradaki ifadelerine göre; iki Haymana'nın seksenden fazla köyünden yetmiş kadarı, bir sene sonra da yerlerinde yok idiler.[7]

ANKARA SEYMENLERİ VE AĞALARI

Merhum Şeref Erdoğdu, seymenlik geleneğini bana anlatırken, o heyecanı yeniden yaşar ve yaşatırdı. Seymenlik, geleneğinin Oğuzlardan, Selçuklara oradan Osmanlılara uzanan ancak, Ankara ve Ankaralılar tarafından an'ane olarak günümüze kadar saklandığını ve devam ettirildiğini söylerdi. Ona göre seymen, efe, yiğit ruhlu ve atlı manasına gelmektedir. Seymen düzülme geleneğinde, kızılca günlerde yaya adlı ve silahlı olan mert delikanlılar bir reis etrafında toplanırdı. Seymen düzüleceği zaman, Ankara'nın Efeler Kahvesi önüne sancak dikilir. Bu bayrak Seymen alayının kurulmasının işaretidir. Ulucanlar'a giden yolun üzerinde bulunan Sarı Ahmet'in kahvesi onların buluşma yeri idi.

Ankara'nın Cumhuriyet öncesi bilinen iki ünlü ağası vardır. Yağcıoğlu Fehmi Ağa ve Kalburcu Hüseyin Ağa'yı, rahmetli Şeref Erdoğdu'dan dinlemiştim. Sincanlı yazar Remzi Uydum da bu hikayeyi teyit etmişti. Ankara'nın bir zamanlar en ünlü adliye polis muhabiri şair-yazar Halil Soyuer de, Merhum Yağcıoğlu Fehmi Ağa'nın kahvesinde, 1965 yılında Yağcıoğlu'dan bizzat dinlediklerini, Halil Soyuer'de buna 1994'te yazdığı *Ankara Kabadayıları* kitabında yer vermişti. Hikaye şöyle başlıyor; Atpazarında kalbur sattığından namı Kalburcu Hüseyin Ağa olarak anılan bileğine, yüreğine kuvvetli bir yiğit bulunurmuş. Birgün Yağcıoğlu Fehmi Ağa ile Kalburcu Hüseyin Ağa'nın arası bir kadın meselesinden bozulmuş. Bir gece Yağcıoğlu Fehmi Ağa, yatsı namazından çıkıp, evine dönerken, yolunun üzerinde yerde yatmakta olan birine rastlar. Fehmi Ağa'nın yanında bir yakın arkadaşı da vardır. Samanpazarı'ndan Hacettepe'ye inen daracık sokak, o yıllarda elektrik olmadığı için zifiri karanlıktır.

Fehmi Ağa cebinden çakmağını çıkarıp yerde yatanın yüzüne doğru tutunca, bunun hasmı Kalburcu Hüseyin Ağa olduğunu görür. Kendi kendine herhalde gittiği yerde içkiyi fazla kaçırdı ve evine kadar gidemeyerek yolda sızıp kaldı diye düşünür.

Yanındaki arkadaşı Fehmi Ağa'ya seslenir;

- Haydi Fehmi Ağa, işte tam zamanı ele geçirdin, Fırsat bu fırsat. Bunu bir daha ele geçiremezsin. Çek bıçağını işini bitir. Arkadaşının bu sözleri üzerine Fehmi Ağa başını iki tarafa sallar:

- Yoo! arkadaş, der. Ağalık hasmı böyle kendinde değilken ona bıçak vurmak değildir. Kalburcunun halini görüyorsun işte. Kendine malik değil. Benim ağalık şanıma, o halde yatarken ona birşey yapmak yakışmaz. Bana şu anda düşen onu omuzuma alıp evine götürmek ve teslim etmektir. Fehmi Ağa, arkadaşının da yardımı ile, yerde boylu boyunca yatmakta olan Kalburcu Hüseyin Ağa'yı sırtına alır, üç yüz dört yüz metre ötedeki evine götürür ve kapıyı çalar. Kapıyı açan Kalburcunun anası, karşısında Fehmi Ağa'yı ve sırtında da oğlunu görünce Fehmi Ağa'nın oğlunu öldürdüğünü

7. *a.g.e.*, s. 447

1941 yılında Ankara Kapalı Cezaevi'nde bir gurup: Sameverin arkasında oturan Güdüllü Balcı; sarıklı olan Kasap Sadri; elinde tespihi bulunan Kayabaşılı Ali Saka.

sanıp çığlık atarak dövünür, kendinden geçer. Bağırış üzerine kapıya koşan Kalburcu'nun karısı da ağlamaya feryat etmeye başlar. Fehmi Ağa, bunun üzerine Kalburcu'nun karısına:

- İşi anlayıp dinlemeden neden bağırıp çağırıyorsunuz? Ben kocanı öldürüp gitmedim. Gelirken, yolun kenarında gördüm. İçip sızmış. Başına belki bir hal gelir diye sırtlayıp evine getirdim. Kapıyı açın da içeriye odasına yatırayım. Siz bunu bu haliyle taşıyamazsınız. Fehmi Ağa'nın bu sözleri karşısında bunlar şaşkına dönerler ve sevinirler. Kapıyı ardına kadar açarlar. Fehmi Ağa da sırtındaki Kalburcu'yu sedirin üstüne yatırır. Bu esnada Kalburcu'nun anası da, yüzüne soğuk su serpildiği için ayılmış ve gerçeği anlayıp sevinmiştir.

Ertesi sabaha karşı evinde gözlerini açan Kalburcu Hüseyin Ağa, şaşkın şaşkın karısının yüzüne bakar. Eve geldiğini hatırlayamamaktadır. Sorar karısına:

- Samanpazarı'ndaki meyhaneden çıktığımı biliyorum, fakat eve nasılı geldiğimi hatırlayamıyorum. Doğru söyle beni eve kim getirdi?

Ailesi dün akşam olanları anlatınca, Kalburcu eşi dostu araya koyar, Fehmi Ağa ile barıştırmalarını söyler. İki yiğit

barışırlar. Ulucanlar'daki efeler kahvesine eski dostluk ve kardeşlik gelir.

İşte Ankara'nın Ağalık nizamı budur. Fehmi Ağa'nın deyimiyle ağalık yerde sızıp kalan hasmının canın bir halel getirmeden götürüp, evine teslim edecek kadar büyüklüktür.

Ağalık, hasmı ile eşit şartlarla karşı karşıya vuruşmaktır. Bir Ankaralı Kabadayının deyimiyle, Koç olacak kuzuya bıçak çalmamaktır."

Tarihçi Enver Behnan Şapolyo, Atatürk'ü kaşılayan seymenler arasında, şu kişilerin olduğunu belirtmektedir: "Güveçli İbrahim, Kasap Yaşar, Türkmen Hacı Hüseyin, Kayserili Hacı, Şişli Ahmet, Bekçi Hasan, Karabiberlerin Rıfat, Yağcıoğlu Fehmi Efe, Yağcıoğlu Cemal, Rahmi, Yağcıoğlu Ahmet, Hüsnüoğlu Bahri, Çelik İbrahim, Kavaf Hakkı, Kahveci Ali Ağa, Kalecikli Sülük, Zirli Saraylı Ahmet, Yozgat'tan Yeni Şeyhli Rıza. Benim yaptığım araştırmaya göre, Haymana'dan Urunguşlu Şükrü Kaya, Nalbant Efe Tevfik, Otuzoğlu Hacı Mehmet, Nutukoğlu İsmail gibi seymenler ve seymenbaşları bulunmaktaydı.

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE TÜREYEN ÇETELER

Milli Mücadele döneminin önemli isimlerinden Ali Cemal Bardakçı, Nisan 1919 tarihinde Kalecik kaymakamlığından Haymana kaymakamlığına atandığı günlerde karşılaştığı olayları *Anadolu İsyanları* adlı eserinde şöyle anlatıyor: "Haymana'da işe başladığım zaman, iki çete ile karşılaşmıştım. Bunlardan Memo çetesi Eskişehir-Ankara yolunu kesmiş, Muhacır Abbas da Ankara, Konya, Kütahya, Eskişehir arasındaki bütün köylerin büyük ve küçük baş hayvanlarına musalat olmuştu. Aylardan beri şekavetlerini devam ettiren bu çeteler, halkı sindirmiş ve o zamanlar çok zayıf bulunan hükümet kuvvetlerinin de gözlerini korkutmuştu.

İki aya varmadan Memo'yu da, Abbas ve arkadaşlarını da yakalayarak, kaza dahilinde emniyet ve asayişi katiyetle temin eylemiştim."

Büyük önder Atatürk, *Nutku*'nda, Çerkez Ethem olayına değinirken Muhacır Abbas'tan şöyle bahsediyor: "Efendiler, Ethem ve arkadaşları, Ankara kurbunda (civarında) Haymana'da ayrıca bir kuvvet cem'ine teşebbüs ettiler. Sirkat (hırsızlık) maddesinden Ankara'da mevkuf iken, bilahare tahliye olunan Van mültecilerinden, Musazade Abbas namında biri elinde vesika olduğu halde beş on kişi ile Haymana havalisinde efrad toplamağa başladı. Bu adam Ondokuz Kanunevvel'de derdest edilmiş ve Ankara İstiklal Mahkemesi'nde tevdi edilmişti. Bunu derdest etmek ve avanesini dağıtmak için hususi bir kuvvet elveym mebus bulunan Recep Zühtü Bey, Abbas'ı üç refiki ile derdest ettikten sonra mühim bir hücuma maruz kalacağını kaviyyen melhuz göründüğünden mevkufların yolunu tebdil ederek Pulatlı üzerinden trenle Ankara'ya getirmeğe mecbur olmuştur."

Uzun yıllar jandarma çavuşluğu yapan Haymanalı ve 1985 yılında 94 yaşındayken konuşma fırsatı bulduğum merhum İstiklal Savaşı gazisi Hacı Mehmet Demirel, Musazade Abbes çetesi hakkında bildiklerini şöyle hatırlıyordu: "Abbas o zaman Haymana'ya bağlı olan, bugün Konya vilayeti sınırları içerisinde kalan Kel Hasan Köyü'ne Van'dan göç eden bir muhacir idi. Benim Haymana Jandarma Karakol Komutanlığında görev

yaptığım sıralarda, bu muhacır Abbas denilen eşkiya, yanında Mehmet ve Yusuf isminde iki arkadaşıyla birlikte, hırsızlıktan yakalandılar. Bunları Ankara'ya götürme işi bana verildi. İki Jandarma eri ile birlikte yola çıktık. Jandarmalardan biri Sivri köydendi. Abbas ve arkadaşlarını zincire vurduk. Çayırlı köyüne vardığımızda, ellerini çözdük. Halit Efendi'nin odasında geceyi geçirdik. Sabahleyin tekrar yola koyulduk. Kış günüydü. Fırtına, kar altında Velihimmetli köyüne zor vardık. Karabiberlerin Tevfik Bey'in odasında kaldık. Bu arada Sivrili jandarma izin alıp, köyüne gitti ve geri gelmedi. Diğer jandarma ile yolumuza devam ettik. Akşam namazı Tatar köyü olan Karapınar'a vardık. Sonra Hanımpınarı'nda mola verdik. Üç eşkiyayı zar zor Ankara İstasyonu'na ulaştırabildik. Bugünkü Sümerbank'ın yerinde Taşhan vardı. Onun arkasında Jandarma Dairesi ve hapishane bulunuyordu. Orada bir başçavuşa üçünü teslim ettim. Sonraları Haymanalı Mehmet diye bir jandarma eri anlatmıştı. Bu üç eşkiyadan Muhacir Abbas tahliye olmuş, Mehmet'le Yusuf da Ankara'dan Kırşehir'e nakledilirken yolda kaçmışlar. Çiçekdağı'nda vurulmuşlar. Ben jandarmada görevli iken hatırlayabildiğim şu eşkiya çeteleri vardı: Aynacının Uşağı, Dişi Kilitli, Kavlak Ali, Katil İlyas, Çiçekdağlı Karamolla, Mustafa Tozo."

MUSTAFA TOZO ÇETESİ

Milli Mücadele yıllarında Ankara ve çevresinde birçok çete peydah olu. Çeltikli Abidin, Köse Abdullahlı Lile, Haymana Çakıcısı Tatar Alemi çevrede nam saldılar. Ama bunlardan Mustafa Tozo ve adamları Mustafa Kemal Atatürk'ün bile canını sıkacak hale geldiler. Şimdi bu çeteyi tanımaya çalışalım:

Mustafa Tozo: Haymana'nın Tepeköyü'nde doğdu. Terkanlı Aşiretine mensup Tozo adlı bir çiftçiyle aynı aşiretten Güle adlı bir kadının oğludur. Mustafa çevresinde babayiğit bir genç olarak tanınmıştır. Balkan Savaşı sırasında askere alınmış, savaş bitiminde köyüne dönmüş, tekrar askere alınmak istenince, çareyi firar etmekte bulmuştur. Kendisi gibi bazı asker kaçaklarıyla eşkiyalığı tercih etmiş, dağa çıkmıştır. Haymana çevresinde bir süre kendini gösteren Mustafa Tozo, bir ara yakalanarak Eskişehir Cezaevine gönderilmiştir. Sakarya Savaşı sırasında cezaevindeki 400 kadar tutuklu Kayseri'ye nakledilirken kaçmayı başarmış, o zaman Milli Kuvvetlerin Yunanlılarla uğraşmasını fırsat bilerek, Cumhuriyetin ilanına kadar izini kaybettirmiştir. Hicri 1342 (1924) yılında Haymana'da yakalanarak öldürülmüştür.

TEPEKÖYLÜ MÜLAZIM: Tepeköy'de doğdu. Babasının adı Hasan, annesinin adı Kulot'tur. Tozo gibi asker kaçağıdır. Onunla birlikte aynı çetede yer almış 1342'de Haymana'da yakalanarak öldürülmüştür.

BEKİR ALİ PERZELİ: O zaman Haymana'ya bağlı olan Mucukoğlu köyündendir. Tozo çetesinin asker kaçağı üyelerindendir. 1342'de Haymana'da yakalanarak öldürülmüştür.

HALİL DELİ PEPE: Haymana'nın Boğazkaya köyündendir. Aynı çeteye mensuptur. 1340'de Haymana'da yakalanarak öldürülmüştür. Çetenin diğer üyelerinden ikisi, Çimen ve Beşkavak köylerindendir.

Mustafa Tozo çetesinin yakalanmasıyla ilgili birçok hikayeler anlatılmaktadır. Yakalanma olayı kaymakam A. Cemal Bardakçı ve Haymana jandarma komutan Mülazım Halit Bey zamanında

gerçekleşmiştir.

Bugün 84 yaşında olan ve Polatlı'da yaşayan Tepeköylü Hacı Halit Yıldırım'ın bana 1985 yılında anlattığına göre olay şöyle gerçekleşmiştir; Mustafa Tozo ve beş adamı, Polatlı'nın Karsak Köyü'nde göçebe Çingene Ayşe'nin obasına saldırmışlar. Çok zengin olan bu kadın ve diğer göçerlerin tüm servetlerini almışlar. Göçebe Ayşe de Ankara'ya giderek, Tozo ve arkadaşlarını şikayet etmiş. Söylentiye göre bizzat Atatürk, bu eşkiyaların yakalanmasını istemiş. Haymana kaymakamı, Haymana jandarma komutanı, Bala jandarma komutanı Mülazım-Sani Çerkez Sırrı Bey ve 60 atlısıyla birlikte Boğazkaya köyüne gelmişler, orada kaymakam "Eğer eşkiyalar yakalanmazsa, Tepeköy, Boğazkaya, Çimen ve Çatak köylerinin sürgün edileceğini" söylemiş. Yanlarına Çimen'den Mevlüt Ağa'yı ve Tepeköy'den Mehmet Efendi'yi almışlar ve iz sürmeye başlamışlar. Sonunda altı eşkiyayı Palancı Köyünde Mehmet Ağa'nın odasında sıkıştırmışlar. Kaymakam ve ağalar, af çıktığını teslim olmalarını söylemişler. Teslim olunca da beşini kurşuna dizmişler. Mülazımı da yanlarına alarak yola koyulmuşlar. Onu da Boğazkaya ile Tepeköy arasındaki tepede öldürmüşler. Bu altı kişinin kellelerini kestiler, at torbalarına koydular. Babam Resul Ağa'nın odasının kapısına torbaları döktüler. Kaymakam ve ağalar bizde yemek yediler. Sonra da ibret-i alem için cesetleri kağnılara koydular. Haymana'ya götürdüler. Bu eşkiyalar Haymana ve çevresinde nam salmışlardı. Kimse onların yakalanacağına inanmıyordu. Onun için kelleleri köy köy dolaştırıldı. Cesetleri de Haymana Parkı'nın karşısındaki söğüt ağaçlarında üç gün asılı kaldı. Tarihi çok iyi hatırlıyorum Hicri 1342 (1924) idi. Oların yakalanması çevre köylere rahat nefes aldırdı. Allah Atatürk'ten razı o lsun..."

KABADAYILIK DÜNYASI VE ANKARALI KABADAYILAR

Ülkemizde, Kabadayılık üstüne yazılmış eser sayısı, bir elin parmakları kadar azdır. Bunlar içerisinde biri vardır ki, kabadayılık aleminin el kitabıdır. Adı:*Eski İstanbul Kabadayıları- Sayılı Fırtınalar*. Yazarı: Refi Cevat Ulunay'dır. Haldun Sevel'in *Ustura Kemal* adlı resimli romanı bu eserden esinlenilerek yazılmıştır. Mehmet Seyda'nın *Arap Abdo, Sultan Döşeği,* Kerim Korcan'ın *Tatar Ramazan*'ı Şemsettin Kutlu'nun *İstanbul Ünlüleri* adlı kitabında yer alan Kör Tahsin, Yenibahçeli Cemal Ağabey, nam salmış kabadayılardır.

Refi Cevat Ulunay, kabadayılık alemini şöyle anlatmaktadır:

"Takvimlerde nasıl kırlangıç fırtınası, ayandon fırtınası, çaydanık fırtınası gibi sayılı fırtınalar varsa, İstanbul'da da devirde üç sınıf sayılı fırtına vardı:

- Külhanbeyler
- Tulumbacı Kabadayılar
- Efendi Kabadayılar.

Külhanbeyler makbul sayılmazdı. Hatta kabadayılar birini küçümsemek isterlerse, "Külhanbey" derlerdi. Bunlar, başlarına sıfır kalıp fes giyerler, sırtlarına altından sakız kuşağı görünen camandanvari yelek, yardan ayrıldım biçiminde yakası büzmeli siyah gömlek, bacaklarına bol paçalı pantalon, ayaklarına da arkası basık yumurta ökçeli kundura giyerlerdi.

Tulumbacı kabadayılarının bütün kabadayılık tezahüratı, tulumbacılık sahasına münhasırdı, onlar kendi alemlerinde yaşarlardı.

C.H.P.'nin 1949 yılında Ankara 19 Mayıs stadyumunda düzenlediği bir etkinlikten 1. Kalaycı Hasan; 2. Çelik İbrahim (Somçelik); 3. Yağcıoğlu Fehmi Ağa; 4. Genç Osman (Bağlama Üstadı)

Bunlardan başka bir de Rum kabadayıları vardı. Bunlar kabadayıdan ziyade vurucu, kırıcı kasa hırsızları idi. Her şeyden evvel namuslu adam olmak iddiasında olan şehir kabadayılarına bu güruhu karıştırmak doğru değildir.

İstanbul'un eski kabadayılığı bir nevi şehir şövalyeliğidir. İstanbul şövalyeliğinin kendine mahsus kanunları, raconları vardır. Bunlar kendi terbiyelerine göre, adetleri ve ülfetleri ile koydukları kaidelere riayete mecburdurlar. Zayıfı, bilhassa ırz ehlini himaye ederler, çizdikleri yoldan ayrılmamaya dikkat ederler, çizdikleri yoldan ayrılmamaya dikkat ederler.

"Madra" olmaktan çekinirler. Dostları ile bulundukları mecliste sabahlara kadar içerler, fakat sululuk yapmazlar, kendilerini kaybetmezler. Gülerler, oynarlar, sohbetlerine doyum ollmaz. Devamlı münasebette bulundukalrı kadınlar, arkadaşları için namahremdir, ona kötü niyetle bakmağa gelmez. Güzel kadına bayılırlar, kazandıklarını kazanacakklarını yedirmekten sonsuz bir zevk duyarlar.[8]

Ankara'nın kabadayılık aleminin bir-

8 Refi Cevat Ulunay, *Eski İstanbul Kabadayıları-Sayılı Fırtınalar*, (arka kapak) 5.baskı Arba Yayınları, İstanbul 1994.

çok önemli merkezi vardır; Altındağ, Yenidoğan, Atıfbey, Çinçin, Ulucanlar, Hamamönü, Hacettepe (Yağlıdere), Samanpazarı, Bentderesi, Hergelen Meydanı, Cebeci. Ankara'nın ünlü delikanlıları hep buralardan çıkmıştır.

Ankara'nın gelmiş geçmiş en ünlü kabadayılarından birisi, Kabadayı Mehmet'tir. Namı, kabadayılık dünyasında İtalya'da Sicilyalı Culyani, Türkiye'de kabadayı Mehmet" o larak geçer. Onun için "küllük değişmez" her yerde öter, derler.

Kabadayı Mehmet'in en yakın arkadaşı Sarı Veli'dir; Gedikli Ziya'nın "Senin Nazire'nin Sandalına Veli yelken açtı" demesi, Kabadayı Mehmet Cezaevine girerken, tabancasını emanet ettiği Sarı Veli'nin, kumar oynarken bu tabancayı kumarhane ve şaraphane sahibi Hilmi Baba'ya satması, iki arkadaş arasına karakedi girmesine neden olur. Kabadayı Hilmi Baba'nın yerinde en yakın arkadaşı Sarı Veli'yi öldürür. Ankara Genelevinin namlı kadını Sarı Veli'nin dostu Katırcı Cemile günlerce ağıt yakmış, ona mermerden mezar bile yaptırmıştır.

İki can arkadaşını barıştıramayan Ankara'nın en ünlü kabadayısı ve bugün Çanakkale Kilitbahir'de oturan Karagöz Kemal (Sevilen) Hacetepeyi terkederek, tepkisini koyar.

Ankara'nın bilinen diğer ünlü kabadayısı ise; Dedoş, Dede lakabıyla da anılan Boşnak Muharrem'dir. Kime sorduysam, Ankara'nın en yiğit delikanlısıdır. Erzurum'da elleri kelepçeli adliyeye götürülürken, Dokumacı Mustafa adında biri, jandarmalar arasında, onun canına kıymıştır. Cenazesini almak için, Kes İsmail, Sarı Veli, Kabadayı Mehmet, Börekçi Faruk Erzurum'a giderler. Cenazeyi Ankara'ya getirirler.

Adına türküler, destanlar yazılan diğer bir kabadayı da Kürt Cemali'dir. Kabadayı Mehmet'in kayınbiraderi Pepe Fikret, İstanbul'dan gelerek, Ankara'da Hergelen Meydanında Fuarın karşısında kumarhane açınca, Ankara delikanlısını birbirine düşürdüğü söylenir.

Tarih 2 Nisan 1962 Pazartesi'dir. Kabadayı Mehmet ile Dündar Kılıç, Kürt Cemali olarak tanınan Cemal Coşan'ın bulunduğu bir ortamda aniden elektrikler söner. Silah sesleri duyulur. Kürt Cemali alkanlar içerisinde yere yığılır.

Kürt Cemal'in ölümü Altındağ'ı ayağa kaldırır. Hacettepeli Fırıncı İshak Baba'nın oğlu Dündar Kılıç, Ankara'yı terketmek zorunda kalır. Yıllar sonra, gazeteci Halit Çapın'a namusu, şerefi üzerine yaptığı açıklamada "O gün Kürt Cemali'yi ben vurmadım" diyordu. (Ben de, iki yıl önce, bir kanaldan kendisine ulaştım. Aynı cevabı aldım.) Kabadayı Mehmet daha sonraki yıllarda İtfaiye Meydanı'nda Kürt Cemali'nin yeğeni tarafından vuruluyordu. Kabadayı'nın cenazesindeki selasını da Sarı Vahit yanık sesiyle okuyordu. O da bugün yaşayan mahallelisine "Kürt Cemaliyi ben vurmadım. Piç Cumhur vurdu" diyordu.

Piç Cumhur daha sonraki yıllarda, Beyoğlu'nda İstiklal Caddesi'nde bir binanın en üst katından kendini atarak, intihar ediyordu.

Ankara'nın bugün yaşayan en yaşlı kabadayısı Börekçi Faruk Akça'nın deyimiyle, "Kabadayı, mahallenin namusunu koruyandır. Büyüğü ablasıdır, küçüğü kardeşidir. Delikanlı, harçlığını fakire, fukaraya veren adamdır..."

Ankara'nın bugüne kadar bilinen kabadayıları şunlardır:

ÇITAĞIN MEHMET AĞA (ÖLDÜ)
KÖR BEHÇET (ÖLDÜRÜLDÜ)
YAĞCIOĞLU AHMET AĞA
ÖLDÜRÜCÜ HÜSEYİN AĞA
KALBURCU HÜSEYİN AĞA (ÖLDÜ)
YAĞCIOĞLU FEHMİ AĞA (ÖLDÜ)
HACATTEPELİ KEŞ İSMAİL (ÖLDÜRÜLDÜ)
İSMETPAŞALI LAZ OSMAN (ÖLDÜRÜLDÜ)
BAŞÇAVUŞ İSMAİL
BOŞNAK MUHARREM (DEDO) (ÖLDÜRÜLDÜ)
BOŞNAK SELİM (ÖLDÜRÜLDÜ)
ALTINTAŞ MUSTAFA (ÖLDÜRÜLDÜ)
ARNAVUT ABİDİN
KAYSERİLİ ŞABAN
BAŞÇAVUŞ MUSTAFA (ÖLDÜ)
JANDARMA KEMAL (ÖLDÜ)
YENİDOĞANLI ALİ ÇAVUŞ (ÖLDÜRÜLDÜ)
NİĞDELİ MUSTAFA
OĞUL HÜSÜN (ÖLDÜRÜLDÜ)
DELİ BEKİR (ÖLDÜ)
SARI VELİ (ÖLDÜRÜLDÜ)
HACETTEPELİ KABADAYI MEHMET (ÖLDÜRÜLDÜ)
KÜRT CEMALİ (ÇOŞAN) (ÖLDÜRÜLDÜ)
PİÇ CUMHUR (İNTİHAR ETTİ)
JAPON ALİ
ÜRGÜPLÜ MUSTAFA
BOKSÖR ERCİ
BOKSÖR OKTAY (ALTIOK)
SARI VAHİT (ÖLDÜ)
CELAL ATİK
SİVASLI CUMALİ (ÖLDÜ)
HACETTEPELİ ORLE İHSAN (ÖLDÜ)
LAZ RAHMİ
ATIFBEYLİ JANDARMA ZİYA
ARAP İSMET
KIZILCAHAMAMLI RIZA KARATAŞ (ÖLDÜRÜLDÜ)
TATAR BEKİR (ÖLDÜ)
İTFAİYELİ ALISAN (ÖLDÜRÜLDÜ)
ATIFBEYLİ KÜRT YUSUF (ÖLDÜRÜLDÜ)
YENİDOĞANLI ALI ÇAVUŞ
ATIFBEYLİ BOZ ZİYA (ÖLDÜ)
ATIFBEYLİ BİNALİ (ÖLDÜ)
EŞKİNİN İSMAİL
KURUŞ ALİ
İNZİBAT SABRİ (ÖLDÜRÜLDÜ)
KAYABAŞLI SAKİ ŞANİ DAYI
HACETTEPE SARI MEHMET ALTINPAZAR
AİLE BAHÇELİ MUZAFFER CAN
TOPAL AHMET
KULELİ TUNCAY (YAŞIYOR)
ERZURUMLU ENİS (YAŞIYOR)
GÜDÜLLÜ BALCI
KÜRT İRFAN
PİÇ HÜSEYİN
BAŞÇAVUŞ SAKİ
BERBER HASAN (YAŞIYOR)
ALİ ERGİL (ÖLDÜRÜLDÜ)
HULUSİ ÇATALOĞLU
ATIFBEYLİ YAŞAR (ALTINIŞIK) (YAŞIYOR)
UZUN AHMET
YUSUF KEPEKLİ
BATTAL AVŞAR
GAZİ AVŞAR
MEHMET NABİ İNCİLER (İNCİ BABA) (ÖLDÜRÜLDÜ)
DÜNDAR KILIÇ (ÖLDÜ)
ÜMİT ÖLMEZ (ÖLDÜRÜLDÜ)
KARAGÖZ MİM KEMAL (SEVİLEN) (YAŞIYOR)
BÖREKÇİ FARUK (AKÇA) (YAŞIYOR)
HACETTEPELİ UZUN CEVAT (YAŞIYOR)
KÜRT AHMET (TURGUT) (YAŞIYOR)
YUSUF KOÇ (YAŞIYOR)
İSKENDER ÇOLAK (YAŞIYOR)
CEMAL GİRGİN (CESİ) (YAŞIYOR)

**Dosya:
ANKARA**

ANKARA FUTBOLU: MEMLEKET FUTBOLUNUN KENAR SEMTİ*

Tanıl BORA / Levent CANTEK

Kadim zamanlar**

Memleket sathında futbol, bilindiği üzere hep İstanbul üzerinden konuşulur. Eskiden beri öyle. Düşünün, ta eskiden, Ankara'ya yolu düşüp Ankara Karması'yla veya Ankara şampiyonu olan takımla maç oynayan ecnebi takım sözcülerinden alınan şu tür demeçlermiş Ankaralı futbol adamlarının en büyük keyfi: "Kafilenin hocası, Ankara Karmasını, mağlup olmasına rağmen İstanbul ayarında bir ekip olarak vasıflandırmıştır..." Ankara'nın futbol takımları da, şehrin olanca başkentliğine rağmen ve başkentliğin en `saltanatlı' zamanlarında bile, İstanbul menşeli benzetmelerle tanımlanmışlar eski zamanlarda: Ankaragücü Ankara'nın Fenerbahçe'si, Gençlerbirliği Ankara'nın Galatasaray'ı, Hacettepe Ankara'nın Beşiktaş'ı... Ankaragücü'ne atfedilen Fenerbahçelik, seyirci fazlalığından, hırslı yöneticilerinden, icabında parayı bastırıp istediği oyuncuyu alabilmesinden, toplamda Ankara'nın en başarılı takımı olmasından... Ankaragücü'nün bu özellikleri aslında 1970'lerde zuhur edecektir. Benzerliğin yüzeysel ama kuvvetli alâmeti, sarı-lâcivertteki renkdaşlıktır. `Eski' Ankaragücü'nün Fenerbahçe'yle bir başka benzerliği, belki iki kulübe de "Milli Mücadele" ruhu üflenmiş olmasında aranabilir. Fenerbahçe işgal kuvvetlerine karşı milli gururu okşayan zaferleriyle parladıysa, Ankaragücü de milli müdafaa sanayiinin takımıdır. Dikkat: Ankaragücü'nün doğum yeri İstanbul'dur - Ankara'ya taşınma vesilesi de Milli Mücadele'dir. Kulüp 1910'da

---

*Bu yazının ilk yazılışının üzerinden iki yıla yakın zaman geçti. Bu zaman zarfında Ankara futbolu hakkındaki bilgimiz olağanüstü arttı. Zira Tanıl Bora Gençlerbirliği tarihi üstüne, Levent Cantek Hacettepe tarihi üstüne çalışmaya başladılar, çok sayıda "büyük"le görüştüler. Fakat hâlâ ham durumdaki onca malzemeyi, kendi bütünlüğü olan bu yazıya boca etmek istemedik. Sadece "yanlış" bir şeyler yazdıysak, onları düzelttik. İkimiz için de tutkulu bir merak konusu olan bu alana "giriş" mâhiyetinde olan yazının naifliğini korumayı tercih ettik.

** 60'ları ve daha eskisini okuduklarımızdan ve babalarımızın ve güngörmüş futbolseverlerin anlattıklarından biliyoruz. Birçok muhterem eski adama kulak verdik. Bunların ne kadarı gerçek, ne kadarı efsane bilinmez; ama zaten efsaneler de futbol sohbetlerinin gerçekleridir. Bu hikâyeyle Ankara futbolunun 60'larına ve daha eskisine dair ansiklopedik bir bilgi dökme iddiasında değiliz. Son defa tekrar edelim: Bilgi kırıntılarıyla, söylentilerle, yalan-yanlış da olabilecek intibalarla, önyargılarla, takıntılarla biriken futbol kültüründe 'böylesi' mübahtır! Gönül ister ki elinizdeki metinden sonra bir fırsat daha düşsün, derinlemesine tetkik ve tetebbu yoluyla bu işin künhüne varalım.

Sultanahmet Sanat Mektebi'nden bir grup genç tarafından, muhtemelen dönemin Türkçü hülyalarından ilham alarak Turan Sanatkâran Gücü adıyla kurulmuştur. Birkaç yıl sonra Altınörs adını alır; bu adla 1919 yılındaki "İstanbul Pazar Ligi"nin kurucuları arasında yer alır. Milli Mücadele başlaması üzerine Altınörslüler Ankara'ya göçerler ve orada askeri sanayi erbabınca kurulmuş bulunan İmalat-ı Harbiye takımıyla birleşirler. Birleşmenin tarihi resmen 1926 olarak kaydediliyor. Kulüp Ankaragücü adını 1933'de almış. 1969'da büyük askeri sanayi kuruluşu Makine Kimya Endüstrisi Kurumu'nun adını göbek adı olarak takınarak M.K.E. Ankaragücü olacaktır.

Gençlerbirliği'nin Galatasaraylığı ise, "liseli" ve "seçkin" (züppe mi demeli) kökeninden geliyor. Hikâye şöyle: Sene 1923, Ankara Lisesi'nin (sonraki ve şimdiki Atatürk Lisesi) başarılı okul takımından tart edilen birkaç talebe, içlerinden birinin mebus babasının teşvikiyle bir takım kuruyorlar ve Gençlerbirliği adını taktıkları bu takımla, çıkartıldıkları lise takımıyla bir intikam maçı oynuyorlar. 3-0 yeniyorlar lise takımını ve intikam barışma getiriyor. Lise takımıyla terütaze Gençlerbirliği fiilen bütünleşiyor ve bu kulüp Ankara'nın muallimleriyle talebeleri tarafından beslenip büyütülüyor. Bir rivayete göre talebeler lise takımıyla maça giderken Ankara gelinciklerinden bir demet yapıp götürmüşlerdi; kırmızı-siyah renk oradan kaldı. Gençlerbirliği, 1940'lı ve 50'li yıllarda da, Ankara'ya yüksek tahsile gelen futbola yetenekli gençlerin doğal mecrası oldu. Burada top oynayan gençlere icabında destek olarak ufak bir memuriyet de temin ediliyordu. Gençlerbirliği sadece bir spor kulübü değil, bir muhit, bir camia idi. Gençlerbirliği münevverlerin, bürokratların, "şık"ların, özcesi Yenişehir'in takımı oldu Ankara'da - mahallelerle pek alışverişi olmadı. "Gençler" seyircisi, Hacettepe'nin Çubuk şaraplarıyla maça giden, kimi zaman delikanlılık raconu filan dinlemeyip ifrata kaçan divane taraftarına da, uzun müddet Ankaragücü'nün açık tribününü dolduran İmalat-ı Harbiye işçisine de benzemedi. Beri yandan, o vakitler Gençlerbirliğililer, "Ankara'nın tek -ya da ilk- sivil takımı" kimliğini benimsediler gururla. Bütün ciddi takımların -Hacettepe kuruluncaya dek- bir devlet müessesesine, çoğu da askeriyeye bağlı olduğu bir vasatta, "en sivil" pâyesi, tahsilli ve bürokratik elitin bu has kulübüne düşüyordu.

Hacettepe'ye Beşiktaş kılığının yakıştırılması ise, bir mahalle (kenar mahalle) takımı oluşundan, kulüp sevgisi ve terbiyesine sıkı sıkıya bağlı (sıkıysa olmasın!) oyuncularından ve mütevazi koşullarından kaynaklanmış. Ülke çapında şöhret kazanan oyuncuları, sembol isimleri, nam salmış başarıları, para kaynakları hiç olmamış Hacettepe'nin (bir tek milli takıma yükselmiş Onursal Uraz var). Buna rağmen futbolun kadim zamanlarında Ankara futbolunun üç büyüklerinden biri işte. Çünkü, Hacettepe kendinden başka hiçbir camiaya benzetilecek bir "şey" değil. Hacettepe, bu üç takım arasında en az İstanbullu, en çok Ankaralı. 28 Temmuz 1945'de Hamamönü'ne çıkan Küçükkapı Sokak'ta virane bir binanın tek göz odacığında Fahri Kabadayı başkanlığında kurulup yıllarca buradan idare edilen mor-beyazlı kulüp (tam adı: Hacettepe Spor Gençlik Kulübü), Ankara'nın tek has mahalle takımı olmuş. Üç yıl içinde kademe atlayıp Ankara 1. Ligine yükselerek de iddiasını kanıtlamış.

Dedik ya, Ankaragücü'nün şehrin "en baba" takımı olması sonraların işi; nitekim 1920'lerden 1950'lere uzanan dönemde Ankara

Gençlerbirliği, 20'li yıllar

futbolunun hâkimi kesinkes Gençlerbirliği. 1923/24'den 1950/51'e dek oynanan Ankara Amatör Liginde "Gençler" 13 şampiyonlukla uzak ara önde. Ankaragücü'nün sadece 2 şampiyonluğu var. Ankara futbolunun resmiyetini cisimleştiren iki askeriye takımından Harp Okulu 4, Muhafızgücü 2 şampiyonluk elde etmiş. ("Bunlardan" Karagücü filan gibi başkaları da var!) Sivil bir müessesenin (Te-cim-dal-dal: TCDDY) mavi-lâcivertli takımı, Türkiye'deki Demirspor'ların ilki ve en Demirspor'u olan Ankara Demirspor (tevellüdü 1932) 4 şampiyonluk kazanmış. Çankaya diye bir takımın da bir şampiyonluğu var. Bu Çankaya'nın, Demirspor'un teşekkülünde rolü olmuş: 1937'de Çankaya'yla Demirspor birleşiyor ve Demirspor böylece hem daha güçleniyor hem de başlangıçta kırmızı-yeşil olan renkleri o has mavi-lâciverde dönüyor. 1951'den sonra başlayan profesyonellik devrine de Ankara biraz geç intikal etmiş. Ankara Profesyonel Ligi 1955/56'dan 1958/59'a dört sezon oynanabilmiş. Hacettepe'nin 2, Ankaragücü ve Demirspor'un birer şampiyonluğu var.

Daha eskisini bilemiyoruz, ama 1950'li yılların seyircisi için anlatılan o ki, futbol kaidelerinden bihaberlermiş. Bu yüzden hakemle uğraşmazlarmış, düdüğü çalanın haklı olduğu baştan kabul edilirmiş. Herkesin maç boyu üzerine konuştuğu, sarakaya aldığı hedef tahtası, kaleciler ve "adam geçiren" müdafaa imiş. Örneğin Hacettepe kalecisi "Deli Hikmet"e maç boyu "deli, deli!" diye bağırıp, adamcağız hışımla "kim onu söyleyen" diye kalesinin arkasına yöneldiğinde suspus olarak iyice çileden çıkartırlarmış. Seyircinin maça sırf eğlenme niyetiyle gidiyor olması, o zamanki

Ankara'nın küçüklüğü ve taraftarıyla, futbolcusuyla, hakemiyle, yöneticisiyle herkesin birbirini tanıması, doğal bir içiçelik yaratıyormuş. Neredeyse her futbolcunun lâkabıyla anılması bunun neticesi: Dodurgalı Hüseyin, Arnavut İlhan, Zündap Hüseyin, Arap Kadri, Kıvırcık Nihat, Paçoz Oktay, Arap İlhan, Horvat Aydın, Tık Tık Sami, Doktor Vacit, Korsan İsmet, Cici Necdet vs.. şehrin güzide futbolcularından Kabadayı Mehmet, Orle İhsan, Karagöz Kemal, Sarı Veli, Arnavut İlhan aynı zamanda dönemin namlı kabadayıları idi ve bunların çoğu kabadayılığın tabiatı icabı Hacettepeliydi. Karagöz Kemal'in Hakem Hüsamettin Böke'yi dövüp ömürboyu boykot aldığı söyleniyor. Milli Lig öncesi dönemde Ankara futbolunun en müstesna isimlerinden biri Karagücü'nde oynayan Beton Mustafa'ymış. Mütevazı kişiliği, çalışkanlığı, arzulu ve "sağlam" futbolu nedeniyle "Beton" adını alan Mustafa Ertan, anlatılanlara bakılırsa sabah mahallenin çocuklarıyla gazozuna maç oynayıp öğleden sonra resmi maça çıkacak kadar futbol delisiymiş. 34 yaşında (1960) ordudan ayrıldıktan sonra Beşiktaş'a transfer olmuş, aynı yılın şampiyon kadrosunda yeralmış. Tabii 15 yılı aşkın oynadığı Gençlerbirliği'nin "abi"si, yani fiili teknik direktörü ve yöneticisi Hasan Polat'tan bahsetmeden olmaz. Müthiş hava hakimiyeti, gücü, sürati ve modern önliberoyu haber veren özellikleriyle temayüz eden Hasan Polat, 1930'lardan 1950'lere uzanan kesitte Ankara futbolunun en karizmatik figürü. (Sonraki dönemde de 1960'lardan 70'lere dek Türkiye futbol bürokrasisinin "kurucu babalarından" ve karizmalarından olacaktır.) Bir de sıkı futbol meraklılarının bile adını bilmediği, ama o yılları hatırlayanların "bugün oynasa trilyon eder" hükmünde birleştikleri Gençlerli Hâdi Pozam var: rakiplerini sinirden çatlatan inanılmaz top cambazlığıyla meşhur - bir de olabileceğini olamamasına yol açan hırssızlığı, gamsızlığıyla...

60'lı yıllar: Altın çağ

"Milli Lig"in oynanmaya başladığı 60'lı yıllar Ankara futbolunun altın çağı. Üç büyük şehrin tekelinde bulunan Milli Ligden Ankara'nın aldığı pay yüksek o zamanlar: Dörtte bir. 1959'da Milli Lig ilk kurulduğunda 16 takımdan dördü Ankara takımı: Ankaragücü, Hacettepe, Ankara Demirspor, Gençlerbirliği. 1959/60 sezonunda 20 takıma çıkan Lige Ankara'dan şekerhilâl de katılıyor. 1964/65 Sezonu, altın çağın doruk noktası. Saydığımız takımlara ilâveten PTT de birinci kümede, 16 takımdan 6'sı Ankaralı; üçte birden yüksek bir oran!

Ne var ki Ankara takımları, 1. Ligde hayli kalabalık bir nüfusla ikamet ettikleri 60'lı yıllarda, memleket futbolunun kenar semti olmaktan ileri gidememişler. Varabildikleri en yüksek mertebe, İstanbul'un üç büyük kulübüne, yani Türkiye'nin teşekkül etmekte olan futbol oligarşisine ara sıra kafa tutabilmek olmuş. Kaldı ki, bu şeref de Ankara'dan çok İzmir futboluna ait. 60'ların ikinci yarısından 70'lerin ilk yıllarına uzanan kesitte ligde "kafaya oynama" inadını cengâverce sürdüren Göztepe'nin oluşturduğu istikrarlı tehdidin emsalini ne Gençlerbirliği ne Ankaragücü yaratabilmişler. Üstelik Göztepe'nin, "Avrupa Avrupa duy sesimizi" histerisinin yaşanmadığı bu dönemde Fuar şehirleri Kupası'nda (şimdiki UEFA Kupası oluyor) yarı finale kadar çıkmışlığı var. Ankara ise Avrupa takımlarının olsa olsa dostluk maçı falan için uğradığı, İstanbul takımlarının efsane mertebesinde olduğu bir futbol sapası - kenar semt işte...

İstanbullularla ve İzmirlilerle başedebilecek Ankaralılar diye Ankaragücü ve Gençlerbirliği'ni andık, çünkü 60'lardaki Ankaralı kalabalığının başını çekenler bu ikisi. Bu onyılda Ankara futbolunun önderi yine Gençlerbirliği. 1960/61 Sezonunda Gençlerbirliği 5., 61/62, 62/63 ve 66/67'de 6. olmuş, 1965/66 sezonunda 3. olarak Ankara futbolunun 1. Lig tarihindeki en iyi derecesini elde ettiği gibi, İstanbul oligarşisinin ilk üçteki saltanatını ilk kez kırma şerefini de kazanmış. 1963-65 dönemiyse Ankaragücü'nün parlak zamanı. Ankaragücü 1963/64'de 4., 1964/65'de 6.. PTT de, ki 60'ların futbolseverleri arasında adı "Postane"ydi, 7. sırada bitirdiği 1966/67 ve 1967/68 sezonlarında bayağı belâlı ve fiyakalı bir takımmış. Ankaralıların bir de övünecek gol kralları var bu dönemden kalan: Ankara Demirsporlu (ki ona da kısaca Demirspor denirmiş) Fikri Elma ve Ankaragücülü Ertan Adatepe. (Ertan Adatepe sonradan PTT'de de oynamış.) (1961/62 Sezonunun gol kralı Fikri Elma, 1996'nın Kasım'ında gol kısırlığından muzdarip olan Gençlerbirliği'nin Başkanı İlhan Cavcav'a başvurarak, bir ay hazırlanmasına izin verilirse her maçta gol atacağını taahhhüt edecekti! Gençlerbirliği'nin mükemmel tesislerinin kurulmasında büyük emeği olan Fikri Elma'yı 1999'un Kasım ayında kaybettik.)

Altın çağın nasıl biteceği, daha o zaman belli. 60'lı yıllarda Ankara takımlarının hemen hepsi "asansör" - yani bir sene 2. Lige düşüp ertesi sene geri dönüyor, sonra yine düşüyorlar. Gün geldi, ki o "gün" 70'lerin başıydı, çıkamaz oldular, 1. Lige dönemediler. Ankaragücü ve Gençlerbirliği bile bu kaderi paylaştılar. Ankaragücü 1967/68'de düştü, ertesi yıl hemen çıktı - o esas asansörlük dönemini 70'lerin ikinci yarısında yaşayacaktı. Gençlerbirliği o parlak zamanlarının peşinden 1969/70'de bir düşüş düştü, tam 12 yıl geri gelemedi. PTT 1970/71'de düştü, ertesi yıl çıktı, 1972/73'de nihai olarak düştü. şekerhilâl/şekerspor 1962/63'de düştü, ertesi yıl çıktı, 1965/66'da yine düştü, 1971/72'de çıktı, 72/73'de nihâi olarak düştü. Ankara Demirspor asansörlük bile yapamadan 1970/71'de düşüp gitti. Hacettepe 1959/60'da 2. Lige düştü, 62/63'de yine çıktı, 1967/68'de geri gelmemek üzere düştü. 2. Lig demişken... O devri bilenler, 2. Ligde vasat bir kariyer yaptıktan sonra feci bir düşüşle düşen bir Ankara takımını hatırlıyorlar: Altındağ. Anlatılanlara bakılırsa, 2. Ligden düşmesi haftalar önce kesinleşen Altındağ'ın son deplasmana çıkacak parası bile yokmuş da, gol averajına ihtiyacı olan rakipleri otobüs tutup harçlık verip bunları ayağına getirtmiş. Yazıya başlarken dedik ya, ne kadarı efsane bilinmez, ama Ankara futbolunun mâkus talihi açısından simgesel bir efsane...

Ankara takımları 1. Ligde niye tutunamadılar? Çünkü 60'ların sonlarında artık Türkiye futbolunda piyasa ilişkilerinin ve kitle kültürünün nüfuzu artmış, futbol işletmeciliğinin çapı büyümeye başlamıştı. Gittikçe daha çok para, para için zengin yönetici, zengin yöneticiyi cezbetmek için de iyi seyirci potansiyeli ve popülerlik vaadeden bir "camia" lâzımdı. Ankara takımlarının ise çoğu kamu müesseselerinin 'bağlı kuruluşları' gibiydi. şekerspor bir iktisadi devlet teşekkülü olan şeker şirketi'nin, Ankara Demirspor Demiryolları'nın, PTT adı üstünde Posta-Telefon-Telgraf İdaresinindi. Sarı-siyahlı PTT 1953'de Telspor adıyla kurulmuş, devrisi yıl PTT adını almıştı. Yeşil-beyazlı şekerspor 1947'de kurulduktan sonra 1958'de Hilâl Gençlik ile birleşerek şekerhilâl adını almış, 1962'de şekerspor adına dönmüştü. Bu müesseselerin ne futbola yatıracak fazla

paraları, ne çetrefilleşen futbol kulüpçülüğüne uyarlanabilecek 'hinlikte' yönetim yapıları, ne de onları motive edecek taraftar ve camiaları vardı. Takıma ayrılacak kaynak, müessesenin başındaki yöneticinin futbola olan alâkasına bağlıydı. Ve futbol, müessese ve yönetici için bugünlerde olduğu kadar büyük bir reklam aracı değildi - zaten "reklam" da o kadar lâzım bir şey değildi. Bu takımların tek avantajları futbolcuları müesseseye işçi ya da memur olarak kaydedip ayrıca maaşa bağlamalarıydı. Müesseselerin en sırtı sağlamı M.K.E. idi. Çalışanlarının maaşından kesilen paylarla Kurum, Ankaragücü'nün ayakta kalmasının teminatı oldu. Bir rivayete göre bu bereketli kaynaktan, M.K.E. Tekaüt Sandığında görevli Hacettepe Başkanlarından Abdullah Özgörür'ün sayesinde mor-beyazlı kulübe bile "gizlice" para damlamıştı bir ara! şehrin 'sivil' takımları ise Fuat Hızal, Hafi Araç, Mustafa Deliveli, Aydın Saraçoğlu, Hasan Polat, Abdullah Özgörür, İsmet Sezgin gibi az sayıda işadamı, bürokrat ve politikacının himmetine bakıyordu. Zamanla profesyonellik dozu gittikçe artan futbol piyasasına ayak uydurabilen kalburüstü yönetici kliğinin bile büyük kısmı aynı zamanda İstanbul'un üç büyük kulübünden birisine üye olacaktı. Zaruret halinde işe yarayacak bir "Amerikan pasaportu" gibi... "Kendi" takımı bir yana, "büyükler" bir yana... Düşünün, bugün ülkenin en hin futbol idarecilerinden biri olarak bilinen, Gençlerbirliği'nin "ezeli ve ebedi" başkanı İlhan Cavcav, aynı zamanda Galatasaray Kongre üyesidir.

Ankara'da göçmen sayısının bolluğu yüzünden hemşehricilik de zayıftı. Ankara takımları, ardarda kurulan Anadolu kulüplerinin (adını ilk Kurthan Fişek'in koyduğu) şehir şovenizmiyle yarattıkları cerbeze karşısında, tıpkı Halk Fırkası'nın orta halli elit-altı kesiminin DP/AP dalgası karşısındaki hali gibi, şaşkın ve öksüz kaldılar. Bir tek Ankaragücü kendini kurtarabildi. Herhalde Ankara'nın en eski futbol kulübü olması, M.K.E.'nin desteği, ve nispi başarılarının üzerine bir "taraftar kültürü" bina etmeyi başarması sayesinde yakaladığı havayla aradan sıyrıldı. 19 Mayıs Stadındaki, takım galip gelirse bedava turşu dağıtan, yenilgi halinde milletin kızdırmasına dayanamayıp turşu kavanozunu tribün balkonunda aşağı boşaltan turşucu gibi karakter oyuncularıyla popüler bir hava yaratmıştı Ankaragücü... Bugün "Gecekondu" olarak namlanan, tutkulu, "aç", bıçkın ve mutsuz kenar mahalle taraftarlarına tekabül eden, 1950-70 döneminin "pazarcılar"ı külliyen Ankaragücü taraftarıydı. Çoğu Ankara dışından gelmişti ve Ankaralı sayılma arzularının nişanesi olarak şehrin adını taşıyan takımı tutuyorlardı. Pazarcıların Ankaragücülülüğü, eski Ankara'nın Ulus'taki esnaf muhitinde, özellikle de Hal'de hâlâ süregelen bir gelenektir.

Kalıyordu geriye müessesesiz, müstakil iki takım: Gençlerbirliği ve Hacettepe. Bu iki 'sivil' takımdan Gençlerbirliği'nin, 60'lı yıllarda Ankara futbolunun öncü güçü olmasına rağmen, sendelediği anda uzun süre toparlanamamak üzere düşmekten kurtulamaması ilginç. Gençlerbirliği, futbolun mahalli olmaktan çıkıp "milli" hale gelmeye başladığı bu 'klasik-sonrası' dönemde, galiba biraz snobluğunun kurbanı oldu. Nevzuhur Ankara'nın bütün memlekete tepeden bakan edasını tevarüs etmiş gibiydi kulüp. Düşünün, memleketin futbol işlerini idare eden kalemiyenin bellibaşlı simaları, ekseriya Gençlerbirliği kökenliydi: Orhan şeref Apak, Hasan Polat, daha sonraları Halim Çorbalı... Kulüp, 60'larda "güç ve paranın el değiştirmesine" ayak uyduramadı.

Galatasaray-Hacettepe karşılaşması, 60'lı yıllardan

Para ve taraftar olmayınca, 'güzide camia' kimliğinin, düşkün asılzade tesellisinden ibaret kalacağına uyanamadı galiba. Üstelik güzide camia da 'kuru kuruya' bir güzide camiaydı: Ne bir müesesse, ne iri işadamları, ne de şöyle iç dayanışması kuvvetli bir grup. Angaralı "mülti-zengin" Vehbi Koç güya Gençlerbirliği taraftarıydı; ama o da meşhur kişiliğiyle bedava hamiliği tercih ediyordu. Koç'un kulübe bilinen tek hayrı, Maltepe'deki Koç Talebe Yurdu'nun altında kulübe tahsis edilmiş bürocuk olmuştu. Sürekli kulübe kurtuluş çaresi arayan âkil adamlar, ki feragatli ama parasız-pulsuz memurlardan ve eski futbolculardan oluşan bu gruba Koç Yurdu'ndaki lokalin alt katına verilen isme binaen "Denizaltıcılar" deniyordu, 1960'lar boyunca nüfuzundan medet umulan CHP'li hukukçu ve politikacıların ardından, 1966'da bir devrim yaptılar, -kendilerinin de tamama yakını CHP'li olmasına rağmen- AP'nin yükselen yıldızı İsmet Sezgin'i başkanlığa getirdiler. O da can-ı gönülden uğraştıysa da çare olmadı, Gençlerbirliği 1969/70 sezonu sonunda 2. Lige düştü. 2. Lige ilk düştüğü yıl kulübe nakliyatçı işadamı Mehmet Ali Tuzcoğlu el attı - neticesiz... Malûm, düşer düşmez çıkamayınca da bir daha zor çıkılır! "Güzide camia", Gençlerbirliği zaten tabiat icabı varmış, onun için özel bir şey yapmak gerekmezmiş gibi düşünüyordu sanki. Ankara'da Gençlerli hakikaten çoktu ama bunların vaziyeti maça bile gelmeye müsait değildi: gerçi saygın ve nüfuzluydular, ama zengin değildiler, vazife ve kariyer peşindeydiler - ayrıca bürokrasideki Gençlerliler "kulübe menfaat ve iltimas temin etmeyi", "Gençlerbirliği terbiyesine" yakıştıramıyorlardı. Gençlerbirliği düştüğü sezon Futbol Federasyonu başkanı olan ulu

Gençlerli Hasan Polat, "abi, bir şeyyapamadın mı?" diye mızıldananlara, "ben Gençlerbirliği'ni düşüren kararı gözümü kırpmadan imzalarım, gece gidip evimde 'evlâdım öldü!' diye ağlarım" demişti. Gençlerbirliği böyle bir "şerefli sahipsizlik" içinde yıllarca sürünecekti. Galiba şu da oldu: Yeni zamanların sillesini yiyip düştükçe, bu mağrur Ankaralının burnunu sürtmek, futbol ortamının yeni yükselen güçleri için özel bir zevk oldu. 70'lerdeki kahredici sürünme yıllarında "Denizaltıcılar" Gençlerbirliği'ni kurtaracak başkan aramaktan telef oldular. Artık "camiadan" ya da camiayla ilişkili başkan prensibini de bir yana bırakıp, "para ve güç" arıyorlardı. Nakliyat devi Tuzcuoğlu, Odalar Birliği başkanı Sezai Dıblan, "yeğen" Yahya Demirel, sonradan yolsuzluktan yargılanan bakan Tuncay Mataracı gelip geçti bu yıllarda Gençlerbirliği'nden. 70'lerin efsane ismi, tamamen sahipsiz kalmışken kulübe sahip çıkan küçük müteahhit Hasan şengel'dir: ilk kez seçkinlerden, nüfuzlulardan ya da zenginlerden olmayan biri geliyordu kulübün başkanlığına ve o Hasan şengel seçkinlerde, nüfuzlularda, zenginlerde olmayan bir fedakârlıkla, "olmayan parasını vererek", özel hayatını mahvederek, diller dökerek kırmızı-siyah bayrağı ayakta tuttu. Gençlerbirliği'nin atlattığı en büyük badire, 1977'de mahalli kümeye düşmesiydi. Altınordu'ların, Beyoğluspor'ların, Adalet'lerin yitip gittiği kör kuyuda kaybolmak demekti bu. "Camia", işte bu noktada kıpırdadı. Futbol Federasyonu'nda -özellikle hukuk kurulunda- etkin olan Gençlerliler (başta "Sarı Kemal" ve Rahmi Mağat), gazeteci Rafet Genç ve başka kim varsa herkesin lobi gücünü devşirerek, statüyü değiştirttirtiler: 2.lig yeniden tanzim edildi, düşme kaldırıldı, falan filan, kurtarıldı Gençlerbirliği. Bu "ölümün gözüne bakma" ânından sonra, paralı ama asıl önemlisi hırslı ve becerikli bir başkanın, İlhan Cavcav'ın da "transfer edilmesiyle" yavaş yavaş toparlanacaktı.

Diğer 'sivil' takıma gelince... Bu iyicene 'sivil' bir camiaydı; Hacettepe, nâmına düşkün bir mahalleye dayanıyordu, bir 'muhit' takımıydı. Ankara için, 60'lardaki altın çağında bile memleket futbolunun kenar semtiydi dedik ya, Hacettepe kenar semtin de dış mahallesiydi. Yılankavi sokakları, şarapçıları, dumancıları, kalaycıları, halkacıları, lüpçüleri, tuttuğunu koparan azılı delikanlıları ve kabadayılarıyla, başkent Ankara'nın asri, düzgün Yenişehir'ine meydan okuyan bir yeraltı-şehirdi âdeta. Gecekonduların henüz yerden bittiği zamanlarda, sonradan gecekondulara atfedilen bütün şehirdışılıkları, bütün düzensizlikleri, bütün musibeti kişiliğinde cisimleştiren, üstelik şehir kadar yerleşik, hatta belki Yenişehir'den daha yerleşik ve otantik bir dünyaydı. 60'larda tükenmeye başlayan futbolcu-yönetici-taraftar içiçeliği Hacettepe'de dimdik ayaktaydı. Takım mahallenin milli takımı gibiydi, taraftar kitlesi mahallelinin tamamıydı. Hacettepe taraftarı Astsubay Sinan Dıraz, Harp Okulu boru takımından toparladığı müzisyen askerleri önemli maçlara getirip tribünü şenlendirirdi. (Herhalde lâf atma davasından çıkıp şehir sath-ı mailine yayılan Harbiyeli-Hacettepeli kavgasından önce olmalı bu...) Maç sloganlarının henüz "yayaya şaşaşa"dan ileri gitmediği bu dönemde "onikinci adam" vasfı en bariz olan taraftar, Hacettepe'ninkiydi. Bu "onikinci adam" vecizesinin mecazi anlamından düz anlamına dökülmesi olmayacak iş değildi. Mesela: 1962 senesinde Bursa'da yapılan baraj maçlarında Hacettepe 1. Lige çıkabilmesi için 1 puanın yeterli olmasına rağmen Demirspor'a karşı son onbeş dakikaya girilirken 2-1 mağlup

durumdaydı. Birdenbire tribünde arbede çıkınca (çıkarılınca) hakem Faruk Talu maçı durdurup takımları sahanın ortasına davet etti. Maç tekrar başladıktan bir-iki dakika sonra, solbekten solaçığa çıkan Yılmaz Susak beraberlik golünü atıp Hacettepe'yi kurtardı. Takımın eski kalecilerinden Orle İhsan, yakın çevresine ve meraklılara, takati kesilen takım toparlansın diye tribünde kasten kavga çıkarttıklarını anlatacaktı. Hacettepeliler hele kendi sahalarında rakiple ilgili bir tezahürat duymayı katiyyen istemezler, gerekirse 'müdahale' ederlerdi. Bir küçük sataşma bile, mahallenin şerefi adına topluca kavgaya girmek için yeterli vesileydi. (Biraz da "gönül hoş sohbet ister kahve bahane" meselesi...) Kavgacılık içe de dönebiliyordu pekâlâ. 60'lı yıllarda kendi adını taşıyan yeni hastane ile mali yakınlaşma içine giren takımın ligde kötü günler geçirmesi, camiayı "Doktorlar"a karşı bilemişti. Bir maç esnasında, kapalı tribünde, 75 kilo milli boksörü Yılmaz Durgun "ulan doktorlar takımı batırdınız!" diye söylenip duruyor ve kalp mütehassısı Dr. Mehmet Tekdoğan'ın sık sık arkaya dönüp "Yılmaz sus" demesinden de tınmıyordu. Yılmaz Durgun her kötü pasta, yenen her çalımda, her bacak arasında ağzına geleni sayıp abartınca, Doktor dayanamayıp arka sıralara fırlayarak racona uymayan milli boksörü iki seksen yere sermişti. Yine racon icabı, arkasından Yılmaz'ı arabasına attığı gibi hastaneye götürecek, pansumanını bizzat yaptıktan sonra maça geri getirecekti. Fark buradaydı işte: Ankaragücü taraftarı da kavgacıydı, 'plebyen'di ama onlar daha 'kozmopolit', 'başıbozuk' bir kitleydi; Hacettepe'ninkiler ise organik bir topluluk, bir cemaatti ve kabadayılıklarının, bıçkınlıklarının raconu vardı.

Bu kendine mahsus camia, bu Hacettepe takımı, mahallesiyle birlikte battı. İhsan Doğramacı'nın hastane projesi, başkentin huzurunu kaçıran Hacettepe'yi tedip hatta tenkil harekâtına dönüştü. Tüm mahalle istimlâk edilip meskunlar 'dağıtıldı'. Hacettepeliler doğup büyümedikleri, asla mahalleleri gibi sevemeyecekleri yerlere saçıldılar. Tacettin Camii ile Mehmet Akif'in İstiklâl Marşını yazdığı dergâh dışındaki bütün evler yıkıldı. Kulübü Türkiye'nin Arselali yapacağını söyleyen Doğramacı'nınHacettepe Hastanesi, mahallenin enkazının üzerinde yükseldi. Hacettepe'nin son maçta Şekerspor'a karşı averajla kaybederek 2. Lige düştüğü 1968, istimlâkin yoğunlaştığı bir seneydi. Muhiti telef edilince Hacettepe'nin de can damarları tıkanmıştı. Daha beterini ilerde 80'li/90'lı yıllara gelince göreceğiz.

Futbolun zaten bütün ülkede henüz "endüstri" haline gelmediği bu dönemde, Ankara profesyonel kurumlaşmanın anaokulu seviyesindeydi. Takımları çalıştıracak "hoca" sayısı bile mahduttu. Asker kökenli Sabahattin Erman, Hüseyin Burhan, hakemlik de yapan Yoğurtçu Mehmet, milli atlet Cahit Önel, milli takım hocalığı da yapan Sabri Kiraz ve arada sırada yolu düşen birkaç yabancı hoca dışında pek fazla seçenek yoktu. Gençlerbirliği'ni uzun yıllar Hasan Polat ve Orhan şeref antrene etmişlerdi. Antrenman denilen, biri koşu biri şut-maç çalışması olmak üzere haftada iki gündü. Hiçbir takımın kendine ait tesisi yoktu. 19 Mayıs dış sahaları, Hipodrom ve çeşitli çayırlıklardan yararlanıyorlardı. Milli Ligin yurt sathına yayıldığı 60'ların ikinci yarısından önce takımların gelir kaynaklarından biri, Anadolu'dan gelen maç teklifleriydi. Samsun, Trabzon, Adana demeyip takım üç kuruş paraya dolaştırılırdı. Çoğu zaman otobüs bile olmadan altı-yedi 'taksilik' konvoyla seyahat

edilirdi. Takımlara az buçuk gelir sağlayan bir başka kaynak, düzenlenen "gece"lerdi. Genellikle Büyük Sinema'da Hamiyet Yüceses, Semahat Ergökmen, Zehra Bilir, üstad Kemani Necati Tokyay ve Naci Tektel'in sahne aldığı programlara sembol olmuş futbolcular da katılıyor ve epey para toplanıyordu. 1950-70 döneminde malzeme temini bile sorunluydu. Takımların formaları kulüplere yakın kişilere, Kamspor, Floryaspor gibi firmalara diktiriliyor, ayakkabılar Ali Karaduman gibi sayılı meslek erbabına sipariş ediliyordu. Galibiyet primi ancak önemli maçlarda ödenirdi. Olağan prim uygulaması, maç sonrası takımı topluca yemeğe götürmekti. Bu müstesna kutlamalar için tercih edilen mekânlar Karadeniz Lokantası, Çiçek Lokantası, Karpiç, Anadolu Kulübü idi. Takımlar deplasmana gittiğinde ise genellikle devlet müesseselerinin tesislerinde kalırlardı. 1957'de Sümerbank'la yakınlaştığında Hacettepe de bu avantajdan yararlandı. Yoksa tanıdık vasıtasıyla bulunmuş ucuz otellere 'iniliyordu'. İstanbul takımları ise Ankara'ya geldiklerinde önceleri bugün yıkılmış bulunan Belvü Palas'ta, Turist Otel'de, daha sonraları ise Stad Oteli'nde, yani en mutena yerlerde kalıyorlardı.

Bir de Avni Bulduk müessesesi vardı (daha doğrusu, Angaralıların fiili çekimiyle söylersek: varmıştı). Otelci Avni Bulduk'un Güneşspor'u, Milli Lige çıkamasa da özellikle yetiştirdiği genç futbolcularla son derece önemliydi. 70'lerde bir süre Gençlerbirliği'nde de yöneticilik yapan Avni Bulduk, genç futbolcuları tanıyor, onlarla bizzat tek tek ilgileniyor, Ankara'nın Milli Ligdeki takımlarına geçirtip "adam ettikten" sonra iyi paralara İstanbul'a satıyordu. 50'li yılların ikinci yarısından 60'ların sonlarına kadar şehrin kalburüstü bütün oyuncuları Avni Bulduk tezgâhından geçmişlerdi. 60'larda Bulduk'un 'mallarını' sergilediği en iyi vitrin PTT'ydi. 70'lerde, göreceğimiz gibi Ankara'yı tekbaşına temsil eden Ankaragücü bu işlevi devraldı. Muzaffer Sipahi, Ziya şengül, Yavuz şimşek, Yaşar Mumcu, Altın Çocuk şükrü Birant, Tuncay Temeller, Zafer Göncüler, Selçuk Yalçıntaş İstanbul'a, prensip olarak da Fenerbahçe'ye giden Ankaralı yıldızlardan en bilinenler. Demirsporlu Muzaffer Sipahi Galatasaray'ın -şaka değil sahiden- lord endamlı bir kaptanı olacaktır. PTT'li Yaşar Mumcu Fenerbahçe'ye geçerken 200 bin lira gibi bir parayla zamanının en büyük transferini yapmıştı. İstanbul'a gidenlerden Ankara'ya dönen de pek olmadı. 50'lerin başında Hacettepe'den Galatasaray'a giden Tayyar-Cici Necdet-Sedat üçlüsünün birkaç yıl sonra 'mahallenin' takımına dönmesi hoş bir istisnaydı sadece. Ankara'ya göçen İstanbullu topçu ise yok denecek kadar azdı. Bir istisna: Galatasaray Genç Takımından Ankara'ya transfer olup şekerspor ve PTT'de kalecilik yapan Metin Türel. Türel daha sonra memleketin en kıdemli futbol hocalarından oldu - 70'lerden beri takım çalıştırıyor, bu arada 1995-96 yıllarında Gençlerbirliği'nin 90'lardaki "rüya takım"ına da coach'luk etti.

Ankara takımlarının 50'li yıllarda sağlam durup 60'larda gevşemeye başlayan töresi, oyuncuların çoğunluğunun Ankaralı olmasıydı. Takım kaptanı kesinlikle Ankaralılardan seçilir, yöneticiler zor zamanlarda fedakârlık istemek için Ankaralı topçularla özel surette konuşurlardı. Ankaralı futbolcu, ancak para ve "imkânlar" çok iyi olduğunda takımını terkederdi. "Takım ruhu" ayaktaydı. şövalyelik ruhu ayaktaydı. Delikanlı ruhu ayaktaydı. Her türlü "ruh" ayaktaydı. Ankaragücü'nde oynayan Hacettepeli Nevzat Koca'nın mahallesinin takımına karşı elde edilen galibiyetin elli liralık primini koklayarak

"Hacettepe kokuyor" diye kahvede kurulup oturması karşısında, mahalleli futbolculardan İmam Abdullah ile Kaptan Sami gıklarını çıkarmadan köşelerinde ağlamışlardı. Aynı Sami, hocası Sabri Kiraz'la anlaşamayarak takımdan ayrılınca, Hacettepe'ye karşı oynamamak ama Ankara'dan da kopmamak için ikinci ligdeki Petrolofisi'ne gidecekti.

O vakitler milli takıma oyuncu vermenin romantik anlamı büyüktü; Ankara'nın futboldaki cakası, A milli takıma seçilen Ankaralı oyunculardı bir de: Gençlerbirliği'nden Zeynel Soyuer ("Rüzgârın Oğlu Zeynel" - 1961'de), Abdullah Çevrim (1962), Burhan Tozer (1969), şekerhilâl'den Cahit Dikici (1961), Ankaragücü'nden Coşkun Ferman (1965), Ertan Adatepe (1962), Demirspor'dan Muzaffer Sipahi (1962), Hacettepe'den Onursal Uraz (1964), PTT'den Yaşar Mumcu (1965)...

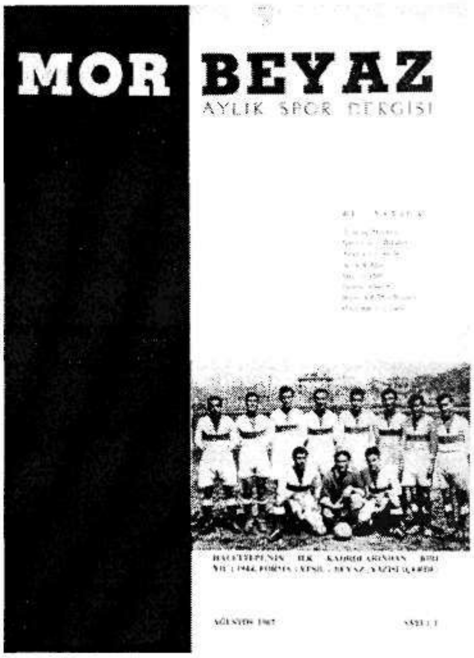

Hacettepelilerin çıkardığı aylık "taraftar dergisi" Mor-Beyaz yalnızca 4 sayı çıktı.

70'ler: Ankaragücü yılları ***

1971/72 sezonu başlarken artık Ankara'nın 1. Ligdeki payı 16'da 1'di. O yıl şekerspor ve PTT 2. Ligde şampiyon olup 1. Lige döndüler, ama 1972/73 sezonunda yine düştüler. Ve ondan sonra Ankara'nın asansörleri iptal oldu. Ankara futbolu 1. Ligde on yıl boyunca sadece Ankaragücü tarafından temsil edilecekti. Allahı var, Ankaragücü bu işi fena yapmadı. Özellikle 1971-73 dönemi, Ankaragücü'nün altın devriydi. 1971/72 Sezonunda ligi 5. bitirdi, asıl önemlisi Türkiye Kupasını kazandı - Ankara'dan ilk defa kupa şampiyonu çıktı. 1972/73 Sezonunda Ankaragücü 4. oldu, kupada final oynayıp Galatasaray'a kaybetti. Çeyrek finalde Fenerbahçe'yi eleyişleri, 70'lerin futbol hayatının efsane olaylarındandır. İstanbul'daki maçta, yağmurlu balçıklı bir maçta 8 kişi kaldıkları bu elektrikli müsabakayı 2-1 kazanmışlardı. Galibiyet golünü, Fenerbahçe topyekûn yüklenirken, Kaptan Köksal topu 60 metre kadar sürerek atmıştı. Ankaragücü'nün o "en iyi" takımının pek çok maçı elektrikliydi, takım tatlı-sert falan değil bayağı sert oynardı. Bu sertlikten, milli takıma seçilmişken doping kurbanı olan bek "Sarı" Mehmet'i, bir de sonra hakem ve TV yorumcusu olarak spektakülerlik dozunu iyice artıran Erman'ı (Toroğlu), Melih'i, Zafer Göncüler'i, Müjdat'ı hatırlıyoruz. Kaleci Baskın ve Kaptan Köksal Mesçi kızılca saçlı usta oyunculardı. Ankaragücü, bu altın devri kapanmaktayken, 1974/75 ve 75/76'da bir gol kralı daha çıkardı: Ali Osman Renklibay 74/75'te 14 golle, 75/76'da 17 golle gol krallığına

*** 70'lerin futbol hayatını Tanıl Bora bir ergen olarak yakından izledi - ama İstanbul'dan.

ortak oldu. Ali Osman'ın ikinci kez gol kralı olduğu sezon Ankaragücü küme düştü; o zamandan beri taraftar arasında "kendine oynuyor" dedikodusu aldı yürüdü Ali Osman hakkında. O yıllarda Ankaragücü'nün tribünleri doluydu, takım "Ankara'nın takımı" havasındaydı, "Bastır Ankaragücü" sloganı ülke çapında meşhur ve özgündü. Sertliğine rağmen beğenilen, futbol kültürüne renk katan bir Ankaragücü'ydü bu.

70'li yıllarda 1. Ligde Ankara'yı Ankaragücü tek başına temsil etti dedik ama bazı yıllar o bile olamadı! Bu parlak Ankaragücü bile asansör olmaktan kurtulamadı. Bir duraklama dönemine girdikten sonra 1975/76 sezonunda 2. Lige düşen Ankaragücü, ertesi yıl geri döndü ama döndüğü sezon (77/78) tekrar düştü. šstelik bu ikinci düşüşünde, 1980/81'e dek 2. Ligde kalacaktı. 1978-81 döneminde Ankara'ya uğramayan 1. Ligde, 1978/79'da Ankara'nın -sonradan il olan- bir ilçesi, Kırıkkalespor oynadı. Bu bir ilkti: İlk defa bir ilçe takımı 1. Ligde oynuyordu. Kırıkkalespor da, adında M.K.E. yazmasa bile, M.K.E. fabrikalarının işçi ücretlerinden kestikleriyle ihyâ olmuş bir takımdı. Kırıkkalespor 1. Ligde oynayan ilk ilçe takımıydı. (Kadrosunda dört çeşit Mustafa vardı, biri Mustafa Bakkal. Kırıkkalespor'un Türkiye'de futbolcuların soyadıyla anılmasında mecburen öncü bir rolü olmuş oldu!) Sonuncu olup hemen düştü, ama hiç değilse Türkiye Kupasında Galatasaray'ı elemek gibi fiyakalı bir iş yaptı.

80'li yıllar: Ankaragücü'nün terfii, Gençlerbirliği'nin dönüşü ****

12 Eylül döneminin Ankara futbolu için özel bir anlamı vardı: Ankaragücü, 1980/81 sezonunda askerî rejim tarafından, bizzat "Kenan Paşa"nın talimatıyla 1. Lige terfi ettirildi. "Siyasilerin" birtakım takımları kayırması, milletvekillerinin illerinin takımını üst kümeye çıkarttırmak için numaralar çevirmesi Türk futbol ortamında yeni değildi - ama her gün "siyasilerin" sorumsuzluklarına, baştan çıkmışlıklarına lâf çarpan askeri idarenin yaptığı kadarını kimse yapmamıştı. "Kenan Paşa", sivillerin neden şimdiye kadar akıl erdiremediğine şaşarak her meselenin basit çözümünü söyleyiveren o bildik edasıyla soruyordu: "Koskoca başkentin 1. Ligde takımı olmaz mı?" Hakkını yemeyelim, Ankaragücü 80/81 sezonunda büyük bir başarıyla tarihe geçmişti: Türk futbolunda ilk kez bir 2. Lig takımı olarak Türkiye Kupası şampiyonluğunu kazanmıştı. Boluspor'u altedip şampiyon oldukları gün Cebeci-Kızılay güzergâhında bir sürü çiğköfteci, ızgaracı bedava servis yapmıştı. Daha bir-iki yıl boyunca Sakarya birahaneleri Ankaragücü galip geldiğinde birayı ucuza sattılar. O vakit futbol zaferlerini kutlayan "terminatör" konvoyları yoktu; ama Ankara'nın mahalle (ve kenar mahalle) delikanlıları, veletleri, yani Gençlik Parkı tarafındaki kale arkası tribünün sakinleri, yani tribün diliyle "Gecekondu", Kızılay'da sahici bir mutlulukla oradan oraya seğirtiyordu. Ne çare ki Ankaragücü 2. Ligde ikinci sırada yeralarak şampiyonluğu kaçırmıştı. Kenan Paşa "olur mu öyle şey!"

**** Bu dönemin göbeğinde varız. Tanıl Bora 11 Eylül 1980'de, yani 'arefe günü', Ankara Siyasal'a kaydını yaptırdı - Ankara futbolunu o saatten beri canlı canlı izliyor. Üstelik, 19 Mayıs'a gide gele "ikinci takım" olarak tutmaya başladığı Gençlerbirliği'ne tamamen kapılıp Galatasaraylılıktan çıkacak kadar: kendisi Gençlerbirliği'nin 2999 numaralı üyesidir. Levent Cantek ise Ankara futbolunun muhterem eski adamlarıyla dolu muhitine rağmen, bir Beşiktaşlı. 'Meydan okuma'yı es geçen, ısrarla 'haddini' aşmayan Ankara futboluna küs kalmayı -Hacettepeli aile geçmişine rağmen- tercih ediyor.

dedi. Kenan Paşa'nın sözleri emir telâkki edildi, Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK) talimatıyla Ankaragücü 1. Lige alındı. Bu hukuksuz işe bulunan kanuni kılıf, Ankaragücü'nün Kupa şampiyonluğu oldu. "Bundan böyle her kim ki Türkiye Kupasını kazanır, ertesi sezon 1. Ligde oynar" gibisinden, mâkable şâmil bir kanun çıkartıldı. Kanuni düzenlemenin "arkadan gelmesi" hukukun temel ilkelerine aykırı olduğu gibi; dünyanın her yerinde amatöründen "süperine" her çeşit takımı kapsayan kendine özgü bir organizasyon olan Kupa statüsüyle Lig klasmanı arasında illiyet bağı kurmak, futbolun töresine aykırıydı. Ama emir demiri kesti, Ankaragücü camiası 1. Lige terfiyi coşku içinde kutladı. (Bu "Ankaragücü Kanunu"ndan 1985/86 sezonunda Bursaspor da yararlanacak, 1. Ligden düşecek dört takım arasında yeralmasına rağmen Türkiye Kupasını kazanması sayesinde Ligde kalacaktı.)

Ankaragücü 1. Lige döndüğü ilk yıllarda ikinci altın devrini yaşadı. 1981/82 Sezonunda 7., 82/83'de 6., 83/84'de 5., 84/85'te 4. oldu. 1981/82 Sezonunda Kupada final oynayıp Galatasaray'a kaybetti. Sonra, 5.'liği elde ettiği 88/89 sezonu dışında 10. sıra civarına yerleşerek sıradanlaştı. Kayda değer bir icraati, 1990/91'de Türkiye Kupasında yine finale çıkmayı başarmasıydı (yine Galatasaray'a kaybetti). Hatta 1994/95 ve 95/96 sezonlarında birkaç hafta boyunca düşme endişesiyle yaşayacaktı. 1981-85 dönemindeki ikinci altın devrindeki Ankaragücü'nün hücumcu özelliği daha belirgindi. Bu Ankaragücü'nün alâmet-i farikaları, aslında öyle çok fazla marifetli olmayan Nazmi'nin 20 ilâ 35 metreden savurduğu müthiş şutlar, sonra mesela solaçık Sadık'ın eski açık tipini yaşatan fuleli harmanlamalarıydı. Devir televizyonda Avrupa maçlarının çoğaldığı, medyanın gündelik hayata iyice nüfuz etmeye başladığı devirdi, Ankaragücü taraftarları starlarını "evrensel" adlarla anıyorlardı: "Bonhof Nazmi", "Maradona Sadık", "Hrubesch Mehmet"... Devir, futbolun medyada ve popüler kültürde kapladığı sahanın genişlediği bir devirdi aynı zamanda. Futbol daha fazla mevzu ediliyor, gazetelerde daha fazla yer kaplıyor, "futbol geyiği" bugünkü ölçüde olmasa da menzilini genişletiyordu. Ankaragücü, yükselişini böyle bir dönemin şafağında gerçekleştirmenin avantajlarından, taraftar tabanını pekiştirerek nemalandı. 80'lerin ilk yarısındaki o şaşaalı dönem, hem kibar muhitlerde hem de aşağı mahallelerinde çocuk yaştaki bir yığın Ankaralıyı Ankaragücülü yaptı. TED Ankara Koleji bu dönemde Ankaragücü'nün kalesi oldu. Boru değil; bir sürü ortaokul, lise müdürü "Kenan Paşa" yalakçılığıyla Ankaragücü'nün mühim haftaiçi maçları için öğrencilere izin veriyordu!

Bu arada eskinin "pazarcıları"nın şimdi dükkân sahibi olmuş ahvadı, yani mesela Ayabakan, Haymanalı balıkçılar, Ulus Hali'nin pastırmacıları, peynircileri, Çerkez Sokağı'nın, Modern Çarşı'nın butikçileri, berberler, toptancılar, envai çeşit esnaf, Anafartalar'ın, Bulvar'ın, İstasyon'un büfecileri kale arkasını Kuşcağız, Uyanış, Aktepe, Sanatoryum, Çınçın, şentepe'den gelenlerin oluşturduğu "Gecekondu"ya bırakarak artık kapalı tribüne taşınmışlardı. (Ama unutmayalım: Ana "trend" duraklasa da değişmedi; Ankara'nın `kenarı', zamanla başarıya ve çok konuşulana kanarak yüzünü İstanbul takımlarına çevirmişti. Büyük Sanayi'nin çırağı, kalfası, Samanpazarı'nın, Hergele Meydanı'nın değnekçisi, demkeşi, hırlısı, hırsızı Gassaraylı ya da Fenerli olalı beri, Ankara takımlarının galibiyetleri `oralarda' fazla ses getirmez olmuştu. Kafaları demli, naralar atarak haftaya mutlu giren "essah Angaralı"

taifesi, "lümpenin soylusu", geçmişte kalmıştı.

Sonuçta, sonradan zayıflasa da, "o yıllara dönme" nostaljisiyle zaman zaman tribünde 10 bin eşiğini aşabilen bir potansiyel oluşturdu Ankaragücü. Ankaragücü, 70'lerde ve 80'lerde çift dikiş attığı bu potansiyeli sayesinde, 1982/83'de Gençlerbirliği'nin geri dönüşüyle 1. Ligde Ankara'nın tek temsilcisi olmaktan çıktığı zaman da tribündeki baskınlığını sürdürdü. Ama 80'ler Ankaragücü'sü, 70'lerdeki iyi zamanında futbolsever kamuoyunda kazandığı sempatiye mazhar olamadı. Galiba bu biraz da, oynadığı oyundan çok yine M.G.K. kararıyla terfi meselesine bağlıydı. Takım "paşaların takımı" damgasını yemişti, bazı futbolsever sohbetlerinde M.K.E. Ankaragücü adı "M.G.K. Ankaragücü"ne çevrilmişti! İlerleyen yıllarda da "devletliler" Ankaragücü'ne ilgi gösterdiler. 12 Mart'ın kontrgerillacısı Bülent Öztürkmen, Özal'ın Özel Kalem Müdürü Can Pulak, kulüpte yönetim sorumlulukları üstlendiler; Özal da Cumhurbaşkanı iken bir resepsiyonda Ankaragücü için "bizimkiler bu yıl iyi gitmiyor" demişti. Ankaragücü'yle de ilgilenmek, veya ilgileniyor gözükmek, üst düzey devlet görevinin bir parçası oldu sanki. Doğrusu camia ve taraftarlar da buna biraz teşneydiler. Özellikle 80'lerde büyümüş olan taraftar nesli güçlü olmayı, gücü ihtirasla istiyordu (Ankaragücü değil mi bunun adı zaten!? Yakın dönemin ağırlıklı taraftar gruplarından birinin adı da "Güçlüler Grubu"...). Başkentin bu şanlı geçmişli ve potansiyelli kulübüne başkentin ekmeğini yiyen "yukarıdakilerin" sahip çıkmasını bir farz olarak görüyorlar, bu dilek ve temennilerini zaman zaman tribünde öfkeyle dile getiriyorlardı. "Aşağıdakilerin" kör öfkesinin tipik bir tezahürüydü bu... Bu nedenle, Ankaragücü'ne "sahip çıkmak", işini bilen "yukardakiler" için de kullanışlı bir strateji oldu. Özellikle de 'pleblere' hitap eden sağ popülist ve faşizan odaklar için... 1990'larda Büyükşehir Belediye Başkanı Melih Gökçek, Keçiören'in MHP'li (sonra RP'ye geçen) belediye başkanı Turgut Altınok Ankaragücü yönetimine gönül koydular ve tribünde derhal destekçilerini buldular. 1993'de ivmelenen tribün ülkücülüğünde Ankara'da başı Ankaragücülüler çektiler. Ama "halk takımı" olarak Ankaragücü'nde her tür siyasî eğilimle rakseden klikler daima varoldu: Gökçek'le flört eden MHP'liler de, öz-MHP'liler de, ama bunun yanında -daha kenarda kalmakla beraber- sıkı solcu gruplar da...

Ankaragücü, öfke dolu tribünleri nedeniyle de hayli antipati kazandı bu yıllarda. Ankaragücü tribünleri, başarı kazana kazana, fevkalâde müsaadeye mazhar ola ola dolmuş, dolarken de celâllenmişti. "Engelleri aşarız, en kralına basarız, bize başkentli derler"di dönemin sloganı. Başarılı dönem geride kalıp takım sıradanlaştıkça, taraftar saldırganlaştı. Amigo Hüsnü'nün ağız tadına uygun bir 'hava' oluştu tribünlerde. Amigo Hüsnü tribünde yerini alınca dirseklerini bel hizasında büküp kollarıyla ileri geri ritmik piston hareketleri yapar; açtığı bacaklarının arasından arkasında duran taraftarın kolunu uzattırırdı. Özellikle İstanbul takımlarının taraftarlarına karşı müthiş bir düşmanlık güder oldu Ankaragücü'nün "çelik çekirdek" taraftarı: Galatasaray, Fenerbahçe, Beşiktaş taraftarlarına karşı taşlı-sopalı saldırılar, bıçaklamalar âdet haline geldi. Çelik çekirdek İstanbul'dan gelecek rakip taraftarlara karşı Gar'da konuşlanıyor, icabında Cimbom-Fener-Kartal bayrağı sallayarak onlara ayı tuzağı kuracak kadar 'kararlı' davranıyordu. "Yurduma alçakları uğratma sakın" hiddetiyle "başkent"lerini İstanbul'a karşı müdafaaya

soyunan bu taraftarın tedavüle soktuğu azıcık esprili tek slogan, çoğunluk tribünlerine karşı haykırılan "burası Ankara - bu ibneler yalaka!" tezahüratı olmuştur. Ondan ötesi, mizahi bir unsuru hatta çoğu kez mevzuyla alâkası olmayan en galiz küfürler: Meşhur alkışlı "üçlü" tezahüratın "Ankara - Güçlüler - Ananızı Si..cekler" diye terennüm edilmesi gibi... Veya "Tak tak tak ne o öcü. Eyvah Ankaragücü" gibi tuhaf pankartlar... Gerçi bütün memlekette futbolda küfür-kıyamet, kavga-dövüş çoğalıyor ama Ankaragücü bu alanda sahiden "Eyvah Ankaragücü!" dedirtiyor insana.

80'li yılların ilginç bir tarafı, Ankara'dan İstanbul'a transfer göçünün durakladığı bir onyıl oluşuydu. Ama dönemin başında gerçekleşen bir tek büyük transfer vardı ki, onyıla değerdi: Selçuk Yula, Ankara'nın 2. Ligdeki gelenek kulübü şekerspor'dan -takım arkadaşı Yaşar'la birlikte- gittiği Fenerbahçe'de 80'lerin ülke çapındaki en parlak futbolcularından biri oldu, iki kez gol krallığına imza attı. İlginçtir, bu dönemde 'kabaran' Ankaragücü, bir ara Ankara'yı büyük transfer celbeden bir merkez havasına sokar gibi olmuştu. Sarı-lâcivertlilerin 1. Lige çıktıkları ilk yıl aldıkları golcü Halil İbrahim, o sezonun ülke çapında paraca ve şöhretçe en büyük transferlerinden biriydi. Ancak bu, tek atımlık baruttu; Ankaragücü'nün gücü de 80'lerin ikinci yarısından itibaren İstanbul takımlarının 'atıklarına' yetecek, üstelik bu erken emekli sevkiyatı taraftarın geniş kesimini gıcık edecekti. Zira bu ıskarta oyuncu taifesi çoğunlukla İstanbul nostaljisiyle kavruluyor, iyi ihtimalle İstanbul takımlarıyla oynanan maçlarda didinip geri kalan zamanda yatıp şişmanlıyorlardı (apaçık bir örnek için bkz. eski Beşiktaşlı Sinan'ın Ankaragücü yılları).

90'lar: Gençlerbirliği'nin Dönüşü

Ankaragücü 1988/89'da 5. olma başarısını gösterdi, 1990/91, 91/92, 92/93 sezonlarında 7.-8. sıralarda tutundu, o sezondan beri 10. sıranın altında yeralıyor. Hatta 1994/95 sezonunda ciddi ciddi küme düşme tehlikesi yaşadı, sezonu 14. sırada bitirdi. Ankaragücü'nün yanısıra Gençlerbirliği'nin de 10. sıra civarında demir attığı bu yıllarda Ankara takımlarına kahredici bir iddiasızlık musallat oldu. Hele bu iki takımdan biri ligin ilk yarısını daha iyi bir yerde bitirip ikinci yarıda serdiğinde, bu ne uzayıp ne kısalan görüntü, tribün kamuoyunda Ankaralılar hakkında "şikecilik" ithamının belirmesine sebebiyet verdi. 1992/93 sezonunun son maçında averajın belirleyeceği şampiyonluğun iki adayının da Ankaralılarla karşılaşacak olması bu ithamları doruğa çıkarmıştı. Hele Gençlerbirliği'nin son haftaya girerken dört-beş as oyuncusunu kadro dışı bırakıp maça üçüncü kalecisiyle çıkacağı anlaşılınca...! Son haftada Gençlerbirliği İstanbul'da Beşiktaş'a sadece 3-1 yenildi, Ankaragücü ise Ankara'da Galatasaray'a 8-0 gibi spektaküler bir sonuçla mağlup oldu. Beşiktaşlılar ve daha birçokları, Ankaragücü'nü 'negatif' (mahsus yenilmeye matuf), Gençlerbirliği'ni 'pozitif' (mahsus direnmeye matuf) şikecilikle suçladılar. Adı çıkmıştı bir kere Ankara takımlarının...

90'ların olayı, Ankara futbolunun öncülüğünü onyıllar sonra yine Gençlerbirliği'nin ele geçirmesiydi. Gençlerbirliği 1982/83 sezonunda tam 12 yıl aradan sonra 1. Lige geri döndü. 1983/84 sezonundan beri, Gençlerbirliği'nin 2. ligde bir yıl misafir kaldığı 1988/89 sezonu hariç, Ankara'nın 1. ligde iki takımı var. Gençlerbirliği 1983-88 döneminde ligde 10. sıra civarında kaldı. Ligi 12. sırada bitirdiği 1986/87 sezonunda tarihinde

ilk defa olarak Türkiye Kupası şampiyonu olmayı başardı. 1987/88 sezonunda 2. Lige düşüp ertesi sezon geri döndükten sonra 1993'e kadar istikrarlı bir şekilde 10.'luğa yazıldı. Burada bir vefa parantezi açmalıyız: 80'lerin sonu ilâ 90'ların başındaki bu evrede Türk futbolunun emektarı ve müstesna ismi Kemal Yıldırım Gençlerbirliği kadrosunu birkaç sezon onurlandırmıştı. Boş zamanlarında briç oynayıp kitap okuyan bu efendi adam, son derece sükûnetli "ince" futboluyla, takımı saha içinden yöneten oyun zekâsıyla, topa vurmadan azıcık duraklayıp kaleciyi dondurduktan sonra boş köşeye yuvarladığı penaltılarıyla her futbolsever için saygıdeğer bir şahsiyetti. Gençlerbirliği'nin havalı dönemini göremedi, ama bizzat o dönemin arefesi ve müjdecisi gibiydi. Evet, 1993/94 ve 1994/95 Gençlerbirliği'nin havalı sezonlarıydı. 1993/94'te 7., 1994/95'te 5. oldu Gençlerbirliği. 1995/96'da yine eski mevkiine, 10.'luğa düştü ama futbol kamuoyunda itibarı çok daha yüksekti. Gençlerbirliği 1. Lige 1989'daki ikinci dönüşünden beri, özellikle İstanbul takımları karşısındaki direnciyle temayüz etti. Beşiktaş Gordon Milne'li silindir döneminde Ankara'da Gençlerbirliği'ni yenemedi örneğin. Fenerbahçe 1994-96 yılları arasında üç lig sezonu boyunca Ankara'da da İstanbul'da da yenemedi; Ankara'da yenemezliği 1990'dan 1999'a kadar sürdü. 90'larda Ankara futbolunun yıldızları ve pahalı ihraç malları Gençlerbirliği'nden çıktı: Ali Günçar, Rahim ve Ali Eren Beşiktaş'a, Nezihi, Ergün ve Osman Galatasaray'a, Kemalettin, Tarık, Erkan ve Metin Diyadin Fenerbahçe'ye büyük paralar ve tantana ile transfer oldular. Sonradan bütün kulüplerin hücum ettiği Afrika'daki futbolcu madenini de 1993'te Zaireli Kona ve Güney Afrikalı Mosheou'yu getiren Gençlerbirliği keşfetti. (John Mosheou, Afrika Kupası'nın yıldızı olduğunda bavul dolusu paraya Kocaelispor'a satılmıştı.) 1997'de terütaze olarak gelen Kamerunlu Nijitap Geremi ise 1999'da Gençlerbirliği'nden Real Madrid'e gitti! Gençlerbirliği'nin özellikle 1993'ten itibaren esasen futbol terbiyesiyle temayüz ettiğini kabul etmeyen çarpılır! Takım, defanstan dan-dunla çıkmayan, çılgınca pas yaparak en ciddi rakipler karşısında bile topa çok sahip olan, kontratak estetiği gelişkin, saha markajı bilinci yüksek bir stil oturtmayı başardı. Bunda, sonra 1996/97 sezonunda Ankaragücü'nü çalıştıran Çek Jarabinsky'nin kulüpte geçirdiği bir sezonun katkısını teslim etmeyen de çarpılır! Gençlerbirliği, hem her sezon (bazen sezonda iki kere) hoca değiştirmesine rağmen oyun yapısının sürekliliğini oturtması sayesinde, hem de bereketli altyapısı ve taşradan genç yetenekleri devşiren sağlam istihbarat ağı ve celp mekanizması sayesinde, her yıl kadrosunun as elemanlarını `boşaltmasına' rağmen yeniden şarj olmayı başardı. Aslında buna "gûya başarı" demek gerek - zira 1994/95 sezonunu 5. bitiren kadrosu, azıcık takviyeyle hatta aynen muhafaza edilse bile "kafaya oynayacak" bir kadroydu. (Üç sezon sonra Gençlerbirliği'nde o kadrodan kala kala üç eleman kaldı!) Fakat Gençlerbirliği yönetimi Ankara ölçülerinde rahatlıkla "rüya takım" denecek o takımı dağıtmakta hiç tereddüt etmedi, çünkü kulübün düzeni nicedir sürekli doldur-boşaltla işliyordu.

Kulübün düzeni deyince, doldur-boşaltlardan arda kalan tek bir faktörü kastediyoruz: Başkan İlhan Cavcav. İlhan Cavcav Arnavut kökenli bir değirmencinin onyedi çocuğundan biri. şimdi, Türkiye'nin en büyük un üreticilerinden. Aile işletmesi mefhumundan kopmayan, bildiği, tanıdığı Anadolulu sanayicilere-tüccarlara zor

50'lili Yıllarda Hacettepe
(Soldan sağa) Ayaktakiler: Yılmaz, Halis, Aydın, Sürhat, Erol, Selahattin, Yılmaz; Oturanlar: Suphi, Metin, Apo, Sami

günlerinde "babalık" ettiği anlatılan, ağzı fazla lâf yapmayan, eski tip bir sanayici ve işadamı. İlhan Cavcav, orta yaşa gelmiş futbolseverlerin "ezelden beri" diyecekleri kadar eski bir vakitte (1979/80'de), tenha ama tartışmalı bir kongreyle Gençlerbirliği Başkanlığını aldı ve bir daha bırakmadı. Gençlerbirliği, yukarda değindik, perişan zamanlar geçirmekteydi. Ankara'nın eski gazetecilerinden Gençlerbirliği hastası rahmetli Rafet Genç'le ilgili hatıralarda, bu basın emekçisinin gazetesinden avans alıp futbolculara cep harçlığı yetiştirdiği anlatılır. İlhan Cavcav, işte Gençlerbirliği'nin İzmirspor'ların, Altınordu'ların, o zamanki haliyle İstanbulspor'ların yanına, mazinin iyi takımlarının yattığı mezarlığa gömüldüğü o zor zamanlarda kulübün bekasını sağlayarak "fenomen" haline geldi. Hele bu kaynakları ve taraftarı kıt takımı 1. Lige döndürüp orada tutundurmayı başarınca, iktidarı perçinlendi ve "tek adam" oldu. Transferleri o yapıyor, hocayı o gönderiyor, kadroya da karışıyordu icabında. Camia içinde ona kızanlar bile, "hakkı ödenmez" diyerek, diktatorasını sineye çektiler. İlhan Cavcav, bir bakıma Avni Bulduk geleneğini sürdürüyor: Parlak oyuncuları bulup parlatıp pazarlamak. Bu geleneği Türkiye çapında genişleyen bir ölçekte, örgütlü, kurumlaşmış bir düzeyde sürdürüyor. İlhan Cavcav'ın taraftarları ve camiayı ifrit eden özelliği, takımı ölmeyip sürünecek bir düzeyde konsolide etmeyi prensip edinmiş olması.

Gençlerbirliği'nin yüklü bir miktar parasının 'repoda' yattığı biliniyor; ama bu paranın transfere veya iyi oyuncuların elde tutulmasına harcanması asla mevzu-u bahis değil. Çünkü Başkan Cavcav, kulübe öncelikle malî bir proje olarak bakıyor; esas olan, kulübün kendi kendini idare edecek bir finansal yapıya kavuşması, 'firmanın' dönmesi. Öyle ki, 1996/97 sezonunda Türkiye Kupası'nda Galatasaray'ı elemeyi başarmış olan Gençlerbirliği'ne çeyrek finalde Trabzonspor gibi belâlı bir rakip çıkınca "hasılat açısından iyi" diye memnuniyet belirtebilmişti Cavcav. Belki 2. Ligdeki kahredici yıllardan çıkarılan derslerin ve her iyi günün ardından karagünlerin geleceğini düşünen müdebbir tacir sezgisinin damgası var bu ihtiyatlı tutumda. Bu aşırı soğukkanlı, aşırı hesapçı yaklaşım, takım biraz kıpırdadığında ciddi bir motivasyon zaafına, bezdirici bir iddiasızlığa yolaçıyor tabiatıyla. Gençlerbirliği'nin son yıllarda oturttuğu sükûnetli oyun tarzının (İstanbul'daki "Gençler dostu" Ümit Kıvanç'ın deyişiyle "soylu lâkaydi") öbür yüzünde bu boşvermişlik de yok değil doğrusu... İşin mantığı şu, belki: İlhan Cavcav seyircisiz, taraftarsız bir kulübün "kafaya oynayamayacağını" biliyor ve sinir bozucu bir rasyonellikle "fazla başarı"dan tedirgin oluyor. Çünkü fazla başarı az sayıdaki taraftarları 'azdırıyor', talep fazlası yaratıyor, huzursuzluğa yolaçıyor. Nitekim 1995/96 ve 1996/97 sezonları Taraftarlar Derneği ile Cavcav'ın kavgasıyla geçti. Taraftarlar Derneği'nin (yönetime girmeye hevesli) başkanı Cavcav'ı takımı harcamakla, satmakla, giderek parayı cebine atmakla suçladı; Cavcav işi Dernek Başkanını antrenman sahasında tokatlamaya kadar vardırdı. Böylece zaten bir avuç olan camianın iyice tadı kaçtı, 1994-95 döneminde 5.000 sınırını geçen seyirci vasatisi yine 1.500-2.000'lere oturdu. 1999'da Gençlerbirliği'nin yıllardır uğruna para biriktirdiği iş gerçekleşti: gerçekten Türkiye'de emsalsiz nitelikteki "İlhan Cavcav Tesisleri" açıldı. Hâlâ da var parası kulübün - Türkiye'de borcu falan olmadığı gibi üstüne parası olan tek kulüp, Gençlerbirliği. Başkan İlhan Cavcav, artık kupaları düşünecek noktaya gelindiğini söylüyor. İnşallah!

Gençlerbirliği'nin yeni zamanlardaki taraftar (daha doğrusu taraftar ve seyirci) yapısına bakarsak, 60'ların profilinin izlerini hâlâ görebiliriz. Örneğin açık tribünün ("gecekondu"nun yanı) amigosu, üniversite mezunu ve devlet memuriyeti görmüş olmakla övünür. 60'ların profilini cismen de görebiliriz; zira sayısı onlu rakamlardan ileri gitmese de Gençlerbirliği'nin sadık güngörmüş taraftarları var hâlâ maçlara gelen. 80'lerde Ankaragücü'nün debdebesinden hazzetmeyen ve skordan çok futbol seyretmeyi önemseyen yeni bir futbolsever kuşağı da, Gençlerbirliği'nin eski "seçkin" kimliğini yeniden üretecek bir miktar taraftar/seyirci kazanmasını sağladı. Tabii Gençlerbirliği tribünleri de genel eğilimlerden azâde değil: Örneğin 1990'ların ortalarında Gençlerbirliği tribünlerinde de bozkurt işareti yapanlar belirdi. Oysa camianın "sosyaldemokratımsı" bir havası olduğu bilinirdi; nitekim 90'larda kulüp yönetiminde SHP'li/CHP'li Çankaya ve Yenimahalle belediye başkanları (Doğan Taşdelen ile Abdurrahman Oğultürk) boy gösterdiler. Dahası öndegelen amigolar arasında "eski kırıklar" var. Ama sonuçta kulübe damga vuran bir 'hava' değildi bu ve 90'ların milliyetçi hezeyanıyla dumanaltı edildi. Ayrıca Gençlerbirliği tribünlerine büyük maçlarda başkent dayanışması hesabına Ankaragücülüler de dadandılar ve kendi 'havalarını' taşıdılar. Her maçta açık tribüne

asılan "Centilmen Gençler" pankartı, camianın kendine maledip övündüğü bir başka "seçkin" özelliğin göstergesiydi; belirli bir gerçekliği olan bu "efendi" hava epey bulutlandı. Ama Gençlerbirliği taraftarlarının tipik özelliği herhalde sadık ama pek az olmaları. Gençlerbirliği'nin deplasman maçlarında ilaç için bir minik bayrakla bile temsil edilmesi düşünülemez. 1987'de Türkiye Kupası finalinde 5-0 kazanılan maçın rövanşında Eskişehir'e yapılan çıkartma hariç - bir de 1993'te İstanbul'a Galatasaray deplasmanına Yenimahalle Belediye Başkanı Abdurrahman Oğultürk'ün kaldırdığı otobüsler hariç. Kaldı ki o kalabalıkta da Ankaragücülüler küçümsenmeyecek miktardaydı. Üç-beş yıl öncesine kadar, her maçta iki-üç kez, kapalıdaki koroya katılmadan, tek başına, bütün stadın duyabileceği bir avazeyle "Haaaydi Gençlerr!" diye bağıran bir amca vardı. şimdi o töreyi gür sesli başka amcalar sürdürmeye çalışıyor. Tek hançereden çıkan o avaze, Gençlerbirliği taraftarlığının temel özelliğinin simgesi işte: Az olmak!

Gençlerbirliği Ankaragücü'nün refakatine geldikten sonra, Ankara da bir derbi sahibi oldu. Derbilerde aranan 'gerilim' unsuru, bu maçlara Ankaragücü taraftarları sayesinde giriyor. Ankaragücü taraftarları, Gençlerbirliği'ni taraftarsızlığı ve cerbezesizliği nedeniyle pek adamdan saymıyorlar - boyuna posuna bakmadan Ankaragücü'ne sahada kafa tutmasını, hele 90'lardaki gibi Ankara'nın "daha iyi" takımı haline gelmesini hazmedemiyorlar. Özellikle Ankaragücü'nün ligin alt sıralarında gezip küme düşme endişesi yaşadığı sezonlarda, Ankaragücü taraftarları Gençlerbirliği'nin derbileri kazanmasını veya kazanmaya oynamasını alçaklığın dikâlâsı sayıyorlar. Örneğin 1993/94 sezonunun ilk yarısındaki maçı 3-0 kaybedince Gençlerbirliği'nin Maltepe'deki lokalinin camlarını indirmişler, ikinci yarıdaki maç 1-0 Gençlerbirliği lehine giderken de bu kritik maçta Ankaragücü'ne puan vermemeye tevessül eden rakiplerini protesto için dakikalarca "orospu çocuğu ibne Gençler" diye bağırmışlardı (maç 1-1 bitti). 1995/96 sezonunun ikinci yarısında ise, 2-1 kazanmalarına rağmen, Ankaragücü taraftarları oyuna asılan Gençlerbirliği oyuncularına maç çıkışında "şerefsizler" diye lâf attılar. Skorlara bakarsak, 80'lerdeki ve 90'lardaki Ankara derbilerinde takımlar birbirlerine periyodik üstünlükler sağladılar. Gençlerbirliği ilk çıktığı yıllarda güçlü Ankaragücü'ne çelme taktı; sonra Ankaragücü'nün üstünlük periyodu geldi, hatta 7-2'lik ezici bir galibiyeti var; sonra 1993-96 döneminde Ankaragücü Gençlerbiriği'ni hiç yenemedi; 1996-1998'de Ankaragücü altı maçlık bir seri yakalamıştı. 1. Lig maçları itibarıyla ezeli muhasebe yapıldığında ise -bin yıl sonu itibariyle- Ankaragücü'nün bariz üstünlüğü var: 48 maçın 21'i Ankaragücü'nün, 11'ü Gençlerbirliği'nin, 16 maç berabere, gol averajında 70-53 Ankaragücü önde.

Diplerdekiler

2. Ligde de bir yığın Ankara takımı var. Çoğu asansör - üstelik ne yazık ki 2 ve 3. lig arasında asansör. PTT, şekerspor, hele Demirspor gibi köklü gelenek kulüpleri, 2. Ligden çok 3. Ligde süründüler. Tıpkı İstanbul'un, hele İzmir'in gelenekli kulüpleri gibi...

Ama biz bu yazı üzerinde çalışırken ne oldu? şekerspor tam 25 sene sonra 1. Lige döndü! Müthiş bir sürprizdi bu. 1996/97 sezonuna başlarken 2. Lig 4. Grupta şekerspor "en iyi Ankaralı" olarak bile görülmüyordu;

Ankara Demirspor ve "Türk Telekomspor"a (bildiğimiz PTT'nin sevimsiz yeni adı) daha fazla şans tanınıyordu. şekerspor'un daracık imkânları ve kısıtlı kadrosuyla klasman grubunu birinci bitirmesi bile yeterince ciddi bir başarı olmuştu. Doğrusu bu birincilikmte "şeker"e şans da yardım etmiş, onlar klasman grubunun ikinci devresine habire berabere kalıp puan kaybederken rakipleri de birbirini yemişti. şekerspor Antalya'daki 1. Lige yükselme maçlarına da sanki formalite icabı gibi gitti. Yol ve otel paraları, o sırada Bursaspor'la anlaşan kaleci şenol'un tarnsfer bonservisi sayesinde karşılanabildi. Ama o da ne? şekerspor, Bucaspor'u 4-1, Adıyamanspor'u 1-0 yenip finale kalıverdi. (Bu aşamada da şans şeker'den yanaydı: Zonguldakspor cezalı oyuncu oynattığı için hükmen mağlup sayılınca, karşılarına Zonguldak'ın sahada yenmiş olduğu nispeten zayıf Adıyamanspor çıkmıştı.) Finalde de, Uzan'ların İstanbulspor'dan sonra satın aldığı ikinci takım olan, şöhretlerle dolu, bol paralı, bol seyircili Adanaspor'u penaltılarla eleyip 1. Lige çıktı. Maçtan sonra kaleci şenol'un TV'de "para herşey değildir, bunu gösterdik" meâlinde konuşması, özlediğimiz futbol romantizmiydi. Çoğu şeker-İş sendikalı bin kadar destekçiyi böyle bir final maçında zar zor denkleştiren bir mütevazı müessese takımına yakışan bir romantizm... Fakat şekerspor'un, hırslı (biraz fazla hırslı) teknik direktörü Celâl Kıbrızlı yönetiminde oynadığı futbol hiç romantik değildi. Çoğu 21-23 yaşında ve aşağı yukarı eş yetenek düzeyindeki oyunculardan oluşan şeker, ısırgan bir pres yapıyor, çok iyi alan markaji uyguluyor, çok iyi boş saha yaratıp uzun toplarla ava çıkıyordu. Takımın yarısı bir hafta ilâ on gün içinde satıldı, Kıbrızlı da takımını birkaç yeni gneç ve Tanju'nun kardeşi Yücel gibi birkaç "kaşar"la takviye etti (bu kaşarların sayısı haftalar ilerledikçe artacaktı). "Tecrübeli abi" olarak da, Gençler'de yıllarca oynamış, sonra Petrol'ü 1. Lige çıkartan (aşağıda değineceğiz) kadroda yer almış, tecrübeli bir Angaralı topçu olan Mehmet Altıparmak angaje edildi. şeker, 1997/98 sezonunda müthiş bir mukavemet sergiledi. Gaziantepspor'a 3-0 mağlup durumdan 4-3 galip gelmeleri, bunun en müthiş örneğiydi. Hatta sondan bir önceki hafta beş dakika dayansalar -zaten beraberlikle de şampiyonluk umudunu resmen söndürdükleri- Fenerbahçe'yi 1-0 yeniyorlardı... ama... ama... ama... o zaman da Gençler düşme çemberine girecekti! Eski Gençlerli Kemalettin'in -herhalde Gençler'i falan düşünmeden- attığı beraberlik golü, şeker'in umutlarını söndürdü. Bir yıllık misafirlikten sonra şekerspor şimdi yine 2. Ligde çile dolduruyor.

Hacettepe'nin mâkus talihi ise hepten benzersiz bir hikâye. Mor-beyazlı kulüp, mahallesiyle beraber 1. Ligden kovalandıktan sonra 3. Lige ve daha aşağılara kadar sürüklenmekle kalmadı, nisyana düştü. 1980'lerin ortalarında, sosyaldemokrat kebapçı (SHP'de politika yapıyordu) İsmet Camuzoğlu kulübe sahip çıktı (1984). (Daha öncesinde bir ara ünlü Urfalı-Ankaralı baba "İnci Baba"nın Hacettepe'ye 'sahip çıktığını' biliyoruz.) Kelimenin düz anlamıyla bir sahiplenmeydi: Kulüp Hacettepe Camuzoğluspor adını aldı! Camuzoğlu beş sezon uğraşıp takımı 2. Lige çıkaramadı. Ardından "sahiplenme" sırası dönemin ANAP'lı Keçiören belediye başkanı İ. Melih Gökçek'e geldi. Gökçek'in sahiplenmesi gasp boyutlarındaydı; bu sefer kulübün ve özdeşleştiği mahallenin adı 1988-89 sezonunda tamamen silinerek yerini başka bir yerin adına bıraktı: Keçiörengücü! Keçiörengücü bir ara 2. Lige çıkmayı başardı ama çok tutunamayıp geri düştü. Çileden çıkan

eski Hacettepelilerin kulübün adını geri almak için girişimlerde bulundularsa da Hacettepe'nin kesin ölümü tescil edilmiş durumda.

Hacettepe'nin gâsıpı Keçiörengücü gibi belediye himayesinde olan bir başka takım, Yeni Sincanspor, 90'ların başında bir ara 2. Ligde iddialı hale geldi. Y. Sincanspor belirli bir seyirci yığınağına da sahipti. Ama Ankara'nın 'has' takımı değildi, bir yatakhane-kentin takımıydı, maçlarını da Cebeci'de bile değil kendi muhitindeki (stad demek yakışıksız olur) sahada oynuyordu. Bu yazının yazıldığı tarihte Yeni Sincanspor da 3. Ligde. Belediyelerin futbolla "tanıtım yapma" eğiliminin ve İ. Melih Gökçek'in iddialı bir futbol takımına sahip olma iştiyakının son ürünü olan Ankara Büyükşehir Belediyespor, 1996/97'de 3. Ligden 2. Lige çıktı. 1999'da da, kendine (Gökçek'e) "şehrin esas takımı" süsü vermek için olacak, Büyükşehir Belediyesi Ankaraspor adını tatkındı.

Bir de 1954'de Petrolspor adıyla kurulup 1968'de adını değiştiren mavi-beyazlı Petrolofisi var. Petrolofisi 1994'de 2. Ligde şampiyon olarak, 1973'den beri Ankaragücü ve Gençlerbirliği dışında 1. Ligde oynayan ilk Ankara takımı olmayı başardı. Ama tamamen seyircisizdi. Ve mavi-beyaz olan rengini 1. Lige çıktığı ay kırmızı-beyaza çeviriverecek kadar geleneksizdi. Saçma sapan transferler ve Avrupa kupalarına katılma gibi saçma sapan iddialarla başladığı sezonda küme düşmeyi erkenden garantiledi. Ertesi yıl 2. Ligde de tutunamayıp 3. Ligi boyladı. şimdi 2. Lige dönmeye uğraşıyor.

Ankara'da 2. Lig futbol ortamı emsalsiz bir hazinliktedir. 2. Lig maçları Cebeci İnönü Stadı'nda oynanır. Çapraz merdivenleriyle falan özgün bir mimarisi vardır bu stadın. Futbol batınilerince, yatırın üstüne kurulduğu için uğursuz olduğuna inanılır. 2. Lig ölçülerine göre hayli büyük (20 bine yakın kapasiteli) olan stadda seyirci sayısı genellikle dört haneli rakama ulaşmaz. PTT, şeker veya Demir'in sadık izleyicileri, bütün taraftarlar (evinde barkında olanlar dahil) toplansa kaplaya-mayacakları kadar yer kaplayan dev bayraklar sererler, namus belâsına. Kayserispor, Erzurumspor, Rizespor, Diyarbakırspor gibi iddiası ve diasporası büyük takımlardan birisinin yolu Cebeci'ye düştüğünde Ankara takımını iyice gurbete düşüren sun'i bir şişme olur, o zaman manzara iyice hazinleşir. Oysa sadece 1. Lig maçlarının oynandığı eski günlerinde değil, 1976-81 döneminde Ankaragücü 2. Ligde sürünürken de ne bereketli günler görmüştü Cebeci İnönü St: .ı...

Daha da aşağısı var: Ankara amatör kümeleri. İyi futbolcu tarlası. Yine yığınla müessese takımı: "Ders Aletleri"ne varıncaya kadar... Yine `sağlam' kenar mahalle takımları: Çalışkanlar, şentepe gibi... Ayrıca yüzyıl başı futbol poetiğini/lirizmini hatırlatan şirin adlı takımlar: Onbirateş gibi... Bu çocuklar maçlarını en çok 19 Mayıs dış sahalarında oynarlar ve kimi zaman staddaki 1. Lig maçındaki seyirciye denk sayıda mahalleli ve meraklı izler maçlarını. "Dış sahalar" deyince de Ankara futbol kültürünün bir gizli gücüne değinmeden geçmemeliyiz: Lise takımları. Özellikle de Yıldırım Beyazıt ve 50. Yıl Liseleri. Yıldırım Beyazıt Lisesi, özellikle 60'ların sonu ilâ 70'lerin başında Türkiye Liselerarası Futbol şampiyonluğunun abonesiydi. Hâlâ da iddialıdır. 50. Yıl Lisesi, 1998 senesinde taa Peru'da Dünya Liseler Futbol şampiyon-luğunu kazandı! Yıldırım Beyazıt, 50. Yıl ve birkaç Lise'nin daha "hocaları", şehri (eskiden arsaları), mahalli takımları, amatör kümeleri tarayarak okullarının futbol takımına oyuncu devşirirler! Takdir etmeyenin gözü kör olur;

hem futbola hizmet - hem de futbolculuğun `maddi yönden' de özenilen bir meslek haline geldiği bu zamanda yoksul çocuklarına...

Bu futbol garibanı şehrin en iri kıyım iki temsilcisinin, Gençlerbirliği'nin ve Ankaragücü'nün taraftarları, geçtiğimiz yıllarda İstanbul takımlarına duydukları hiddetle "bu sene şampiyon Anadolu'dan" diye tezahürat yapıyorlardı. - Trabzonspor lehine. "Başkent" olarak güya "Anadolu"dan üstün bir mertebede oturuyorlar ama İstanbul'a karşı "Anadolu"yla özdeşleşmeye sığınıyorlar. üstelik Anadolu'dan bakıldığında "esas Anadolu" bile sayılmazlar, sonuçta koca Ankara, koca başkent burası! Futbolun kenar mahallesi bir başkent.

Dosya:
ANKARA

ANKARA KİTAPÇILIK TARİHİ ÜZERİNE NOTLAR -I-
Cumhuriyet Dönemi'nde Ankara'da Sahaflar[1]
"Külüstür Turgut" ile Yaptığımız Söyleşi

Ankara, N.E.T. Piknik 15 Eylül 1997

Soruları hazırlayan, teybe kaydeden,
lafı toparlayan, konuşmaları
"edebiyle"
yazıya aktaran: Ahmet YÜKSEL

Söyleşiye muhabbetle katılan,
hatırlatan, deşen, önünde
yuvarlanan: Kudret EMİROĞLU

Ahmet Yüksel- Efendim, Turgut Baba'yı, nâm-ı diğer Külüstür Turgut'u - ki kendisi bu sıfatıyla her zaman iftihar etmiştir - bundan on beş sene mukaddem , talebeyken tanıdım. Ne şeref ne şeref.... Zafer Çarşısı'nda Ayı Mahmut'un yanında, Savaş Kitabevi'nde şurda burda, ama her zaman sırtında eski kitap çuvalıyla hatırlarım. Kendisinden her zaman biraz korkar (çünkü eski baş pehlivandı ve bu alemde "Saltocu Turgut" namıyla anılırdı); biraz sever (çünkü kafayı bulunca hamala bile Knut Hamsun kritiği yapardı); biraz beğenir (çünkü çok güzel bir lakabı vardı, bir sıfat bir insana bu kadar güzel uysun; alıp sattığı eski kitapları, üstü başı, hal ve hareketleriyle hayatını "külüstürize" etmiş bir âdemdi.); ve biraz imrenirdim (çünkü bohemdi, bekardı, alkolikti, muzipti, kitap hafızası muhteşemdi).

Önceden tasarlayıp amma hasbelkader girdiğim bu sahaflık mesleğinde elimden tuttu, çok şey öğretti, ustam sayılır. Kendisini ayık iken yakaladığımız bu nâdir zamanda,

[1] Her ne kadar tarihsel olayları "Cumhuriyet'ten önce ve Cumhuriyet'ten sonra" diye ayırmayı "tabii" bulmamakla birlikte, Ankara'da kitapçılığın seyrini bu şekilde ayırmak pek yerinde olacaktır. Cumhuriyet öncesi için Başbakanlık Devlet Arşivi'nde yaptığım çalışma henüz bitmedi. Cumhuriyet sonrası içinse daha çok "şifâhi" bilgiye sahibiz. Bu sebeple bu dönem için sözlü tarih çalışması yapmak kaçınılmaz oldu. Dergimizde bir dizi halinde yayımlamayı düşündüğüm bu söyleşi (hatta derleme ve belgeleri) ilerde, Cumhuriyet öncesi ile de birleştirerek Ankara Kitapçılık Tarihi başlığı altında toplamak niyetindeyim. A.Y.

kitapçılıkla ilgili anılarını bize nakledecek. Buyur baba, öksür.

Turgut Koraltan- Ben bu işe 1947 senesinde bi hakkın bulaştım.İlkokulu bitirdiğim zaman, Şinasi Âbi'nin[2] dediği gibi "gazeteci olunmaz doğulur" hesabı, kitapçılık da öyle, sormaya da gerek yok, nasıl oldu, nerden aldı, kim ilham verdi, filan demeyeceksin, kitap okuma sevgisi ile başlıyor, bu işler.

25 şubat 1931 doğumluyum. Atatürk'ün vefat ettiği sene, Cebeci'de İltekin Okulu'nda,birinci sınıftaydım. Babam marangozdu, çok çalışmaktan adamcağız verem oldu, Doktor deniz seviyesi münasip dedi , tebdil-i hava babından İstanbul'a gittik (1939). Hiç unutmam, Çarşamba - Fethiye'de 92 numaralı evde oturduk. İkinci sınıfı orada okudum ve ağabeyimle beraber sünnet oldum. Ondan bir sene sonra Ankara'ya geldik. İç Cebeci bizim mekan. Üç, dört, beşinci sınıfları orada okudum. Harp senelerinin içindeyiz. Zor. Ekmek vesikayla, babam pek çalışamıyor. İç Cebeci Süngü Bayırı Sokak'ta üç katlı bir ev yaptırmıştı, o zaman. Bu sokakta üç parsel yerimiz vardı. Teyzemin çocuğu olmamış beni evlatlık almış. 1949'a kadar, soyadım Tümer'di. Bu tarihte teyzem beni mahkeme kararıyla evlatlığına tescil ettirince soyadım, Koraltan oldu. Hatırasına hürmeten de o soyadını bırakmadım. Yani ben iki evli büyüdüm. Evimizi kiraya vermesek geçinemezdik, ama kira da pek yetişmiyor. O zaman Ankara'da zaten doğru dürüst kiralık ev bulunmazdı. Bizim ev üç katlı kargir binaydı. Bizler bahçe içinde iki odalı tek katlı evde otururduk. 42 senesi , o zaman *Çocuk Haftası*[3] yeni çıkmıştı. On kuruş parayı, haftada babamın elinden zor alırdım, *Çocuk Haftası* almak için. Kitaba karşı böyle hasretle büyüdük. Neticede ilkokul bitti. Ortaokula başladım. Bizim mahallede Sami diye bir arkadaşım vardı. Albayın oğlu, Sami. Pofpof Sami, Küllük. O, baktım roman okuyor. On üç on dört yaşlarında varız. Futbol mutbol oynuyoruz. Okumaya da başladık, alıştık. Bizde merak da var. Bir gün Anafartalar'a sinemaya gitmeye karar verdik. O zaman Cebeci'den kalkıp Anafartalar'a gitmek, Şam'a gitmek kadar zor. O arada Anafartalar'da, Sümer Sineması'nda Tarzan'la Kızıl Maske oynuyor. Sümer Sineması, Sus Sineması'nın altında. Sus Sineması, Çocuk Esirgeme Kurumu'nun alt tarafından merdivenle inersin, dar bir sokaktadır. Fırının altındaydı.O dar sokaktan aşağı inerken fırının yanında barakalar gördüm. Kitapçı barakası. İlk defa kitapçıyı orada gördüm. Sus Sineması'nın kapısının karşısında da , bir dolap vardı ve bir adam o dolapta kitap satıyordu.Böylece, o zaman Pulcu Emin Ağabey'i tanımış oldum.

Kudret Emiroğlu – Soyadı neydi?

Turgut - Soyadını bilmiyorum. Pulcu Emin diye bilinirdi. Emekli Başgedikli Emin. Sonradan şarapçı olduğunu öğrendim. Antalyalıdır. Çopur Mahmut'un ağabeyi. Çopur Mahmut şurada dursun, ona birazdan geleceğim. Biz buna gide gele dadandık. Dergiler alıyoruz, ucuz ucuz. çalıyoruz, malıyoruz. Katlıyoruz, götürüyoruz. Sonra öğrendim ki, Emin Âbi şarabı seviyor.Tezgahı birine emanet edip, şaraphaneye gidiyor, sonradan bize de emanet etmeye başladı. Böylece Emin Ağabey'in yanında kitaba bulaştık. Değiş

[2] Nahit Şinasi Berker 'i kasdediyor; *Gazeteci Olunmaz Gazeteci Doğulur*, Gazeteciler Cemiyeti yay., Ankara, 1986

[3] *Çocuk Haftası;* Tahsin Demiray, Rakım Çalapala, Kemalettin Tuğcu, Haftalık, İst. 1943-1949: 1-350 sayı, daha sonra 1958-1964: 1-334 sayı.

tokuş yapıyoruz. Okuyoruz da, ufak ufak. İşte böylece üç dört sene geçti. 1947'de, yaz günü, okul tatil. Ulus'taki bir kitabevinin camında bir ilan gördüm. İçeri girdim, müracaat ettim, adamcağız "yarın gel" dedi. Ertesi gün, ben dahil 13 kişi geldi, bizi imtihan etti. Çabuk okuma imtihanı. Çabuk okuyan kazanıyordu. İmtihanı bendeniz kazandım. Beni işe aldı. Bir de kız vardı, Azime diye. Zavallı gariban, dişlek bir kızdı.Onu kasiyer aldı. "İşe başla" dedi, hemen başladık, orda.

Turgut - 80-90 lira aylıkla memurlar çalışıyordu. Yarım memur parası. Talebeyim, çocuğum. 16 yaşımdayım, iyi para. Ertesi gün o devrin parasıyla 3 bin lira para verdi. "Git, bunu Merkez Bankası'na yatır", dedi. Denemek için. O dönemde öyle, ya yere para atarlardı, ya para teslim ederlerdi. Ustaların eski numaraları. Parayı götürdüm yatırdım, makbuzunu getirdim.

Ahmet - Nasıl adamdı, Faik Ambarcıoğlu? Nedir, ne değildir ?, Ne yer,

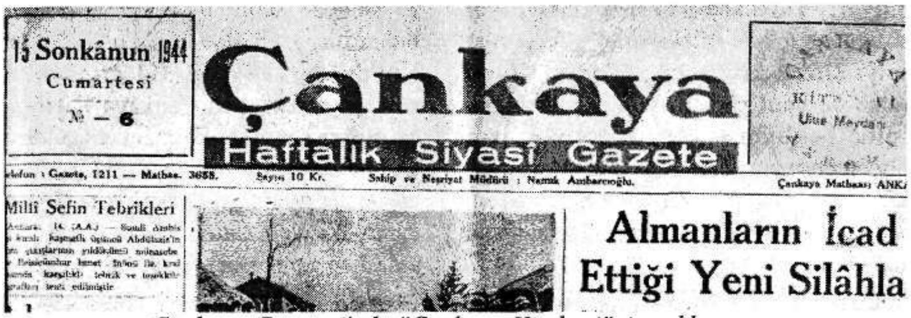
15 Sonkânun 1944
Cumartesi
№ - 6
Çankaya
Haftalık Siyasî Gazete
Millî Şefin Tebrikleri
Almanların İcad Ettiği Yeni Silâhla

Çankaya Gazetesi'nde "Çankaya Kitabevi"nin reklamı

Faik Ambarcıoğlu'nun yanında.

Ahmet - Dükkânın adı neydi? Yeri tam olarak neredeydi?

Turgut - Çankaya Kitabevi. Ulus'ta Heykel'in karşısında. Anafartalar'a giderken, Sümerbank'ın üzerindeydi. Bizim üstümüzde Ali Tümen, onun üstünde, Longines Saatleri. Şimdiki İstanbul Börekçisi'nin olduğu yer. Karaoğlan Çarşısı ilerde kalıyor.Ben sırtımı Çankaya Kitabevi'ne verdiğim zaman tam karşı köşede merdivenli bir kıraathane vardı.Yanan Maarif Vekaleti'nin yanında. O kahvenin köşesine oturduğum zaman Heykel, sağda kalır. Tam karşıma tek katlı eski Meclis düşer, onun altında yeni Meclis, İstasyon Caddesi, solumuz Şehir Bahçesi...O kitapçıda tezgahtar olarak çalışıyorum, aylığım 45 lira.

Kudret - Baba, nasıl Para?

ne içer?

Turgut - İyi çekiciydi. Beyaz ispirto kullanırdı. İspirto ocağını yakar üstüne teneke koyardı. Onun üstüne tütünü serer...

Ahmet - İspirto ocağına ne deniyordu yahu?

Turgut - Kamineto... Tütünü serer, attan yakınca ısıtır, üzerine alkol döker, onu sarar içerdi. Maşallah burun patlıcan gibi. tipik bir adamdı. Faik Âbi, Çankaya Matbaası ve Gazetesi sahibi Namık Ambarcıoğlu'nun kardeşi. Zayıf, çökük yanaklı, ağır konuşur, kır saçlı.... (Der demez, Net Piknik'in kır saçlı, uzun boylu emektar garsonu gelir, sipariş alır.)

Kudret –Bir okka inhisar rakısı, çalı fasülyesi, alalım.

Turgut -Kavun, biber dolma, yoğurt, Tavuklu pirinç pilavı'nı da ihmal etme.

Ahmet - Hamsi ızgara, yanında yeşilliği bol olsun, lütfen.

Turgut - Neyse ben parayı yatırdım getirdim, o çekiyor. Bana, "Senin aylığın 75 lira" dedi.

Kudret – Memur maaşı, neredeyse.

Turgut - Böylece, Faik Ağabey'in yanında tezgahtar olarak işe başlamış oldum, 1947 Yazında. Benden başka o kasiyer kız var, bir de kendisi var. Zaten kimseye itimat etmeyen bir adamdı. Adam halüsinasyon görüyor; "Dükkâna hep hırsızlar giriyor, ortalığı toz içinde bırakıyorlar". Akşamları kapıyı şifreli kilitle kilitliyoruz. Kilidin üstüne de bant yapıştırıyoruz. Sabahleyin kapıda bekliyoruz, kendi geliyor, bant açılıyor. Öyle giriyoruz. Fakat yine huzursuz. Yine girmişler. "Bacadan girmişler", diyor.

Ahmet - Neler satıyordunuz? O zamanın kitapları nelerdi?

Turgut - O zamanın ilim kitaplarını biz satıyoruz. Siyasal'ın Hukuk'un kitaplarını. Hiç unutmam Zeki Velidi Togan'ın *Türkili Türkistan Tarihi*[4] , yeni çıkmış. Peynir ekmek gibi giderdi. Ayrıca Güzellik fitnes mitnes, kuvvet muvvet dergileri de satardık, 125 kuruşa, pahalıydı. John Efirment filan vardı, Amerikalı, pazuları 48 santim... Kanaat Yayınları'nın bütün kitapları vardı ve çok iyi satılırdı; *İngiltere Tarihi, Rusya Tarihi, Türkiye Tarihi, Heredot Tarihi*...[5]
Ben onun yanında o sezon 3 ay çalıştım. Birbirimizden memnun kaldık. "Seneye gene gel" dedi. Okula gittim. Demek ki 1947- 48. O sene Atatürk Lisesi'ne başladım. O sene spor dışında bütün dersler zayıf, çaktık. Matematiği hiç sevmezdim. Matematik, cebir kimya, fizik, faiz hesapları, lanet, lanet... Hâlâ bile rakamlı kitap satmak istemem. Ertesi sene Sami[6] ile aynı sınıfta okumaya başladık. Ben lise birden belge aldım. Kovdular, 1949'da. Bu arada şunu da söyleyeyim ki, ben Çankaya Kitabevi'nde çalıştığım sıralarda, Denizciler Caddesi'nde, bizim Sami Güneyçal'ın Gazi Lisesi'nin tam arkasına düşen kısmında bir kitapçı barakası vardı. İki metrokarelik filan şöyle. Gelirdi, ama her zaman açmazdı. Okula gidermiş, ama ben ona ancak lisede muttali olabildim. Bir de siyah bıyıklı bir Ali Rıza vardı, Sami'nin 15-20 metro üzerinde barakası vardı. Bu arada bu hikayeler olurken Anafartalar Caddesi'nde, Çocuk Esirgeme Kurumu'nun kapısının tam karşısında, meydanlık bir yer vardı. Orda bir yorgancı filan, solda Altın Çizme vardı. Meşhur Ankara'nın en eski, Çizmeci Yusuf'u. O binanın duvarının dibinde bir kitapçı tezgahı vardı. Bu tezgah, Komünist Osman diye bilinen sarı bıyıklı birinindi. Çok tanışmazdık fakat fakültede okuduğunu biliyorum. Neyse biz orada bu işlerdeyken, 1947-48, derken askere kadar bu vaziyet böyle devam etti. Alıyoruz satıyoruz, kendi hesabımıza.

Askerliğim geldi, Beni Erzurum'a

[4] *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, 1.Cilt Batı ve Kuzey Türkistan ; A. Zeki Velidi Togan, 2. basım, İstanbul, 1942-1947, XII + 696 s.

[5] *İngiltere Tarihi*; 2 cilt, A. Maurois, çev: Hüseyin Cahit Yalçın, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1938, 706 s.; *Rusya Tarihi*; N. C. Brian, çev: Galip Kemali Söylemezoğlu, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1939, 472 s.; *Türkiye Tarihi*; 2 cilt, Lamouche, çev: Galip Kemali Söylemezoğlu, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1942-1943, 517 s.; *Herodot Tarihi*; 2 cilt, G. Rawlinson, çev: Ömer Rıza Doğrul, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1941-1943.
Bu kitaplar, editörlüğünü Kanaat Kitabevi'nin sahibi İlyas Bayar'ın yaptığı "Ankara Kütüphanesi Tarih Serisi"nden çıkmıştır.

[6] Aydın Sami Güneyçal. Aydın Kitabevi ve Yayınevi'nin sahibi. Sami Bey de Ankara'nın eski sahaflarındandır.Onunla da yaptığımız söyleşiyi önümüzdeki sayıda yayınlayacağız.

yollayacaklar. Faik Ambarcıoğlu'nun yanına, helalleşmeye gittim,"Faik Abi ben askere gidiyorum", dedim. "Git gel de seninle ortak iş yaparız", dedi. 24 Temmuz 1952'de askere gittim, 1954'de döndüm. Aynı dönemde 47'liler, yani 1931 doğumlular, 3. tertip olarak gitti. Bu 3. tertipte Ankaralı olarak tanıdığım, Ahmet Küflü de var. Şimdiki Bilgi Yayınevi'nin sahibi. Erzurum'a beraber gittik. "Gazetecilik falan yapar",derlerdi. Babasının mağazasını biliyorum. Posta Caddesi'nde Hal'e girerken, yağ tüccarıydı.

Birliğim 6. Zırhlı Tugay Kandilli Muhabere idi. Tren Kandilli'de durmadı, Erzurum'a geldi. Biz dağıtım beklerken bir yüzbaşı geldi; "İçinizde sporcu varsa şuraya ayrılsın" dedi. Sordu ayırdı, sordu ayırdı. Sıra bana geldi; "Ne sporu yaptın" dedi. "Ben güreşçiyim, 67 kilo greko-romende Türkiye şampiyonuyum. 1952 Helsinki Olimpiyat seçmelerinde Yahya Kalkan, Mehmet Oktav ve ben finale kaldık. Ben birinci oldum." Dedim. Bunun üzerine, "Sen şöyle geç", dedi. Yüzbaşının adı İbrahim Onuk'muş. Bizleri Ilıca'ya gönderdi. Bir buçuk ay acemiliğimi yaptım. Sonra bu yüzbaşının tavassutu ile Kars Kapı'ya, karargah bölüğüne gönderildim. Bölük yüzbaşısı Necmettin Ortan idi. Kars Kapı'dan Yoncalı Düzü'ne, oradan Yoncalı Kışla'ya, oradan da Araplar Düzü'ne geldik. 9. Tümen karargahına. Çünkü minder oradaydı. Yanında Molla Kaya Camii vardı. Biz spor salonunda yatar kalkardık. Caminin yanında kahve ocağı vardı.O zamanlar Erzurum'da 53 tane inzibat vardı. En ufak boylusu 1.80. Onlara güreş, Japon oyunu öğretirdim. 3. Ordu'nun güreş takımını çalıştırdım. Kara Kuvvetleri şampiyonu yaptım. Ankara'ya gittik , Harbiye'de güreştik. Rahmetli boksör Saim Saygılı da vardı, bizimle beraber. Bana hep mükafat izni verdiler, tam on bir sefer. Çarşıya çok çıkardım. Ahmet Küflü de 9. tümen karargahında yazıcıydı.

Fakat ben bu arada kahve ocağını kütüphane yaptım, kendi kafama göre. Kahve ocağının içinde bir yer var. Raflar var, raflara kitap doldurdum.

Ahmet - Nerde buluyorsun, Allah'ın Erzurum'unda kitabı?

Turgut -Alıyorum. Evden 60 lira geliyor. Dile kolay. Erzurum'da o zaman kitapçı var. Yeni kitap satıyor. Biz çarşının içindeyiz. Gidip gidip alıyorum. 1952'de, Erzurum'da, hem de iyi kitapçı vardı. Hiç unutmam *Petit Larousse*'u[7] 12,5 liraya aldım, oradan.

Kudret - *Petit Larousse*'a para veriyor, asker adam, Erzurum'da? Şu işe bak.

Turgut -Tabii hem de 12,5 lira.

Kudret -Bir de o *Larousse*'u ezberlemiş.

Ahmet - Sahi senin hakkında öyle bir rivayet var. *Petit Larousse*'u ezberleşmişsin.

Kudret – Tabii, Fransızcası aslında, biraz da ona dayanıyor.

Turgut - Cayır cayır iki sene ona çalıştım. Lakin ezber A-B-C harflerine kadar.

Kudret - Dünyanın kelimesini ezberlemiş.İlahi hiç lügat ezberlenir mi?

Ahmet - Askerde ne yapsın? Canı sıkılmış.

Kudret - Ben bu yaşıma kadar iki kişi gördüm, lügat ezberleyen. Birisi Turgut Âbi. Öteki İsmail Kaymak; bu ilahiyatçı, merkez vaizziydi. Bu da *Ahter-i Kebir*'i[8] ezberlemiş. Başından başlamış ezberlemiş. Şimdi de hadis bildiğinden övünür. On binin üstünde

[7] *Petit Larousse;* Cilaude Auge, 1913, Paris, vii+1664 s., Fransızca'nın ünlü sözlüğü.

[8] *Ahter-i Kebir;* Mustafa bin Şemseddin Ahterî'nin ünlü Arapça -Türkçe sözlüğü. İlk baskısı Darü't-Tıba'atil-Âmire, İstanbul, 1826, 709 s.Günümüze kadar tam 22 defa basıldı, ayrıca birçok yazma nüshası vardır.

hadis ezberlemiş. Adamın işi gücü ezber.

Ahmet -*Ahter-i Kebir* ezberlenir mi?, *Petit Larousse* neyse. Ne de olsa petit.

Turgut - Pöti möti ama hesaplı vursan kafan pörtler.

Ahmet - Kaç tane kitabın vardı, çay ocağında?

Turgut - Hilafsız 200-250 cilt vardı. 24 ay içerisinde, o şartlarda o kadar kitap toplayabildim. Gelirken de hepsini oradaki çocuklara dağıttım. Bir tane bile getirmedim, Ankara'ya. 24 Temmuz 1954'de de terhis oldum.

Asıl bizim iş askerden geldikten sonra başladı. 22 yaşımdaydım. Ağabeyim (Şevket Tümer) "Gel seni eczacı yapalım" dedi. "Seni Eczacı Niyaz'ın yanına koyalım, orda da eczacı ol lan", dedi. Benim aklım fikrim kitapta, hurdacılara gidip geliyorum. Sırtımda çuval, Hergele Meydanı, Saman Pazarı, At Pazarı dolan Allah dolan. Bâlâlı hurdacılarla beraber, onlar da çuvalla dolaşırlardı.

Ahmet – O zamanda da Ankara'nın hurdacıları Bâlâlılar mıydı?

Turgut - Bunlarda bu meslek babadan oğula geçer, Bak sana diyeyim. Parayı görse almazlar, Sarıyı (yani, sarı dedikleri pirinç, bakır) görse alırlar. Onun da tutkusu o. Bunlar analarından sırtlarında çuvalla doğarlar.

Neyse uzatmayayım, âbime uyup Eczacı Niyaz'ın yanında işe başladım. Saman Pazarı'ndan At pazarı'na çıkarken, Aslanhane Camii'ne giderken Derman Eczanesi. Sahibi Dermancı Niyaz. Asıl eczane Niyaz'ın babasının. Babalarını da tanıdım. Bir de kız kardeşi var; Feriha. Üçüncü gün bana iğne yapmayı öğrettiler, elli lira aylık verdiler. İki doktorun reçetesi gelirdi; Bir Nalbantoğlu vardı. Ona "Aynalı Doktor" derlerdi. Ermeni. Bir de Nazmi Sabri Batmaz,Saman Pazarı'nda .Yüzde doksan bu ikisinin reçeteleri gelirdi.

Ahmet - Hadi baba, balıkları üşütmeyelim.

Turgut - Afiyet olsun... Uzatmayalım. İlaç milaç. Hastalar mustalar, pilül ovül. Havanda yapıyoruz ha, ilaçları. Ecza dükkânın arkasında bir bölüm var; Toksik asepare: Az zehirliler çok zehirliler diye, kırmızı –yeşil iki dolap var. Yardım dolabı gibi. Kavanozlar var. Kavanozların üzerlerine, *Kodeks*'e göre, Fransızca adları yazılmış. *Kodeks* olmadan eczane açamıyorsun o zaman . *Türk Ecza Kodeksi* olacak, İlk baskısı 1931, ikincisi 1940. Reçeteye göre *Kodeks*'e uygun ilaç yapıyoruz. Bir de kalfamız var, Kızılcahamamlı Ali Âbi. Çıraklıktan yetişme "eczacıbaşı". Herif ilkokul mezunu olduğu için, haliyle Fransızca bilmiyor. Ortaokul mezunu olsa bilecek. Şaka değil, o zaman ortaokul mezunları, derdini anlatacak kadar Fransızca bilirdi. Ben Fransızca'yı sökmüş atmışım. Dört sene orta mektepte Fransızca okumuşum. Açıyoruz *Kodeks*'i, ben diyorum, "bu bu demektir, şu şu demektir". Adam uyanıyor ama kendine yediremiyor. Ali bey bana düşman oldu, bu sefer. Fakat bu Ali, Karaşarlılara iğneyle miğneyle derken İç Cebeci'ye apartmanı dikti. Karaşar'ın karıları iğne vurdurmaya hep bizim eczaneye gelirlerdi. Altı etek denilen bir tuman giyerler, iri iri koca küfeli kadınlar. Altı eteği üst üste, tek tek açarak nihayet iğne vurulacak çıplak mâbâda vasıl olmak, kan ter içinde 15 dakika alırdı. 3 Ay öyle geçti. İş beni sarmadı. Baktım olacak gibi değil, işten ayrıldım. Biraz serseri dolandım. Sonra yine sırtımda çuval, Bâlâlı hurdacılar ve kitapçılık.

Foto-kart: 40'lı 50'li yıllar, Anafartalar civarı. Turgut Baba'nın tezgah açtığı sokaklar.

Kudret – Tezgahı nereye açtın ?

Turgut - Saman Pazarı'ndan aşağıya inersiniz ya, Çocuk Esirgeme Kurumu'na gelmeden, Şengül Hamamı'na inen merdivenler vardır.Yahudi Mahallesi'ne giderken, şimdiki Lise var ya orası, o zaman ortaokuldu. Sağ tarafta Çocuk Esirgeme Kurumu'nun bahçesi, fırının arkasında, sol tarafta da Şengül Hamamı vardı.Onun üzerinde de demirler vardı.Yanında da bir sigara büfesi. Önümüzde bir tane dört köşe polis kulübesi. Demirlerin arkasına salaş yapmışlar, tahtadan bir dükkân; Züccaciyeci Kayserili Şükrü Farsak. Dükkânın yanında ben, benim yanımda bir Ermeni'nin manifatura dükkânı. Onun üzerinde bir iki dükkân, onun üzerinde Akalın Fok Dondurması... Kitapları Hergele Meydanı'ndan getiriyorum. Demirlerin üstüne koyuyorum. Büfenin yanına bir sandık yerleştirdim. Akşam olunca, kitapları sandığa topluyorum, sabah olunca çıkarıyorum. Anafartalar Zabıta Karakolu da Saman Pazarı'nda. Oradan da Ali Yeşilbaş diye bir zabıta tanıdım, beni kolladı, kimse ilişmedi. Yıl 1954-55-56.

İşin gereği Osmanlıca öğrenmem iktiza etti. Ben zaten askerde bir taraftan Fransızca'yı hatmederken , öbür taraftan elime Elifba'yı aldım da, kendi kendime Osmanlıca'yı öğrenmeye başladıydım. Biraz kafasını gözünü yarar hale gelmiştim. Babam eski yazı okur, yazardı. Hattı ne yukarı giderdi ne aşağı, düz giderdi. Hurdacıdan kitabı alır, çuvalı sırtıma vurur, eve getiririm, babam bahçede oturur, eski yazı kitapların adlarını okur, ben yazarım, sonra götürür satardım. Baktım böyle eziyetli oluyor, Osmanlıca'yı tastamam öğrenmeye niyet ettim. Kendi kendime öğrendim.

Aşağıda Emin Âbi'nin (Pulcu, Başgedikli Emin) yanında uzunca boylu bir çocuk gördüm. Adı Turhan'mış (Bizim Turhan Polat). Emin Âbi, ona 3,5 lira mı 5 lira mı ne yevmiye veriyordu. Ondan sonra bir de baktım Emin Âbi'nin yanına o kış Ahmet adında bir işçi daha geldi. Meğer küçük tiyatro da gişeciymiş. İhtilastan mahkemelik olmuşlar. Yani şimdiki kitapçı Ahmet Gülkök, Pulcu Ahmet. Fakat Emin Âbi hem kitap satıyor, ayrıca da kapının önünde bir el arabasının içinde pul satıyor, defterleri var, filan. Emin Âbi, zaman zaman dükkânı bunlara bırakıp gidiyor, "Bilhassa şu şu kitaplara dikkat edin, ucuza vermeyin", diyor. Şaraba para lazım.

Ben bu arada Saman Pazarı'nda birini daha tanıdım. Merdivenleri inerken bir çay ocağı vardı. Sahibi önce askıcıymış. Sonra sermaye bulmuş, çay ocağı açmış. Ağzının kenarı yırtık, Kızılcahamamlı. Adı Yüzbirlik Hasan Ağa idi. 1935'de hapse girmiş, yüz bir sene yemiş, On beş sene elli gün hapis yatmış. Demokrat Parti affından çıkmış. Onun macerası ayrıdır, bilahare anlatırım. Ben tezgah altından ufak ufak votka çekiyorum, Hasan Ağa bana nasihat ediyor, "Yapma oğlum, etme oğlum". Bir de baktım bu kitapçıların arasında bir İbrahim türedi. Bu da Konyalı İbrahim, meşhur. Bir de Komünist Osman dediğimin yerini alan Urfalı Mustafa diye biri zuhur etti; Kısa boylu şişko, esmer. Çopur Mahmut da ağabeyinden ayrıldı. Kendi başına dükkân açtı; Adliye'nin karşısında Sobacılar'a giderken, sağda bir ciltevi, yanında asker fotoğrafları çeken bir fotoğrafçı, merdivenden inerken onun bitişiği. Tam bir hurdalık. Toz toprak, pislik. Kitapların üstünde tavuklar gezer, pislerlerdi. Çopur Mahmut, Başçavuş Emin Âbi'nin kitaplarını yürütür, satardı. Kitapçıların ruhunda biraz hırsızlık olur, çünkü kitabı görünce dayanamaz, parası yoksa ne yapar yapar çalar.Ben az mı kitap çalmışım yahu.

Bir süre sonra ben, biraz aşağıda Vergi İtiraz Komisyonu'nun duvarına bir tane cam sandığını duvara raptettim. Altına iki tane menteşe, kapağına iki kilit. Orda kitap satıyorum. Kış kıyamet. Turhan ile Ahmet gidiyor, Şengül Hamamı'ndan 25 kuruşa bir teneke kıvılcım alıyor, odun közü . Bunlar oturuyorlar, akşama kadar o közü karıştırarak, ısınmaya çalışıyorlar. Turhan gider Hergele Meydanı'nda bir otelde yatardı. Ben sporcuyum ya birşey olmuyor, vuruyorum votkanın g..üne her tarafımdan ateş fışkırıyor.

Sus Sineması'nın kapısının yanından apartmana girilirdi. birici katta Kemal Arar otururdu. Kara ticaret hukuku hocası, Emin Ağabey ile arası iyiydi. Bekardı o adam, bekar öldü. Yani bizim teşkilat; Emin Âbi, Emin Âbi'nin yanında Turhan'la Ahmet Gülkök, Çopur Mahmut, aşağıda Konyalı İbrahim, Konyalı İbrahim'in üç kağıtçı kardeşi, yukarıda Urfalı Mustafa.

Bir gün bir hurdacıdan epeyce bir kitap aldım. Ona da Şen İzmir Nakliyat Ambarı'ndan satmışlar. Ambarda çok beklemiş, sahibi çıkmayınca hurdacıya vermişler. *Seçilmiş Hikayeler*[9] dergisi filan. Salim Şengil'in yayınları. 25-30 çeşit var. Tanesi 15 kuruş'tan sokağa döküp satıyorum. Bir kısmını da Urfalı Mustafa'ya sattım, o da başkasına satmış. Bu arada Mustafa da yerini devretmiş, karşıda eski bir Ankara evinin altındaki dükkâna geçmişti. Salim Şengil tesadüfen tezgâha geldi; "Vay bunlar

[9] *Seçilmiş Hikayeler* ; aylık dergi, çıkaran: Salim Şengil, Ankara, 1947-1957, İlk seri 47 sayı, ikinci seri 66 sayı çıkmıştır.

benim kitaplarım" dedi. Karakol, mahkeme derken, hepimizi hayli uğraştırdı.

Bu arada da Arnavut İsmail'i tanıdım. O zaman da kitap alırdı. Bir de baktım bir Pazar günü Çocuk Esirgeme Kurumu'nun önüne geldi, ne kadar çıkmış Milli Eğitim klasikleri varsa serdi, hepsini sattı.Kapış kapış gitti. Millet okuyordu. Bunun üzerine sordum, "niye satıyorsun" diye, "ev aldım da "dedi.

Hergele Meydanı'na inip çıkarken Vasfi Mahir (Kocatürk) Hoca'nın küçük kitapçı dükkânını keşfettim. Onun karşısında da bir hurdacı vardı. Oraları karıştırırdım. Vasfi Hoca şöyle top enseli, babacan, uzun boylu bir adamdı.

Ahmet -Göbeği var mıydı, oğlu Utkan Bey gibi?

Turgut - Hayır yoktu, Vasfi Mahir Hoca yakışıklı adamdı...Biz burada al aşağı vur yukarı derken Konyalı İbrahim'le, benim cam sandığına ortak olduk. Ortaklık yürümedi. Ayrıldık, cam sandığı onun hissesine düştü. İşte bu sırada Vasfi Hoca'yı tanıdım.

Ahmet - Onun dükkânı tam olarak neredeydi?

Bu sırada Garson - Ekmeği kızartalım mı, Âbi?

Turgut - Yok canım, gereği yok.... Onun dükkânı. Numune Hastanesi'nden Denizciler Caddesi'ne girin, soldaki birinci apartmanın altı. Küçük bir dükkândı; Buluş Kitabevi. Hocayla biz ahbap olduk İki tane çocuğu var. Biri Utkan, o zaman talebe. Hocaya bir çuval kitap götürürüm, içinden iki tane seçer, bir çuvalın parasını verir. Gönlü gani adamdı .En iyi arkadaşı Enver Behnan Şapolyo idi. At arabasıyla yazma gelir, Vasfi Mahir Hoca içinden bir iki tane seçer kalanını bize verirdi. Bu arada Vasfi Hoca'nın dükkânında Reşat Nuri Güntekin'i gördüm, arkadaştılar. Badem bıyıklı, ufak tefek bir adamdı. Enver Behnan hocaya, ne kadar kitabı olduğunu, sordum; "üç bin tarih kitabım var" dedi. Nereye gitti o kitaplar, bilmem, O da bekar öldü.

Bu arada Faik Âbi (Ambarcıoğlu), eski dükkânı Çankaya Kitabevi'ni bırakmış, gelmiş Kurşunlu Camii'nin karşısında, bir apartmanın ikinci katında bir yer tutmuş. Gene diriydi, dayanıyordu adam, o kadar alkole. Bana, bu yeni dükkânına parasız pulsuz ortaklık teklif ettiyse de ,"ben kendi başıma iş yapacağım" diye teklifini kabul etmedim. En sonunda orayı da terk etti, Büyük Doğumevi'nin karşısında bir yer açtı. Ara sıra yanına uğrar, hatırını sorardım. 2-3 sene ekmeğini yedim, beni de severdi. Faik Âbi'yi orada kendi haline bıraktım, bir daha da ondan sonra görmedim.

Bu arada kimi tanıdık bak, Denizciler Caddesi'nde Deniz Palas Oteli'nin arkasında Osman Yüksel Serdengeçti'yi. Sonra Kemal Pilavoğlu'nu. Kemal Pilavoğlu , arkasında müridleriyle İbrahim'e gelir kitap alırdı.

Ahmet - Pilavoğlu dedin bak senin tavuklu pilav da geldi.

Turgut -Az olmuş lan, bi tane daha söyliyek. Rakınızı da mayıştırdınız.

Ahmet - Söyleriz baba, ne demek, hele sen buyur. Eeee ?

Turgut - Nasıl iyi mi balık.

Kudret - İyi iyi iyi. Lakin hamsiye balık dedin, sana gücenmesin.

Ahmet - Bundan iyisi Şam'da kayısı... Ölmüş hamsilerde öyle kaprisler, genellikle olmaz.

Turgut – Neyse Osman Serdengeçti diyorduk, deliydi, enteresan adamdı. Kirli paslı bir pardüsüsü vardı. Bir yayınevi yazıhanesi vardı.

Kudret - Milletvekili oldu. CKMP'den

Antalya milletvekiliydi. Kravatsız diye Meclis'ten attılar.

Turgut -Hoca (Garsona), bize bir hamsi daha yaptır, yumuşak ekmek getir, kızartma benimkini. Hadi bakıyım.

Bu arada Emin Ağabey'in yanından Ahmet Gülkök ayrıldı, geldi Vasfi Hoca'nın biraz ilerisinde bir barakada kendi başına dükkân açtı. Bizim macera 1956'ya kadar eksiğiyle ziyadesiyle, bu vaziyette hikaye oldu. Fakat bu arada da bir sürü insanla tanıştık. Okumayı arzu eden, parası olmayan garibana, fukaraya , talebeye çok bedavadan kitap verdim. Kilosunu elli kuruşa kitap alıyordum. Hurdacıda kitabın kilosu 50 kuruş, seç beğen al. Kitap bol. Öyle ki Tarih Kurumu'nun bazı kitaplarını, 1. hamur, kilosu ağır çekiyor diye almazdık.

Denizciler Caddesinde Vasfi Mahir Hoca'nın tam karşı tarafında, arka sokakta üç tane hurdacı ardiyesi vardı. Hergele Meydanı'nın içerisinde en aşağı 6 ardiye vardı. Hep hurda kağıt. Gir içeri seç. Tart koy çuvala ver parasını git. Her gün ardıyeye kitap geliyor. Alıyorsun, satıyorsun, para yetiştiremiyorsun. O zaman bu kadar çok yayın yapılmazdı. Alıp sattığımız en muteber kitapları ben sana sayayım; *Son Asır Türk Şairleri, Son Hattatlar*, Ahmet Refik'in kitapları, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Reşat Ekrem'in kitapları, Her zamanki muteber Hammer, Kanaat yayınları, Nebioğlu yayınları, Remzi'ler, Türkiye yayınevi, Tasvir'in kitapları...

Şimdi olaya bak. Ben bu adamları ceman yekun Kızılay'a nasıl getirdim? Kızılay tarafları daha yeni inşa halinde. Orduevinin üstünde Danıştay'ın arasında bir yer vardır,parkın karşısında, Vehbi Koç'un Garajı derlerdi. Şimdiki Divan Pastanesi'nin arkası, orası hala daha arsa gibi boş durur. O arsanın ,binaya bitişik bir yerinde, Tonton Amca diye bir adam kitap açardı. Ben ilk defa Kızılay'da kitap satan o adamı gördüm. Esas adı Hilmi Şişman. Hem yolsuz hem içici. Gide gele onunla önce arkadaş, sonra da ortak oldum. Benim param var, Tonton'a biraz para verdik, ortak olduk. Bol dergi satıyoruz. Dokuz ay ortaklık yaptık onunla. Benden sonra Tonton bir süre daha devam etti, kulübe yıkılınca, ortadan kayboldu. O sırada, 1956'da Urfalı Mustafa Kocabeyoğlu Pasajı'da bir dükkân aldı. O dükkân Turhan'ın sattığı dükkândır. Çorapçı dükkânı. Ben Mustafa'dan önce Kızılay'ın yolunu öğrenmiştim ama, aklıma dükkâna girmek gelmiyordu.

Ahmet - Çarşının içinde dükkân. Ne cesaret ? O zaman insanların pasaja inip alışveriş yapma alışkanlığı var mıydı?

Turgut - İnmiyorlar,henüz ama, bu öyle bir şey ki ümit kapısı. Ne de olsa Kızılay. Bir taraftan gelişiyor.Kocabeyoğlu Pasajı'nın da adı bilinmeye başladı. Toygarzâdelerin mülkü. Ben de pasajda yer aramaya başladım. Eniştemin kardeşi vardı, İzzet, o da orada terzi dükkânı açmış. İzzet'e iki bin lira hava parası verdim, çıktı gitti başka bir yere, ben onun dükkânına oturdum. Alt kata inince solda dar bir koridor var ya, ilerde sağ tarafta idi. Ben bu dükkândayken Turhan bana kitap getirirdi. Kış kıyamette, sırtında paltosu da yok. Bu arada ben oradayken Malatyalı Başkomser Ozalitçi İzzet Âbi vardı, onun kardeşi de Tekkollu Talat.Onun da pasajda dükkânı vardı. Biz başladık bara pavyona. Ekseriya Piknik'te içiyoruz. Reşat Âbi'nin yerinde. Bu Net Piknik'in sahibi, onun yeğenidir. Rahmetli Şinasi Nahit'le Yavuz Abadan'la, onun şerefine bunun şerefine... Bu arada Mustafa, nasıl oldu bilmiyorum, yandaki Bulvar Pasajı'nın altına geçti. Daha

Saltocu Turgut'un İran'daki güreş şampiyonasında birinci olduğunun resmidir. (Elde çiçek, tarih 6.6.1951)

sonra iflas etti. Karısından ayrıldı.Haftada bir karısına bilezik alırdı. Alımlı çalımlı ,sarışın ,İzmirli bir kadındı. Bir kızı bir oğlu vardı. Aldı taa Ankara evinden getirdi, burada sosyeteye soktu. Bu arada Aytaç'la (şimdiki Seçkin Kitabevi'nin sahibi) ortak oldum, 3-5 ay devam etti. Aytaç'tan da ayrıldım. İzzet Ağabey'e borcum oldu. Dükkânı İzzet Ağabey'e devrettim. Bıraktım, oradan çıktım. Gene aylak dolanıyorum. Sonra Ağabeyimden para aldım, 7850 liraya Urfalı Mustafa'nın devrettiği dükkânı aldım. Oturdum. Yani al aşağı vur yukarı abdestsiz dedeye namaz mı dayanır. Ordan da iflas ettim.

Ben Mustafa'nın dükkânını devraldığım zaman, baktım bir tane tilki gibi bir herif ortalıkta dolanıp duruyor. Karşıda bir Takunyacı Mehmet Ağa'nın dükkânı var. Uşaklı, İstiklal madalyası sahibi bir emekli. Takunya çakıyor. Salih (Elhan) onun dükkânının önüne ufak ufak kitap seriyor. Akşam olunca malı içeri alıyor. Kilis'ten konservatuvara girmek için gelmişti. Sonra Mehmet Ağa'ya işi sevdirip ortak oldular. Şehit Adem Yavuz Sokağı'nda depo tuttular. Mallar birikti depoya. Mehmet Ağa bakıyor ki dükkân battal olmuş, iş yapmıyor, ayrılıyorlar, dükkân Salih'te kalıyor. Bu arada Salih'in akrabası Timuçin de onun

peşinden geldi, evden eve nakliyat hesabı. O da Bulvar üzerinde, sokakta kitap satardı.

Sonra pasajda Gömlekçi Nurettin'i kitapçı yaptım, Sermaye Nureddin'den, ortak olduk. Ben de dükkânın üst katında yatıp kalkıyorum. Yani berduşhane. Dar koridorun en ucunda.

Kudret - Hangi Nurettin?

Turgut - Nurettin kalpten öldü. Gömlekçi Nurettin, Kayserili. Biz oraya doluştuk mu bok böceği gibi. Derken bir de aramızda Piç Yalçın türedi. Ortaklıkları oldu. Kitapçılık yaptılar şaşaalı günler geçirdiler. Bu Nurhan Damcıoğlu'nun ağabeyidir. Babası Adanalıydı, Anneleri Çocuk Esirgeme'de hademeydi. Bu Yalçın, çarşımızın sosyete terzisi Mustafa Balcı ile ortak oldu. Mustafa Balcı'nın, Ragıp Gümüşpala'ya dört takım elbise diktiğine şahidim. Böyle böyle zenginledi. Sonra bu Mustafa'ya terziliği bıraktırıp kitapçı yapan benim. Bir müddet onunla da ortaklığımız oldu. Bir kadın meselesinden aramız açıldı, ayrıldık. Ben de dar koridora bir düzgün dolap yaptırdım. Orada kitap satmaya başladım. Neticede yine mahalleden arkadaşım olan Ferid Zahir Torumküney'in oğlu Ulu ile ortaklıklık ettim. O dolabı da , Ulu'ya bir rakı masasına verdim. Çoluğu çocuğu var diye. O dönemde bana güya 3 bin lira borçlandı. O da Turhan Polat'a sattı. Ayrıca Turhan benim sattığım dükkânı da aldı. Ulu, memleketi olan İzmit'in Uzun Tarla köyüne yerleşti. Gidiş o gidiş bir daha da yüzünü görmedim. Velhasıl bu Kocabeyoğlu Pasajı bana hiç yaramadı. O pasajda çok şey kaybettim. Bu arada Konyalı İbrahim de pasaja gelmiş, arka kapı merdiven altına dükkân açtı. O da dükkânını Selim'e sattı. Uzun boylu Selim'e. O da orada bir süre kitapçılık yaptı, sonra işi oyuncağa çevirdi. İbrahim de öldü, kanserden. Orada Ahmet (Gülkök), de dükkân sahibi oldu ve pul saymakla bir ömür doldurdu. Ortağı Aytaç Seçkin'di. O pasajda Turhan dışında kimse âbad olmadı. O da dükkân alıp sata işi bu hale getirdi. İşte Kocabeyoğlu Çarşısı böyle bir keşmekeş içinde geçmiştir.

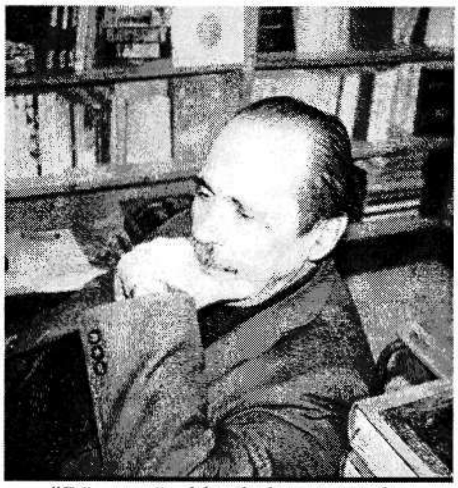

"Dünya güzeldir de hattı zatında,
Sevmeyi bilmiyor, hıyar ağaları!.."

Ahmet - O zamanki kitap alıcıları, müşteriler kimlerdi?

Bu adamları siz tanımazsınız ki. Onlar da tanınmış adam değil. Mesela Cemil İz vardı. Bu adam Amerika'ya gitmiş, Mısır'da İngilizlere esir düşmüş. Ben tanıdığım zaman Cemil Âbi 60 yaşının üstündeydi. Mühendisti.

Bir defa Kasım Gülek geldi. Eli sıkıydı, rahmetlinin. Sadi Er. Kitap hastasıydı, Felsefeci. Meşhur Hilmi Akın, etrafında asistanları olduğu halde gezerdi. Macar Bickey Karoli. İnsan evladıydı. 1957 yılında, Kocabeyoğlu Pasajı'nda tanıştım. Benim çok iyi adamımdı, içmediğimiz gün yoktu.

Kudret - Bickey, bak bu Meclis'i yapan firmayla çalışırmış. Bir de Berkalp Kitabevi'nin yurtdışından getirttiği kitaplara

referans olurmuş.

Turgut - Benim dükkânım meyhane gibiydi, geleni gideni boş göndermezdim. Dilaçar'ın oğlu Vahan'la da iyi arkadaştık. 1957'de 58'de yurtdışına kitap satar, kitap getirtirdi. Cumartesi akşamları beraber İstanbul'a tayyare ile giderdik, bara pavyona.

Ahmet – Peki o zamanın yeni kitap satıcılarını biliyor musun?

Turgut - Biz yeni kitapçıların dükkânına bile gitmezdik. Onlarla uğraşacak halimiz yoktu. Benim işim Balâ'lı hurdacılarla. Hayatımda yeni kitap alıp satmadım. Kokmayan kitap benim zevkimi okşamaz.

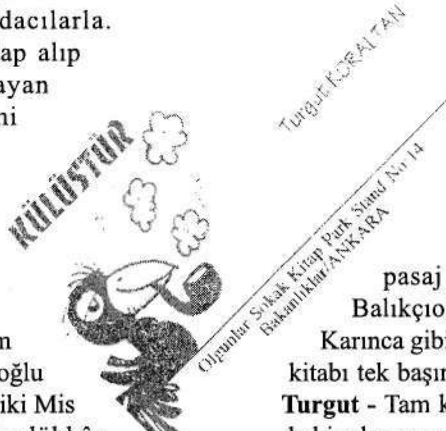

Kudret – Bir de İstanbul macerası, onu anlatır mısın?

Turgut – 1966'da Bizim Değirmenci Alp, Beyoğlu Mis Sokağı'da, Şimdiki Mis Oteli'nin lobisi, bir dükkân tutmuş, beni aldı götürdü. Kitapçı dükkânı açtık. Altında Buket Pavyon. 13 metro boyu var dükkânın, eni kapı boyu kadar. Çukurcuma'dan, Taksim'in ilerisinde Çöplük diye bir yer var, oradan hurdacılardan kitabı toplar getirirdim. İyi mal çıkardı. Doğru sahaflar çarşısına götürüp satıyordum. Dükkân da dolu. Mesela 10 çuval kitap alıyorsam, bir çuvalını götürüp böyle satıyor, parasını çıkarıyordum, geri kalanı dükkâna koyuyordum.Onun parasını oturup yiyorduk. İşler iyi idi ama yine de dayanamadım, çünkü dost birken üç oldu. 3 ay sonra kaçtım, Ankara'ya geldim.

Kudret – Neşe'ye gel Neşe'ye....

Turgut –Geliriz... Biradere, "bir dükkân açalım", dedim. "Yahu bıkmadın mı?" Dedi. Menekşe Pasajı'nda bir dükkân buldum. Kiraladım. Üç basamak aşağı pasaja in, soldaki dükkân benimdi. Yanımda da bir dükkân vardı, orda da bu Neş'e vardı. Biz işi kaynattık orda.

Ahmet - Ne iş yapıyordu?

Turgut - Kitapçılık yapıyordu. Bu sırada bizim rahmetli Konyalı İbrahim de geldi, karşıma da Salih (Elhan) dükkân açtı mı.

Ahmet - Salih Abi mi?

Kudret - Gitmedik çarşı pasaj bırakmadı, Kocabeyoğlu, Balıkçıoğlu, Zafer, Tren istasyonu. Karınca gibi taşır, pıt pıt pıt. Bir kamyon kitabı tek başına taşımış.

Turgut - Tam karşıma açtı, dükkânı.Vitrine de bir akvaryum koydu. Kitapçı dükkânında akvaryum... Beraber zamparalık da yaptık. Orada da 8-9 ay dükkânı çalıştırdım. Bunlar *Unutulmayan Hatıralar*, Poyraz Reklam. [10]

1967 senesinde, ben sürünüyorum tabii, sokakta yatıp kalkıyorum, Zafer Çarşısı açıldı. 67'den sonra benim için kitapçılığımın ikinci dönemi başlar. Bu dönemde Mahmut Ağabey'i tanıdık; İnce Mahmut, Ayı Mahmut. O da otobüscülükten

[10] *Unutulmayan Hatıralar*; Poyraz Reklam Ajansı yay., Ankara, 1968.

[11] Efendim, eski kitapçılar arasında yaygın inanışa göre; bütün kitapçılar lanetlenmiştir. Çünkü ta işin başında, kitap yapmak için kağıt, kağıt yapmak için da ağaç kesmek gerektir. Yaş kesen de baş keser ve asla iflah olmaz, Bu sebeple hiçbir kitapçı âbâd olmamıştır. Olamaz. Ya da eski kitapçılar, karşılaştıkları felaketleri ve talihsizlikleri buna hamlederler.

batmış gelmiş kitapçı olmuş, nerden bulaştıysa. Urfalı Mustafa batınca gitti,bir sene çalıştı, onun yanında. Ben de bunlara bulaştım, sarhoş kafamla.

Bundan sonra Zafer Çarşı'nda kitapçılığım başlar. Sonra 12 Mart, 12 Eylül . Ben bu ikisini de tam hatırlamıyorum. Çünkü sarhoştum. Bu iki darbeyi de sarhoş kafayla atlattım. 12 Eylül'de Kavunkafa Salim'le Sanatseverler Kulübü'nün arkasında yatıyoruz. O gün garsonlar işe gelmeyince, bir anormallik olduğunu anladım, ama işimize de yaradı, bir kasa bira yürütüp içtik. 24 saatte 48 saat içiyor, sokakta yatıp kalkıyordum. Zaten sokakta yatan, iyice sarhoş olmazsa uyuşup sabahı edemez. Neyse uzatmayım, 25 şubat 1986'da Bakırköy'e Tımarhane'ye gittim. Ağabeyim götürdü, Ama kendi isteğimle gittim. Geldim 9 Şubat 1987'de sigarayı bıraktım.

Şimdi Kardeşlerime ait müteahhit yaptırması apartmanın bodrum katında, yani yine eski evimizde, baba toprağında, tek başıma yaşıyorum.Olgunlar Sokak 14 numaradaki barakamda iyi kötü kitap alıp satıyorum. Sahaflığa devam ediyorum.

Bizim işin mektebi yoktur, piyasadan öğrenilir. Ben kitabı öğrenmek için okurum, yani ne diyor bu adam.bir de şu var, kitapçılık gönülden olur, varsa fıtratında, kimi çiçekçiliği sever, kimi duvarcılığı. Demek ki bizim doğamızda bu varmış, hücrelerimiz bununla yoğrulmuş ki, kitapçı olmuşuz.

Ahmet - Ya da kim bilir kimin âhını aldın da Allah seni kitapçılığa mahkum etti.

Turgut - Kitapçının günahı çoktur, ne de olsa bu işin en başında "yaş kesmek" var.[11] Bak şu işe okuldan tard olmuş ,belge almış insanım, okumayı bırakamıyorum. Olacak iş mi bu.

Kudret - Doğru ağabey, bana kalırsa "okul" un okumak köküyle bir ilgisi yok. Çünkü o kadar okul var, ortada kitap okuyan yok.

Turgut - Okumak cehaleti giderir, eşşeklik bâkidir.

Ahmet -Eşeklik Bâkidir, okul Fuzulidir, gibi bir sonuç çıktı, hadi hayırlısı.

Turgut - Öyleyse öyle, ne yapalım.Kitabı seveceksin , okuyacaksın. İşte o kadar. Bir de şunu söyleyeyim ki size, kitabı, kitapçı olana müşteri öğretir. "Şu var mı?" Diye sorulduğunda, "ha demek ki öyle birşey varmış" dersin, varlığını öğrenirsin. Öyle üç tane kıçı kırık kitap adı ezberlemekle bu iş yürümez. Olay o değil ki, şöyle gönülden bir çırak yetiştirebiliyor muyuz? Elli senedir, bu işin içindeyim de kör topal gidiyorum. Şöyle gönülden bir adam yetiştiremedim.

Hadi geç oldu artık gidelim. Bakiyesini sonra anlatırım. Böyle bir balık daha yersek, bir celse daha anlatırım. Daha ne hikayelerim var.

Ahmet – Sağol baba. Kısmetse...

Dergimizin bu sayısında yer alan, eski Ankara fotoğraflarının bir de hikayesi var:

MEÇHUL SEYYAH(LAR)IN ANKARA FOTOĞRAFLARI

Frank Fokke FERWERDA

Yıl 1992 ya da 93 Sonbahar. İstanbul... Her yıl olduğu gibi uzun bir Anadolu seyahatinden sonra, Paris uçağının kalkmasına 24 saat kala, biraz başıboş İstanbul'da dolaşmak istedim. Tünel'deki bir antikacıdan üç beş tane kartpostal satın alıp tam dükkandan çıkmak üzereydim ki yerde yatan kirli bir poşette bir yığın ufak fotoğraf gözüme çarptı. Biraz daha yakından bakınca bu fotoğrafların çoğunun konusunun Anadolu'daki bir seyahatin hatıraları olduğunu keşfettim ve torbayı olduğu gibi satın aldım. Fazla pazarlık yapmak da gerekmedi. 300 küsur fotoğrafçık berbat bir durumda idi. Islatılmış, çamura bulanmış bir yumaktı. Kirli, kumlu ve en kötüsü fena kıvrılmışlardı. Poşeti olduğu gibi Paris'e götürdüm ve uygun bir vaktimde incelemeye başladım.

Fotoğrafların tamamı çift pozluydu. Yani her fotoğraf, iki aynı kareden oluşuyordu. 1920'li 30'lu yıllarda bu tür "stereo" fotoğraflar moda idi. Özel bir makine ile çekiliyor ve yine özel makine yardımıyla bakılıyordu. (Çıplak gözle de bu fotoğraflara bakmak mümkündür. O zaman alelâde bir fotoğrafken özel makinesi ile bakıldığında üç boyutlu olmaktadır..) Fotoğrafların çift kare olması, bu berbat durumdaki koleksiyon için iyi bir avantajdı. Çünkü soldaki fotoğraf kirli, yırtık, ya da kullanılamayacak durumda ise sağdaki temiz olabilirdi. Bu şans sayesinde sadece yirmi fotoğraf doğrudan çöpe gitti.

En zor iş, kıvrılmış olanları kurtarmaktı. Hepsiyle teker teker ve sabırla uğraştım. Önce ıslak bir bezle çamurdan, kumdan, kirden arındırdıktan sonra, ağır bir presin altına sokup bir hafta beklettim. Nihayet, bir hafta sonra kısmen "normal" bir doküman haline gelmişlerdi.

Fotoğrafları konu itibariyle üç gruba ayırmak mümkün oldu:

Birinci grup; aile fotoğrafları: Bunlar az sayıda ve fazla ilginç değildir; kadınlar,

çocuklar... bahçede, parkta, bir nehir kenarında...

İkinci grup; En çok fotoğrafın yer aldığı bu grup, Anadolu'ya yapılmış büyük bir seyahatin hatıralarıdır. Fotoğrafçı(lar) Haydarpaşa'dan trenle Ankara'ya giderken sık sık durdukları istasyonlarda trenden inip çevrenin fotoğrafını çekmişler. Tarihi de 1933 olarak tespit etmek mümkün, çünkü Ankara'ya 10.Yıl törenlerini izlemek üzere seyahat ettikleri belli. Bu şekilde Sapanca, Derbent gibi bir çok küçük istasyonların fotoğrafları var. Ankara'dan sonra, büyük bir ihtimalle yine trenle yolculuğa devam edip Malatya'ya kadar gitmişler. Gittikleri şehirlerde de birer gece kaldıklarını, benzer yolculukları defalarca yapmış bir seyyah olarak, tahmin etmem çok kolay. Adana, Ceyhan, Mersin, İskenderun ve daha güneye gitmişler. Muhtemelen İstanbul'a vapurla dönmüşler, çünkü Antalya, Alanya fotoğrafları bunu gösteriyor.

Üçüncü grup; Ankara'daki Cumhuriyet'in 10. Yılı Kutlama Törenleri'ni içerir. Defileler, kağnı defilesi, 10.Yıl Anıtı, resmi geçitler, ışıklandırmalar, gösteriler... Ve en önemlisi çok sayıda, yeni başkentten günlük hayata ait enfes enstantaneler... Bunları ilk defa burada, Kebikeç'te yayınlamış oluyorum.

Bir aylık araştırmadan sonra,bazı dostlarımın da yardımıyla fotoğrafların yüzde seksenini tam olarak teşhis edebildim. Bugün yirmi beş kadar fotoğrafın, bütün çabalarıma rağmen, nereler ve kimler olduğunu öğrenemedim. Konuyu tamamen kapatmadım, hâlâ bir küçük ipucu peşindeyim.

Son olarak, bu koleksiyonun Ankara grubundan seçilmiş bir bölümün Kebikeç'de yayınlanması beni çok sevindirdi. Sayın okurlara selam ve saygılarımı sunarken, bu meçhul fotoğrafçı(lar) / seyyah(lar) hakkında bir şey biliyorlarsa, lütfen dergi idarehanesini arayıp bildirmelerini hassaten rica ederim.

©(Frank Fokke Ferwarda Arşivi)
© *Kebikeç*

©*Meçhul Seyyah(lar)ın Ankara Fotoğrafları* **(Frank Fokke Ferwarda Arşivi)**
© ***Kebikeç***

©*Meçhul Seyyah(lar)ın Ankara Fotoğrafları* **(Frank Fokke Ferwarda Arşivi)**
© ***Kebikeç***

HATA-SEVAP CETVELİ

Mehmet Kalpaklı'nın Cem Sultan'ın Türkçe Divanı Neşri Üzerine Notlar'ında Günahlarımızdır

Kebikeç'in 7-8. sayısında yayınlanan Sayın Mehmet Kalpalı'nın "Bahtsız Şehzâde'nin Bahtsız Divan'ı: Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı Neşri Üzerine Notlar" adlı yazısındaki, bahtsızlığımız nedeniyle işlediğimiz günahlardan en fazla müşkilat yaratacak olanların doğruları aşağıdaki gibidir, lütfen düzeltiniz:

36. sayfada Nazîre-i Cem şiirinde eksik beyit şöyledir:

Bir bendegülem ışk ile dîvânalıg eyler
Işkun niçe âkilleri mecnûn ider iy dost

37. sayfada ilk paragfarın son cümlesi şöyle olacaktır: "Mesela, Cem Sultan'ın Türkçe Divân'ı neşrinde "GAZELLER" kısmında yer alan 16, 20, 21 beyitli gazeller "UZUN MANZUMLER" bölümündeki bazı şiirlerden daha uzundur. Bu durumda, bu gazellerin de "UZUN MANZUMELER" bölümünde olması gerekmektedir.

41. sayfa 1. sütunda sondan 2. paragrafta, neşrin 150. sayfasında yer alan gazel CXCI. olarak düzeltilecektir.

44. sayfada yanlış okunuş 'Mâl-ı' yerine doğrusu 'Mâl-i', 'Hamdi li'llah' yerine doğrusu 'Hamdüli'llah'dır.

Sayın Kalpaklı ve okuyucularımızdan özür dileriz.